

ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π.

ΤΕΥΧΟΣ 72-73

**ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ
ΚΑΙ
ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ**

**REVIEW
OF COUNSELLING AND GUIDANCE**

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ**

ΤΡΙΜΗΝΗ
ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ - ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ

Επίσημη Επιστημονική Περιοδική Έκδοση
της **ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ**
ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΥ
ΕΡΓΟ: ΕΚΣΥΓΧΡΟ-(ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π.) ΜΕ ΤΗ ΣΥΓΚΡΗΜΑΤΟ-
ΝΙΣΜΟΣ & ΒΕΛΤΙΩΣΗ ΔΟΤΗΣΗ ΤΗΣ Ε.Ε.,
ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
QUARTERLY ΕΚΔΟΣΗ
REVIEW OF COUNSELLING AND GUIDANCE

Official journal of the
HELLENIC SOCIETY OF COUNSELLING AND GUIDANCE
Address: 3 K. Flori str. Athens 113 63, **HELLAS**

Τεύχος 72-73, Μάρτιος-Ιούνιος 2005
Volume 72-73, March-June 2005

Συντακτική Επιτροπή

- Αρχάγγελος Γαβριήλ (τ. Σχολικός Σύμβουλος ΠΕ2), Πόντου 52 Αθήνα, τηλ. 210-7779122
- Ευστάθιος Δημητράκουλος (Καθηγητής ΤΕΙ Αθηνών και Παιδαγωγικής Σχολής της ΣΕΛΕΤΕ) Τ.Θ. 600 77, 153 01 Αγία Παρασκευή, τηλ. 210 6390497,
- Χρυσούλα Κοσμίδου - Hardy (Σύμβουλος Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, Διδάσκουσα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (407 Π.Δ.)), Σκύρου 52, 113 62, Αθήνα, τηλ. 210-8234354
- Παν. Α. Σαμοΐλης (Υπεύθυνος ΣΕΠ Νομαρχίας Αθήνας), (Βλ. παρακάτω)

Υπεύθυνος Συντονιστής: Μιχάλης Κασσωτάκης, Καθηγητής Παν/μίου Αθηνών, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστημιούπολη, Άνω Ιλίσια, 157 84 Αθήνα, τηλ. 210 7277527 e-mail: MiKassot@pprp.koa.gr. Οι εργασίες για δημοσίευση στο περιοδικό και οι συνδρομές πρέπει να στέλνονται στον Παναγ. Α. Σαμοΐλη, Κ. Φλώρη 3, 113 63 Άνω Κυψέλη, τηλ. 210-8828095. Αυτή είναι και η επίσημη διεύθυνση της ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π.

Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π.

- Πρόεδρος: Παν. Α. Σαμοΐλης
- Αντιπρόεδρος: Μιχάλης Κασσωτάκης
- Γραμματέας: Αρχάγγελος Γαβριήλ
- Ταμίας: Έλενα Μαστοράκη
- Μέλος: Ευαγγελία Παπαδοπούλου

Κεντρική Διάθεση:

Εκδόσεις «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ»

Εμπ. Μπενάκη 59, 106 81 Αθήνα. Τηλ.: 210 3891800 - fax: 210 3836658

- Ζωοδ. Πηγής 21 & Τξαβέλλα 1, 106 81 Αθήνα. Τηλ.: 210 3302033 - fax: 210 3817001
- Μοναστηρίου 183, 54 627 Θεσσαλονίκη. Τηλ.: 2310 500035 - fax: 2310 500034
- Μαξίμος 1 & Καραίου 32, 262 23 Πάτρα. Τηλ.: 2610 620384 - fax: 2610 272072

Τα ανυπόγραφα κείμενα εκφράζουν τις θέσεις της Εταιρείας. Τα ενυπόγραφα τις θέσεις των αρθρογράφων (βλ. οδηγίες στο τέλος του τεύχους 2-3, του τεύχους 36-37 και του τεύχους 60-61 για τη σύνταξη εργασιών).

Ποιοι και πώς γίνονται μέλη της Εταιρείας: βλ. καταστατικό στο τεύχος 1 και στο τεύχος 60-61 του περιοδικού.

Διάθεση του περιοδικού:

1. Στα μέλη της ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π. διατίθεται δωρεάν.

2. Στο εμπόριο και σε συνδρομές διατίθεται από τις εκδόσεις «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ» (από τεύχος 28-29 και εξής). Από τις εκδόσεις ΓΡΗΓΟΡΗ διατίθενται τα τεύχη έως και 24-25.

Λιανική πώληση (για το 2004): τιμή απλού τεύχους 4,5 ευρώ, διπλού τεύχους 7,5 ευρώ.

3. Συνδρομές (απευθείας από τις εκδόσεις «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ»): Ετήσια (2004) εσωτερικού: φυσικά πρόσωπα, βιβλιοθήκες, σχολεία κ.λπ.

16 ευρώ. Κύπρου: Λίρες 15. Εξωτερικού: 35\$.

Αποστέλλεται και ταχυδρομικά

Copyright 2005: «ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ» - ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π.

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή ή η μετάδοση όλου ή μέρους του περιοδικού χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη.

ISSN 1105-2449

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ CONTENTS

(Articles in Part C and D with Abstracts in English, French or German)

A. ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ – AN INTRODUCTORY WORD

B. ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ.

- α. Αρχάγγελος Γαβριήλ, Πέρασαν κίβλας Είκοσι Χρόνια... 7-9
- β. Μιχάλης Κασσωτάκης, Ο Εθνικός Διάλογος για την παιδεία και τα
Θέματα της Συμβουλευτικής και του Επαγγελματικού Προσανα-
τολισμού 9-11
- γ. Χρυσούλα Κοσμίδου-Hardy, Με την Οπτική του Φύλου:
Ηγεσία Γένους...; 12-18
- δ. Παναγιώτης Σαμοΐλης, Η Διαχείριση από τα ΚΕ.ΣΥ.Π.
και τα ΓΡΑ.ΣΕΠ των Νέων Προγραμμάτων 19-21

Γ. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΑΡΘΡΑ – ΕΡΕΥΝΕΣ

1. Ασβεστάς Αναστάσιος. Η αυτοαποτελεσματικότητα των
δυσλεξικών μαθητών Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στη διαδικασία
λήψης επαγγελματικής απόφασης 23-34
2. Βίκη Αγγή και Γιαλαμάς Βασίλειος. Κίνητρα επιλογής
επαγγέλματος στους Έλληνες εφήβους σήμερα 35-46
3. Δρόσος Νικόλαος και Κασσωτάκη Φρόσω. Οι σχολικές και επαγ-
γελματικές επιλογές Ελλήνων και αλλοδαπών μαθητών που
φοιτούν σε Ελληνικά σχολεία σε σχέση με την αυτοεκτίμησή τους
και ορισμένα ατομικά τους χαρακτηριστικά 47-62
4. Καλτσούνη-Νόβα Χριστίνα. Το άτομο της τρίτης ηλικίας
στην ελληνική οικογένεια 63-76
5. Κλεφτάρας Γεώργιος. Η εικόνα του σώματος 77-95
6. Μακρή-Μπότσαρη Εύη. Ανεργία και ψυχολογικό ευ ζην 96-116
7. Σιδηροπούλου-Δημακάκου Δέσποινα – Παυλόπουλος Βασίλης.
Επαγγελματικά διαφέροντα μαθητών Δευτεροβάθμιας
Εκπαίδευσης με τη χρήση ερωτηματολογίου επαγγελματικών
διαφερόντων 117-134
8. Στεφάνου Γεωργία. Συμβουλευτική σταδιοδρομίας
στο Δημοτικό Σχολείο. Αναγκαιότητα και προϋποθέσεις,
αποτελέσματα εφαρμογής 135-146

Δ. ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ – ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ

1. Ζαννή Τελιοπούλου Κασσάνδρα.
Διάπλους κατάρτισης-απασχόλησης. Ανοιχτή Μεθοδολογία
δια βίου διαχείρισης σταδιοδρομίας 147-150

2. Κωστόπουλος Κωνσταντίνος Παναγιώτης. Ο θεσμός της
ψυχοκοινωνικής μέριμνας του Ελληνικού Στρατού 151-156
3. Τσαγκουρνού Ελισάβετ και Παπαλουκά Κωνσταντίνα.
Το πρόγραμμα «Δαίδαλος» και η συμβολή του στην ανάπτυξη
επαγγελματικών δεξιοτήτων 157-166

Ε. ΒΙΒΛΙΟ – ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ – ΑΠΟΨΕΙΣ

- Πορίσματα του Συνεδρίου 167-169

ΣΤ. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

- Τα Νέα της ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π 171-174

Δύο Λόγια από τη Συντακτική Επιτροπή

Η Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού είναι το επίσημο όργανο της Ελληνικής Εταιρείας Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού (ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π.). Στοχεύει, κυρίως, στη διευκόλυνση της επικοινωνίας μεταξύ των μελών της Εταιρείας, στην προβολή επιστημονικών απόψεων και θέσεων σχετικά με το θεσμό της Συμβουλευτικής και του Προσανατολισμού, στη διάδοση των προτάσεων της Εταιρείας και στη γνωστοποίησή τους προς όλους τους αρμόδιους παράγοντες.

Η παρουσίαση των σύγχρονων εξελίξεων που αφορούν θέματα θεωρίας και πράξης της Συμβουλευτικής και του Προσανατολισμού εντάσσεται, επίσης, στους στόχους του περιοδικού. Ο στόχος αυτός έχει ιδιαίτερη σημασία για τη χώρα μας, δεδομένου ότι ο παραπάνω θεσμός θεωρείται ακόμη νέος στην ελληνική πραγματικότητα. Χρειάζεται, λοιπόν, όσοι ασχολούμαστε, άμεσα ή έμμεσα, μ' αυτόν να διαμορφώσουμε κοινούς στόχους, να προβάλουμε και να υποστηρίξουμε ιδέες και προτάσεις που τον προάγουν και τον αναβαθμίζουν.

Η Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού είναι στη διάθεση όλων όσοι θέλουν να στηρίξουν την προσπάθεια αυτή. Αποτελεί βήμα για όσους ενδιαφέρονται για τη Συμβουλευτική και τον Προσανατολισμό, ένα βήμα ελεύθερο από όπου η φωνή της ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π. μπορεί να ακούγεται δυνατότερη προς κάθε κατεύθυνση.

Τα κείμενα που δημοσιεύονται έχουν θεωρητικό, ερευνητικό, πρακτικό και ενημερωτικό χαρακτήρα και μπορούν να αναφέρονται τόσο στον ελληνικό όσο και στο διεθνή χώρο. Έτσι το περιοδικό καλύπτει και τα ενδιαφέροντα των ειδικών στη Συμβουλευτική και τον Προσανατολισμό και τις ανάγκες εκείνων που επιθυμούν να βρουν σ' αυτό στοιχεία πρακτικών εφαρμογών ή πληροφορίες για τις εξελίξεις που πραγματοποιούνται σε σχέση με το θεσμό της Συμβουλευτικής και του Προσανατολισμού στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Επίσημη γλώσσα του περιοδικού είναι η Ελληνική. Δημοσιεύονται όμως κείμενα και στα Αγγλικά, Γαλλικά και Γερμανικά, ενώ τα ελληνικά άρθρα συνοδεύονται από σύντομη περίληψη σε μία από τις παραπάνω γλώσσες. Τα επιστημονικά κείμενα που δημοσιεύονται στο περιοδικό κρίνονται από ειδικούς επιστήμονες στους οποίους η Συντακτική Επιτροπή τα διαβιβάζει, απαλείφοντας το όνομα του συγγραφέα (ή των συγγραφέων).

Η απήχηση που έχει η Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού σ' όσους ασχολούνται ή εφαρμόζουν τον αντίστοιχο θεσμό στην εκπαίδευση, την απασχόληση ή σε άλλους τομείς είναι σημαντική. Μπορούμε, όμως, να την κάνουμε ακόμη πιο μεγάλη και πιο σημαντική. Καλούμε όλους τους φίλους και συναδέλφους, που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο εμπλέκονται με τη Συμβουλευτική και τον Προσανατολισμό, να γίνουν μέλη της ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π.*, να συμβάλουν με τις

* Στα τεύχη 1 και 60-61 έχει δημοσιευθεί το καταστατικό της Εταιρείας ολόκληρο, ώστε να ενημερωθούν όλοι οι συνάδελφοι, τόσο τα μέλη, όσο και καθένας που ενδιαφέρεται να γίνει μέλος, σχετικά με τους σκοπούς και τις επιδιώξεις της αλλά και τη λειτουργία της. Εκεί περιλαμβάνεται και η διαδικασία εγγραφής μέλους.

εργασίες τους στην περαιτέρω αναβάθμιση του περιοδικού και να το καταστήσουν γνωστό και σε άλλους. Είναι ανάγκη να επικοινωνήσουμε μεταξύ μας και να ενώσουμε τις δυνάμεις μας για να προωθήσουμε το θεσμό Συμβουλευτική – Προσανατολισμός. Ένα θεσμό τόσο απαραίτητο και σημαντικό στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία.

Η Συντακτική Επιτροπή

INTRODUCTORY REMARKS FROM THE EDITORIAL BOARD

The Review of Counselling and Guidance is a journal of the Hellenic Society of Counselling and Guidance (HE.S.CO.G). It aims to facilitate the communication among the HE.S.CO.G. members, to promote valid scientific knowledge concerning counselling and vocational guidance in Greece and abroad, to disseminate the activities and the proposals of the HE.S.CO.G. and make them known to all interested agents.

The analysis also of recent evolutions in the theory and practice of counselling and guidance is another goal of this Review. This goal is of particular importance to Greece where the establishment of Counselling and Guidance is relatively recent. Therefore, it is of high value for all those who work in this field to form common goals, to disseminate and support ideas and propositions for the development of Counselling and Guidance and the improvement of their application. The HE.S.CO.G. journal is available to all those who wish to participate in this effort and support it.

The contents of the Review include theoretical studies, scientific research, practical experience and information texts concerning Counselling and Guidance and its applications in Greece and abroad. All submitted papers are reviewed by referees.

The Review is published quarterly (4 issues a year) since 1988. The official language of the Review is Greek. However, papers in English, French or German are welcome. In addition, all scientific papers published in Greek and followed by a summary in English, French or German.

The impact of the Review is very high among Greek scientists and practitioners related with Counselling and Guidance. We invite all friends and Colleagues who are practicing Counselling and Guidance in education and in the services for employment or in other areas of the public or private domain, to become members of the HE.S.CO.G. and to publish papers in its official journal. We can thus unite knowledge and experience and develop the services of our Counselling and Guidance for the benefit of the people in the modern Greek Society.

The Editorial Board

Πέρασαν κιόλας Είκοσι Χρόνια...

Από τα μέσα του 1984 στο μυαλό μερικών ανθρώπων που ασχολούνταν συστηματικά με τον Επαγγελματικό Προσανατολισμό-Συμβουλευτική στην Ελλάδα είχε αρχίσει να ωριμάζει η ιδέα της ίδρυσης μιας επιστημονικής εταιρείας που θα οργάνωνε στη χώρα μας όλα τα στελέχη του θεσμού και θα βοηθούσε στην καθιέρωση, ανάπτυξη και διάδοσή του. Ως τα τέλη της δεκαετίας του '70 σ' αυτό το χώρο ενεργοποιούνταν ορισμένοι νέοι επιστήμονες που όλοι τους είχαν σπουδάσει στο εξωτερικό, αφού στην Ελλάδα τα Πανεπιστήμια δεν έμοιαζαν εκείνη την εποχή να ενδιαφέρονται γι' αυτό το επιστημονικό αντικείμενο. Ο αριθμός τους αρχικά ήταν μικρός και δε δικαιολογούσε την οργάνωσή τους σε σωματειακά πλαίσια. Όταν όμως πρώτος ο ΟΑΕΔ και στη συνέχεια το Υπουργείο Παιδείας ξεκίνησαν συστηματικές επιμορφώσεις στελεχών τους, τα πράγματα άρχισαν να αλλάζουν.

Ειδικά τα πεντάμηνα σεμινάρια που οργάνωσαν το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και το ΤΕΙ Αθήνας και που λειτούργησαν από το Σεπτέμβριο του 1983 και μετά, δημιούργησαν έναν αρκετά μεγάλο αριθμό επιμορφωμένων εκπαιδευτικών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, οι οποίοι θα μπορούσαν να αποτελέσουν μαζί με τους συναδέλφους του ΟΑΕΔ τη βάση για τη δημιουργία ενός επιστημονικού μη κερδοσκοπικού σωματείου.

Τελικά την πρωτοβουλία για την ίδρυση της Εταιρείας ανέλαβε από τη Θεσσαλονίκη, όπου εργαζόταν τότε, ο Διευθυντής της ΣΕΛΕΤΕ της συμπρωτεύουσας Στάθης Δημητρόπουλος. Στις αρχές του 1985 έστειλε σε ένα μικρό αριθμό αποδεκτών, στους οποίους μου έκανε την τιμή να περιλάβει και εμένα, την πιο κάτω επιστολή που παραθέτω ολόκληρη, γιατί με αυτή θεωρώ ότι ξεκινά επίσημα η προετοιμασία για την ίδρυση της Εταιρείας μας.

Αγαπητέ...

Στέλνω και σε σας, όπως και σε άλλους λίγους φίλους, αυτή την επιστολή προκειμένου να σας γνωρίσω μια σκέψη που καλλιεργώ εδώ και καιρό, και να σας ζητήσω τη γνώμη σας και τη συνεργασία σας προς την κατεύθυνση της υλοποίησής της.

Ο θεσμός «Προσανατολισμός-Συμβουλευτική» στο σχολείο αρχίζει και στον τόπο μας να βρίσκει το δρόμο του. Ταυτόχρονα όμως είναι φανερό ότι χρειάζεται στήριξη από κάθε φορέα ή άτομο που έχει την ευχέρεια να συνδράμει. Επειδή ο καθένας από μας ως μονάδα έχει λίγες συγκριτικά δυνατότητες, σκέφτηκα να συσπειρωθούμε και να οργανωθούμε, όσοι τουλάχιστον έχουμε κάποια ειδικείωση στο θέμα, στο πλαίσιο μιας ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ λειτουργιών σχολικού προσανατολισμού

και σχολικής συμβουλευτικής. Η εταιρεία αυτή θα είναι καθαρά επιστημονικό σωματείο, με κύριο γενικό στόχο την προώθηση του θεσμού. Οι ειδικοί σκοποί θα καθοριστούν μέσα από συλλογικές διαδικασίες, όπως θα καθοριστούν και οι προδιαγραφές για εγγραφή μελών στην Εταιρεία. Έχω κάνει βέβαια μια προεργασία πάνω στην οργάνωση του σωματείου, και σε σχέδιο καταστατικού, αλλά θεώρησα σκόπιμο να επικοινωνήσω με τους συναδέλφους ως προς τη βασική ιδέα πρώτα.

Πάνω στην παραπάνω σκέψη, θα σας παρακαλούσα να μου στείλετε τις απόψεις σας, τόσο σε γενικό επίπεδο, όσο και ειδικά πάνω στα σημεία που φαίνονται στο συνημμένο φύλλο, το «Φύλλο Ανταπόκρισης» που ετοίμασα για την περίπτωση, αν είναι δυνατόν στην προθεσμία που σημειώνεται.

Ελπίζοντας ότι θα έχω την ανταπόκρισή σας το συντομότερο δυνατό,

Με φιλικούς χαιρετισμούς
Ευστάθιος Γ. Δημητρόπουλος

Οι απαντήσεις όλων ήταν ενθουσιώδεις κι έτσι το Μάιο ακολούθησε νέα επιστολή του Δημητρόπουλου, με την οποία μας απέστειλε το πλαίσιο για την κατάρτιση ενός σχεδίου Καταστατικού της Ελληνικής Εταιρείας Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού (ΕΛΕΣΥΠ), όπως μας πρότεινε να ονομαστεί το νέο σωματείο.

Το Σεπτέμβριο πήραμε στα χέρια μας όσοι δηλώσαμε πως θέλουμε να γίνουμε ιδρυτικά μέλη της Εταιρείας το σχέδιο του καταστατικού και στις αρχές Οκτωβρίου δεχτήκαμε την πρόσκληση για καταστατική συνέλευση. Ως ημερομηνία διεξαγωγής της οριζόταν το Σάββατο 2 Νοεμβρίου 1985 και ως τόπος συγκέντρωσης τα γραφεία του περιοδικού «Νέα Παιδεία» στην οδό Σόλωνος 77 στην Αθήνα.

Πραγματικά, τη μέρα που προβλεπόταν στην πρόσκληση, στις 10.30 π.μ. συγκεντρώθηκαν 26 άτομα και ως ιδρυτικά μέλη υπέγραψαν τελικά το πρακτικό της Συνέλευσης 24.

Στην ιδρυτική συνέλευση, της οποίας Πρόεδρος ήταν ο Στέφανος Τζέπογλου και Γραμματείς η Κατίνα Κανδυλάκη και η Χρυσούλα Κοσμίδου, συζητήθηκαν ένα προς ένα τα άρθρα του σχεδίου του Καταστατικού, αποφασίστηκε τα 24 ιδρυτικά μέλη να πληρώσουν από 2000 δρχ. το καθένα για την αντιμετώπιση των πρώτων οικονομικών αναγκών της Εταιρείας και τέλος έγινε η εκλογή της Προσωρινής Διοικούσας Επιτροπής (Π.Δ.Ε.), η οποία συγκροτήθηκε σε σώμα με την εξής σύνθεση: 1) Ε. Δημητρόπουλος, Πρόεδρος, 2) Νίκη Τζαβέλλα, Αντιπρόεδρος, 3) Αρχ. Γαβριήλ, Γραμματέας, 4) Χρυσούλα Κοσμίδου, Ταμίας και 5) Κατίνα Κανδυλάκη, Μέλος.

Έτσι ξεκίνησε την πορεία της στο χρόνο η Εταιρεία μας. Μερικοί σημαντικοί σταθμοί της:

Με την υπ' αρ. 1425/1986 Πράξη του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Αθηνών αναγνωρίστηκε η Εταιρεία, εγκρίθηκε το καταστατικό της και καταχωρίστηκε στο βιβλίο αναγνωρισμένων σωματείων με αύξοντα αριθμό 14471/1-8-1986. Στις 8 Ιουλίου δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα Ημερησία η περίληψη της απόφασης.

Στη συνεδρίαση της 13ης Σεπτεμβρίου 1986 εγκρίθηκε η ονομασία του περιοδικού της Εταιρείας μας : Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού.

Η 1η Γενική Συνέλευση της ΕΛΕΣΥΠ έγινε στις 26 Οκτωβρίου 1986 και κατά τη διάρκεια των εργασιών της μοιράστηκε πανηγυρικά και εν μέσω μεγάλου ενθουσιασμού το πρώτο τεύχος της Επιθεώρησης Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού. Την ίδια μέρα τα μέλη της Εταιρείας εξέλεξαν το πρώτο τακτικό Διοικητικό Συμβούλιό της που είχε ως Πρόεδρο το Στάθη Δημητρόπουλο, Αντιπρόεδρο τη Νίκη Τξαβέλλα, Γραμματέα τον Αρχ. Γαβριήλ, Ταμία τη Χρ. Κοσμίδου και μέλος το Σπ. Κρίβα.

Στις 17 Ιουλίου 1987 τα καθήκοντα του Ταμία της Εταιρείας ανέλαβε ο Παν. Σαμοίλης, γιατί η Χρυσ. Κοσμίδου παραιτήθηκε.

Στις 28-11-1987 ξεκίνησε το Α' Πανελλήνιο Συνέδριο της Εταιρείας.

Στις 13-15 Νοεμβρίου 1992 έγινε με μεγάλη επιτυχία το 1ο Διεθνές Συνέδριο της ΕΛΕΣΥΠ και στις 26 και 27 Νοεμβρίου 1995 το 2ο.

Συνέδρια, ημερίδες, συμμετοχή σε ευρωπαϊκά προγράμματα, συνεχής έκδοση του θαυμάσιου περιοδικού μας, επιστημονικές δραστηριότητες, συνεργασία με ελληνικούς και ξένους δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς, πάνω από χίλια τακτικά και έκτακτα μέλη ...

Και η πορεία συνεχίζεται ακούραστα!

Αρχάγγελος Γαβριήλ

**Ο Εθνικός Διάλογος για την Παιδεία
και τα Θέματα της Συμβουλευτικής
και του Επαγγελματικού Προσανατολισμού**

Στις 20 Ιανουαρίου του 2005 άρχισε και επίσημα ο διάλογος για την παιδεία (ίσως θα ήταν ορθότερο να λέγεται «για την εκπαίδευση»). Δεν θυμάμαι ποια σειρά κατέχει ο σημερινός διάλογος ανάμεσα στις αντίστοιχες απόπειρες του παρελθόντος. Θυμάμαι, πάντως, ερωτηματολόγια που καίγονταν στη Μητροπόλεως στο πλαίσιο αντίστοιχου διαλόγου. Θυμάμαι συγκρούσεις και καταλήψεις στο όνομα του διαλόγου. Θυμάμαι διώξεις ατόμων, επειδή είπαν τη γνώμη τους ελεύθερα, χωρίς να φοβηθούν τα καθοδηγούμενα συμφέροντα ορισμένων ομάδων. Θυμάμαι επικλήσεις διαλόγου (και από πολιτικούς και από άλλους) για να αναβληθεί η λήψη αποφάσεων που είχαν κόστος ή δεν ήταν αρεστές σ'αυτούς ή για να κυλήσουν τα πράγματα πιο ήρεμα.

Εύχομαι τούτη τη φορά ο διάλογος για την εκπαίδευση να είναι πραγματικός και γνήσιος. Εκφράζω την ευχή να ξεπεράσει τις αδυναμίες του παρελθόντος και να αποδώσει καρπούς σε εύλογο χρονικό διάστημα για να μπορέσει να έχει κάποιο θετικό αποτέλεσμα για τη εκπαίδευση, η οποία παραπαίει σε επικίνδυνο βαθμό. Ο διάλογος για το διάλογο που μερικές φορές χρησιμοποιήθηκε στο παρελθόν ως υπεκφυγή δεν έχει νόημα να επαναληφθεί ακόμη μια φορά.

Από ένα πραγματικό, λοιπόν, και ουσιαστικό διάλογο για την εκπαίδευση δεν θα πρέπει να απουσιάζουν και ζητήματα που αφορούν στην αναβάθμιση και στην αποτελεσματικότητα της εφαρμογής στη χώρα μας του θεσμού της Επαγγελματικής Συμβουλευτικής και του Προσανατολισμού, ιδιαίτερα των μαθητών και των φοιτητών. Το γεγονός ότι η ανεργία των νέων αποτελεί ένα από τα κρισιμότερα προβλήματα της εποχής μας, υπογραμμίζει την ανάγκη εκσυγχρονισμού της λειτουργίας του θεσμού αυτού, αφού μπορεί, μαζί με άλλα μέτρα, να συμβάλει στην άμβλυνση του οξύτατου αυτού κοινωνικού προβλήματος.

Τα τελευταία χρόνια έγιναν, στο πλαίσιο της μεταρρύθμισης Αρσένη, σημαντικά θετικά βήματα στον παραπάνω τομέα (θεσμοθετήθηκε το Ε.Κ.Ε.Π., ιδρύθηκαν ΚΕ.ΣΥ.Π. σε όλους του νομούς της χώρας, δημιουργήθηκαν περισσότερα από 200 ΓΡΑΣΕΠ σε διάφορα σχολεία, συντάχθηκαν νέα βιβλία και προγράμματα, έγινε κατάρτιση στελεχών κτλ.). Δυστυχώς, η προσπάθεια αυτή δε συνεχίστηκε το ίδιο εντατικά μετά το 2000. Το Ε.Κ.Ε.Π. φαίνεται ότι εξακολουθεί να αναζητεί ακόμη το ρόλο του. Ουσιαστικά έχει εγκαταλειφθεί στην τύχη του, δημιουργώντας απογοήτευση σ' όλους όσοι είχαμε πολλά επενδύσει σ' αυτό (ανάμεσά τους και ο γράφων που αγωνίστηκε για τη δημιουργία του). Το περίφημο Προεδρικό Διάταγμα για την οργάνωση και λειτουργία των ΚΕΣΥΠ και ΓΡΑΣΕΠ έχει στοιχειώσει στα συρτάρια του ΥΠΕΠΘ. Επί πέντε (5) περίπου χρόνια περιφέρεται από δω κι από κει, χωρίς να καταλήγει πουθενά. Γιατί άραγε; Ο αριθμός των ΓΡΑΣΕΠ και ΚΕΣΥΠ παραμένει περιορισμένος, παρά το γεγονός ότι ήδη από το 1999-2000 είχαν γίνει προβλέψεις (οργανωτικές και οικονομικές) για την επέκτασή τους στο πλαίσιο του 2ου Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης. Η στελέχωση των υπηρεσιών παροχής συμβουλευτικής υποστήριξης και προσανατολισμού εξακολουθεί να γίνεται από άτομα, πολλά από τα οποία δεν διαθέτουν τα αναγκαία προσόντα. Την ίδια στιγμή υπάρχουν εκατοντάδες επιστήμονες, κάτοχοι μεταπτυχιακών τίτλων ειδίκευσης στη Συμβουλευτική και στον Επαγγελματικό Προσανατολισμό που παραμένουν άνεργοι και εκλιπαρούν να τους δοθεί η δυνατότητα να προσφέρουν όσα έμαθαν με μεγάλο κόστος και πολλά βάσανα. Πότε, επιτέλους, θα προχωρήσει η δημιουργία ειδικού κλάδου στην Εκπαίδευση που θα περιλάβει τους Συμβούλους Επαγγελματικού Προσανατολισμού;

Έως τότε θα συνεχίσουμε να αναθέτουμε το κρίσιμο αυτό έργο σε άτομα που το θεωρούν πάρεργο, αφού δεν έχει καμιά σχέση ούτε με τις σπουδές τους ούτε με την επαγγελματική τους ταυτότητα; Γιατί το πόρισμα της Επιτροπής που συγκρότησε το ΕΚΕΠ για την πιστοποίηση των φορέων και των προσόντων των στελεχών Επαγγελματικού Προσανατολισμού μένει στα χαρτιά;

Γράφτηκαν πολλά και ξοδεύτηκαν αρκετά χρήματα για τη διάχυση της επαγγελματικής αγωγής στα διάφορα μαθήματα της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και για την επέκτασή της στην Πρωτοβάθμια. Τι έχει γίνει μέχρι σήμερα και στον τομέα αυτό; Γιατί τόσο στασιμότητα ή έστω αργοπορία;

Τα Γραφεία Διασύνδεσης των Πανεπιστημίων και των Τ.Ε.Ι. δεν μπορούν να συνεχίσουν να θεωρούνται δευτερεύουσας σημασίας υπηρεσίες. Πρέπει

και αυτά να αναβαθμισθούν και προπάντων να στελεχωθούν με ειδικευμένο προσωπικό και όχι με τυχαίους διοικητικούς υπαλλήλους.

Ας τολμήσει, λοιπόν, η σημερινή ηγεσία του ΥΠΕΠΘ να κάμει πράξη όσα δεν τόλμησαν οι προηγούμενοι, έχοντας τη βεβαιότητα ότι θα επιλύσει μερικά από τα πιο σημαντικά θέματα της εκπαίδευσης στον τόπο μας.

Το θέμα, βέβαια, δεν αφορά μόνον το ΥΠΕΠΘ. Αναφέρθηκα σ' αυτό, επειδή συνέδεσα το θέμα της βελτίωσης της Επαγγελματικής Συμβουλευτικής με την έναρξη του Εθνικού Διαλόγου για τη Εκπαίδευση. Αφορά, όμως, εξίσου, –ίσως και περισσότερο– το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υπηρεσιών, το οποίο εποπτεύει τον ΟΑΕΔ, τον φορέα που είναι αρμόδιος για την εφαρμογή της Επαγγελματικής Συμβουλευτικής στο χώρο της Απασχόλησης. Εκτός του ότι πρέπει να υπάρξει στενή συνεργασία μεταξύ των δύο Υπουργείων στον τομέα αυτόν (το ΕΚΕΠ δημιουργήθηκε ακριβώς για να τη διευκολύνει), είναι απαραίτητο να στελεχωθούν τα Κέντρα Προώθησης της Απασχόλησης του ΟΑΕΔ με Εργασιακούς Συμβούλους, κατάλληλα καταρτισμένους στο αντίστοιχο αντικείμενο. Η εξασφάλιση τέτοιων συμβούλων δεν μπορεί να γίνει με την πρόσληψη διαφόρων πτυχιούχων Α.Ε.Ι. ή Τ.Ε.Ι. που παρακολουθούν στη συνέχεια κάποια ενδούπηρεσιακά σεμινάρια επιμόρφωσης, τη στιγμή που υπάρχουν άνεργοι ειδικοί επιστήμονες, έτοιμοι να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους.

Στα παραπάνω μπορούν να προστεθούν ακόμη τα εξής: 1) Είναι ανάγκη να δημιουργηθούν ηλεκτρονικές βάσεις πληροφοριακών δεδομένων για τις σπουδές και τα επαγγέλματα, οι οποίες πρέπει συνεχώς να «επικαιροποιούνται», να εμπλουτίζονται με νέα στοιχεία και να διευρύνονται. 2) Πρέπει να βελτιωθούν τα υπάρχοντα δίκτυα επαγγελματικής πληροφόρησης τόσο σε εθνικό όσο και σε ευρωπαϊκό επίπεδο και να επιταχυνθεί η επέκταση των ΚΕΣΥΠ και ΓΡΑΣΕΠ. 3) Απαραίτητη είναι, επίσης, η δημιουργία ειδικής ανεξάρτητης μονάδας παραγωγής ενημερωτικού, έντυπου και ηλεκτρονικού υλικού για την έγκυρη και έγκαιρη ενημέρωση όχι μόνο των μαθητών και των γονέων τους, αλλά και του ευρύτερου κοινού. 4) Το ίδιο ισχύει και για την ανάπτυξη της Πολυπολιτισμικής Επαγγελματικής Συμβουλευτικής και τη λήψη ειδικών μέτρων για τους μετανάστες. 5) Επιβάλλεται, τέλος, να δημιουργηθούν νέα Τμήματα στα Πανεπιστήμια που να παράγουν Συμβούλους Επαγγελματικού Προσανατολισμού (γεμίσαμε με πανεπιστημιακά τμήματα που βολεύουν «ημετέρους», αλλά δεν υπηρετούν ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας, και είμαστε πολύ διστακτικοί σε τομείς στους οποίους υπάρχει πραγματική ανάγκη π.χ. Επαγγελματικός Προσανατολισμός, Λογοθεραπεία, Αξιολόγηση, Ειδική Αγωγή για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση κ.λπ.).

Ιδού, λοιπόν, πεδίο λαμπρό και για τον Εθνικό Διάλογο για την Εκπαίδευση και για τους ιθύνοντες των Υπουργείων Παιδείας και Εργασίας και για ολόκληρη την κυβέρνηση, αν εννοεί τον ισχυρισμό της ότι η εκπαίδευση ανήκει στις προτεραιότητές της.

Μιχάλης Κασσωτάκης
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Με την οπτική του φύλου: Ηγεσία γένους...;

Ξεκίνησε ήδη το πρόγραμμα (ΕΠΕΑΕΚ) του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, με επιστημονική υπεύθυνη την κ. Βασιλική Δεληγιάννη-Κουμιτζή και με τίτλο «Προωθώντας την ισότητα των φύλων κατά τη μετάβαση από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας: δράσεις Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού με την οπτική του φύλου», στα πλαίσια της Κατηγορίας Πράξης 4.1.1.β *«Προγράμματα Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού που προωθούν την ισότητα των δύο φύλων»*. Μια από τις βασικές δράσεις του προγράμματος είναι και η κατάρτιση στελεχών ΣΥΠ, η οποία υλοποιείται σε Πανεπιστήμια σε όλη τη χώρα. Βασικοί στόχοι του προγράμματος κατάρτισης είναι και οι παρακάτω:

- να έρθουν σε επαφή – άνδρες και γυναίκες – με το θεωρητικό προβληματισμό για τον παράγοντα φύλο, τόσο στην ιδιωτική όσο και στη δημόσια σφαίρα και με στόχο, ανάμεσα σε άλλους, να μελετήσουν: *την κοινωνική ανισότητα των φύλων γενικά και τη θέση των γυναικών στην αγορά εργασίας ειδικότερα, δίνοντας έμφαση στις νεότερες απόψεις της διεθνούς βιβλιογραφίας όσον αφορά τις κοινωνικές σχέσεις των φύλων,*
- να διερευνούν τη δική τους εκπαιδευτική πραγματικότητα, ώστε να εντοπίζουν τα στερεότυπα, την ανισότητα και τις διακρίσεις με βάση το φύλο...,
- να σχεδιάζουν και να υλοποιούν στρατηγικές που θα προωθούν την ισότητα των φύλων στην επιλογή επαγγέλματος, στην εργασία και την οικογένεια,
- να ευαισθητοποιηθούν στην πολυπολιτισμική προσέγγιση του φύλου (ταυτότητες φύλου σε συνδυασμό με πολιτισμικές ταυτότητες) και στις ανάγκες των γυναικών που ανήκουν σε ειδικές ομάδες, προσφέροντας μια σφαιρική αντίληψη στο θέμα της ισότητας

Επιπλέον, στόχος είναι να εκπονηθούν και να εφαρμοσθούν 318 Προγράμματα ΣΕΠ σε ισάριθμες σχολικές μονάδες Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης από τα Στελέχη ΣΕΠ στα πλαίσια της πιλοτικής εφαρμογής του Έργου. Κάθε πρόγραμμα συντονίζεται από τα Στελέχη ΣΕΠ και υλοποιείται σε συνεργασία με τους/τις εκπαιδευτικούς που διδάσκουν ΣΕΠ.

Ενδεικτικοί στόχοι των Προγραμμάτων ΣΕΠ είναι:

- η διευκόλυνση της πρόσβασης των γυναικών στην αγορά εργασίας καθώς και η προώθησή τους στα κέντρα λήψης αποφάσεων,
- η κριτική αμφισβήτηση και άρση των στερεοτύπων που επικρατούν για τα επαγγέλματα,
- η διεύρυνση των ταυτοτήτων φύλου, επιδιώκοντας την ενσωμάτωση τόσο στις γυναικείες όσο και στις ανδρικές ταυτότητες, αξιών, αντιλήψεων και

συμπεριφορών που ως τώρα θεωρούνταν τυπικά ότι συνδέονται με το ένα φύλο μόνο,

- η απόκτηση εκ μέρους και των αγοριών και των κοριτσιών δεξιοτήτων και συμπεριφορών που ενσωματώνουν τις έννοιες της φροντίδας και της ενασχόλησης με την οικογένεια στις διαδικασίες μετάβασης από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας

Στο πλαίσιο του προγράμματος αυτού, εκπροσωπώντας το Π.Ι. και με τη βοήθεια ειδικής επιτροπής που μας έχει εξασφαλίσει το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, υλοποιούμε προγράμματα κατάρτισης για στελέχη ΣΥΠ. Θεωρούμε ότι το όλο πρόγραμμα θα συμβάλει στην προώθηση ευρωπαϊκών προτεραιοτήτων. Θεωρούμε παράλληλα ότι, ανάλογα με το βαθμό στον οποίο θα πραγματοποιηθούν με επιτυχία οι στόχοι του, μπορεί να συμβάλει, επίσης, στην προώθηση της δημοκρατίας, αλλά και, γενικότερα, στη δημιουργία ενός κόσμου υγιέστερου που στηρίζεται στην αλληλεγγύη και στην ισότητα.

Μια βασική θεματική που μας απασχολεί ως προς τις ταυτότητες φύλου στο πρόγραμμα κατάρτισης της Αθήνας είναι οι αρχές, οι αξίες και γενικότερα η ιδεολογία πάνω στην οποία στηρίζεται η ανισότητα και αναλύεται στρατηγικά το τι θεωρείται «ανδρικό» και τι «γυναικείο». Βασικά ερωτήματα σχετικά με το θέμα είναι:

- ποιες είναι οι γυναικείες και ποιες οι ανδρικές ιδιότητες, αρχές και αξίες;
- ποιες υπερσχίζουν σήμερα στο πλαίσιο της κυρίαρχης, πατριαρχικής ιδεολογίας;
- ποιες οι συνέπειες στην οργάνωση της εργασίας και των κοινωνικών δομών;
- πώς μπορούμε να περάσουμε από την αντιθετική, διαζευκτική σχέση των ιδιοτήτων αυτών σε μια σχέση διαλεκτική;
- πώς μπορούμε να «παντρέψουμε» το ανδρικό με το γυναικείο;
- ποιες μπορεί να είναι οι συνέπειες ενός τέτοιου «γάμου»;

Στο θέμα των αρχών, αξιών και ιδιοτήτων που χαρακτηρίζουν τον άνδρα και τη γυναίκα και που σχετίζονται με την εκ μέρους τους αντιμετώπιση αναπτυξιακών διλημάτων κατά την πορεία της ζωής τους, αναφερόμαστε διεξοδικά σε άλλες μας εργασίες¹. Στην παρούσα εργασία θα αναφερθούμε σύντομα μόνον στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζουν ό,τι θεωρείται *δύναμη*, ή μάλλον *εξουσία*. Από τη μελέτη, λοιπόν, των σχημάτων και των αναπτυξιακών σταδίων στο πλαίσιο ερευνών, οι γυναίκες φαίνεται να μειονεκτούν σε αποφασιστικότητα, να αποφεύγουν την εξουσία και, γενικότερα, την ισχυροποίηση του εαυτού τους, αν αυτό συνεπάγεται το να στερήσουν κάτι από τους άλλους ή και να τους πληγώσουν. Με την έννοια αυτή η βασική γυναι-

1. Βλ. Κοσμίδου-Hardy, Χρ. (1998), «Η Ζωή είναι Γυναίκα; Ναι στην Ισότητα, Ναι στη Διαφορετικότητα». *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*. 44-45, καθώς και Κοσμίδου-Hardy Χρ., και Κρίβας, Σπ. (2000). *Το φύλο και οι επαγγελματικές επιλογές. Εκπαίδευση λειτουργιών Συμβουλευτικής- Προσανατολισμού. Αθήνα*.

κεία ιδιότητα της προσκόλλησης (*attachment*) ή της επαφής και της διάθεσης για γνήσια επικοινωνία (*communio*) με τους άλλους, κατά την Gilligan (ό.π.) λειτουργεί σαν μια παγίδα που τις παραλύει και τις οδηγεί αναπόφευκτα στο συμβιβασμό, στην εξάρτηση, στην αποδυνάμωση. Ωστόσο, κατά την ίδια, η αποδυνάμωση είναι έννοια υποκειμενική που καθορίζεται και από τις πολιτισμικά καθορισμένες παραμέτρους του όρου «δύναμη» (*power*).

Κατά την Gallos (ό.π.), στο πλαίσιο παραδοσιακών ορισμών, η δύναμη δομείται ως δράση² (*action*) και δραστηριοποίηση (*agency*), ως τάση για αυτοεπιβεβαίωση, για επέκταση των ορίων του εγώ με βάση στόχους που βρίσκονται έξω από εμάς. Δεν θεωρείται, δηλαδή, ως δύναμη η ενασχόληση με το εσωτέρο εγώ και την ανάπτυξή του. Η δύναμη μετριέται από εξωτερικά και άμεσα αποτελέσματα καθώς και από τις αλλαγές που επιφέρει κανείς προς τα έξω, μέσα από την άσκηση ελέγχου και εξουσίας προς τους άλλους. Η άσκηση, μάλιστα, εξουσίας θεωρείται ως αντρική επιθυμία και τάση.

Ο McClelland (ό.π.) δεν θεωρεί ότι οι γυναίκες δεν θέλουν ή δεν επιδιώκουν την εξουσία εξαιτίας ιδιαιζόντων εσωτερικών αναγκών τους ή και ικανοτήτων. Θεωρεί τους ορισμούς της δύναμης και/ή της εξουσίας ως πολιτισμικά καθορισμένους και κατασκευασμένους. Έτσι, ο κυρίαρχος ορισμός, σύμφωνα με τον ίδιο, ταυριάζει στα πρότυπα και στις εμπειρίες της αντρικής ανάπτυξης. Οι άντρες δομούν τη δύναμη ως δράση: ανταγωνισμό, κυριαρχία πάνω στους άλλους, επέκταση των ορίων του εγώ τους και παραβίαση των ορίων του άλλου, δική τους ώθηση και προώθηση προς τα μπρος και καταπίεση του άλλου μέσα από την υιοθέτηση μιας επιθετικής στάσης προς τους άλλους και στο πλαίσιο της εργασίας γενικότερα. Αντίθετα, κατά παράδοση, οι γυναίκες δείχνουν μεγαλύτερο ενδιαφέρον στο να είναι δυνατές από το να δρουν επιθετικά, αναγνωρίζοντας άμεσα την αλληλεξάρτησή τους και επιλέγοντας να ενδυναμώσουν τον εαυτό τους έτσι, ώστε να μπορούν να προστατεύουν και να φροντίζουν και τους άλλους ή να εμπλουτίζουν μια σχέση με συναισθηματικότητα. Δύναμη για τις γυναίκες είναι η συμμετοχή, η προστασία και η φροντίδα των άλλων· είναι η συνύπαρξη, η συλλογικότητα, η επαφή, η σχέση, η ενασχόληση με τον εσωτερικό τους κόσμο όπως και με εκείνον των άλλων, η κατανόηση, η αποδοχή και η καρτερικότητα, η αποδοχή της αβεβαιότητας, στοιχεία που χαρακτηρίζουν και την ίδια τη ζωή: δηλαδή, πολυπλοκότητα, αβεβαιότητα, εσωτερικότητα, μυστήριο, ενέργεια και αλλαγή.

Για μας, όσον αφορά στις ανδρικές και γυναικείες ιδιότητες και/ή τάσεις η σχέση τους πρέπει να είναι διαλεκτική και όχι διαζευκτική. Ωριμότητα ση-

2. Θεωρούμε σημαντικό να αναφερθεί στο σημείο αυτό ότι μια φεμινιστική οπτική χρειάζεται να δίνει ιδιαίτερη προσοχή σε όρους και έννοιες. Ένα τέτοιο παράδειγμα όρου είναι και η απόδοση στην ελληνική γλώσσα του όρου *action research*. Ο όρος που αρμόζει περισσότερο σε μια φεμινιστική οπτική και σε μια κριτική προσέγγιση, η οποία πράγματα αναδεικνύει το δάσκαλο ερευνητή και παραγωγό γνώσης και δεν τον περιορίζει στη δράση για τη δράση, ενώ άλλοι σχεδιάζουν και θεωρητικοποιούν, δεν είναι σίγουρα ο όρος *έρευνα δράσης*, αλλά ο όρος *ενεργός έρευνα*. Ήδη το πρόβλημα του όρου αυτού έχει επισημανθεί και στη διεθνή βιβλιογραφία: (το 1990 η Alison Kelly πρότεινε τον όρο *active research*, ενώ το 1991 ο John Elliott, σχολιάζοντας το πρόβλημα που δημιουργεί ο όρος *action research*, πρότεινε και τον όρο *ethical practice*).

μαίνει να συγχωνεύει κανείς τις ιδιότητες που θεωρούνται ανδρικές με εκείνες που θεωρούνται γυναικείες. Όπως αναφέρουμε συγκεκριμένα, (Κοσμίδου-Hardy, 1998, σ.64):

«η ζωή είναι μέρα και νύχτα· είναι θετικό και αρνητικό· είναι ενεργοποίηση και ηρεμία· είναι θαλασσοταραχή και ηηνεμία, κεραυνός και λιακάδα, κρύο και ζέση, καλοκαίρι και χειμώνας, ερώτηση και απάντηση, λογικό και παράλογο, Ανατολή και Δύση· είναι άσπρο και μαύρο, με όλες τις μεταξύ τους αποχρώσεις έτσι, που το άσπρο και το μαύρο –όπως και όλες οι αντιθέσεις– να ενώνονται σε κάτι νέο μέσα από τη σύνθεση. Η ζωή είναι γυναίκα και άνδρας· είναι ανδρόγυνο, τόσο στο μικροεπίπεδο του κάθε ξεχωριστού ατόμου που συνδυάζει μέσα του και συμφιλιώνει τον άνδρα με τη γυναίκα, όσο και σε εξωτερικό επίπεδο, καθώς ο άνδρας και η γυναίκα επιδιώκουν την αλληλοαποδοχή από την απόρριψη και τον αλληλο-αποκλεισμό, την επικοινωνία και τη σχέση από την απόσταση και τον ανταγωνισμό, τη σύνθεση από την αντιπαλότητα και τη διάζευξη».

Γνωρίζουμε, όμως, ότι συνήθως προβάλλεται η αντιθετικότητα τους και οι διαφορές που αντιμετωπίζει ο άνδρας και η γυναίκα σε ποικίλα μεταβατικά τους στάδια δεν περιορίζονται στη δόμηση της προσωπικής τους ταυτότητας. Επιδρούν καταλυτικά και στη γενικότερη δόμηση της κοινωνίας και της εργασίας. Η πατριαρχία και η μέχρι πρόσφατα απόλυτη κυριαρχία του άνδρα στον εργασιακό χώρο, υπαγόρευσαν την καταξίωση των ανδρικών ιδιοτήτων και αξιών, καθώς και την αντίστοιχη υποβάθμιση των γυναικείων. Η κοινωνία έχει δομηθεί κάτω από την επίδραση της κυρίαρχης πατριαρχικής ιδεολογίας. Κατά συνέπεια, ως κύρια χαρακτηριστικά των δυτικών, τουλάχιστον, κοινωνιών παρουσιάζονται η δράση, η ανταγωνιστικότητα, η τάση για αυτονομία των ισχυρών και για άσκηση ελέγχου και άκρατης επιβολής πάνω στους ανίσχυρους και για χρησιμοθηρική κυριαρχία πάνω στο περιβάλλον.

Επομένως, ως προς τον τίτλο της εργασίας αυτής, θα υποστηρίξαμε το επιχείρημα ότι, όπως εφαρμόζεται σήμερα η εξουσία, η ηγεσία είναι σίγουρα γένους αρσενικού. Τόσο ως προς το φύλο των εκπροσώπων της όσο και ως προς τις συγκεκριμένες ιδιότητες με τις οποίες εφαρμόζεται και τις αξίες στις οποίες στηρίζεται. Να, μερικά από τα βασικά της στοιχεία τα οποία είναι εμφανή και τα οποία βιώνουμε, συχνά, ως γυναίκες από τη συμπεριφορά και τη δράση ανδρών-ηγέτων στο εργασιακό, κυρίως, αλλά και στο ευρύτερο κοινωνικό μας περιβάλλον: *ναρκισσισμός, φιλαυτία, διαπλοκή, επιθετικότητα, «παιχνίδια κάτω από το τραπέζι», γραφειοκρατικές έντρογκες που στόχο έχουν την απ-ενεργοποίηση αυτού, αλλά, κυρίως, αυτής που θεωρείται αντίπαλος, απο-προσανατολισμός, νοοτροπία δικτατορίσκων που χειρίζονται δημόσια πράγματα και πρόσωπα με τη λογική ιδιοκτητών καταστήματος!*

Το θέμα της ηγεσίας θεωρούμε ότι είναι κρίσιμο ζήτημα για την προώθηση της ισότητας. Αν η κυρίαρχη πατριαρχική ιδεολογία φροντίζει για την αναπαραγωγή του υπάρχοντος συστήματος μέσα από την προώθηση ανδρικών ιδιο-

τήτων, αν η ιδεολογία αυτή είναι έτσι οργανωμένη ώστε η ιδιοκτησία των μέσων αναπαράστασης του κόσμου, δηλαδή των Μ.Μ.Ε., να ανήκει σχεδόν αποκλειστικά σε μια ανδρική ολιγαρχία, τι γίνεται με τις ηγετικές θέσεις όπου η πλειοψηφία είναι άνδρες και η μορφή ηγεσίας που ασκούν είναι καθαρά γένους αρσενικού;

Θα προωθήσουμε, λοιπόν, την ισότητα πράγματι στο πλαίσιο της πολιτικής και της πρακτικής τέτοιων ηγετών; Θα αγνοήσουμε τα 'κακώς κείμενα' είτε εξαιτίας στενά προσωπικών μας συμφερόντων είτε και από φόβο; Η δική μας απάντηση είναι ότι σίγουρα δεν πρέπει να περιοριστούμε σε μια συνωμοτική «σιωπή των αμνών». Αν πράγματι επιδιώκουμε την αλλαγή και τη βελτίωση των κοινωνικών όρων με βάση την ισότητα, απαιτείται άμεσα κριτική αποδόμηση των ιδιοτήτων και των συμπεριφορών συγκεκριμένων ηγετών χωρίς φόβο. Χρειάζεται ανάλυση του ζητήματος όχι μόνον σε θεωρητικό επίπεδο, αλλά και με στρατηγικές παρεμβάσεις στην πράξη, με παράλληλη κριτική διερεύνηση και παρουσίαση κακών παραδειγμάτων ηγεσίας. Στόχος θα πρέπει να είναι ο συνεισμός των ιδίων των «παραδειγμάτων» μας, το δίδαγμα προς άλλους και η προώθηση υγιούς και ουσιαστικής ισότητας.

Οι αλλαγές εξαρτώνται πράγματι από βασικούς παράγοντες οι οποίοι δεν βρίσκονται στον άμεσο και ορατό έλεγχό μας. Εξαρτώνται, όμως, σε μεγάλο βαθμό και από εμάς. Στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, περισσότερο ίσως από ποτέ άλλοτε, χρειάζεται να προωθήσουμε την ισότητα και να διασφαλίσουμε τη δημοκρατία και για ένα τέτοιο στόχο οι κοινωνίες χρειάζονται οπωσδήποτε τον ενεργό πολίτη και τις κριτικές του παρεμβάσεις. Η δημοκρατία δεν δείχνει να λειτουργεί και δεν εφαρμόζεται με την «παρέμβαση» της, συνήθως, «αποξενωμένης» ή και υποθηκευμένης ψήφου μας μια φορά περίπου στα τέσσερα χρόνια³. Η «ψήφος» πρέπει να είναι υπόθεση καθημερινή και ο εκπαιδευτικός/κοινωνικός μας ρόλος έχει πολλά να δώσει στον πολίτη για ένα τέτοιο σκοπό. Χρειάζεται γι' αυτό ν' αποφασίσουμε να δράσουμε κριτικά, να αναλύσουμε, να ερευνήσουμε:

- Ποιοι είναι αυτοί που προτείνουν;
- Ποιοι ορίζουν;
- Ποιοι διορίζουν;
- Ποιοι καθορίζουν;
- Ποιοι εμποδίζουν;
- Ποιοι τορπιλίζουν;
- Με ποιες διαδικασίες ασκούν εξουσία;
- Πώς δικτυώνονται και διαπλέκονται κατά την άσκηση της εξουσίας;
- Με τι κόστος για τη γυναίκα, την κοινωνία, τη ζωή;

3. Αναλυτικότερη συζήτηση παρουσιάζεται στο Κοσμίδου-Hardy (2005), «Πρόλογος», στο Κοσμίδου-Hardy (επιμ.), *Ποιότητα και Αξιολόγηση του Εκπαιδευτικού Έργου: Γνήσιος Διάλογος για την Παιδεία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Ερωτήματα όπως αυτά είναι σημαντικά, γιατί μας βοηθούν να αναλύσουμε το πλαίσιο στο οποίο εργαζόμαστε και ζούμε, να εντοπίσουμε τα κέντρα λήψης αποφάσεων και εξουσίας που επηρεάζουν το έργο μας, όπως και τα πρόσωπα εκείνα που δικτυώνονται με την εξουσία, συνήθως, για την προώθηση στενών προσωπικών και πελατειακών συμφερόντων.

Από την άλλη μεριά, όλοι και όλες, είναι απαραίτητο να θέσουμε κριτικά ερωτήματα και στον εαυτό μας, ερωτήματα που είναι δυνατόν να μας οδηγήσουν στη συνειδητοποίηση της δικής μας ευθύνης για την υπάρχουσα κατάσταση όσο και των δικών μας μορφών δράσης, της δικής μας προσωπικής ευθύνης για την απελευθέρωσή μας από ενδεχόμενους αυτοπεριορισμούς της δικής μας κριτικής πράξης.

Η κριτική πράξη, άλλωστε, σημαίνει ότι ο εκπαιδευτικός, στο πλαίσιο της αναστοχαστικότητάς του που αποβλέπει στη βελτίωση, θέτει στον εαυτό του και κριτικά ερωτήματα που τον βοηθούν να δει συμπεριφορές και πρακτικές με μια άλλη οπτική. Τα ερωτήματα αυτά διαγράφουν το χώρο της προσωπικής ελευθερίας, την οποία αντιλαμβανόμαστε ως τη βούληση του ατόμου να διαδραματίσει θετικό ρόλο στο δημόσιο, να γίνει υποκείμενο που δρα, που μπορεί να πραγματοποιήσει τους στόχους και τις σκέψεις του με γνώμονα το κοινό καλό και να συμβάλει στη γραφή των νόμων της κοινωνίας. Τέτοια κριτικά ερωτήματα, ιδιαίτερα για τις γυναίκες, μπορεί να είναι και τα εξής:

- Ποιος, τελικά, είναι αυτός που αποφασίζει τι πρέπει να κάνω ή να είμαι;
- Ποιος ορίζει τα όρια του αποδεκτού και του μη;
- Πού είναι η δική μου βούληση και υπευθυνότητα ως υποκειμένου που δρα κριτικά;
- Ποια είναι τα όρια της ελεύθερης ατομικής μου δράσης και των δικών μου παρεμβάσεων στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής κοινότητας και της κοινωνίας;
- Πώς διαφοροποιούμαι εγώ από τη συντηρητική, καθεστηκυία τάξη πραγμάτων στην όλη μου συμπεριφορά και πρακτική;
- Πώς μπορώ να συνεργαστώ για να εκφράσω ελεύθερα τις απόψεις μου μακριά από μια λογική απόλυτης κρατικής όσο και ανδρο-κρατούμενης εξουσίας;
- Πώς μπορώ να αποβάλω φόβους που γεννά η εξουσία αλλά, κυρίως, η ενδεχόμενη αποστασιοποίησή μου από άρρωστες μορφές ηγεσίας;
- Σε ποιο βαθμό έχω, ενδεχομένως, εσωτερικεύσει την πατριαρχική ιδεολογία και αναπαράγω την ανισότητα με την ευκολία της «μάσκας» που μου προσφέρει εξωτερικά το δικό μου φύλο;
- Με ποιο τρόπο προωθώ την ισότητα ως, εργασιακά και κοινωνικά, προνομίους γυναίκα;
- Πόσο «θηλυκές» είναι οι ιδιότητες που χαρακτηρίζουν τη συμπεριφορά και τη δράση μου;
- Πόσο έχω συμβιβαστεί με τις αξίες, τις συμπεριφορές και την ιδεολογία του κυρίαρχου άνδρα και με ποιο τρόπο εκχωρώ, πιθανόν, το δίκαιο της

γυναικείας υπόθεσης στα χέρια των ανδρών με βασικό αντάλλαγμα το δικό μου σκαρφάλωμα, λίγο ψηλότερα, στην εξουσία;

Τελευταία, όσο και κρίσιμα ερωτήματα:

- Θα προωθήσουμε την ισότητα πράγματι στο πλαίσιο της πολιτικής και της δράσης των υπαρχόντων ηγετών;
- Θα αναδείξουμε τα αίτια που οδηγούν συγκεκριμένους ηγέτες (μάντζερες, στελέχη της διοίκησης, πολιτικούς) με τόση ευκολία σε ηγετικές θέσεις;
- Θα αναλύσουμε τον τρόπο με τον οποίο ασκείται η ηγεσία και τις συνέπειές της;

Η δική μας απάντηση στα ερωτήματα που προηγήθηκαν είναι αναμφισβήτητη κριτική και, ως προς τα δύο τελευταία ερωτήματα, θετική. Θα επανέλθουμε, μάλιστα, σύντομα στο ζήτημα αυτό με δημόσιο λόγο και συγκεκριμένα παραδείγματα.

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας τονίζουμε μόνον το γεγονός ότι χρειάζεται να οριοθετήσουμε το ζήτημα της ηγεσίας και της εξουσίας. Μια φεμινιστική οπτική θεώρηση του ζητήματος αυτού χρειάζεται σίγουρα να προωθήσει το θέμα της δόμησης της εξουσίας ως δύναμης που στοχεύει στην ενδυνάμωση ως «ενέργεια, ικανότητα και δυναμικό μάλλον παρά ως κυριαρχία» και ως νευρωτική⁴ άσκηση εξουσίας.

Η υγιής ηγεσία, επομένως, πρέπει να χαρακτηρίζεται από ιδιότητες που εν μέρει την καθιστούν «γένους θηλυκού» και εν μέρει «γένους αρσενικού». Η υγιής ηγεσία πρέπει να είναι «ανδρόγυνη».

Το πρόγραμμα του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης που μόλις έχει ξεκινήσει, προωθεί την ανάπτυξη ιδιοτήτων όπως αυτές στις οποίες αναφερθήκαμε. Προσδοκούμε, λοιπόν, ότι θα συμβάλει άμεσα και αποτελεσματικά στην αλλαγή οπτικής και ως προς το θέμα της ηγεσίας, όπως και στο ζήτημα του φύλου γενικότερα, μια και ως προς το γένος «οι ταυτότητες δεν είναι κάτι ενιαίο και σταθερό αλλά μάλλον υπόκεινται σε κοινωνικές και ιστορικές διαφοροποιήσεις»⁵.

Χρυσούλα Κοσμίδου-Hardy

Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

4. Shrewbury, C. M. (1987), "What is Feminist Pedagogy?", *Women's Studies Quarterly: Feminist Pedagogy*, XV 3 & 4: 6-14 (σ. 8).

5. Nixon, S. (1997), "Exhibiting Masculinity", στο Stuart Hall (ed.), *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: SAGE (291-337).

Η Διαχείριση από τα ΚΕ.ΣΥ.Π. και τα ΓΡΑ.ΣΕΠ των Νέων Προγραμμάτων

Κατά το τρέχον σχολικό έτος 2004-2005 οι Υπεύθυνοι ΣΕΠ στα ΚΕΣΥΠ και οι Καθηγητές-Συμβούλοι στα ΓΡΑΣΕΠ, στην πλειοψηφία τους, λειτουργούν προγράμματα του ΕΠΕΑΕΚ II και όχι μόνον. Συγκεκριμένα λειτουργούν:

1. Προγράμματα του έργου 4.1.1.α με τελικό δικαιούχο το ΚΕΘΙ και θέμα «Εναισθητοποίηση Εκπαιδευτικών και Παρεμβατικά Προγράμματα για την Προώθηση της Ισότητας των Φύλων».
2. Προγράμματα του έργου 4.1.1.β με θέμα «Προωθώντας την Ισότητα των Φύλων κατά τη Μετάβαση από την Εκπαίδευση στην Αγορά Εργασίας».
3. Προγράμματα του έργου 2.4.1.α με θέμα «Ενίσχυση των Δομών Συμβουλευτικής και Επαγγελματικού Προσανατολισμού».
4. Προγράμματα του έργου 2.4.1.ε «Εφαρμογή Προγραμμάτων Επαγγελματικού Προσανατολισμού και Συμβουλευτικής σε Εκπαιδευτικές Μονάδες» και
5. Προγράμματα Αγωγής Σταδιοδρομίας σε Εκπαιδευτικές Μονάδες, σύμφωνα με τις σχετικές εγκυκλίου του ΥΠΕΠΘ.

Ειδικά το 3ο έργο 2.4.1.α προβλέπει προμήθεια εξοπλισμού και λογισμικού για τα ήδη λειτουργούντα ΚΕΣΥΠ, ΓΡΑΣΕΠ και για τα καινούργια που πρόκειται να λειτουργήσουν, αλλά κυρίως την εφαρμογή προγραμμάτων ΣΕΠ με συνεργασία των Συμβούλων Ε.Π. και τελικούς αποδέκτες γονείς, καθηγητές, μαθητές.

Είναι οπωσδήποτε θετικό στοιχείο για την ανάπτυξη του θεσμού του ΣΕΠ η δυνατότητα λειτουργίας τέτοιων προγραμμάτων, που μάλιστα προβλέπουν οικονομική κάλυψη των εξόδων αλλά και αμοιβές για τους εμπλεκόμενους (συντονιστές, συμβούλους και ομιλητές). Αναβαθμίζουν την εφαρμογή του ΣΕΠ στα σχολεία, κινητοποιούν τους μαθητές, προάγουν τη συνεργασία με φορείς και την γύρω κοινότητα και το κυριότερο κατά την άποψή μου, ευαισθητοποιούν-ενημερώνουν την κοινή γνώμη, που δεν έχει ακόμη κατανοήσει τη σημασία του θεσμού. Από την άλλη πλευρά όμως είναι λογικό να εκτιμήσουμε τις ώρες απασχόλησης των στελεχών του ΣΕΠ με την πολύμορφη γραφειοκρατία, τη συμμετοχή σε ενημερωτικά Σεμινάρια και Ημερίδες, τις τηλεφωνικές συνεννοήσεις με τους διευθυντές και καθηγητές από τα σχολεία που συμμετέχουν και τους άλλους φορείς, μαζί με τις ανάλογες επισκέψεις ή συναντήσεις. Θεωρώ απόλυτα ρεαλιστικό να προσθέσω την αγωνία λόγω της κοινωνικής ευθύνης, από τις συνήθεις καθυστερήσεις πληρωμών προς τους δικαιούχους.

Όλα τα παραπάνω μας οδηγούν να θυμηθούμε τα βασικά καθήκοντα των Υπευθύνων ΣΕΠ στα ΚΕΣΥΠ και των Καθηγητών –Συμβούλων στα ΓΡΑΣΕΠ, όπως προκύπτουν από τις εγκυκλίους του ΥΠΕΠΘ:

α. για τους Υπεύθυνους ΣΕΠ: συντονισμός της εφαρμογής του ΣΕΠ στα σχολεία της περιοχής ευθύνης, ενημερωτικά σεμινάρια για τους καθηγητές ΣΕΠ, επικαιροποίηση-ανανέωση πληροφοριακού υλικού του κέντρου, επικοινωνία-συνεργασία με τον Τομέα ΣΕΠ του Π.Ι., ενημέρωση τμημάτων μαθητών στα σχολεία ή στο ΚΕΣΥΠ για θέματα ΣΕΠ (διέξοδοι μετά το Γυμνάσιο, νέα τμήματα της Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης, συμπλήρωση μηχανογραφικού), επικοινωνία-συνεργασία με φορείς όπως ο ΟΑΕΔ, το ΕΚΕΠ, ο ΟΕΕΚ και τοπικούς φορείς όπως Τοπική Αυτοδιοίκηση, τοπικές εφημερίδες κτλ., επισκέψεις στα σχολεία-ενημέρωση συλλόγου διδασκόντων ή ομιλία σε γονείς-κηδεμόνες, Οργάνωση εκδηλώσεων ΣΕΠ, Συμβουλευτικές Συνεντεύξεις με μαθητές και γονείς που επισκέπτονται το ΚΕΣΥΠ.

β. για τους Καθηγητές-Συμβούλους ΣΕΠ: «διδασκαλία» του ΣΕΠ στα τμήματα του σχολείου του ή σε συστεγαζόμενο σχολείο, τήρηση-ανανέωση αρχείου πληροφόρησης ΣΕΠ, χειρισμός Η/Υ – επικοινωνία – ενημέρωση – συγκέντρωση πληροφοριών μέσω διαδικτύου, συνεργασία με τον Υπεύθυνο ΣΕΠ από το ΚΕΣΥΠ, ενημέρωση μαθητών και γονέων σε θέματα ΣΕΠ, οργάνωση εκδηλώσεων και προγραμμάτων Προσανατολισμού-Συμβουλευτικής ΣΕΠ στο σχολείο, Συμβουλευτικές Συνεντεύξεις με μαθητές.

Κατά τη σύντομη αυτή παράθεση των βασικών καθηκόντων των στελεχών του ΣΕΠ, σκόπιμα άφησα για το τέλος εκείνο που θεωρώ το σημαντικότερο, από πολλές απόψεις, στοιχείο της προσφοράς των στελεχών αυτών: τη **Συμβουλευτική Συνέντευξη με τους μαθητές**. Ανάλογα με τον αριθμό των μαθητών που εξυπηρετούνται, χρειάζονται αρκετές ώρες για τη λειτουργία αυτή. Ακόμη και αν θεωρήσουμε ότι όλες οι άλλες δραστηριότητες-καθήκοντα των στελεχών ΣΕΠ εξυπηρετούνται όταν το στέλεχος του ΣΕΠ έχει αναλάβει κάποια από τα προαναφερθέντα προγράμματα, αξίζει να εξετάσουμε πόσες ώρες απομένουν για τη Συμβουλευτική Συνέντευξη με τους μαθητές και επιπλέον (όσον αφορά τους Υπεύθυνους ΣΕΠ στα ΚΕΣΥΠ) για τη λειτουργία Σεμιναρίων ενημέρωσης των Καθηγητών ΣΕΠ. Είναι σχεδόν βέβαιο πως απομένουν ελάχιστες ώρες, οπότε φθάνουμε σε **μετατόπιση από τη βασική μας ευθύνη** που είναι η ενημέρωση και συμβουλευτική στήριξη των μαθητών και των νέων γενικότερα για το συνετό σχεδιασμό του μέλλοντός τους.

Στον προβληματισμό αυτό αξίζει να προσθέσω και μία προσωπική εμπειρία από την περυσινή χρονιά (2003-2004), που φωτίζει μια άλλη διάσταση: τη **διαθεσιμότητα των μαθητών ώστε να συμμετέχουν σε διάφορα προγράμματα**, δραστηριότητες, εκδηλώσεις. Καθώς προσπαθούσα με τηλεφωνική επικοινωνία και προσωπικές επισκέψεις σε σχολεία να εξασφαλίσω τη συμμετοχή κάποιων σχολείων σε δίκτυα (πρόγραμμα 4), μία Διευθύντρια μου είπε πως σχεδόν όλοι οι μαθητές μίας τάξης είναι ενταγμένοι σε κάποια άλλα προγράμματα (Αγωγής Υγείας, Αγωγής Σταδιοδρομίας, Ολυμπιακής Παιδείας, Κινητικότητας), οι καθηγητές ζητούν συνεχώς άδειες για να συγκεντρώνουν τις ομάδες τους μετά τα μαθήματα ή τα απογεύματα και ότι δεν καταλαβαίνει

πότε οι μαθητές αυτοί διαβάζουν τα μαθήματά τους. Θεώρησε μάλιστα αναγκαίο να υπάρχει κεντρικός συντονισμός από κάποια επιτροπή ώστε να μην «φορτώνονται» μερικά σχολεία υπερβολικά.

Καταθέτω λοιπόν τις σκέψεις μου αυτές ώστε να βοηθήσω τους συναδέλφους **στον προγραμματισμό** τους και παράλληλα να ευαισθητοποιήσω τους αρμόδιους στο ΥΠΕΠΘ και το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο στα παραπάνω θέματα.

Παναγιώτης Σαμοΐλης
Ιανουάριος 2005

Επιθεώρηση Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού, τ. 72-73, Μάρτιος-Ιούνιος 2005, σσ. 23-34

*Αναστάσιος Ασβεστάς**

**Η ΑΥΤΟΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΔΥΣΛΕΞΙΚΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ
ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΛΗΨΗΣ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΗΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ**

Η έννοια της αυτοαποτελεσματικότητας όσον αφορά τη λήψη επαγγελματικής απόφασης, ο βαθμός πεποίθησης δηλαδή του ατόμου ότι είναι ικανό να πάρει αποφάσεις σχετικά με τη σταδιοδρομία του, θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική κατά την περίοδο της μετάβασης του ατόμου από τη Δευτεροβάθμια στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση ή στην αγορά εργασίας. Καθώς έρευνες φανερώνουν ότι τα άτομα με δυσλεξία παρουσιάζουν χαμηλές εκπαιδευτικές και επαγγελματικές φιλοδοξίες, η παρούσα έρευνα είχε ως σκοπό να διερευνήσει αν υπάρχουν διαφορές στην αυτοαποτελεσματικότητα όσον αφορά τη λήψη επαγγελματικής απόφασης στα άτομα με δυσλεξία και στον υπόλοιπο μαθητικό πληθυσμό. Οι πέντε υποκλίμακες της κλίμακας αξιολόγησης αυτοαποτελεσματικότητας σχετικά με τη λήψη επαγγελματικής απόφασης (CDSES) είναι: 1) η ακριβής αυτοαξιολόγηση, 2) η συλλογή πληροφοριών σχετικά με τα επαγγέλματα, 3) η στοχοθέτηση, 4) ο σχεδιασμός για το μέλλον και 5) η λύση προβλημάτων. Το δείγμα αποτέλεσαν μαθητές της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης της ευρύτερης περιοχής του Πειραιά με διαγνωσμένη δυσλεξία καθώς και ομάδα ελέγχου. Δεν βρέθηκαν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις δύο ομάδες παρά μόνο στον τομέα του Σχεδιασμού για το μέλλον, όπου οι μαθητές με δυσλεξία παρουσίασαν μία κατιούσα πορεία από την Α' προς τη Γ' Λυκείου σε αντίθεση με την ομάδα ελέγχου που εμφάνισε ανιούσα πορεία. Ακόμη, η έρευνα έδειξε την ύπαρξη συνάφειας μεταξύ της σχολικής επίδοσης και της σχολικής αυτοαποτελεσματικότητας και για τις δύο ομάδες, ενώ δε βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στους βαθμούς κοινωνικής στήριξης από γονείς, καθηγητές και συνομηλίκους.

Λέξεις-κλειδιά: αυτοαποτελεσματικότητα, λήψη απόφασης, δυσλεξία, μετάβαση, κοινωνική στήριξη.

*Anastasios Asvestas**

**CAREER DECISION MAKING SELF-EFFICACY OF SECONDARY
EDUCATION DYSLEXIC STUDENTS**

The concept of career decision making self-efficacy, the individual's degree of belief that he/she can successfully complete tasks necessary to making career decisions, is considered particularly important at the period of transition of an individual from the Secondary to Tertiary education or in the labour market. As researches reveal that individuals with dyslexia present low educational and professional ambitions, the present research aimed to investigate if there are differences in the career decision-making self-efficacy in the dyslexic individuals and in the remaining school population. The five subscales of career decision self-efficacy scale (CDSES) are: 1) accurate self-appraisal, 2) gathering occupational information, 3) goal selection, 4) making plans for the future and 5) problem solving. The sample was constituted by Secondary education students of Piraeus region with diagnosed dyslexia as well as the group of control. No significant differences were found between the two groups except of the sector of making plans for the future, where the students with dyslexia presented a descending course from A to C class of Lyceum contrary to the group of control that presented an ascending scale course. The research also revealed the existence of correlation between the school grades and the school self-efficacy for both groups, while there were not found statistically important differences in the degrees of social support by parents, professors and peer group.

Key-words: self-efficacy, decision making, career decision making self-efficacy, dyslexia, transition, social support.

* Ο Α.Α. είναι Δάσκαλος Ειδικής Αγωγής με μεταπτυχιακές σπουδές ειδίκευσης στη Συμβουλευτική και τον Επαγγελματικό Προσανατολισμό και υποψήφιος διδάκτωρ του Τμήματος Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.
Επικοινωνία: 6945939546 -asvestas@ppp.uoa.gr

Εισαγωγή

Η εργασία αποτελεί ίσως τον πιο σημαντικό παράγοντα που επηρεάζει την ποιότητα της ζωής του ανθρώπου. Συνεχιζόμενες έρευνες εξακολουθούν να τεκμηριώνουν το χαμηλό ποσοστό επιτυχημένης μετάβασης των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες από την εκπαίδευση στην αγορά εργασίας. Οι έφηβοι με μαθησιακές δυσκολίες έχουν λιγότερες πιθανότητες να συνεχίσουν την εκπαίδευσή τους στη τριτοβάθμια (Fairweather & Shaver, 1991) και το πιο πιθανό είναι να υποαπασχολούνται και να κατευθύνονται σε επαγγέλματα χαμηλού γοήτρου (deBettencourt, Zigmond & Thorton, 1989, Fourqurean, Meisgeir, Swank & Williams, 1991, Gottfredson, Finucci & Childs, 1984, White et al., 1983).

Οι ενήλικοι με μαθησιακές δυσκολίες, σύμφωνα με έρευνα στο εξωτερικό, απασχολούνται σε ίδιο ποσοστό με τα υπόλοιπα άτομα, αλλά πολλοί απ' αυτούς βρίσκονται σε εργασίες μειωμένου ωραρίου, που δεν τους προσφέρουν εργασιακή ικανοποίηση, λαμβάνουν χαμηλότερο μισθό και έχουν μειωμένες δυνατότητες εξέλιξης (Blackorby & Wagner, 1997).

Παρόλο που η συνέχιση της εκπαίδευσης και της κατάρτισης μετά τη Δευτεροβάθμια θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική για την αγορά εργασίας, τα άτομα με μαθησιακές δυσκολίες παρουσιάζουν χαμηλές εκπαιδευτικές και επαγγελματικές φιλοδοξίες (Dowdy, Carter & Smith, 1990, Rjewski, J., 1996, White et al., 1983).

Μελετώντας τη βιβλιογραφία παρατηρούμε πως έχει δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στα δυσλεξικά άτομα όσον αφορά στις ειδικές εκπαιδευτικές

ανάγκες τους σχετικά με τα σχολικά μαθήματα. Ο Kirk (1972) αναφέρει πως τα παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες παρουσιάζουν κάποια διαταραχή σε μια ή περισσότερες από τις βασικές διαδικασίες που αναφέρονται στη χρήση του γραπτού ή προφορικού λόγου, των μαθηματικών ικανοτήτων και της λογικής σκέψης. Οι διαταραχές αυτές δεν οφείλονται σε αισθητηριακές βλάβες εμφανείς, σε νοητική καθυστέρηση ή σε σοβαρές συναισθηματικές διαταραχές.

Καθώς περνούν τα χρόνια στο σχολείο το παιδί με δυσλεξία έχει ήδη βιώσει αρκετές φορές την αποτυχία στο σχολείο όπου η ανάγνωση και η γραφή παίζουν ιδιαίτερο ρόλο. Παρόλληλα έχει να αντιμετωπίσει τη στάση των συμμαθητών του, των δασκάλων και των γονέων του απέναντι στις επανειλημμένες αποτυχίες του και στη χαμηλή του σχολική επίδοση. Όλη αυτή η πορεία έχει συγκεκριμένο αντίκτυπο στον ψυχισμό του παιδιού. Ερευνητές αναφέρουν την επίδραση που έχει η μαθησιακή δυσκολία στα κίνητρα, στην ακαδημαϊκή επίδοση, στη σχέση με τους συνομηλίκους (Humphrey, 2002, Riddick, 1996, Wentzell & Caldwell, 1979) αλλά και τα συναισθηματικά «τραύματα» που μπορεί να αφήσει στο μαθητή (Edwards, 1994).

Επισημαίνεται συχνά ότι οι ειδικές μαθησιακές δυσκολίες ευθύνονται για το χαμηλό επίπεδο αυτοεκτίμησης (Humphrey, 2002, Goor et al., 1995) των δυσλεξικών παιδιών, καθώς και για την έλλειψη κινήτρων και την ύπαρξη εξωτερικής έδρας ελέγχου (Goor et al., 1995).

Οι μαθητές στο σημείο αυτό της ζωής τους καλούνται να επιλέξουν

την εκπαιδευτική και επαγγελματική τους πορεία. Ο όρος που χρησιμοποιείται είναι επαγγελματική ανάπτυξη (career development) και με αυτόν δηλώνεται η εξελικτική πορεία του ατόμου όσον αφορά τον προσανατολισμό του στο χώρο της εργασίας και τις αποφάσεις του για το επάγγελμα, ή τα επαγγέλματα, που επιθυμεί ή επιδιώκει να ακολουθήσει (Κάντας Αρ.-Χατζή Αλ., 1991).

Για τα παιδιά με μαθησιακές δυσκολίες χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή καθώς σχετικές έρευνες δηλώνουν ότι τα παιδιά αυτά παρουσιάζουν:

- Χαμηλή ικανότητα αντίληψης των επιπτώσεων της μαθησιακής δυσκολίας στις επαγγελματικές τους επιλογές και στην ικανότητά τους να ασκήσουν κάποιο επάγγελμα (Hitchings and Retish, 2000)

- Η εξάρτηση από την οικογένεια και οι εμπειρίες της σχολικής αποτυχίας μπορεί να οδηγήσουν σε χαμηλή αυτοεκτίμηση και χαμηλό επίπεδο αυτογνωσίας (Michaels, 1997).

- Ο τύπος της μαθησιακής δυσκολίας, ο χρόνος που δαπανάται για την υποστήριξη του ατόμου, η υπερπροστατευτικότητα της οικογένειας, καθώς και οι χαμηλές προσδοκίες απέναντί σ' αυτά τα άτομα τα οδηγούν σε περιορισμένες ευκαιρίες για επαγγελματική διερεύνηση. (Hitchings and Retish, 2000).

- Έφηβοι με μαθησιακές δυσκολίες είναι πιο πιθανό να περιορίζουν τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές τους προσδοκίες (Rojewski, 1996).

- Πολλοί νέοι με μαθησιακές δυσκολίες είχαν μη ρεαλιστικές επαγγελματικές φιλοδοξίες ή δεν είχαν καθόλου φιλοδοξίες (Kortering & Braziel, 2000).

- Ένας μεγάλος αριθμός παιδιών δεν συμμετείχε ενεργά στην επαγγελματική του ανάπτυξη και πίστευε ότι είχε ελάχιστο έλεγχο στη λήψη επαγγελματικής απόφασης (Blacckorby & Wagner, 1997).

Ο Ρόλος της Αυτοαποτελεσματικότητας

Η έννοια της αυτοαποτελεσματικότητας, όπως διατυπώθηκε από τον Bandura (1977), θεωρείται πως έχει σημαντικές επιδράσεις στις θεωρίες επαγγελματικής ανάπτυξης αλλά και στη συμβουλευτική σταδιοδρομίας γενικότερα. Η αυτοαποτελεσματικότητα αναφέρεται στις «εκτιμήσεις του ατόμου αναφορικά με την ικανότητά του να οργανώσει και να εκτελέσει ένα σχέδιο δράσης για την επίτευξη προκαθορισμένων επιπέδων επίδοσης».

Οι προσδοκίες αυτοαποτελεσματικότητας (efficacy expectations) αναφέρονται σε αξιολογικές κρίσεις και στη βεβαιότητα του ατόμου ότι έχει τις ικανότητες που χρειάζονται για να εκδηλώσει την απαιτούμενη συμπεριφορά και να επιτύχει το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα.

Η προσδοκία αποτελέσματος (outcome expectations) αναφέρεται στις εκτιμήσεις που κάνει το άτομο σχετικά με τις πιθανές συνέπειες που θα επιφέρει μια συμπεριφορά, δηλαδή τις πιθανότητες επιτυχίας του επιδιωκόμενου στόχου δια μέσου της συμπεριφοράς που εκδηλώνει (Bandura, A., 1977).

Ένα άτομο είναι πιθανό να θεωρεί ότι μπορεί να εκτελέσει μια δραστηριότητα (διαβλεπόμενη αυτοαπο-

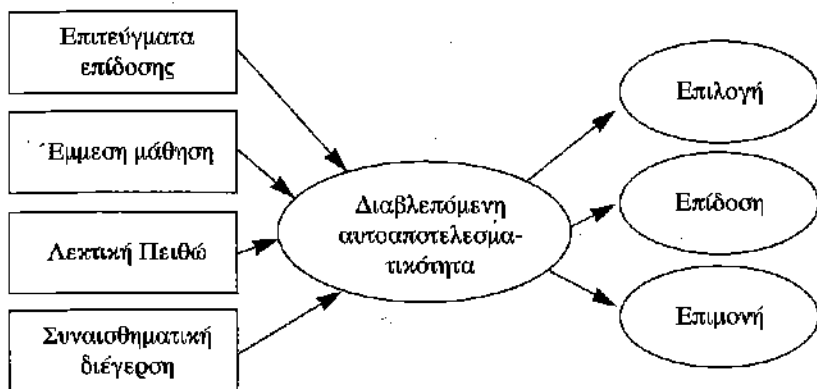
τελεσματικότητα – perceived self-efficacy), αλλά προβλέπει αρνητικά αποτελέσματα (προσδοκίες αποτελέσματος-outcome expectations) και αποφασίζει τελικά να μην την εκτελέσει. Οι προσδοκίες αποτελέσματος μπορούν να αποτελέσουν το παράγοντα που θα καθορίσει αν θα εκδηλωθεί ή όχι μία συμπεριφορά. Τα χαμηλά ποσοστά απασχόλησης των ατόμων με ειδικές ανάγκες έχουν σχέση με αυτό το αξίωμα. Αυτά τα χαμηλά ποσοστά μπορεί να αντανakλούν το χαμηλό αίσθημα αυτοαποτελεσματικότητας των ατόμων με ειδικές ανάγκες. Πολλά άτομα με μαθησιακές δυσκολίες είναι πιθανό να αισθάνονται ότι η απόρριψη είναι προοδεδικασμένη όταν απευθύνονται για πρόσληψη σε κάποιους τομείς εργασίας. Ακόμα κι αν αισθάνονται αποτελεσματικοί για τις ικανότητές τους, η αρνητική αναμενόμενη προσδοκία μπορεί να τους απωθήσει από πριν να ψάξουν για τη θέση εργασίας που τους ενδιαφέρει.

Η έννοια των προσδοκιών της αυτοαποτελεσματικότητας είναι χρήσιμη εξαιτίας των αξιωμάτων που παρουσιάζονται στο σχήμα 1.

Η διαβλεπόμενη αυτοαποτελεσματικότητα έχει κατά τον Bandura (1977) τουλάχιστον 3 συμπεριφορικές συνέπειες, όπως απεικονίζεται στη δεξιά πλευρά του σχήματος: την *Επιλογή*, που αναφέρεται στο τι θα επιχειρήσει να κάνει ένα άτομο, την *Επίδοση*, δηλ. ποιότητα εκδήλωσης (performance) συμπεριφορών στον επικείμενο τομέα και την *Επιμονή* (persistence) στην αντιμετώπιση εμποδίων. Η αριστερή πλευρά του σχήματος υποδεικνύει τις 4 πηγές πληροφοριών που έχει το άτομο και μπορούν να χρησιμοποιηθούν για το σχεδιασμό παρεμβάσεων ικανών να δομήσουν ή να ενισχύσουν την αντίληψη της αυτοαποτελεσματικότητας του ατόμου σε κάποιο τομέα. Οι τέσσερις πηγές πληροφοριών είναι τα *Επιτεύγματα του παρελθόντος* (performance accomplishments), η *Έμμεση μάθηση ή μάθηση διαμέσου προτύπων* (vicarious learning-modeling), η *Λεκτική πειθώ* (verbal persuasion) και η *Συναισθηματική διέγερση* (emotional arousal).

Οι αντιλήψεις αυτοαποτελεσματικότητας επηρεάζουν την επιλογή μιας δραστηριότητας, την προσήλωση στο

Σχήμα 1: Σχηματική απεικόνιση του μοντέλου του Bandura για τη θεωρία της αυτοαποτελεσματικότητας από την N. Betz (1992).

στόχο, το επίπεδο προσπάθειας που χρησιμοποιείται, και τελικά, το βαθμό επιτυχίας ενός στόχου. Οι μη ακριβείς εκτιμήσεις της αυτοαποτελεσματικότητας μπορεί να προκύψουν από τη λανθασμένη ανάλυση στόχου ή από έλλειψη αυτογνωσίας (Schunk, 1985).

Η πρώτη μελέτη η οποία εξετάζει την εφαρμογή της θεωρίας της αυτοαποτελεσματικότητας σε σχέση με την ανάπτυξη της σταδιοδρομίας ήταν εκείνη των Betz & Hackett (1981). Εξέτασαν τον τρόπο με τον οποίο οι αντιλήψεις αυτοαποτελεσματικότητας των γυναικών μπορεί να επηρεάζονται από τις πηγές πληροφοριών της αυτοαποτελεσματικότητας, όπως ορίζει το μοντέλο του Bandura

Παρόλο που η έννοια των προσδοκιών της αυτοαποτελεσματικότητας αποτέλεσε την αρχική θεωρητική βάση για την ανάπτυξη της κλίμακας μέτρησης από τις Betz, N. & Hackett, G. το μοντέλο του Crites (1978) σχετικά με την επαγγελματική ωριμότητα έδωσε το θεωρητικό υπόβαθρο για να επιλεχθούν και οριστούν οι δεξιότητες που απαιτούνται στη διαδικασία λήψης απόφασης σχετικά με τη σταδιοδρομία (career decision making). Συγκεκριμένα ο Crites (1978) στο μοντέλο επαγγελματικής ωριμότητας θεωρεί ότι οι σωστές επαγγελματικές επιλογές διευκολύνονται από την επάρκεια/ ικανότητα (competence) του ατόμου όσον αφορά στις πέντε διαδικασίες επαγγελματικής επιλογής και από την ώριμη (ή αντίθετα από την μη ώριμη) στάση του κατά τη διαδικασία της επιλογής σταδιοδρομίας. Οι πέντε αυτές ικανότητες του μοντέλου του Crites αποτέλεσαν και τις υποκλίμακες της κλίμακας αξιολόγησης αυτοαποτελεσματικότητας σχετικά με

τη λήψη επαγγελματικής απόφασης (CDSSES). Οι ικανότητες αυτές είναι: 1) η ακριβής αυτοαξιολόγηση (self-appraisal), 2) συλλογή πληροφοριών σχετικά με τα επαγγέλματα (gathering occupational information), 3) στοχοθέτηση (goal selection), 4) σχεδιασμός για το μέλλον (making plans for the future) και 5) λύση προβλημάτων (problem solving).

Οι έφηβοι με μαθησιακές δυσκολίες δεν έχουν συμπεριληφθεί στις έρευνες για την ανάπτυξη σταδιοδρομίας που εξετάζουν τις πεποιθήσεις της αυτοαποτελεσματικότητας ως μία ειδική έννοια.

Παρόλ' αυτά ο Schunk (1983, 1985, 1987, 1989, 1990) και άλλοι ερευνητές έχουν εφαρμόσει το μοντέλο της αυτοαποτελεσματικότητας του Bandura σε διαφορετικά εκπαιδευτικά περιβάλλοντα. Στην ειδική αγωγή, ο Schunk (1985) μελέτησε 30 μαθητές της έκτης τάξης με μαθησιακές δυσκολίες και βρήκε υψηλότερα επίπεδα αντίληψης της αυτοαποτελεσματικότητας μόνο στους μαθητές που έθεταν τους δικούς τους στόχους.

Χρησιμοποιήθηκαν ακόμη στρατηγικές που βασίζονταν σε φραστικά σχόλια για να βελτιώσουν τις πεποιθήσεις αυτοαποτελεσματικότητας σε 90 μαθητές της 6ης - 9ης τάξης με συγκεκριμένες μαθησιακές δυσκολίες στα μαθηματικά.

Σε άλλη έρευνα 24 μαθητών ηλικίας 9-14 ετών με προβλήματα συμπεριφοράς, τα ερεθίσματα που τους δίνονταν όσον αφορά τις ακαδημαϊκές τους επιδόσεις είχαν ως αποτέλεσμα την αύξηση των προσδοκιών αυτοαποτελεσματικότητας. (Lyman, Prentice-Dunn, Wilson & Bonfilio, 1984).

Σκοπός

Η παρούσα έρευνα είχε ως σκοπό να διερευνήσει αν η ύπαρξη αυτής της ειδικής μαθησιακής δυσκολίας διαφοροποιεί τους δυσλεξικούς από τους υπόλοιπους μαθητές στην αυτο-αποτελεσματικότητα όσον αφορά τη λήψη επαγγελματικής απόφασης, στη σχολική αυτοαποτελεσματικότητα και την κοινωνική στήριξη τους από τους σημαντικούς άλλους.

Πληθυσμός-Δείγμα

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 115 μαθητές Λυκείου, 81 αγόρια και 35 κορίτσια. Όλοι οι μαθητές φοιτούν σε δημόσια σχολεία της περιοχής του Πειραιά. Από αυτούς 26 μαθητές φοιτούσαν στην Α' Λυκείου, 57 μαθητές στη Β' Λυκείου και 32 στη Γ' Λυκείου. Η ηλικία των υποκειμένων κυμαίνονταν από 14 έως 20 ετών. Όσον αφορά τη μαθησιακή δυσκολία 60 είχαν διάγνωση δυσλεξίας και 55 όχι. (Βλ. Πίνακα 1)

Μέσα Συλλογής Δεδομένων

Για το σκοπό της συγκεκριμένης έρευνας κατασκευάστηκε ερωτημα-

τολόγιο ατομικών στοιχείων (όπως είναι το φύλο, η ηλικία, το επάγγελμα και η μόρφωση των γονέων, η σχολική επίδοση, διάγνωσης δυσλεξίας κ.ά).

Χρησιμοποιήθηκε το Career Decision Self-Efficacy Scale (Betz, N. & Taylor, K., 2001) το οποίο κατασκευάστηκε για να μετρά το βαθμό πεποίθησης ενός ατόμου για τον εαυτό του όσον αφορά την ολοκλήρωση με επιτυχία δραστηριοτήτων απαραίτητων για τη λήψη επαγγελματικής απόφασης. Το συγκεκριμένο εργαλείο μέτρησης χορηγήθηκε κατόπιν άδειας χρήσης από τις Betz & Taylor για τη συγκεκριμένοι έρευνα. (Μακρή 2001α)

Για την αξιολόγηση της κοινωνικής στήριξης χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο απότιμησης της κοινωνικής στήριξης, όπως αυτό έχει μεταφραστεί και προσαρμοστεί από την Μακρή-Μπότσαρη, Ε. χρησιμοποιώντας ως βάση την Κλίμακα Κοινωνικής στήριξης της Harter. (Μακρή 2001β)

Για την αξιολόγηση της σχολικής αυτοαποτελεσματικότητας χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο του Bandura, όπως αυτό έχει μεταφραστεί και προσαρμοστεί στα Ελληνικά από τη Μακρή-Μπότσαρη, Ε.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε κατά το πρώτο τετράμηνο του 2003. Πρώτα έγινε πιλοτική χορήγηση στο 4ο Λύκειο Κορυδαλλού με σκοπό να

Πίνακας 1: Κατανομή (απόλυτες και σχετικές συχνότητες) των δυσλεκτικών και μαθητών ομάδας ελέγχου του δείγματος ως προς το φύλο

Φύλο	Δυσλεκτικοί		Ομάδα ελέγχου	
	f	%	f	%
Αγόρια	46	76,7	35	63,6
Κορίτσια	14	23,0	20	36,4
Σύνολο	60	100,0	55	100,0

μελετηθεί ο χρόνος συμπλήρωσης, η κατανόηση των ερωτημάτων από μέρους των υποκειμένων και να αντιμετωπιστούν τυχόν δυσκολίες. Έπειτα ακολούθησε η διεξαγωγή της έρευνας στις υπόλοιπες σχολικές μονάδες.

Μετά τη συλλογή των απαιτούμενων ερωτηματολογίων, έγινε κωδικοποίηση τους και εισαγωγή σε βάση δεδομένων που σχεδιάστηκε για τη συγκεκριμένη έρευνα. Για τη στατιστική ανάλυση χρησιμοποιήθηκε το Στατιστικό Πακέτο για τις Κοινωνικές Επιστήμες (Statistical Package for Social Sciences-SPSS).

Συζήτηση

Δεν βρέθηκαν διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα στην αυτοαποτελεσματικότητα όσον αφορά τη λήψη επαγγελματικής απόφασης στην ομάδα των δυσλεξικών. Αυτό έρχεται σε συμφωνία με τα ερευνητικά δεδομένα (Chunk, B. 2002) στο εξωτερικό και τις ερευνήτριες που έχουν συντάξει τη σχετική κλίμακα (Taylor & Betz, 1983). Στο σημείο αυτό θα πρέπει να προσέξουμε στην ερμηνεία αυτού του ευρήματος. Τα δύο φύλα δε διαφέρουν στην αυτοαποτελεσματικότητά τους όσον αφορά τη λήψη επαγγελματικής απόφασης (Career decision self-efficacy), αλλά διαφέρουν σημαντικά όσον αφορά την αυτοαποτελεσματικότητα (Career self-efficacy) για τα παραδοσιακά (γυναίκα) και τα μη παραδοσιακά επαγγέλματα (ανδροκρατούμενα) (Betz & Hackett, 1997). Όλες οι κλίμακες που μετρούν την αυτοαποτελεσματικότητα σχετικά με τα επαγγέλματα, όπως το Occupational Self-Efficacy Scale,

το Task Specific Occupational Self-Efficacy Scale, το Kuder Task Self-Efficacy Scale, το Skills Confidence Inventory, στη χρήση τους σημείωσαν τη διαφορά ανάμεσα στα δύο φύλα. Η διαφορά αυτή στην αυτοαποτελεσματικότητα ανάμεσα στα δύο φύλα για συγκεκριμένους τομείς επαγγελματικών αποτυπώνεται και στις επιλογές των δύο φύλων. Έτσι φαίνεται και από τις έρευνες στην Ελλάδα σχετικά με τις επαγγελματικές φιλοδοξίες και προτιμήσεις από τα δύο φύλα. Οι Κασσωτάκης & Σιδηροπούλου (1992), σε έρευνά τους με μαθητές Γυμνασίου και Λυκείου, διαπίστωσαν ότι τα κορίτσια σε σύγκριση με τα αγόρια ακολουθούν κυρίως ειδικότητες επαγγελματικών κοινωνικές και οικονομικές, ενώ αποφεύγουν τις τεχνικές. Ο σύμβουλος θα πρέπει να έχει λοιπόν υπόψιν του τις διαφορές αυτές στα φύλα όσον αφορά τα είδη αυτοαποτελεσματικότητας και να κάνει τις απαραίτητες παρεμβάσεις, ενίσχυσης της αυτοαποτελεσματικότητας των γυναικών σε σχέση με τα μη παραδοσιακά γυναικεία επαγγέλματα.

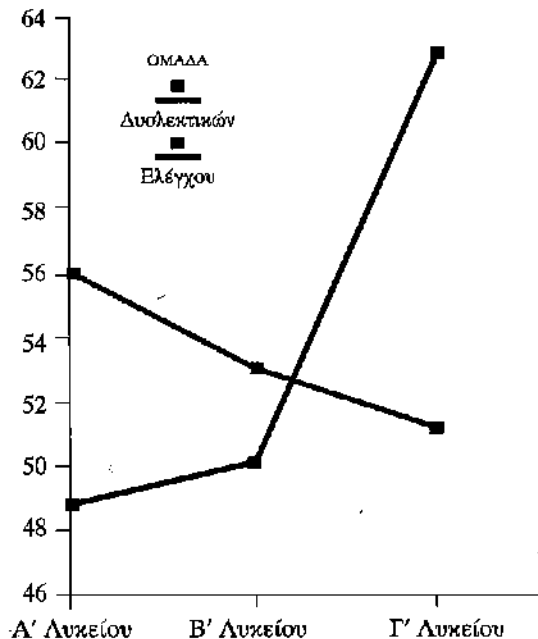
Καθώς δεν βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές ανάμεσα στα φύλα, διερευνήσαμε τις τιμές σε κάθε επιμέρους τομέα της αυτοαποτελεσματικότητας κατά τάξη. Εξετάζοντας, λοιπόν τους βαθμούς κάθε τομέα ξεχωριστά βρήκαμε ότι δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά στην Αυτοαξιολόγηση, στην Επαγγελματική πληροφόρηση (συλλογή πληροφοριών για τα επαγγέλματα), στην Επιλογή στόχου και την Επώλυση προβλημάτων ανάμεσα στις δύο ομάδες, δυσλεκτικών μαθητών και μαθητών ομάδας ελέγχου. Στον τομέα του Σχεδιασμού ωστόσο, βρέθηκε στατιστικά σημαντική αλληλε-

πίδραση [$F(2, 109) = 3,21, p < 0,05$] μεταξύ των μεταβλητών, που όπως φαίνεται από το Σχ.2 οι μέσοι όροι των δυσλεκτικών ακολουθούν μια κατιούσα πορεία από την Α' προς τη Γ' Λυκείου, ενώ οι μέσοι όροι των μαθητών της ομάδας ελέγχου ακολουθούν μια ανιούσα πορεία από την Α' προς τη Γ' Λυκείου. Αυτό σημαίνει πως καθώς μεγαλώνουν οι μαθητές με δυσλεξία δεν νοιώθουν ιδιαίτερα σίγουροι να κάνουν ένα σχεδιασμό για τα βήματα που πρέπει να ακολουθήσουν, σε αντίθεση με τους άλλους μαθητές, οι οποίοι κάθε χρόνο αισθάνονται και πιο ικανοί.

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα παιδιά με δυσλεξία μέχρι τη Γ' Γυμνασίου βρίσκονται κατά γενική ομολογία

σε καλά προστατευμένο περιβάλλον. Μπαίνοντας στην Α' Λυκείου, παρόλο που υπάρχει και πάλι η στήριξη των γονέων το περιβάλλον είναι πολύ πιο ανταγωνιστικό σε σύγκριση με το Γυμνάσιο. Παρόλο που στην Α' Λυκείου παρουσιάζουν υψηλές βαθμολογίες στο σχεδιασμό των επόμενων βημάτων που θα κάνουν, καθώς πιθανά βασίζονται και στην προφορική εξέταση που τους παρέχει ο νόμος, στην πορεία διαπιστώνουν ότι τα πράγματα δεν είναι τόσο εύκολα. Μπορεί λοιπόν να προστατεύονται από το νόμο (για το χρόνο των εξετάσεων και τον τρόπο εξέτασής τους), βιώνουν όμως το κλίμα του ανταγωνισμού μέσα από τον αριθμό των εξεταστικών διαδικασιών στις οποίες

Σχήμα 2: Μέσοι όροι των δυσλεκτικών και των μαθητών ομάδας ελέγχου ως προς τους βαθμούς στον επιμέρους τομέα (της αυτοαποτελεσματικότητας) όσον αφορά τη λήψη επαγγελματικής απόφασης) του σχεδιασμού.

υποβάλλονται τα δύο αυτά χρόνια (Β' & Γ' Λυκείου) και είναι πιθανό να νοιώθουν ανυπεράσπιστοι στο να κάνουν σχέδια για το μέλλον. Σε αντίθεση οι μαθητές της ομάδας ελέγχου είναι εξασκημένοι στο ανταγωνιστικό περιβάλλον, οπότε είναι πιθανό να έχουν υψηλή αυτοαποτελεσματικότητα στο σχεδιασμό των επόμενων βημάτων που πρέπει να κάνουν.

Παρατηρώντας ακόμη την εκπαίδευση της μητέρας διαπιστώσαμε ότι από τις μητέρες των δυσλεξικών μαθητών το 21,7% είναι απόφοιτοι Α.Ε.Ι. έναντι μόλις του 3,6% των μητέρων της ομάδας ελέγχου. Θα μπορούσαμε εδώ να πούμε ότι αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι θεωρούσαμε σαν προϋπόθεση της έρευνας τα παιδιά να έχουν διάγνωση δυσλεξίας. Το συγκεκριμένο ποσοστό πιθανόν να μας δείχνει πως μόνο οι μητέρες που έχουν ανώτατη μόρφωση έχουν μπει σε διαδικασία να παρακολουθήσουν τα τεκταινόμενα γύρω από τη δυσλεξία, όπως είναι ο τρόπος εξέτασης των μαθητών και οι υποστηρικτική βοήθεια που απαιτείται. Παρόλο που δεν αποτελεί αντικείμενο της δικής μας έρευνας, δεν μπορούμε να μη θέσουμε τον προβληματισμό και την ανησυχία μας για τον υπόλοιπο αριθμό μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες που δεν έχουν μπει σε διαδικασίες διάγνωσης και υποστήριξης.

Όπως αναμενόταν υπήρχαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στους βαθμούς τόσο του απολυτηρίου του Γυμνασίου όσο και στα μαθήματα της Γλώσσας, των Μαθηματικών, της Φυσικής και της Ιστορίας, όπου οι μαθητές με δυσλεξία παρουσιάζουν χαμηλότερες τιμές από την ομάδα ελέγχου. Επίσης αναμενόμενη ήταν η στατιστικά σημαντική διαφορά στη σχολική αυτοαπο-

τελεσματικότητα, όπου οι δυσλεξικοί έχουν μ.ο. 68,13 ενώ οι μαθητές της ομάδας ελέγχου μ.ο. 73,20, καθώς οι δυσλεξικοί αντιμετωπίζουν ιδιαίτερες δυσκολίες να ανταποκριθούν σε ορισμένες απαιτήσεις του σχολείου. Εξετάζοντας τη σχέση σχολικής επίδοσης με τη σχολική αυτοαποτελεσματικότητα παρατηρήσαμε ότι και στην ομάδα ελέγχου και στην ομάδα των δυσλεξικών την ύπαρξη συνάφειας μεταξύ σχολικής επίδοσης και σχολικής αυτοαποτελεσματικότητας.

Δε βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στους βαθμούς κοινωνικής στήριξης από γονείς, συνομηλίκους και καθηγητές ούτε συνάφεια της κοινωνικής στήριξης με τους πέντε επιμέρους τομείς αυτοαποτελεσματικότητας όσον αφορά τη λήψη επαγγελματικής απόφασης. Αυτό πιθανά να σημαίνει ότι δεν διαφοροποιείται η στάση των σημαντικών άλλων απέναντι στα άτομα με δυσλεξία, καθώς είναι ενταγμένοι στο πλαίσιο του σχολείου.

Όπως αναμενόταν, βρέθηκε συνάφεια μεταξύ της σχολικής αυτοαποτελεσματικότητας και της αυτοαποτελεσματικότητας στους πέντε επιμέρους τομείς της όσον αφορά τη λήψη επαγγελματικής απόφασης για την ομάδα δυσλεξικών και δε βρέθηκε να είναι στατιστικά σημαντική για την ομάδα ελέγχου. Οι μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες έχοντας συναντήσει δυσκολίες στην οργάνωση και εκτέλεση δραστηριοτήτων στο χώρο του σχολείου, έχουν σχηματίσει αντίληψη αυτοαποτελεσματικότητας για το πλαίσιο του σχολείου και καθώς τα επιτεύγματα επίδοσης αποτελούν βασική πηγή πληροφορόφησης, διαμορφώνουν και την αυτοαποτελεσματικότητά τους για τη λήψη απόφασης σχετικά με τη σταδιο-

δρομία που θα ακολουθήσουν. Η σχολική αυτοαποτελεσματικότητα, όπως προέκυψε από την πολλαπλή παλινδρομηση κατά τη στατιστική επεξεργασία των δεδομένων, αποτελεί μεταβλητή που συμβάλλει στην πρόβλεψη των τιμών στους πέντε επιμέρους τομείς της αυτοαποτελεσματικότητας.

Η συμβουλευτική προσέγγιση των ατόμων με μαθησιακές δυσκολίες προϋποθέτει τη γνώση όλων των παραμέτρων που εμπλέκονται στη λήψη απόφασης σχετικά με τη σταδιοδρομία, αλλά και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του ατόμου με τη μαθησιακή δυσκολία. Όπως αναφέρθηκε, κανένας μαθητής με δυσλεξία δεν είναι όμοιος με κάποιον άλλον, ούτε με τον ίδιο του τον εαυτό, καθώς παρουσιάζει διακυμάνσεις στις επιδόσεις του και στις συμπεριφορές που εκφράζει.

Η χρήση της κλίμακας Αυτοαποτελεσματικότητας όσον αφορά τη λήψη επαγγελματικής απόφασης αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο στα χέρια του συμβούλου. Στην περίπτωση όμως των δυσλεξικών πρέπει να έχει υπόψιν του, γενικά για τη χρήση εργαλείων, τις δυσκολίες που έχουν στην επεξεργασία των πληροφοριών. Θα πρέπει λοιπόν να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στον τρόπο που προσλαμβάνει και επεξεργάζεται τις πληροφορίες, αλλά και τις αξιολογεί. Άξιο προσοχής είναι η συγκεκριμένη ομάδα μαθητών πολλές φορές υπερεκτιμά τις ικανότητές της. Κρίνεται ακόμη περισσότε-

ρο λοιπόν αναγκαίο για τα άτομα με μαθησιακές δυσκολίες η ανάπτυξη της αυτογνωσίας, αλλά και η συλλογή πληροφοριών για τη σταδιοδρομία.

Η διαδικασία της μετάβασης αποτελεί για τον καθένα πρόκληση αλλά και πιθανά πηγή άγχους. Η σωστή προετοιμασία των ατόμων με μαθησιακές δυσκολίες θα φέρει την επιτυχή μετάβασή τους στη Τριτοβάθμια εκπαίδευση ή στην αγορά εργασίας.

Για την καλύτερη επίτευξη των σκοπών μας θα ήταν επιθυμητή η εμπλοκή των γονέων και των εκπαιδευτικών με σκοπό τη στήριξη της προσπάθειας του ατόμου στην κρίσιμη αυτή καμπή της ζωής του, φροντίζοντας όμως την ενεργό συμμετοχή των μαθητών στην όλη διαδικασία. Έρευνες στο εξωτερικό (Hutchinson, N., 1995) έδειξαν ότι συμβουλευτική και επαγγελματικός προσανατολισμός ειδικά εστιασμένα στα άτομα με μαθησιακές δυσκολίες, συμβάλλουν στην επιτυχή μετάβαση του μαθητή. Σύμβουλοι επαγγελματικού προσανατολισμού, καθηγητές και ειδικοί παιδαγωγοί θα πρέπει να συνεργαστούν για το σχεδιασμό ενός προγράμματος που θα έρχεται σε συμφωνία με τις ανάγκες του μαθητή με δυσλεξία.

Όπως αναφέρουν και οι Lent & Hackett, (1987, σελ.377) «Εάν έχεις τη δεξιότητα, την υποστήριξη και την επιθυμία, τότε μπορείς να πραγματοποιήσεις τα όνειρά σου».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Bandura, A. (1977). *Social Learning Theory*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
Bandura, A. (1995). *Self-efficacy in changing societies*. Cambridge: Cambridge University Press

- Blackborby, J. & Wagner, M.M. (1997). The employment outcomes of Youth with Learning Disabilities στο Gerber, P.J. & D.S. Brown, *Learning Disabilities and Employment* p.p.57-74. Austin, TX: Proed, Inc.
- Betz, N. E. & Hackett, G. (1981). The relationship of career-related self-efficacy expectations to perceived career options in college women and men. *Journal of Counseling Psychology*, 28, p.p.399-410.
- Betz, N. & Luzzo, D. (1996). Career assessment and the Career Decision-Making Self-Efficacy Scale. *Journal of Career Assessment*, 4, p.p.313-328.
- Betz, N. & Taylor, K. (2001). *Manual for the Career Decision Self-Efficacy Scale and CDMSE-Short form*. Ohio University.
- Chapman, J.W. & Boershma, F.J. (1979). Learning disabilities, locus of control and mother attitudes. *Journal of Educational Psychology*, 71, (2), p.p.250-258.
- Chung, B. (2002). Career Decision-Making Self-Efficacy and Career Commitment: Gender and Ethnic Differences Among College Students. *Journal of Career Development*, vol.28, no.4, 277-283.
- Crites, J.O. (1981). *Career maturity inventory. Theory and research handbook*. CA: CTB/McGraw-Hill
- deBettencourt, L. U., Zigmond, N. & Thorton, H. (1989). Follow-up of postsecondary-age rural learning disabled graduates and dropouts. *Exceptional Children*, 5, 40-49.
- Dowdy, C.A., Carter, J.K. & Smith, T.E.C. (1990). Differences in transitional needs of high school students with and without L.D. *Journal of Learning Disabilities*, 2, 343-348.
- Edwards, J. (1994). *The Scars of Dyslexia*. London: Continuum Publishing Group.
- Fairweather, J.S & Shaver, D.M. (1991). Making the transition to postsecondary education and training. *Exceptional Children*, 5, 264-270.
- Fourqurean, J.M., Meisgeir, C., Swank, P.R. & Williams, R.E. (1991). Correlates of postsecondary employment outcomes for young adults with learning disabilities. *Journal of Learning Disabilities*, 2, 400-405.
- Goor, M.B., McKnab, P.A. & Davidson-Aviles, R. (1995). Counseling individuals with learning disabilities. *Advances in Special Education*, vol.9, p.p. 99-118.
- Gottfredson, L.S., Finucci, J.M. & Childs, B. (1984). Explaining the adult careers of dyslexic boys: Variations of critical skills for high level jobs. *Journal of Vocational Behaviour*, 24, 355-373.
- Hackett, G. & Betz, N. E. (1981). A self-efficacy approach to the career development of women. *Journal of Vocational Behavior*, 18, p.p. 326-339.
- Hitchings, W & Retish, P. (2000). Career Development Needs of Students with Learning Disabilities. In *Career Counseling of College students*, edited by D.A. Luzzo, p.p.217-231. Washington DC: American Psychological Association.
- Humphrey, N. (2002). Teacher and pupil ratings of self-esteem in developmental dyslexia. *British Journal of Special Education*, vol.29, No1, p.p. 29-36
- Κάντας, Αρ. & Χαϊζή Αλ. (1991). *Ψυχολογία της εργασίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Κασσωτάκης Μ. & Σιδηροπούλου-Δημακάκου, Α. (1992). Ο Προσανατολισμός των Ελληνίδων Μαθητριών προς τη Μέση Τεχνική Εκπαίδευση. *Εκπαίδευση και Επάγγελμα*, τ.3, 2-3, σ.σ.159-180
- Kirk, S. (1972). *Educating exceptional children*. Houghton-Mifflin. Boston.
- Kortering, L. & Brazier, P. (2000). A look at the expressed Career ambitions of youth with disabilities. *Journal for Vocational Special Needs Education*, 23 (1), p.p.24-33
- Lent, R.W. & Hackett, G. (1987). Career self-efficacy: Empirical status and future directions. *Journal of Vocational Behavior*, 30, p.p.347-382.

- career decision-making self-efficacy. *Career Development Quarterly*, 44, p.p.378-386
- Lyman,R.D.,Prentice-Dunn,S., Wilson, D.R. & Bonfilio, S.A. (1984). The effects of success or failure on self-efficacy and task persistence with conduct-disordered children. *Psychology in the Schools*, 21, p.p. 511-519.
- Μακρή-Μπότσαρη, Ε. (2001^α). *Αυτοαντίληψη και Αυτοεκτίμηση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Μακρή-Μπότσαρη, Ε. (2001^β). Είδη κοινωνικής στήριξης και ο ρόλος της άνευ όρων αποδοχής στη διαμόρφωση θετικής αυτοεκτίμησης. *Ψυχολογία*, 8, σ.σ.488-505
- Michaels,C.A.(1997). Preperation for employment. In Gerber P.J& Brown D.S., *Learning Disabilities and Employment*, σ.σ.187-212, Austin, TX:Pro-ed,Inc.
- Rojewski,J.W. (1996). Educational and Occupational Aspirations of High School Seniors with Learning Disabilities. *Exceptional Children*,62 95, p.p.463-476.
- Riddick,B. (1996). *Living with dyslexia:The social and emotional consequences of specific learning difficulties*. London: Routledge.
- Riddick,B, Farmer, M.& Sterling C. (1997) *Students and dyslexia: Growing up with a specific learning difficulty*. London: Whurr.
- and female academics. *Journal of Vocational Behavior*, 32, 307-320.
- Schunk,D.H. (1983). Progress self-monitoring: Effects of children's self-efficacy and acheivement. *Journal of Experimental Education*, 51, p.p.89-93.
- Schunk,D.H. (1985). Self-efficacy and classroom learning. *Psychology in the schools*, 22, p.p.208-223.
- Schunk, D.H. (1987). Self-efficacy and motivated learning. In N.Hastings & J.Schwieso (Eds), *New directions in educational psychology: 2. Behaviour and motivation in the classroom*, p.p.233-251. London : The Falmer Press
- Schunk, D.H.(1989). Participation in goal setting: Effects on self-efficacy and skills of learning disabled children. *The journal of Special Education*, 19, p.p.307-316.
- Schunk,D.H. (1990). Self-efficacy and cognitive achievement: Implications for students with learning problems. In Torgensen, J.K.(Ed.), *Cognitive and behavioral characteristics of children with learning disabilities*, p.p.139-158. Austin,TX :PRO-ED.
- Taylor, K. M. & Betz, N. E. (1983). Applications of self-efficacy theory to the understanding and treatment of career indecision. *Journal of Vocational Behavior*, 22, p.p.63-81.
- Wagner, M., Blackorby J., Cameto,R. & Newman, L. (1993). *What makes a difference? Influences on postschool outcomes for youth with disabilities: The third comprehensive report from the National Longitudinal Transition Study of Special Education Students*. Menlo Park,ca: SRI International. (ERIC No ED 365085).
- Wentzel, K. & Caldwell,K. (1997). Freindships, peer acceptance and group membership: relationships to academic performance.*Child Development*, 68, 60, p.p. 1198-1209.
- White,W.J., Desler,D.Schumaker,J., Wagner,M., Alley,G. & Clark, F. (1983). The effects of learning disabilities on postsecondary adjustment. *Journal of Rehabilitation*, 49 91),p.p. 46-50.

Αγνή Βίκη, Βασίλης Γιαλαμάς***

**ΚΙΝΗΤΡΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΟΣ
ΣΤΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΦΗΒΟΥΣ ΣΗΜΕΡΑ**

Η παρούσα μελέτη επεδίωξε να διερευνήσει τα κίνητρα, εκείνους δηλαδή τους παράγοντες που επηρεάζουν τους νέους σήμερα σχετικά με την επιλογή του επαγγέλματός τους. Τα κίνητρα αυτά συσχετίστηκαν με υποκειμενικούς αλλά και με αντικειμενικούς παράγοντες, όπως είναι οι οικονομικές απολαβές, οι συνθήκες εργασίας (ωράριο), ο τομέας της εργασίας (δημόσιος-ιδιωτικός), η κοινωνική αναγνώριση αλλά και η προσωπική άμεσης δραστηριοποίησης στο επάγγελμα.

Το δείγμα της έρευνας ήταν πανελλαδικό και αποτελούνταν από 2.100 μαθητές. Η ανάλυση των στοιχείων της έρευνας έγινε με τον έλεγχο X^2 -ανεξαρτησίας δύο μεταβλητών.

Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι οι μαθητές προτιμούν αλλά και επιλέγουν τελικά επαγγέλματα επιστημονικού επιπέδου με μικρή διαφοροποίηση ως προς το φύλο. Επίσης διαπιστώθηκε ότι η κλίση, η σταθερή επαγγελματική εξέλιξη και το κοινωνικό γόητρο είναι τα σημαντικότερα κίνητρα που επηρεάζουν τους μαθητές στην επιλογή τους. Όσον αφορά τον τομέα εργασίας (δημόσιο-ιδιωτικό) δε βρέθηκε σημαντική διαφοροποίηση ανάμεσα στους μαθητές.

Agni Biki, Basilis Gialamas***

**MOTIVES OF CHOICE OF PROFESSION FOR THE GREEK
ADOLESCENTS TODAY**

The present study sought to investigate the motives, that is to say those factors that influence young persons today with respect to the choice of their profession. The motives were associated with subjective but also with objective factors, as are economic benefits, the conditions of work (schedule program), the sector of work (public - private), the social status but also the prospect of direct activation into the profession.

The sample of research covered all Greece and was constituted by 2.100 students. The analysis of elements of research was established using the X^2 -comparison for the independence of the variables.

The results showed that students prefer and also select final professions of scientific level with small differentiations regarding their sex. Also it was realized that their interest, their constant professional development and their social prestige are the more important motives that influence the students for their choice. With regard to the sector of work (public - private) there was not found any important differentiation among students.

* Επιστημονικός, Διδάκτωρ Ψυχολογίας, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

** Επίκουρος καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών.

Εισαγωγή

Η επιλογή επαγγέλματος είναι μια από τις πιο σημαντικές αποφάσεις που παίρνει ο άνθρωπος στη ζωή του. Το επάγγελμα που επιλέγει το άτομο είναι δείκτης προσωπικής και κοινωνικής ταυτότητας. Ανάλογα με το επάγγελμα που κάνει δίνει μια εικόνα για το κοινωνικό, οικονομικό και μορφωτικό του επίπεδο, καθώς και άλλα χαρακτηριστικά τα οποία συνδέονται με το επάγγελμα αυτό. Πολλαπλά έχει επισημανθεί ότι η επιλογή επαγγέλματος είναι επιλογή τρόπου ζωής, διότι καθορίζει το χώρο στον οποίο θα εργαστεί κανείς, την ψυχική ικανοποίηση που θα παίρνει από την εργασία του ως δημιουργία ή και ως προσφορά του στο σύνολο, τα άτομα με τα οποία θα συνεργαστεί, τις ώρες εργασίας του κ.λπ. Ορισμένοι, μάλιστα, ειδικοί θεωρούν ότι το επάγγελμα επιδρά στην επιλογή και τη διατήρηση των φίλων, στη διαμόρφωση προσωπικών αξιών και ιδανικών και ακόμη, βοηθά να καθοριστούν χαρακτηριστικά της προσωπικής και κοινωνικής ζωής του ατόμου (Καλογήρου 1979, Σμυρλής 1981, Κάντας & Χαντζή 1991).

Με την επιλογή του επαγγέλματος καθορίζονται, επίσης, οι οικονομικές απολαβές ως ένα βαθμό, η κοινωνική θέση και γενικά ο τρόπος της ζωής του ατόμου, όπως ήδη τονίστηκε, αφού αφιερώνει κανείς για αυτό περίπου το 1/3 έως και το 1/2 του χρόνου του (Πόρποδας χχ).

Η επιλογή επαγγέλματος δεν είναι εύκολη υπόθεση. Αντίθετα, είναι μια από τις πιο δύσκολες αποφάσεις που χρειάζεται να πάρει ο άνθρωπος, γιατί από τη μια μεριά οι δυνατότητες

επιλογής είναι περισσότερες και από την άλλη, η ορθή επιλογή του επαγγέλματος θα καθορίσει τη μετέπειτα εξέλιξή του. Γι' αυτό τονίζεται από πολλούς ότι η απόφαση πρέπει να είναι συνέπεια μελέτης και ώριμης σκέψης και όχι ζήτημα τύχης ή αποτέλεσμα συμπτώσεων. Η επιτυχής επιλογή δίνει τη δυνατότητα να αποκτήσει το άτομο τη μορφωτική και οικονομική αυτονομία του, πράγμα που συμβάλλει στην ολοκλήρωση της προσωπικότητάς του και επηρεάζει τη νοοτροπία και τη στάση του απέναντι στη ζωή. Σε κάθε τύπο ανθρώπου ταιριάζουν διάφορα επαγγέλματα, όχι όμως όλα. Έχει πολλαπλά τονιστεί ότι το επάγγελμα που ασκεί κάποιος πρέπει να του αρέσει, να ταιριάζει με τα ενδιαφέροντά του και τις προτιμήσεις του και ότι στο επάγγελμα επιτυγχάνει κανείς μόνο όταν αξιοποιεί τις ικανότητές του (Κατσαδώρας 1980, Μοστίου - Σουγιουλτζόγλου 1981, Δημητρώπουλος 1986, Δημητρώπουλος κ. ά. 1994, Λιάντας 1996).

Με βάση την παραπάνω θεώρηση των παραγόντων της επιλογής επαγγέλματος είναι φανερό ότι πολλοί είναι οι παράγοντες / κίνητρα που επηρεάζουν τον τρόπο με τον οποίο παίρνονται οι επαγγελματικές αποφάσεις, με κύρια σημεία και πλαίσια την οικογένεια και το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο ζει ο έφηβος. Πρόκειται για παράγοντες που ασκούν την επιρροή τους στο άτομο, από τη μικρή του, μάλιστα, ηλικία και διαμορφώνουν τον τρόπο με τον οποίο αυτό αντιλαμβάνεται και κρίνει ή αιτιολογεί τα εκάστοτε δεδομένα.

Ο όρος «κίνητρο» γενικά

Ο όρος *κίνητρο* είναι ένας πολύ γενικός όρος. Παράγεται από το ρήμα κινώ(-σύμαι) και χρησιμοποιείται για να δηλώσει καθετί που είναι ικανό να «κινήσει» το άτομο, να το ωθήσει σε δράση, να το υποκινήσει σε διάφορες μορφές συμπεριφοράς (Hilgard 1962, Cofer & Appley 1968, Κωσταρίδου-Ευκλείδη 1999). «Τα κίνητρα μπορεί να ωθούν το άτομο ενεργώντας από μέσα ή να το έλκουν ενεργώντας από έξω. Κίνητρα, κατά συνέπεια, είναι τόσο οι εσωτερικές αιτίες της συμπεριφοράς, όπως τα ένστικτα, οι ορμές, οι σκοποί, τα συναισθήματα, όσο και οι εξωτερικές αιτίες, όπως οι αμοιβές, τα θέλγητρα ή φόβητρα, ή οι απωθητικοί ερεθισμοί» (Κωσταρίδου-Ευκλείδη 1999).

Σύμφωνα με τον Heckhausen (1991), τα κίνητρα είναι ιδιοσυγκρασιακές, προσωπικές προδιαθέσεις προς πράγματα που έχουν αξία. Η αξία αυτή μπορεί να είναι θετική και να οδηγεί το άτομο σε ενέργειες που επιτρέπουν την προσέγγιση και επίτευξή της, ή αρνητική και να οδηγεί το άτομο σε ενέργειες αποφυγής της.

Ειδικότερα, ο όρος κίνητρο «σημαίνει τον ψυχολογικό παράγοντα, συνειδητό ή ασυνειδητό, που δραστηριοποιεί, προδιαθέτει, κινητοποιεί και κατευθύνει τον οργανισμό στην επιτυχία ενός σκοπού. Το άτομο προσπαθεί να κατακτήσει αυτό τον σκοπό που μπορεί να είναι υψηλός και ιδεώδης. Στην περίπτωση που αποτυγχάνει, δίνει εξήγηση της αποτυχίας του ή χαμηλώνει το επίπεδο των φιλοδοξιών του ή και τροποποιεί τα αρχικά του σχέδια» (Αραβανής 1988, 3). Όλες αυτές οι διαδικασίες που

οδηγούν το άτομο στην επιτυχία του σκοπού ανήκουν στην έννοια του κινήτρου. Αυτό σημαίνει ότι για να προβούν οι άνθρωποι σε μια ενέργεια ή προσπάθεια, χρειάζεται να αυξηθεί η προσδοκία τους για επιτυχία, όπως τονίζει χαρακτηριστικά ο Goleman (1999), επισημαίνοντας έτσι την άμεση σχέση των προσδοκιών και των κινήτρων.

Κίνητρα και Επιλογή επαγγέλματος

Η συμπεριφορά του ατόμου είναι το αποτέλεσμα της επενέργειας δύο συνήθως παραγόντων, ενός εσωτερικού (εσωτερικό κίνητρο) ή ενός εξωτερικού (εξωτερικό κίνητρο) ή και των δύο μαζί, πράγμα που σημαίνει ότι ο στόχος που επιλέγει το άτομο εξαρτάται από το ίδιο και από το περιβάλλον, μέσα στο οποίο ζει και ενεργεί και από το οποίο δέχεται όλες τις θετικές ή αρνητικές επιδράσεις. Το άτομο, κατά συνέπεια, βρίσκεται σε μια σχέση αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον, όταν κάθε φορά εκφράζει τις προτιμήσεις του, προσανατολίζει τις επιθυμίες του ή επιλέγει τους στόχους του και επιδιώκει την πραγματοποίησή τους. Ο στόχος που επιλέγει το άτομο εξαρτάται από το ίδιο αλλά και από το περιβάλλον, σύμφωνα και με τα παραπάνω. Η επιλογή προσδιορίζεται από μια σειρά επαγγελματικών προτιμήσεων, που ενεργούν ως παρωθητικές δυνάμεις στην προσωπικότητα του ατόμου. Κάθε προτίμηση θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι λειτουργεί ως μια δύναμη ή κίνητρο που έχει διαφορετικές επιδράσεις στο άτομο. Το ποσόν (ένταση) και το ποιόν (κατεύθυνση) των επιδράσεων αυτών χαρακτηρίζει την επιθυμία του ατόμου για την επιλογή

του επαγγέλματός του (Αραβανής 1988).

Όμως, εκτός από το διαφορετικό βαθμό προτίμησης που παρουσιάζει η επιλογή του επαγγέλματος, το άτομο παρωθείται στην επιλογή του επαγγέλματός του και από διάφορες άλλες μεταβλητές που έχουν σχέση και με το περιβάλλον στο οποίο ζει (κοινωνικές συνθήκες, οικονομικές δυνατότητες, προσφορά εργασίας, οικονομικά οφέλη που παρουσιάζει το επάγγελμα κ.ά.) (Βάμβουκας 1982). Πρόκειται, δηλαδή, για στοιχεία που ικανοποιούν ανάγκες και σχετίζονται, κατά συνέπεια, με διάφορα κίνητρα. Όσα αναφέρονται στον εσωτερικό κόσμο του ατόμου, δηλαδή τις προτιμήσεις, τις αξίες του κ.λπ. αποτελούν για σύγχρονους θεωρητικούς της προσωπικότητας «τον εαυτό» (Kuhl 1998).

Με βάση την παραπάνω άποψη της αλληλεξάρτησης ατόμου και περιβάλλοντος, τα κίνητρα ορίζονται ως εσωτερική πηγή ενέργειας ή δραστηριότητας που κατευθύνουν τη συμπεριφορά του ατόμου, συνειδητά ή ασυνειδητά, στις διάφορες επιλογές, ανάλογα με το κοινωνικο-οικονομικό και πολιτιστικό περιβάλλον (Αραβανής 1988). Είναι, κατά συνέπεια, φανερή η άμεση σχέση της επαγγελματικής απόφασης με ό,τι περιλαμβάνει η έννοια του κινήτρου.

Με τα τελευταία θίγεται το θέμα της σχέσης των κινήτρων με την επιλογή επαγγέλματος. Η επιλογή επαγγέλματος αποτελεί μια διαδικασία της προσωπικότητας του ατόμου σε συνάρτηση με το κοινωνικό του περιβάλλον. «Η συμπεριφορά της εκλογής επαγγέλματος προσδιορίζεται από πολλά και ποικίλα κίνητρα» (Βάμβουκας 1982, 24), τόσο στην αρχική σκέψη ή

σύλληψη κάποιου επαγγελματικού σχεδίου, όσο και στην οριστική απόφαση. Όπως όλα τα κίνητρα έτσι και τα επαγγελματικά κίνητρα παρουσιάζουν ένταση, κατεύθυνση, αρχή ή προέλευση αλλά και σταθερότητα ή ευστάθεια και συνέχεια. 1. Η *ένταση* του κινήτρου σχετίζεται με τη δύναμη με την οποία αυτό παρουσιάζεται ως αδύνατο ή ισχυρό, ή και ως πολύ ισχυρό κίνητρο, για την επιλογή ενός επαγγέλματος. 2. Η *κατεύθυνση* αναφέρεται στον προσανατολισμό της παρωθητικής δύναμης προς διάφορα επαγγέλματα και τις συνθήκες άσκησης επιμέρους επαγγελμάτων (συνθήκες εργασίας, οικονομικές απολαβές, προϋποθέσεις απόκτησης ενός επαγγέλματος και επιτυχίας σ' αυτό κ.λπ.). 3. Η *αρχή ή προέλευση* των κινήτρων αναφέρεται στο απώτερο ή άμεσο παρελθόν του ατόμου. Ο Lasarsfeld θεωρεί ότι τα κίνητρα κατευθύνουν το άτομο σε δραστηριότητες, τόσο του παρόντος όσο και του μέλλοντος, αυτές που σχετίζονται με τον οραματισμό πραγματοποίησης ενός επαγγέλματος. Η αρχή ή προέλευση ενός κινήτρου σχετίζεται με τη «χρονικότητα των κινήτρων», δηλαδή, τη σύλληψη επαγγελματικού σχεδίου και την απόφαση πραγματοποίησής του. Έτσι μπορεί κανείς να διακρίνει τέσσερις 4. τύπους κινήτρων:

α) τα πολύ πρώιμα, που τοποθετούνται στην ηλικία φοίτησης στο δημοτικό σχολείο, β) τα πρώιμα, που σχετίζονται με την εφηβική κυρίως ηλικία, γ) τα όψιμα, που τοποθετούνται στην περίοδο μετά την εφηβική ηλικία και δ) τα πολύ όψιμα, που σχετίζονται με αποτυχημένες αποφάσεις του ατόμου για επαγγελματική ένταξη.

4) Η *σταθερότητα ή η ευστάθεια*

ενός κινήτρου στην επαγγελματική επιλογή σχετίζεται με «το βαθμό αποφασιστικότητας με την οποία ένα άτομο ακολουθεί τον επαγγελματικό δρόμο που έχει επιλέξει» (Βάμβουκας 1982, 26), απορρίπτοντας τυχόν άλλες σκέψεις διαφορετικής επαγγελματικής σταδιοδρομίας, δηλαδή επαγγελματικού επαναπροσανατολισμού (Βάμβουκας 1982).

Η παραπάνω ανάλυση των επαγγελματικών χαρακτηριστικών διαγράφει τόσο το εύρος όσο και το βάθος των επαγγελματικών κινήτρων.

Υποθέσεις της Έρευνας

1. Οι μαθητές προτιμούν ανώτατες σπουδές και γενικά επαγγέλματα υψηλού κοινωνικού γοήτρου.

2. Οι μαθητές επιλέγουν πανεπιστημιακές σπουδές και γενικά επαγγέλματα επιστημονικού επιπέδου.

3. Οι νέοι προτιμούν το δημόσιο τομέα εργασίας εξαιτίας της σταθερότητας που παρέχει σε σχέση με τον ιδιωτικό τομέα εργασίας.

4. Οι οικονομικές απολαβές αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα κίνητρα στην επιλογή επαγγέλματος των εφήβων.

5. Το φύλο αποτελεί παράγοντα διαφοροποίησης των παραπάνω υποθέσεων.

Δείγμα

Το δείγμα της έρευνας απαρτίστηκε από 2.100 μαθητές. Από αυτούς 1.260 μαθητές ανήκαν στις τάξεις Α', Β' και Γ' Λυκείου και 840 μαθητές φοιτούσαν στις Β' και Γ' τάξεις του Γυμνασίου.

Οι μαθητές συνολικά προέρχονταν από 48 Δημόσια Γυμνάσια και 60 Λύκεια της χώρας με αναλογία προς τον πληθυσμό κάθε διοικητικής περιφέρειας. Μετά από σχετική κλήρωση επιλέχθηκαν 21 μαθητές από κάθε Λύκειο (7 από κάθε τάξη). Από κάθε Γυμνάσιο επιλέχθηκαν 14 μαθητές (7 από τη Β' και 7 από τη Γ' τάξη). Οι μαθητές του δείγματος των Λυκείων επιλέχθηκαν από 48 Γενικά Λύκεια και 12 Τεχνικά Επαγγελματικά. Επίσης έγινε διάκριση σε αστικό και επαρχιακό-αγροτικό περιβάλλον.

Μεθοδολογία

Ερωτηματολόγιο

Για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε αυτοσχέδιο ερωτηματολόγιο και ζητήθηκε από τους μαθητές να ακολουθήσουν προσεκτικά τις οδηγίες για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου. Στη συνέχεια συμπλήρωναν το κενό με την άποψή τους στις ερωτήσεις ανοικτού τύπου ή επέλεγαν κάθε φορά την απάντηση που τους ταίριαζε σημειώνοντας με ένα Χ. Συνολικά οι ερωτήσεις του ερωτηματολογίου ήταν 41, οι οποίες αναφέρονταν σε ερωτήσεις κλειστού και ανοικτού τύπου αλλά και σε δημογραφικά στοιχεία.

Οι θεματικές του ερωτηματολογίου αναφέρονταν στα δημογραφικά στοιχεία, στις επαγγελματικές προτιμήσεις και επιλογές των μαθητών, στους παράγοντες / κίνητρα επηρεασμού επιλογής επαγγέλματος (απολαβές, κοινωνική θέση, είδος εργασίας, τομέας εργασίας), στην προσωπική εκτίμηση διαφόρων παραγόντων

στην εργασία καθαυτή, στην προσωπική ιεράρχηση των παραγόντων που καθορίζουν την επιλογή επαγγέλματος κ.λπ.

Αποτελέσματα

Από το **σχήμα 1**, που παρατίθεται στη σελ. 41, είναι φανερό ότι η συντριπτική πλειοψηφία των μαθητών, ανεξάρτητα από την τελική τους επιλογή γοητεύεται από τα επιστημονικά επαγγέλματα σε ποσοστό περίπου 70%. Ελέγχθηκε η διαφορά προτίμησης μεταξύ αγοριών και κοριτσιών και βρέθηκε ότι τα κορίτσια προτιμούν σε σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό επιστημονικά επαγγέλματα (Κορίτσια 74,3%, Αγόρια 66,7%; $X^2(1)=13,9$; $p<0,001$).

Από το **σχήμα 2**, διαπιστώνεται ότι τα αποτελέσματα είναι περίπου ίδια με κείνα της ανάλυσης για το επάγγελμα προτίμησης. Και σ' αυτή την περίπτωση ελέγχθηκε η διαφορά επιλογής επαγγέλματος ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια και βρέθηκε ότι τα κορίτσια επιλέγουν σε σημαντικά μεγαλύτερο ποσοστό, από τα αγόρια, επιστημονικά επαγγέλματα (Κορίτσια 75,5%, Αγόρια 59,6%; $X^2(1)=32,3$; $p<0,001$).

Για τη διερεύνηση της υπόθεσης ότι οι νέοι προτιμούν το δημόσιο τομέα εκτελέστηκε ένας έλεγχος t . Βρέθηκε ότι η μέση τιμή των μαθητών στην κλίμακα του δημόσιου τομέα δε διαφέρει σημαντικά από το 0, που είναι το κέντρο της κλίμακας (Κλίμακα: -3 έως 3) ($t=0,64$; $BE=2,113$; $p=0,521$). Κωδικοποιήθηκε ξανά η μεταβλητή του «δημόσιου τομέα», έτσι

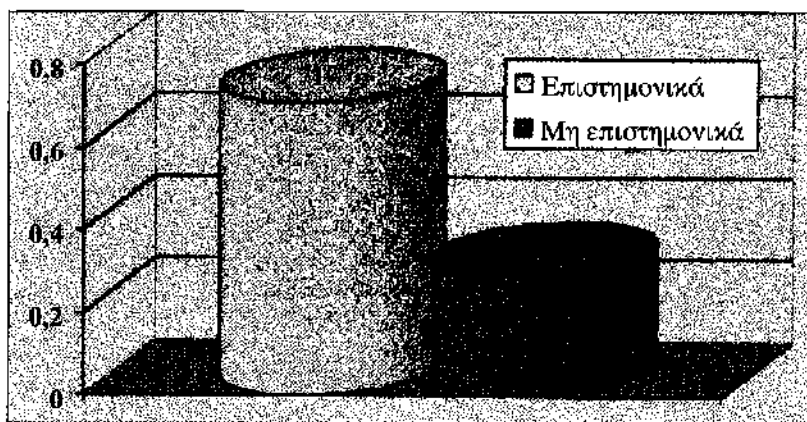
ώστε να εμφανίζονται τρεις μόνο κατηγορίες: Προτίμηση στο δημόσιο τομέα, αναποφάσιστοι και προτίμηση στον ιδιωτικό τομέα. Το ραβδόγραμμα της κατανομής της νέας μεταβλητής δίνεται στο **σχήμα 3**. Διαπιστώθηκε πολύ μικρή διαφορά 0,9% ανάμεσα στις δύο επιλογές (δημόσιος - ιδιωτικός τομέας). Σε ό,τι αφορά το φύλο, δε βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές στην προτίμηση των μαθητών για το δημόσιο ή τον ιδιωτικό τομέα ($F(1,2099)=0,088$; $p=0,77$).

Στη συνέχεια οι μαθητές κλήθηκαν να εκτιμήσουν ορισμένους παράγοντες ως προς την επίδρασή τους στην επαγγελματική επιλογή. Η εκτίμηση της σημαντικότητας των κριτηρίων αυτών στην επιλογή επαγγέλματος, σύμφωνα με τις δηλώσεις των μαθητών, παρουσιάζεται στη μέση τιμή στο ακόλουθο σχήμα. Από το **σχήμα 4**, είναι φανερό ότι τα σπουδαιότερα κριτήρια επιλογής επαγγέλματος των μαθητών (μέση τιμή περισσότερο από 4, δηλαδή, «πολύ σημαντικό») είναι η κλίση, η σταθερή επαγγελματική εξέλιξη και οι πιθανότητες να επιτύχουν στις σχολές του ενδιαφέροντός τους.

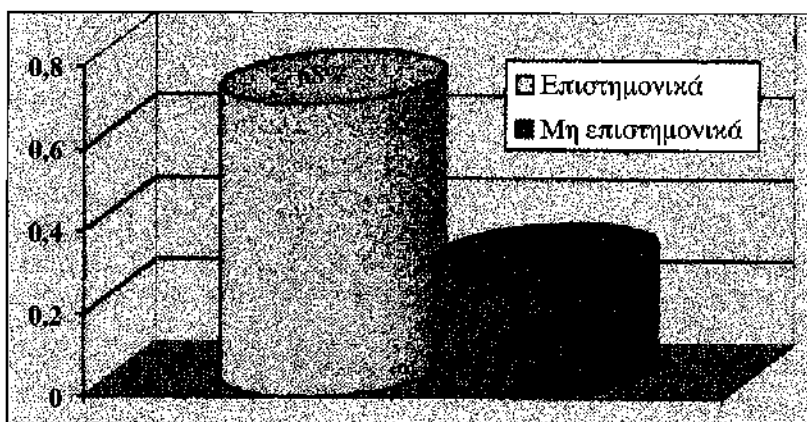
Η επιλογή «Να βγάλω πολλά χρήματα» αν και έχει μέση τιμή αξιολόγησης περισσότερη από αρκετά ($M.O.=3,64$) βρίσκεται στην πέμπτη θέση μεταξύ των κινήτρων. Τα κίνητρα στα οποία οι μαθητές δίνουν μικρότερη σημασία είναι αυτά που σχετίζονται με την επιθυμία των γονέων και την οικογενειακή τους παράδοση.

Στο **σχήμα 5**, παρουσιάζονται οι τοποθετήσεις των μαθητών για τα διάφορα κριτήρια - παράγοντες όπως εκτιμώνται από αυτούς. Η εκτίμηση

Σχήμα 1: Κατανομή των επαγγελματίων προτίμησης των μαθητών σε επιστημονικά και μη

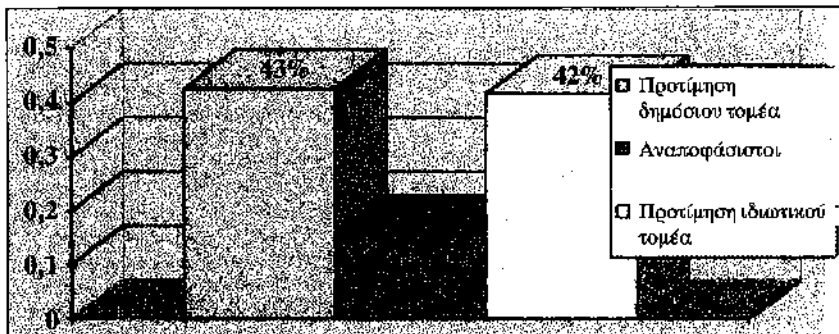
Σχήμα 2: Κατανομή των επαγγελματίων επιλογής των μαθητών σε επιστημονικά και μη

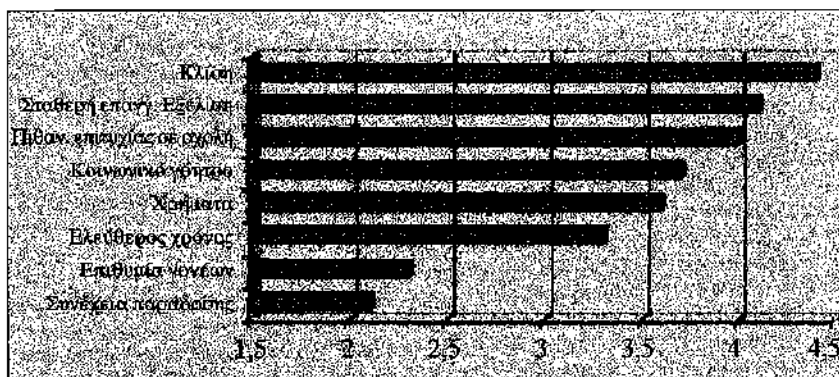
των παραγόντων αυτών, τόσο σε σχέση με την εργασία καθαυτή όσο και με το επάγγελμα γενικότερα δίνεται στη μέση τιμή. Είναι φανερό ότι οι πρώτες επιλογές των μαθητών σχετίζονται με τα ενδιαφέροντά τους και τις καλές συνθήκες εργασίας. Τα «χρήματα» βρίσκονται σε χαμηλή θέση αξιολόγησης, όπως και στην περίπτωση επιλογής επαγγέλματος.

Από το **σχήμα 6**, διαπιστώνεται ότι το φύλο αποτελεί παράγοντα μικρής διαφοροποίησης ως προς την επιλογή επαγγέλματος. Συγκεκριμένα, τα κορίτσια δίνουν μεγαλύτερη σημασία στην κλίση, στη σταθερή επαγγελματική εξέλιξή τους και στην πιθανότητα επιτυχίας τους στην αντίστοιχη σχολή. Αντίθετα, τα αγόρια δίνουν μεγαλύτερη σημασία σε σχέση

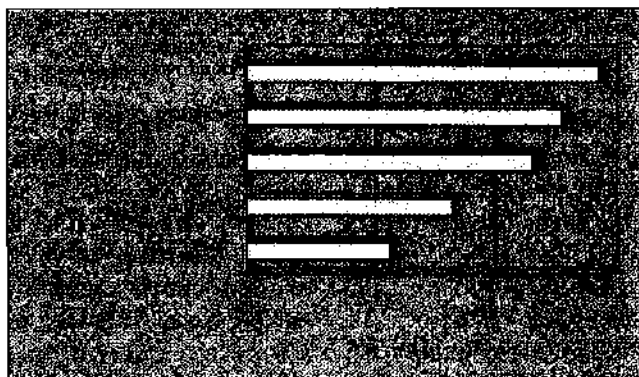
Σχήμα 3: Προτίμηση δημόσιου-ιδιωτικού τομέα

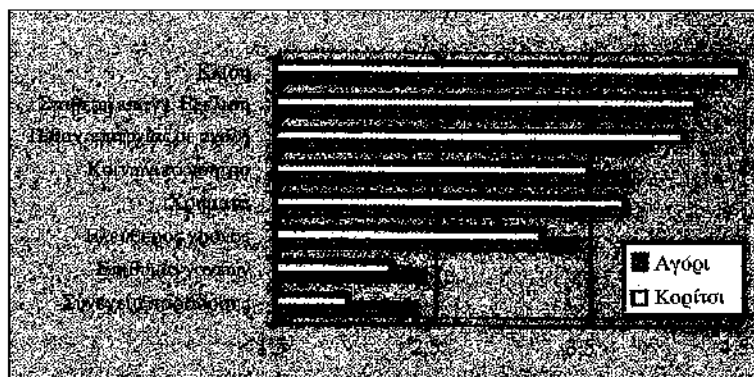
Σχήμα 4: Σημασία κινήτρων στην επιλογή επαγγέλματος

Σχήμα 5: Εκτίμηση της σημαντικότητας των κινήτρων στην εργασία

Σχήμα 6: Σημασία κινήτρων στην επιλογή επαγγέλματος κατά φύλο μαθητή

με τα κορίτσια, στα χρήματα, στη συνέχιση της οικογενειακής παράδοσης, στην επιθυμία των γονέων τους και στον ελεύθερο χρόνο. Οι διαφορές αυτές βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές με τη μέθοδο της ανάλυσης διακύμανσης. Το μέγεθος της επίδρασης είναι μικρό ($\eta^2=0,4\%$ έως $2,4\%$). Όμως, σε γενικές γραμμές παρατηρώντας το γράφημα διαπιστώνεται ότι η σειρά αξιολόγησης των κινήτρων είναι η ίδια στα δύο φύλα. Ο ίδιος έλεγχος των διαφορών μεταξύ αγοριών και κοριτσιών έγινε για τα κριτήρια προτίμησης επαγγέλματος ανεξάρτητα από την επιλογή. Όλες οι διαφορές βρέθηκαν στατιστικά σημαντικές.

Συμπεράσματα - Συζήτηση

Από την παρούσα έρευνα προκύπτει ότι οι μαθητές σε μεγάλο ποσοστό προτιμούν επαγγέλματα επιστημονικού επιπέδου, δηλαδή, επαγγέλματα που προσδίδουν κύρος ακόμα και όταν γνωρίζουν από πριν ότι κάποια από αυτά τα επαγγέλματα έχουν

κορεστεί (π.χ. εκπαιδευτικά) ή περνούν (κάποια μεγάλη ή μικρή) κρίση. Είναι φανερό ότι το κοινωνικό γόητρο κάποιων επαγγελμάτων ασκεί μεγαλύτερη επιρροή στις προτιμήσεις των εφήβων, παρά την ενδεχόμενη ή και πολύ πιθανή ανεργία. Έτσι, πολύ εύστοχα, παρατηρεί ο Κ. Μάνος (2000): Οι νέοι προτιμούν επαγγέλματα που τους δίνουν αίγλη, ανεξάρτητα από την ικανότητα που απαιτείται ή τις ευκαιρίες που υπάρχουν γι' αυτά. Επίσης θέλουν επαγγέλματα που τους ανιψώνουν το γόητρο, έστω κι αν αυτά τα επαγγέλματα τους προσφέρουν λιγότερα χρήματα από τα επαγγέλματα με το μικρότερο γόητρο. Ο Τσουνκαλός (1987), μάλιστα επισημαίνει ότι το πτυχίο έχει μια ιδιάζουσα κοινωνική λειτουργία και αποτελεί μέσο, τόσο για την κοινωνική αναγνώριση, όσο και για οικονομική εξασφάλιση.

Η σημασία των σπουδών και της μόρφωσης φαίνεται να υποστηρίζεται σταθερά και αδιαφοροποίητα. Όλες μάλιστα οι εμπειρικές έρευνες των παλαιότερων αλλά και των τελευταίων ετών για τις επαγγελματικές

επιθυμίες των νέων δείχνουν ότι προτιμώνται επαγγέλματα που θεωρούνται προνομιακά και συγκεκριμένα ακαδημαϊκά επαγγέλματα. Στο σημείο αυτό επαληθεύεται η υπόθεσή μας και επικυρώνεται από τις διαπιστώσεις άλλων παλαιότερων ερευνών (Παπάς & Ψαχαρόπουλος 1990, Γεώργας, Μπεξεβέγκης & Γιαννίτσας 1992, Σιδηροπούλου-Δημακάκου 1993, Γκαρή, Χριστακοπούλου & Μυλωνά 1996 κ.λπ.).

Γενικά, μπορούμε να πούμε, ότι από τη μια μεριά, η επαγγελματική εκπαίδευση στην Ελλάδα συνδεδεμένη με τα απλά τεχνικά επαγγέλματα και κατά κάποιο τρόπο με μια ανώτερης μορφής χειρωνακτική εργασία δεν απέκτησε ως τώρα κάποιο κοινωνικό γόητρο. Το εκπαιδευτικό σύστημα αποτελεί μονόδρομο προς τις ανώτερες και ανώτατες σπουδές. Από την άλλη μεριά, η δομή του εκπαιδευτικού συστήματος με τον περιορισμένο αριθμό επιλογών κατευθύνσεων και επιλογών μαθημάτων αλλά και η ανεπαρκής οργάνωση και ακόμη η περιορισμένη ενημέρωση στα πλαίσια του σχολικού επαγγελματικού προσανατολισμού αφήνουν να εντείνεται περισσότερο το ρεύμα του μονόδρομου προς τις πανεπιστημιακές σπουδές.

Από τα δεδομένα που αφορούν την προτίμηση επαγγέλματος, συγκρινόμενα με τα δεδομένα της τελικής επιλογής, διαπιστώνεται μια κάποια μετατόπιση και αλλαγή των επαγγελματικών προτιμήσεων και επιθυμιών των μαθητών προς επαγγέλματα που είναι γι' αυτούς ενδεχομένως περισσότερο προσιτά (πιθανώς λόγω αναντιστοιχίας απαιτήσεων των επαγγελμάτων και της σχολικής επίδοσης των μαθητών). Ση-

μαντικό, επίσης, είναι να αναφερθεί ότι τα κορίτσια προτιμούν και επιλέγουν επιστημονικά επαγγέλματα σε μεγαλύτερο ποσοστό απ' ό,τι τα αγόρια.

Οι παράγοντες-κίνητρα που φαίνεται να επηρεάζουν τους μαθητές στην οριστική επιλογή επαγγέλματος είναι η κλίση, η σταθερή επαγγελματική εξέλιξη και το κοινωνικό γόητρο. Παρόμοιες διαπιστώσεις και κυρίως ως προς την κλίση και το κοινωνικό γόητρο έχουν γίνει και από άλλους ερευνητές (Δημητρόπουλος 1986, Μουστάκα-Κασιμάτη 1984, Flouri κ.ά. 1990, Karma, Kostaki, Dragona 1990).

Άλλοι παράγοντες τους οποίους οι μαθητές εκτιμούν ως σημαντικούς σ' ένα επάγγελμα ή σε μια εργασία καθυτά (ανεξάρτητα από το ποια εργασία πρόκειται να κάνουν οι ίδιοι οι μαθητές στο μέλλον), είναι η σταθερότητα και ασφάλεια της εργασίας και η αντιστοιχία της προς τα ενδιαφέροντά τους.

Οι οικονομικές απολαβές οπωσδήποτε αποτελούν κίνητρο στην επιλογή επαγγέλματος των νέων, όπως διαπιστώνεται από τα σχήματα 4 και 5. Δεν φαίνεται όμως οι μαθητές να εξαρτούν την επαγγελματική τους επιλογή από τα χρήματα. Αντίθετα με τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας, έχει διαπιστωθεί σε παρόμοιες έρευνες, ότι η «αμοιβή» στην επιλογή επαγγέλματος φαίνεται να αποτελεί πρωταρχικό κίνητρο (Κάντας 1987). Αλλά και σε έρευνα του Flouri και των συνεργατών (1990), φάνηκε ότι τα «οικονομικά προνόμια» κατέχουν τη δεύτερη θέση ανάμεσα στα κίνητρα των Ελλήνων μαθητών. Η σχετική υπόθεσή μας δεν επαληθεύεται απόλυτα, αφού τα χρήματα δεν φαίνεται να είναι το σημαντικότερο κίνητρο στην επιλογή επαγγέλματος των μα-

θητών. Στο σημείο αυτό είναι σκόπιμο να τονιστεί η σημασία της προτεραιότητας που αποδίδουν οι μαθητές σε κριτήρια, όπως κλίση και ενδιαφέροντα σε σχέση με την επιλογή επαγγέλματος απέναντι σε άλλα κριτήρια επαγγελματικής επιλογής, όπως απόκτηση χρημάτων. Το σημείο αυτό είναι ιδιαίτερα αξιοπρόσεκτο, γιατί αποτελεί θετικό δεδομένο σε σύγκριση με τη γενικότερα γνωστή νοοτροπία των ενηλίκων και γενικά της κοινωνίας όπου κυριαρχεί το κριτήριο της απόκτησης χρημάτων. Με άλλα λόγια οι μαθητές στην ιεράρχηση των κινήτρων επαγγελματικής επιλογής παρουσιάζονται να έχουν ως πρωταρχικά ουσιαστικότερα, για τη ζωή του ανθρώπου, κριτήρια και να μην επηρεάζονται τουλάχιστο από υλοκρατικά ή χρησιμοθηρικά κριτήρια.

Ένα περαιτέρω κίνητρο στην επιλογή επαγγέλματος είναι και ο τομέας εργασίας (δημόσια ή ιδιωτική εργασία). Στην προτίμηση μεταξύ δημό-

σιου και ιδιωτικού τομέα παρατηρείται ότι οι μαθητές, παρά την κάποια υπεροχή της προτίμησης του δημόσιου τομέα, δε διαφοροποιούνται ιδιαίτερα. Η υπόθεσή μας σε σχέση με τα παραπάνω δεν επαληθεύεται απόλυτα. Διάφοροι παράγοντες και συσχετισμοί κριτηρίων φαίνεται να διαφοροποιούν τα πράγματα (πβ. και την διαπίστωση από σχετικό ερώτημα σε έρευνα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου όπου στο δημόσιο τομέα προβλέπει να εργαστεί το 44.49% των μαθητών, ενώ στον ιδιωτικό τομέα το 68.35%) (βλ. Λακασάς 2002). Στο σημείο αυτό χρειάζεται να επισημανθεί, ακόμη, η διαφοροποίηση που παρατηρείται σε σχέση με παλαιότερες έρευνες (Καρμας, κ.ά. 1990, Μακρή 1994), όπου ήταν φανερή η προτίμηση του δημόσιου τομέα σε συνδυασμό με το σταθερό εισόδημα. Δε βρέθηκαν διαφορές στην προτίμηση δημόσιου - ιδιωτικού τομέα ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Αραβανής, Γ. (1988). *Τα κριτήρια επιλογής του διδασκαλικού επαγγέλματος και ο θεσμός των αριστούχων αποφοίτων μέσης εκπαίδευσης. Εμπειρική έρευνα. Διδακτορική Διατριβή*. Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Βάμβουκας, Μ. (1982). *Κίνητρα του διδασκαλικού επαγγέλματος*. Ηράκλειο: Αυτοέκδοση.
- Γεώργας, Δ., Μπεξεβέγκης, Η., Γιαννίτσας, Ν. (1992). Ικανοποιήσεις και απογοητεύσεις μαθητών και πρωτοετών φοιτητών από το λύκειο και το πανεπιστήμιο. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, 20-21, 99-115.
- Γκαρή, Α., Χριστοκοπούλου, Σ., Μυλωνάς, Κ. (1996). Σύστημα απόψεων των μαθητών: Εκπαιδευτικά και επαγγελματικά σχέδια μαθητών και γονέων. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, 36-37, 110-125.
- Cofer, C. N., Appley, M. H. (1968). *Motivation: Theory and Research*. New York: John Wiley and Sons.
- Δημητρόπουλος, Ε. Γ. (1986). Παράγοντες που καθορίζουν τον προσανατολισμό των μαθητών του λυκείου. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, 1, 66-85.
- Δημητρόπουλος, Ε. Γ. (1986). *Συμβουλευτική - προσανατολισμός στη δευτεροβάθμια εκπαί-*

- δευση. *Μια πρώτη προσπάθεια αξιολόγησης του θεσμού*. Αθήνα: Καραμπερόπουλος, Δημητρώπουλος, Ε. Γ., Θεοδοσίου, Δ., Παπαδημητρίου, Α., Παπαθανασίου, Π. (1994). *Οι προτιμήσεις των νέων για σπουδές και επάγγελμα*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Flouris, G., Kassotakis, M., Vamvoukas, M. (1990). The self - concept and career aspirations of Greek students in Greece, France, Germany and Egypt. *School Psychology International*, 11(4), 261-271.
- Goleman, D. (1999). *Η συναισθηματική νοημοσύνη στο χώρο της εργασίας* (μτφρ. Μεγαλούδη, Φ.) Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Heckhausen, H. (1991). *Motivation and action*. Berlin: Springer.
- Hilgard, E. R. (1962). *Introduction to psychology*. New York: Harcourt, Brace and World, Inc.
- Καλογήρου, Κ. (1979). *Επαγγελματική διαπαιδαγώγηση*. Αθήνα: Καραμπερόπουλος.
- Κάντας, Α. (1987). Μερικές ενδείξεις και αξιολογήσεις των τελειοφοίτων λυκείου. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, 2-3, 97-110.
- Κάντας, Α., Χαντζή, Α. (1991). *Ψυχολογία της εργασίας. Θεωρίες επαγγελματικής ανάπτυξης: Στοιχεία συμβουλευτικής*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Karvas, A., Kostaki, G., Dragona, G. (1990). *Occupation and educational demand of Lyceum students: Development over Time*. Athens.
- Kuhl, J. (1998). Η εξέλιξη της προσωπικότητας: Ρύθμιση του θυμικού, ανάπτυξη του εαυτού και μορφές κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Στο Α. Κωσταρίδου - Ευκλείδη: *Τα κίνητρα στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κωσταρίδου - Ευκλείδη, Α. (1999). *Ψυχολογία κινήτρων*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κατσαδύρος, Π. (1978). *Τα βασικότερα σφάλματα και παραλείψεις στην εκλογή επαγγέλματος και σπουδών*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.
- Λακασάς, Α. (2002). Μάντζιερ, στρατιωτικοί και κοιμπουτεράδες (σύντομη παρουσίαση έρευνας του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου με υπεύθυνη τη Χ. Μαγουλά) *Καθημερινή*, 28 Απριλίου, σ. 7.
- Λιάντας, Μ. (1996). *Επαγγελματικός προσανατολισμός*. Θεσσαλονίκη: Ζήτη.
- Μακρή, Σ. (1994). Απώψεις μαθητών ηλικίας 13-18 ετών σχετικά με το επαγγελματικό και κοινωνικό τους μέλλον. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, 30-31, 97-100.
- Μάνος, Κ. (2000). *Ψυχολογία του εφήβου*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Μοστρούου, Α., Σουγιουλτζόγλου, Μ. (1981). *Ξέρεις πώς να διαλέξεις το επάγγελμά σου;* Αθήνα: Gutenberg.
- Μουστάκα, Κ., Κασμάτη, Κ. (1984). *Φιλοδοξίες και επιθυμίες γονέων για την επαγγελματική αποκατάσταση των παιδιών τους. Προβληματική της εμπειρικής έρευνας: Δύο εφαρμογές με επίκεντρο το παιδί*. Αθήνα.
- Παπιάς, Γ., Ψαχαρόπουλος, Γ. (1990). Οι αντιλήψεις των νέων για τον εκπαιδευτικό - επαγγελματικό προσανατολισμό στο σχολείο: Προτάσεις για την αναμόρφωσή του. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, 14-15, 55-69.
- Πόρποδας, Κ. (χ.χ.). *Εισαγωγή στον επαγγελματικό προσανατολισμό*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Σιδηροπούλου-Δημακάκου, Δ. (1993). Τα χαρακτηριστικά του μαθητή που επιλέγει την τεχνική εκπαίδευση. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, 26-27, 50-77.
- Σμυρλής, Δ. (1981). *Ο επαγγελματικός προσανατολισμός στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Τομασίδης, Χ. (1982). *Εισαγωγή στην ψυχολογία*. Αθήνα: Δίπτυχο.
- Τσουκαλάς, Κ. (1987). *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830 - 1922)*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Επιθεώρηση Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού, τ. 72-73, Μάρπος-Ιούνιος 2005, σσ. 47-62

Δρόσος Νικόλαος, Κασωτάκη Φρόσω***

**ΟΙ ΣΧΟΛΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ ΕΠΙΛΟΓΕΣ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΠΟΥ ΦΟΙΤΟΥΝ
ΣΕ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΑΥΤΟΕΚΤΙΜΗΣΗ
ΚΑΙ ΤΗ ΧΩΡΑ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗΣ ΤΟΥΣ**
Εμπειρική έρευνα σε μαθητές Γ' Γυμνασίου

Η παρούσα εργασία αποσκοπεί στη διερεύνηση της σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στην αυτοεκτίμηση και τις σχολικές και επαγγελματικές επιλογές μαθητών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα και εκείνων που γεννήθηκαν στο εξωτερικό και φοιτούν σε ελληνικά σχολεία. Οι επιλογές αυτές εξετάζονται και σε σχέση με τη χώρα προέλευσης των παραπάνω μαθητών. Τα στοιχεία που περιλαμβάνονται στην εργασία αυτή προέρχονται από εμπειρική έρευνα που έγινε σε μαθητές της Γ' τάξης επτά Γυμνασίων της Αττικής. Από την έρευνα προέκυψε ότι η διαφορετική προέλευση των μαθητών του δείγματος δεν επηρεάζει αρνητικά την αυτοεκτίμησή τους. Οι επαγγελματικές, όμως, φιλοδοξίες των μαθητών επηρεάζονται από το βαθμό αυτοεκτίμησης τους, αλλά και από τη χώρα προέλευσής τους. Το ίδιο ισχύει και για μερικά κριτήρια επιλογής επαγγέλματος, καθώς και για τη σημασία που αποδίδεται σε ορισμένες πηγές άντλησης επαγγελματικών πληροφοριών.

Λέξεις κλειδιά: αυτοεκτίμηση, επαγγελματικές φιλοδοξίες, πολιτισμική διαφορετικότητα, πολυπολιτισμική συμβουλευτική, εθνικές μειονότητες

Drossos Nikos, Kassotaki Frosso***

**THE EDUCATIONAL AND VOCATIONAL CHOICES
OF GREEK AND NON GREEK STUDENTS WHICH ATTEND
GREEK SCHOOLS IN RELATION TO THEIR SELF-ESTEEM
AND THE COUNTRY OF ORIGIN**

An Empirical Study among Students of the 3rd Grade of Gymnasium

The present study aims at investigating the relationship between the level of self-esteem and the career aspirations of 14 to 15 year-old students born in Greece and abroad, attending lower secondary education in the region of Attica. Career aspirations are also examined in relation to the self-esteem and the country of origin of the above students. The results showed that "national minority" does not influence students' self-esteem. The level of self-esteem and the country of origin have, however, an impact on career aspirations. The same is the case for a number of criteria of career choices as well as for the importance given to certain sources of job information.

Key words: self-esteem, career aspirations, multicultural counselling, national minorities, cultural differences.

* Ο Δ.Ν. είναι Φιλόλογος, μεταπτυχιακός φοιτητής στο Π.Μ.Σ. «Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός» (MSc). *Επικοινωνία:* Τροίας 41, 11257, Αθήνα, τηλ. 210-8815885.

** Η Κ.Φ. είναι Σύμβουλος Σταδιοδρομίας. Έχει MSc στη Συμβουλευτική και τον Επαγγελματικό Προσανατολισμό. *Επικοινωνία:* Αργυροκάστρου 41, 15235, Βριλήσσια Αττικής.

Εισαγωγή

Ένα από τα χαρακτηριστικά της εποχής μας είναι η μετακίνηση πληθυσμών από τη μια χώρα στην άλλη και κυρίως από τις λιγότερο αναπτυγμένες στις πιο αναπτυγμένες χώρες, με στόχο την ανεύρεση εργασίας και τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης. Το ρεύμα αυτό αφορά και την Ελλάδα, η οποία από χώρα εξαγωγής μεταναστών στο παρελθόν έχει γίνει τις τελευταίες δεκαετίες χώρα υποδοχής οικονομικών μεταναστών από τις βαλκανικές, κυρίως, χώρες. Στους μετανάστες αυτούς προστίθενται και οι παλιννοστούντες Έλληνες, που παρά τις ελληνικές τους ρίζες, δεν παύουν να είναι φορείς των πολιτιστικών και λοιπών επιδράσεων που έχουν δεχθεί στην αλλοδαπή και δεν είναι απαλλαγμένοι δυσκολιών και προβλημάτων που σχετίζονται με την ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία.

Διαμορφώνεται έτσι και στον τόπο μας μια πολυπολιτισμική κοινωνία με καινούριες ανάγκες και απαιτήσεις και με νέα προβλήματα, για την επίλυση των οποίων απαιτείται η λήψη ποικίλων μέτρων σε διάφορα επίπεδα. Εκτός των άλλων, είναι αναγκαία και η διεξαγωγή ερευνών και μελετών σχετικών με τον τρόπο που σκέφτονται, αντιδρούν και λειτουργούν οι διάφορες κοινωνικές ομάδες, με το πώς βλέπουν τον εαυτό τους και πώς αντιλαμβάνονται τις προοπτικές τους. Η κατανόηση όλων αυτών είναι αναγκαία για την κοινωνική παρέμβαση, τον αλληλοσεβασμό και τη διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής. Για το λόγο αυτό αποφασίσαμε να εξετάσουμε στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας μερικές πτυχές των παραπάνω ζητημάτων.

Στόχος μας είναι να διερευνήσουμε την αυτοεκτίμηση των αλλοδαπών μαθητών που φοιτούν στα Ελληνικά Γυμνάσια, συγκρίνοντάς την με αυτή των αυτόχθονων, τις σχολικές και επαγγελματικές επιλογές των δύο αυτών ομάδων και τη σχέση που υπάρχει μεταξύ της αυτοεκτίμησης και των επιδόσεων και επιλογών τους. Της παρουσίασης της σχετικής έρευνας και των δεδομένων της προτάσσεται σύντομη αναφορά στην έννοια της αυτοεκτίμησης, στους παράγοντες που τη διαμορφώνουν και στο ρόλο που αυτή διαδραματίζει στις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές των ατόμων.

2. Εννοιολογικές Διασαφήσεις-Θεωρητικό πλαίσιο.

Με τον όρο αυτοεκτίμηση εννοούμε μία συνιστώσα του εαυτού, η οποία δηλώνει τη σφαιρική άποψη που ο καθένας έχει για την προσωπική του αξία (Μακρή- Μπότσαρη, 2000, 2001, Φλουρής 2002). Δηλώνει, με άλλα λόγια, τη θετική ή αρνητική στάση του ατόμου απέναντι στον ίδιο του τον εαυτό (Katakis et al., 1982, Rosenberg, 1979). Ένα άτομο με υψηλή αυτοεκτίμηση διακατέχεται από υψηλά επίπεδα αυτοαποδοχής και αυτοσεβασμού. Ο James, ένας από τους βασικότερους διαμορφωτές της θεωρίας του εαυτού, μελετώντας την αυτοεκτίμηση αναφέρει ότι αυτή επηρεάζεται από τις προσωπικές φιλοδοξίες (επιδιώξεις) του ατόμου και τις υποκειμενικές αξιολογήσεις του σχετικά με τη δυνατότητα επίτευξης των επιδιωκόμενων στόχων. Επισημαίνει, επίσης, ότι η αυτοεκτίμηση μεταβάλλεται

λεται αν μειωθούν οι προσδοκίες του ατόμου ή αυξηθούν οι επιτυχίες του στους σημαντικούς γι' αυτό τομείς της ζωής του. Στην περίπτωση των μεταναστών και παλιννοστούντων ενδέχεται να έχουμε μείωση των προσδοκιών τους από τη ζωή, λόγω των δυσκολιών ένταξης τους στο κοινωνικό σώμα, ενδεχόμενο που μπορεί να επηρεάζει το βαθμό της αυτοεκτίμησής τους.

Σημαντική θέση μεταξύ των διαφόρων προσεγγίσεων της αυτοεκτίμησης κατέχουν και οι απόψεις των εκπροσώπων της Σχολής της Συμβολικής Αλληλεπίδρασης των Cooley και Mead. Κατά τον Cooley, το άτομο είναι «δημιούργημα» της κοινωνίας. Ο κοινωνικός περίγυρος αποτελεί ένα είδος «καθρέπτη» για το άτομο, ο οποίος αντανακλά απόψεις, ιδέες και στάσεις που αυτό μπορεί να υιοθετήσει, στηριζόμενο στις εντυπώσεις, τις οποίες πιστεύει ότι έχουν οι άλλοι γι' αυτό (διαδικασία που ονομάζεται «αυτοκαθρεπτιζόμενος εαυτός-*looking glass-self*). Ο Mead (1934), θεμελιώνοντας θεωρητικά την έννοια του εαυτού, υποστήριξε ότι το άτομο αποκατά την αντίληψη του εαυτού του μέσα από την αλληλεπίδραση που έχει με τον κοινωνικό του περίγυρο και από τον τρόπο που νομίζει ότι τον αντιλαμβάνονται και τον αντιμετωπίζουν οι άλλοι. Στη θεωρία του κάνει λόγο για τους «γενικούς άλλους» (*generalized others*), εννοώντας ένα σύστημα κανονιστικών προτύπων που αναφέρεται στις στάσεις και στις αντιλήψεις της κοινωνίας, στην οποία είναι ενταγμένο το άτομο (Φλουρής, 1981, 1983, 1989). Οι γενικοί άλλοι επηρεάζουν τον τρόπο, με τον οποίο το άτομο αξιολογεί τον εαυτό του, κα-

θώς αποτελούν το ευρύτερο πλαίσιο, στο οποίο θα ενταχθεί, και διαμορφώνουν το ιδεολογικό σύστημα, τους κανόνες και τις αξίες που καλείται να αφομοιώσει. Η ομάδα, όμως, που διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του εαυτού είναι εκείνη των «σημαντικών άλλων» (*significant others*). Σ' αυτή συγκαταλέγονται τα άτομα που διαδραματίζουν πρωταρχικό ρόλο στη ζωή του καθενός, όπως είναι τα μέλη του στενού οικογενειακού περιβάλλοντος (γονείς, αδέρφια, στενοί συγγενείς), άτομα του κοινωνικού του περιγύρου (φίλοι, γνωστοί, κτλ), καθώς και άτομα του σχολικού περιβάλλοντος (εκπαιδευτικοί, συμμαθητές) αλλά και της ευρύτερης κοινωνίας μερικές φορές.

Στην περίπτωση των νεαρών μεταναστών ενδέχεται η εικόνα που διαμορφώνουν τα άτομα αυτά υπό την επίδραση των «σημαντικών άλλων» του στενού τους περιβάλλοντος να μη συμβαδίζει με την εικόνα που διαμορφώνουν υπό την επίδραση άλλων προσώπων (π.χ. εκπαιδευτικών ή συμμαθητών). Η πολιτιστική διαφοροποίηση που βιώνουν σε σχέση με την κυρίαρχη κοινωνική ομάδα και οι γενικότερες δυσχέρειες που συναντούν είναι πιθανόν να επηρεάζουν αρνητικά τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους, γεγονός που τους οδηγεί, ίσως, στη διαμόρφωση χαμηλού ή ακόμη και αρνητικού αυτοσυναισθήματος.

Το ενδεχόμενο αυτό δεν μπορεί παρά να έχει επιπτώσεις και στο πώς τα παραπάνω άτομα αντιμετωπίζουν το επαγγελματικό τους μέλλον. Σύμφωνα με τον Super (Super et al., 1963,) υπάρχει άμεση σχέση ανάμεσα στην αυτοεκτίμηση και την επιλογή εργα-

σίας: Τα άτομα επιλέγουν το επάγγελμα που ικανοποιεί τις ανάγκες τους και ταιριάζει περισσότερο στην προσωπικότητά τους. Τα άτομα που ανυπομονούν τον εαυτό τους με θετικό τρόπο διαμορφώνουν πιο υγιείς προσωπικότητες, χαρακτηρίζονται από την ικανότητα καλής προσαρμογής, από την ανάπτυξη καλών διαπροσωπικών σχέσεων και από χαμηλά επίπεδα άγχους. Τα ίδια άτομα καθίστανται ικανά να θέτουν υψηλούς στόχους, να επιλέγουν επαγγελματικές δραστηριότητες με υψηλές απαιτήσεις και να παρουσιάζουν επιτεύγματα σε αρκετούς σημαντικούς τομείς της ζωής τους (Δημητρόπουλος, 2002). Σε αντίθετες περιπτώσεις παρουσιάζονται άτομα με στοιχεία αυτο-υποτίμησης της προσωπικότητάς τους, ελλιπούς αξιοποίησης των πραγματικών δυνατοτήτων τους, άγχους, μοναξιάς και αντικοινωνικής συμπεριφοράς. Επικεντρώνονται στις αδυναμίες τους, αποφεύγοντας τον ανταγωνισμό και την πιθανή αποτυχία (Λεονταρή, 1998). Ο Korman (1969), αναφέρει, επίσης, ότι τα άτομα με υψηλό επίπεδο αυτοεκτίμησης επιλέγουν επαγγέλματα που συμφωνούν με την αυτοαντίληψή τους.

Αξίζει να σημειωθεί ότι μέχρι το 1960 επικρατούσε η άποψη ότι η αυτοεκτίμηση των παιδιών που προέρχονται από εθνικές μειονότητες ήταν πιο χαμηλή από αυτή των παιδιών της «πλειοψηφούσας ομάδας». Νεότερες έρευνες, όμως, (Trowbridge, 1970, Braccio, 1971, Anderson and Johnson, 1971, Flouris et al., 1990) έδειξαν ότι τα παιδιά αυτά δεν έχουν αναγκαστικά μειωμένη αυτοεκτίμηση. Κάποιες φορές, μάλιστα, παρατηρείται και το αντίθετο, ειδικά στις περιπτώ-

σεις παιδιών από εθνικές μειονότητες ή μεταναστευτικές ομάδες που μπορούν να στηριχθούν στη δική τους πολιτισμική υπο-ομάδα για να αντλήσουν από αυτές αισθήματα αυταξίας και αποδοχής (Flouris et al., 1990). Σημαντικά βοηθούν προς την κατεύθυνση αυτή οι δεσμοί που αναπτύσσονται μέσα στην οικογένεια και η υποστήριξη που αυτή παρέχει. Πράγματι έχει παρατηρηθεί ότι «οι μειονότητες που επιχειρούν να διατηρήσουν την πολιτισμική τους ακεραιότητα και συνέπεια είναι περισσότερο ικανές να διατηρήσουν και την αυτοεκτίμησή τους» (Burns, 1979: 256).

Στην περίπτωση αυτή είναι πιθανόν και οι εκπαιδευτικές και επαγγελματικές επιλογές τους να μη διαφέρουν σημαντικά από αυτές των ομηλικών που εντάσσονται στην κυρίαρχη πολιτιστική ομάδα.

Ενδιαφέρον, λοιπόν, είναι να δούμε τι συμβαίνει από την άποψη αυτή μεταξύ των μαθητών που φοιτούν στα ελληνικά σχολεία, οι οποίοι δεν γεννήθηκαν στη χώρα μας σε σύγκριση πάντα με τους αυτόχθονες συμμαθητές τους. Το θέμα αυτό αποτελεί τον κεντρικό άξονα της έρευνά μας.

3. Μεθοδολογία Έρευνας

3.1. Στόχοι της Έρευνας

Λαμβάνοντας υπόψη τις θεωρητικές προσεγγίσεις που αναφέρθηκαν προηγουμένως, διατυπώσαμε τα ακόλουθα ερωτήματα:

- Ποιος είναι ο βαθμός αυτοεκτίμησης των διαφόρων κατηγοριών εφήβων που φοιτούν στο Ελληνικό Γυμνάσιο;

- Υπάρχει διαφορά ως προς το βαθμό αυτοεκτίμησης μεταξύ των παραπάνω εφήβων που γεννήθηκαν στην Ελλάδα και εκείνων που γεννήθηκαν σε άλλη χώρα;
- Αν ναι, μεταξύ ποίων κατηγοριών εμφανίζονται οι σημαντικότερες διαφορές (λαμβάνοντας ως κριτήριο τη χώρα προέλευσης των μαθητών);
- Σχετίζεται η αυτοεκτίμηση με τις επιδόσεις των μαθητών και τις επιλογές εκπαιδευτικών και επαγγελματικών κατευθύνσεων;
- Το επίπεδο επαγγελματικής ενημέρωσης των μαθητών και οι πηγές άντλησης των πληροφοριών τους διαφοροποιούνται από το επίπεδο αυτοεκτίμησής τους και τη χώρα προέλευσής τους;

Οι απαντήσεις στα ερωτήματα αυτά αποτέλεσαν, μεταξύ άλλων¹, τους βασικούς στόχους της έρευνας της οποίας τις διαπιστώσεις εκθέτουμε στη συνέχεια.

3.2. Περιγραφή του Δείγματος

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε 401 μαθητές της Γ' Γυμνασίου. Η τάξη αυτή επιλέχθηκε, επειδή αποτελεί την τελευταία τάξη της υποχρεωτικής εκπαίδευσης και είναι η περίοδος, κατά την οποία τα περισσότερα άτομα συγκεκριμενοποιούν το πεδίο των ενδιαφερόντων τους και αρχίζουν να προσανατολίζονται σε κάποια επαγγελματική δραστηριότητα.

Η λήψη δείγματος από μαθητές Λυκείου, στους οποίους τα παραπάνω χαρακτηριστικά θα ήταν πιο σαφή, δεν ήταν δυνατή λόγω της μεγάλης διαρροής των μαθητών (κυρίως των αλλοδαπών) προς τα ΤΕΕ και της διακοπής της σχολικής φοίτησης από πολλούς αλλοδαπούς. Το δείγμα της έρευνας προέρχεται από επτά σχολεία των Αθηνών, τα οποία βρίσκονται στις εξής περιοχές: Α. Αλεξάνδρας, Κάτω Πατήσια, Άγιος Ελευθέριος, Εξάρχεια, Ακαδημία Πλάτωνος. Προτιμήθηκαν οι παραπάνω περιοχές, επειδή σ' αυτές διαμένουν πολλοί αλλοδαποί και παλιννοστούντες. Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε την περίοδο μεταξύ Ιανουαρίου-Φεβρουαρίου του σχολικού έτους 2003-04.

Το δείγμα αποτελείται κατά 46,6% από αγόρια και κατά 53,4% από κορίτσια. Το 68,3% των μαθητών του δείγματος γεννήθηκαν στην Ελλάδα, ενώ το 31,7% είχαν γεννηθεί σε άλλες χώρες, όπως προκύπτει από τον Πίνακα 1.

3.3. Μέσα Διεξαγωγής της Έρευνας

Στους μαθητές δόθηκε η κλίμακα μέτρησης της αυτοεκτίμησης (self-appraisal scale) των Davidson και Greenberg (1967), η οποία σχεδιάστηκε για τη μέτρηση των στάσεων των ατόμων απέναντι στον εαυτό τους. Περιλαμβάνει 24 ερωτήσεις με τις οποίες επιδίδεται η μέτρηση της αυτοεκτίμησης σε τρεις κυρίως τομείς: το δια-

1. Η έρευνα κάλυπτε και άλλους τομείς σχετικούς με τις επαγγελματικές επιλογές των μαθητών. Η έκταση του παρόντος άρθρου δεν μας επιτρέπει να παρουσιάσουμε όλο το φάσμα των ζητημάτων που ερευνήσαμε.

Πίνακας 1: Μαθητές ανά φύλο και χώρα προέλευσης*

Φύλο	Ελλάδα		Αλβανία		Πρώην ΕΣΣΔ		Άλλες Βαλκανικές χώρες ²		Λοιπές χώρες ³		Σύνολο		
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	%
Αγόρια	122	65,2	53	27,8	5	2,7	2	1,6	5	2,7	187	100	46,6
Κορίτσια	151	70,6	47	22,0	8	3,7	3	1,4	5	2,3	214	100	53,4
Σύνολο	273	68,1	100	24,9	13	3,2	5	1,2	10	2,5	401	100	100

* Λόγω του μικρού αριθμού των μαθητών από την πρώην ΕΣΣΔ, άλλες Βαλκανικές χώρες και λοιπές χώρες, στις στατιστικές αναλύσεις που ακολουθούν οι μαθητές από τις χώρες αυτές λαμβάνονται ως ενιαία ομάδα.

νοητικό, τον κοινωνικό και τον προσωπικό. Η παραπάνω κλίμακα αποτελείται από 15 θετικές και 9 αρνητικές δηλώσεις, στις οποίες οι μαθητές καλούνται να απαντήσουν χρησιμοποιώντας μία κλίμακα τριών βαθμών (1-3). Η υψηλότερη βαθμολογία αυτοεκτίμησης μπορούσε να είναι το 72, ενώ η χαμηλότερη το 24. Οι βαθμοί αυτοεκτίμησης των μαθητών κυμάνθηκαν ανάμεσα στις τιμές 36 και 69. Οι παραπάνω τιμές χωρίστηκαν σε τρεις κατηγορίες: **χαμηλό επίπεδο αυτοεκτίμησης** (36-46), **μέτριο** (47-58) και **υψηλό** (59-69). Η κλίμακα αυτή επιλέχθηκε, διότι συνοψίζει τους τομείς αυτοαντίληψης που επιθυμούμε να ερευνήσουμε σε απλές και σαφείς περιγραφές για τους μαθητές της Γ' Γυμνασίου, ενώ είναι και πολιτισμικά ουδέτερη.

Εκτός από την παραπάνω κλίμακα, δόθηκε στους μαθητές του δείγματος και ανώνυμο ερωτηματολόγιο που αποσκοπούσε στην καταγραφή της σχολικής τους επίδοσης (κατά τα δύο τελευταία έτη), στη διερεύνηση των

επαγγελματικών τους φιλοδοξιών, των λόγων επιλογής των επαγγελματικών τους κατευθύνσεων και στη συγκέντρωση διαφόρων άλλων πληροφοριών. Το ερωτηματολόγιο αυτό είχε κατασκευαστεί και χρησιμοποιηθεί στα πλαίσια ανάλογων ερευνών που πραγματοποιήθηκαν στο παρελθόν σε μαθητές Λυκείου (βλ. Φλουρίης 1983, Flouris et al. 1990).

4. Τα Δεδομένα της Έρευνας και οι Σχετικές Διαπιστώσεις

4.1. Η Αυτοεκτίμηση των Μαθητών

Ο μέσος όρος αυτοεκτίμησης των μαθητών του δείγματος κυμαίνεται σε μέτρια προς υψηλά επίπεδα (Μ.Ο. = 55,97, Sd = 5,01), γεγονός που επιβεβαιώνει τα συμπεράσματα άλλων ερευνών σε μαθητές Γυμνασίου και Λυκείου, οι οποίες κατέληξαν σε ανάλογα αποτελέσματα (Μακρή-Μπότσαρη κ.ά. 2001). Η ανάλυση της διακύμανσης (ANOVA) έδειξε ότι η χώρα προέ-

2. Σερβία, Βουλγαρία, Ρουμανία.

3. Αμερική, Συρία, Ιράν, Κύπρος, Πολωνία, Γερμανία, Λιβύη.

λευσης διαφοροποιεί σε στατιστικά σημαντικό βαθμό ($F(2,400)=5,63$, $p<.005$) το επίπεδο αυτοεκτίμησης των μαθητών. Συγκεκριμένα, οι πολλαπλές συγκρίσεις που πραγματοποιήθηκαν με το στατιστικό κριτήριο του Scheffé έδειξαν ότι υπάρχουν στατιστικώς σημαντικές διαφορές ($p<.05$) ανάμεσα στους μαθητές από τις λοιπές χώρες ($M.O.=58,96$) και τους μαθητές από την Αλβανία ($M.O.=55,54$). Στατιστικώς σημαντικές διαφορές ($p<.05$) βρέθηκαν, επίσης, ανάμεσα στους μαθητές από τις λοιπές χώρες και τους μαθητές που γεννήθηκαν στην Ελλάδα ($M.O.=55,82$), ενώ δε βρέθηκε σημαντική διαφορά ανάμεσα στους μαθητές από την Ελλάδα και εκείνους που κατάγονται από την Αλβανία.

Το μορφωτικό επίπεδο των γονιών, αλλά και το επάγγελμα της μητέρας δε φαίνεται να διαφοροποιούν σημαντικά το βαθμό αυτοεκτίμησής τους. Αντίθετα, το επάγγελμα του πατέρα διαφοροποιεί σε στατιστικά σημαντικό βαθμό ($F(9,376)=2,25$, $p<.05$) την αυτοεκτίμηση των μαθητών. Όσο υψηλότερη είναι η κοινωνικο-επαγγελματική κλίμακα του πατέρα τόσο καλύτερη είναι η επίδοσή των μαθητών στη μέτρηση της αυτοεκτίμησής τους.

4.2. Αυτοεκτίμηση και Σχολική Επίδοση

Η αυτοεκτίμηση φαίνεται να συσχετίζεται – όχι, όμως, σε πολύ υψηλά επίπεδα – με τη σχολική επίδοση. Συγκεκριμένα, πιο υψηλή συσχέτιση φάνηκε να υπάρχει ανάμεσα στην αυτοεκτίμηση και την επίδοση στα Μαθηματικά ($r=.18$). Αναφορικά με τα

υπόλοιπα μαθήματα προέκυψαν τα εξής: ο δείκτης συνάφειας ανάμεσα στην αυτοεκτίμηση και την επίδοση στα Αρχαία Ελληνικά ήταν $r=0.16$, στα Νέα Ελληνικά $r=0.17$ και στη Φυσική $r=0.17$.

Η στατιστική ανάλυση έδειξε ότι οι διαφορές ανάμεσα στην επίδοση των μαθητών του δείγματος με διαφορετικά επίπεδα αυτοαντίληψης είναι σημαντικές σε όλα τα μαθήματα: Αρχαία Ελληνικά $F(3,369)=3,41$, $p<.05$, Νέα Ελληνικά: $F(3,368)=3,91$, $p<.01$, Μαθηματικά: $F(3,372)=5,05$, $p<.01$, Φυσική: $F(3,358)=4,86$, $p<.01$).

Η χώρα προέλευσης διαφοροποιεί, επίσης, σε στατιστικά σημαντικό βαθμό τη σχολική επίδοση στα Αρχαία και στα Νέα Ελληνικά ($\chi^2=15,86$, $\beta.e.=6$, $p<.05$ και $\chi^2=5,11$, $\beta.e.=6$, $p<.05$ αντίστοιχα). Οι μαθητές που γεννήθηκαν στην Ελλάδα υπερτερούν στη βαθμολογία σε σχέση με τους μαθητές που γεννήθηκαν στην Αλβανία και σε άλλες χώρες. Στα Μαθηματικά και στη Φυσική, μολονότι δεν προέκυψε στατιστική σημαντικότητα, παρατηρήθηκε, επίσης, τάση για καλύτερη επίδοση των μαθητών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα.

4.3. Αυτοεκτίμηση, Εκπαιδευτικές και Επαγγελματικές Επιλογές των Μαθητών

Στην ερώτηση: «Έχεις σκεφτεί αν θα συνεχίσεις το σχολείο μετά το Γυμνάσιο;» το ποσοστό των θετικών απαντήσεων ανέρχεται στο 94,3%. Αυτό σημαίνει ότι η επιθυμία συνέχισης των σπουδών μετά την υποχρεωτική εκπαίδευση είναι το ίδιο έντονη τόσο στους Έλληνες όσο και στους

αλλοδαπούς μαθητές, άσχετα από το γεγονός ότι οι δυσκολίες που συναντούν οι τελευταίοι δεν επιτρέπουν σε αρκετούς από αυτούς να υλοποιήσουν την επιθυμία τους. Έτσι αναγκάζονται να διακόψουν το σχολείο.

Η χώρα προέλευσης δεν διαφοροποιεί σε σημαντικό βαθμό τις απαντήσεις στην ερώτηση αυτή. Παρόλα αυτά, η παραπάνω μεταβλητή διαφοροποιεί σημαντικά ($\chi^2 = 33,03$, β.ε. = 8, $p < .001$) την κατεύθυνση σπουδών που δήλωσαν ότι θα ακολουθήσουν οι μαθητές μετά το Γυμνάσιο. Συγκεκριμένα, το 28,6% των μαθητών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα απάντησε ότι επιθυμεί να ακολουθήσει θεωρητική κατεύθυνση στο Λύκειο σε αντίθεση με το 13,8% των μαθητών από την Αλβανία και το 22,2% των ατόμων από λοιπές χώρες. Ομοίως, το 44,7% των μαθητών από την Αλβανία και το 37% όσων προέρχονταν από άλλες χώρες δήλωσαν ότι επιθυμούν να φοιτήσουν σε Τ.Ε.Ε., ενώ το αντίστοιχο ποσοστό όσων γεννήθηκαν στην Ελλάδα είναι μόλις 18,6% (βλ. Πίνακα 2). Αυτό δείχνει ότι οι μαθητές που δεν γεννήθηκαν στην Ελλάδα αποφεύγουν να επιλέγουν εκπαιδευτικές κατευθύνσεις

που απαιτούν καλή γνώση της ελληνικής γλώσσας, όπως είναι π.χ. η θεωρητική κατεύθυνση στο Λύκειο. Στρέφονται περισσότερο προς τα Τ.Ε.Ε.

Αναφορικά με τις επαγγελματικές φιλοδοξίες των μαθητών διαπιστώθηκαν τα εξής: Το μεγαλύτερο ποσοστό του δείγματος (31,8%) δήλωσε, ως πρώτη επιλογή, ότι επιθυμεί να ακολουθήσει ελεύθερα επιστημονικά επαγγέλματα (π.χ. γιατρός, δικηγόρος κ.λπ.) το 12,1% απάντησε ότι θέλει να ακολουθήσει εκπαιδευτικά επαγγέλματα και το 10,4% στρατιωτικά, ενώ σε μικρότερο ποσοστό αναφέρθηκαν και άλλες επαγγελματικές κατηγορίες. Περισσότερες πληροφορίες για το θέμα αυτό δίνονται στον Πίνακα 3.

Ο βαθμός αυτοεκτίμησης δεν επηρεάζει σε στατιστικά σημαντικό βαθμό την επιλογή σχολικής κατεύθυνσης ούτε και τις επαγγελματικές επιλογές των ατόμων που ρωτήθηκαν. Φαίνεται, πάντως, ότι υπάρχει τάση τα άτομα με χαμηλή αυτοεκτίμηση να στρέφονται περισσότερο προς τα τεχνικά χαμηλού επιπέδου επαγγέλματα, ενώ τα άτομα με την υψηλή αυτοεκτίμηση στρέφονται κυρίως προς τα επιστημονικά επαγγέλματα. Έτσι αν το δείγμα ήταν μεγαλύτερο οι σχετι-

Πίνακας 2: Επιλογή κατεύθυνσης ανά χώρα προέλευσης των μαθητών του δείγματος

Κατεύθυνση	Ελλάδα		Αλβανία		Λοιπές χώρες		Σύνολο	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Πρακτική Κατεύθυνση	64	23,8	18	19,1	4	14,8	86	22,1
Θεωρητική Κατεύθυνση	77	28,6	13	13,8	6	22,2	96	24,6
Τεχνολογική Κατεύθυνση	54	20,1	15	16,0	2	7,4	71	18,2
Τ.Ε.Ε.	50	18,6	42	44,7	10	37,0	102	26,2
Άλλη απάντηση	24	8,9	6	6,4	5	18,5	35	9,0
Σύνολο	269	100	94	100	27	100	390	100

$$\chi^2 = 33,03, \beta.ε. = 8, p < .001$$

Πίνακας 3: Επαγγελματικές φιλοδοξίες των μαθητών ανά βαθμό αυτοεκτίμησης

Επαγγελματικές Φιλοδοξίες	Αυτοεκτίμηση						Σύνολο	
	Χαμηλή		Μέτρια		Υψηλή		N	%
	N	%	N	%	N	%		
1. Επαγγέλματα σχετικά με Η.Υ	-	-	15	8.5	8	8.4	23	8.2
2. Εκπαιδευτικοί	1	12.5	21	11.9	12	12.6	34	12.1
3. Λοιπά επιστημονικά επαγγέλματα (γιατροί, δικηγόροι, κ.λπ.)	1	12.5	43	24.3	23	24.2	67	23.9
4. Στρατιωτικά επαγγέλματα	-	-	19	10.7	10	10.5	29	10.4
5. Μέσα διοικητικά στελέχη Υπάλληλοι-Λογιστές	-	-	10	5.6	9	9.5	19	6.8
6. Αθλητικά επαγγέλματα	-	-	13	7.3	10	10.5	23	8.2
7. Διακοσμητές, σχεδιαστές κ.λπ.	1	12.5	4	2.3	1	1.1	6	2.1
8. Ειδικευμένοι τεχνίτες και συναφή επαγγέλματα	3	37.5	35	19.8	14	14.7	52	18.6
9. Τουριστικά επαγγέλματα	-	-	9	5.1	4	4.2	13	4.6
10. Καλλιτεχνικά και λοιπά επαγγέλματα	2	25.0	8	4.5	4	4.2	14	5.0
Σύνολο	8	100	177	100	95	100	280	100

$$\chi^2 = 19.4, \beta.ε. = 18, p > .05$$

Σημείωση: Το χ^2 παραμένει μη στατιστικά σημαντικό ακόμη και στην περίπτωση που συγχωνεύονται η χαμηλή με την μέτρια αυτο-αντίληψη για να εξαιρεθούν τα πολλά κελιά με τιμές μικρότερες του 5.

κές διαφορές θα ήταν πιθανόν στατιστικά σημαντικές. Η υπόθεση αυτή επιβάλλει την επανάληψη της έρευνας σε μεγαλύτερο στατιστικό δείγμα.

Διαπιστώθηκε, ακόμη, ότι οι επαγγελματικές φιλοδοξίες διαφοροποιούνται από τη χώρα προέλευσης των μαθητών σε στατιστικά σημαντικό βαθμό ($\chi^2 = 31.20$, $\beta.ε. = 18$, $p < .05$). Οι μαθητές από την Αλβανία και τις λοιπές χώρες επιθυμούν σε μεγαλύτερα ποσοστά (30.2% και 31.6%) να ασχοληθούν ως ειδικοί τεχνίτες σε σύγκριση με τους μαθητές που γεννήθηκαν στην Ελλάδα (16.7%). Αντίθετα, οι μαθητές από την Ελλάδα επιθυ-

μούν σε μεγαλύτερο ποσοστό να εργαστούν ως εκπαιδευτικοί (15,7%) και ως στρατιωτικοί (13,1%) απ' ό,τι οι μαθητές από την Αλβανία (4,8% και 3,2 % αντίστοιχα) και οι μαθητές από άλλες χώρες (0% και 5,3% αντίστοιχα).

Πάντως, πρώτη επιλογή του συνόλου των μαθητών του δείγματος ήταν τα ελεύθερα επιστημονικά επαγγέλματα (23,9%) (οι μαθητές από Ελλάδα τα δήλωσαν σε ποσοστό 23,7%, από την Αλβανία σε 23,8 % και από τις λοιπές χώρες σε ποσοστό 26,3%).

4.3 Αυτοεκτίμηση και βαθμός πληροφόρησης

Το 64,1% των μαθητών απάντησε ότι θεωρεί τον εαυτό του αρκετά έως πολύ καλά ενημερωμένο γύρω από τις σπουδές και το επάγγελμα που τους ενδιαφέρει. Σημαντικότερη πηγή πληροφοριών σχετικών με τα επαγγέλματα φαίνεται να είναι οι γονείς των μαθητών (70,6%). Ακολουθούν οι φίλοι (56,1%), οι καθηγητές (52,9%), οι συγγενείς (45,6%), τα Μ.Μ.Ε. (41,6%) και στις δύο τελευταίες θέσεις βρίσκονται οι Σύμβουλοι Επαγγελματικού Προσανατολισμού (31,7%) και το διαδίκτυο (internet) (28,2%)⁴. Η χώρα προέλευσης διαφοροποιεί σε στατιστικά σημαντικό επίπεδο τη σπουδαιότητα των φίλων ($\chi^2 = 8,57$, β.ε.=2, $p < .05$) και των Μ.Μ.Ε. ($\chi^2 = 7,72$, β.ε.=2, $p < .05$) ως πηγών πληροφόρησης των μαθητών. Συγκεκριμένα, οι μαθητές από την Αλβανία θεωρούν τους φίλους ως την πιο σημαντική πηγή πληροφόρησης (68%), ενώ ακολουθούν οι γονείς (62%) και οι καθηγητές (53%). Οι μαθητές από άλλες χώρες δηλώνουν σε μικρότερο ποσοστό (17%) ότι αντλούν πληροφορίες από τα Μ.Μ.Ε. σε σχέση με τις υπόλοιπες ομάδες (42,1% οι μαθητές από την Ελλάδα και 47% αυτοί από την Αλβανία).

Ο βαθμός αυτοεκτίμησης σχετίζεται σε στατιστικά σημαντικό βαθμό με τη λήψη επαγγελματικών πληροφοριών από τα Μ.Μ.Ε. ($\chi^2 = 9,43$, β.3.=2, $p < .01$) και από τους Συμβούλους Ε.Π. ($\chi^2 = 12,23$, β.ε.=2, $p < .01$). Ειδικότερα, φαίνεται ότι όσο αυξά-

νεται ο βαθμός αυτοεκτίμησης τόσο συχνότερα αναφέρουν οι μαθητές ότι λαμβάνουν πληροφορίες από τα Μ.Μ.Ε. Η πληροφόρηση από Συμβούλους Ε.Π. εμφανίζεται αυξημένη μεταξύ των ατόμων με υψηλή και χαμηλή αυτοεκτίμηση, ενώ μειώνεται στους μαθητές με μεσαία αυτοεκτίμηση. Η πρώτη κατηγορία μαθητών μπορεί να απευθύνεται στους Συμβούλους στην προσπάθειά τους για διερεύνηση των επαγγελματικών ευκαιριών, ενώ η δεύτερη αναζητώντας βοήθεια και στήριξη για την εκπαιδευτική και επαγγελματική τους σταδιοδρομία. Παρατηρήθηκε ότι στα σχολεία που υπήρχε γραφείο Σ.Ε.Π. τα ποσοστά των παιδιών που δήλωσαν ως πηγή πληροφόρησης το Σύμβουλο κυμαίνονταν από 48,7% έως 53,5%, ενώ στα σχολεία που δεν υπήρχε από 20% έως 31%. Το τελευταίο εύρημα υποδεικνύει την αναγκαιότητα παρουσίας κατάλληλα καταρτισμένων Συμβούλων στα σχολεία.

Ακόμη διαπιστώθηκε ότι τα άτομα που χρησιμοποιούν ως πηγή πληροφόρησης το διαδίκτυο θεωρούν τους εαυτούς τους καλύτερα ενημερωμένους γύρω από τις σπουδές και τα επαγγέλματα σε σχέση με αυτούς που δεν το χρησιμοποιούν.

4.4. Αυτοεκτίμηση και Κριτήρια Επιλογής Επαγγέλματος

Σχετικά με τα κριτήρια επιλογής ενός επαγγέλματος οι μαθητές που πήραν μέρος στην έρευνά μας ανέφεραν τα εξής ως πιο σημαντικά κριτή-

4. Το άθροισμα των σχετικών ποσοστών ξεπερνά το 100% διότι οι μαθητές μπορούσαν να δηλώσουν περισσότερες από μία πηγές επαγγελματικών πληροφοριών.

ρια κατά σειρά σπουδαιότητας: 1) την ενασχόληση με κάτι που τους αρέσει πολύ, 2) τη δυνατότητα συνδυασμού της εργασίας με τη δημιουργία οικογένειας, 3) την πιθανότητα επιτυχίας στις Σχολές που προετοιμάζουν για το επιθυμητό επάγγελμα, 4) τη δυνατότητα απόκτησης χρημάτων, 5) την ανεξαρτησία και την αυτονομία εργασίας που επιτρέπει το κάθε επάγγελμα (θα κάνω ό,τι θέλω, δεν θα έχω προϊσταμένους), 6) το κοινωνικό γόητρο, 7) τον ελεύθερο χρόνο που αφήνει το επάγγελμα και 8) τη συνέχιση της εργασίας των γονέων ή κάποιου άλλου συγγενικού προσώπου. Εκτός από τους παραπάνω, αναφέρθηκαν και άλλοι δευτερεύοντες λόγοι, στους οποίους αδυνατούμε να αναφερθούμε λόγω των περιορισμών που θέτει η έκταση του παρόντος άρθρου.

Ο βαθμός αυτοεκτίμησης διαφοροποιεί σε στατιστικά σημαντικό επίπεδο τα εξής κριτήρια επιλογής επαγγέλματος: α) το οικονομικό όφελος που προκύπτει από την άσκησή του (θα βγάλω χρήματα) ($\chi^2 = 18.48$, β.ε. 6, $P < .05$). Τα άτομα με το υψηλότερο επίπεδο αυτοεκτίμησης δίνουν μεγαλύτερη σημασία στην επιδίωξή τους αυτή β) την παροχή βοήθεια στους άλλους ($\chi^2 = 17.60$, β.ε. = 6, $P < .05$). Συγκεκριμένα, παρατηρήθηκε ότι όσο μεγαλύτερος είναι ο βαθμός αυτοεκτίμησης των μαθητών τόσο μεγαλύτερη έμφαση δίνουν οι μαθητές που ρωτήθηκαν στο συγκεκριμένο κριτήριο για την επιλογή επαγγέλματος. Αυτό ίσως οφείλεται στο γεγονός ότι τα άτομα που έχουν αναπτύξει θετική στάση απέναντι στον εαυτό τους διαμορφώνουν μετέπειτα υγιή και θετική στάση και απέναντι στον κοινωνικό τους περίγυρο και διάθεση προσφοράς σ' αυτόν.

Ως προς τα υπόλοιπα κριτήρια δεν διαπιστώνονται διαφορές στατιστικά σημαντικές ανάμεσα στα άτομα με διαφορετικό επίπεδο αυτοαντίληψης.

Ο παράγοντας: χώρα προέλευσης διαφοροποιεί, επίσης, τον πληθυσμό του δείγματος μόνον ως προς τα εξής κριτήρια: α) το οικονομικό όφελος που προκύπτει από το επάγγελμα ($\chi^2 = 13.40$, β.ε. = 6, $P < .05$). Οι αυτόχθονες μαθητές και οι προερχόμενοι από την Αλβανία δίνουν στο κριτήριο αυτό μεγαλύτερη σπουδαιότητα από ό,τι εκείνοι που προέρχονται από άλλες χώρες. Τη μεγαλύτερη πάντως σημασία τού αποδίδουν οι μαθητές που γεννήθηκαν στην Ελλάδα. β) την πιθανότητα εισαγωγής στην Σχολή που προετοιμάζει για το επιθυμητό επάγγελμα ($\chi^2 = 22.14$, β.ε. = 8, $P < .005$). Τη μεγαλύτερη σημασία στο κριτήριο αυτό αποδίδουν οι μαθητές που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα, επειδή προφανώς προσανατολίζονται περισσότερο από τους άλλους στις Ανώτατες Σχολές. Τη χαμηλότερη σημασία δίνουν οι μαθητές από τις λοιπές χώρες, ενώ οι Αλβανοί κινούνται κοντά στο ποσοστό των Ελλήνων (52% έναντι 59% θεωρούν πολύ σημαντικό το κριτήριο αυτό για την επιλογή του επαγγέλματός τους). Ως προς τα υπόλοιπα κριτήρια δεν διαπιστώθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές.

5. Γενικά Συμπεράσματα- Συζήτηση

Από τα στοιχεία που αναφέρθηκαν παραπάνω συνάγονται τα ακόλουθα συμπεράσματα.

Η αυτοεκτίμηση των μαθητών ανεξάρτητα από τη χώρα καταγωγής τους φαίνεται να κυμαίνεται σε μέσα

και υψηλά επίπεδα. Η διαπίστωση αυτή επαληθεύει όσα αναφέρθηκαν στο θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας εργασίας και εναρμονίζεται με τα πορίσματα άλλων σχετικών ερευνών που μνημονεύθηκαν αλλού, σύμφωνα με τα οποία οι Έλληνες έφηβοι και νέοι έχουν γενικά υψηλή αυτοεκτίμηση. Η διαπίστωση αυτή αποδίδεται από ορισμένους ερευνητές (βλ. Flouris et al., 1990) στις ισχυρές οικογενειακές σχέσεις, οι οποίες υπάρχουν στην ελληνική κοινωνία και στη συναισθηματική υποστήριξη των νέων από το στενό τους οικογενειακό περιβάλλον. Η αυτοεκτίμηση των μαθητών από την Αλβανία δεν φαίνεται να έχει επηρεαστεί αρνητικά από το γεγονός ότι προέρχονται από διαφορετικό πολιτισμικό περιβάλλον σε σύγκριση με την «πλειοψηφούσα» κοινωνική ομάδα. Φαίνεται ότι ισχύει και εδώ η στήριξη από τον στενό οικογενειακό και κοινωνικό τους περίγυρο. Όπως τονίστηκε ήδη στο θεωρητικό πλαίσιο, είναι πιθανόν οι μαθητές αυτοί να στηρίζονται στη δική τους εθνική-πολιτισμική ομάδα και να αντλούν από αυτήν αισθήματα ανταξίας και αποδοχής (δεδομένου μάλιστα και του μεγάλου αριθμού μεταναστών ή ομογενών από την Αλβανία που διαβιούν στην Ελλάδα).

Εντύπωση προκάλεσε το γεγονός ότι οι μαθητές από τις υπόλοιπες χώρες αξιολογούν τον εαυτό τους ακόμη πιο θετικά σε σύγκριση με τους μαθητές από την Ελλάδα και την Αλβανία. Θεωρούμε ότι πρέπει να επαναληφθεί η έρευνα αυτή σε μεγαλύτερα δείγματα του πληθυσμού, προκειμένου να υπάρξει ισχυρότερη επιβεβαίωση της διαπίστωσης αυτής. Μπορούμε, όμως, υπό μορφή υπόθεσης, να παρατηρήσουμε το εξής. Η απουσία,

ίσως, μιας ισχυρής πολιτισμικής ομάδας, στην οποία θα μπορούσαν να στηριχτούν για τον αυτοπροσδιορισμό τους τα άτομα αυτά τα οδηγεί στην ανάπτυξη πιο υψηλής αυτοεκτίμησης, γεγονός που λειτουργεί ως αντισταθμιστικός παράγοντας στην έλλειψη αυτή. Στους μαθητές από την Αλβανία κάτι τέτοιο πιθανόν να μην ισχύει σε τόσο μεγάλο βαθμό, λόγω του μεγάλου αριθμού τους, που τους καθιστά φορείς στοιχείων τόσο του δικού τους πολιτισμού όσο και της χώρας υποδοχής.

Πρέπει ακόμη να παρατηρήσουμε ότι ενδέχεται η παραπάνω εικόνα να μην αντανakλά την πραγματική αυτοεκτίμηση των μαθητών, αλλά να παρουσιάζει την ιδανική εικόνα του εαυτού που θα ήθελαν να έχουν («ιδανικός εαυτός»), στοιχείο το οποίο εμφανίζεται έντονα κατά την εφηβεία. Πάντως, μπορούμε να υποστηρίξουμε σε γενικές γραμμές την άποψη ότι οι μαθητές του δείγματος δεν αξιολογούν αρνητικά τον εαυτό τους, υπογραμμίζοντας ακόμη μια φορά την ανάγκη επανάληψης της έρευνας σε ευρύτερο και αντιπροσωπευτικότερο στατιστικό δείγμα.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το κοινωνικο-μορφωτικό επίπεδο των γονιών δε βρέθηκε να επηρεάζει σημαντικά την εικόνα που έχουν οι μαθητές για τον εαυτό τους (εξαίρεση αποτελεί το επάγγελμα του πατέρα). Τα αποτελέσματα άλλων ερευνών για το θέμα αυτό (Flouris et al., 1990, Tannenbaum, 1967, Dragona, 1983 κ.ά) είναι αντικρουόμενα, πράγμα που φανερώνει και στην περίπτωση αυτή, την αναγκαιότητα συνέχισης της σχετικής έρευνας για να υπάρξουν σαφέστερες και εγκυρότερες απαντήσεις.

Η συντριπτική πλειοψηφία των μαθητών (94,3%) φάνηκε να έχει αποφασίσει να συνεχίσει τις σπουδές και μετά το Γυμνάσιο. Διαφοροποιήσεις, όμως, υπήρξαν ως προς την κατεύθυνση των σπουδών, ανάλογα με τη χώρα προέλευσης. Οι μαθητές από την Ελλάδα στρέφονται περισσότερο απ' ό,τι οι μαθητές από την Αλβανία και τις άλλες χώρες προς το Λύκειο και ειδικότερα προς τη θεωρητική κατεύθυνση. Κάτι τέτοιο είναι αναμενόμενο, καθώς η κατεύθυνση αυτή απαιτεί σε μεγάλο βαθμό τη σωστή γνώση και καλή χρήση της ελληνικής γλώσσας, τομείς στους οποίους οι μαθητές από την Αλβανία και άλλες χώρες φαίνεται ότι υστερούν. Αντίθετα, οι μαθητές από την Αλβανία και από άλλες χώρες προσανατολίζονται περισσότερο προς τα ΤΕΕ. Είναι πιθανό οι χαμηλότερες επιδόσεις τους στα μαθήματα να τους οδηγούν σε αυτήν την επιλογή. Ο παραπάνω προσανατολισμός εναρμονίζεται και με τη διαπίστωση ότι το ποσοστό των μαθητών από την Αλβανία και τις άλλες χώρες, που σκέφτονται να ασκήσουν επαγγέλματα τεχνιτών, είναι μεγαλύτερο σε σύγκριση προς το ποσοστό που αντιπροσωπεύουν οι αντίστοιχοι Έλληνες μαθητές. Κάτι τέτοιο ίσως να υποδηλώνει την αδυναμία να ξεπεραστούν στερεότυπα που αφορούν τους αλλοδαπούς, παλινοοσιτώντες και τους ομογενείς μαθητές, με βάση τα οποία οι τελευταίοι αντιμετωπίζονται ως «κακοί» μαθητές και «πρέπει» να έχουν χαμηλές επαγγελματικές φιλοδοξίες.

Οι επαγγελματικές φιλοδοξίες, πάντως, των μαθητών του δείγματος είναι σε γενικές γραμμές υψηλές (πάνω από το μισό του δείγματος επιθυμεί

να ασκήσει επάγγελμα που απαιτεί φοίτηση σε ανώτερες και ανώτατες σχολές). Όσο, μάλιστα αυξάνεται ο βαθμός αυτοεκτίμησης των μαθητών τόσο συχνότερα προσανατολίζονται προς τις ανώτερες επαγγελματικές βαθμίδες. Το συμπέρασμα αυτό επιβεβαιώνει όσα αναφέρθηκαν στο θεωρητικό πλαίσιο της μελέτης αυτής, σύμφωνα με τα οποία οι μαθητές με υψηλή αυτοεκτίμηση χαρακτηρίζονται από υψηλά επίπεδα αυτεπάρκειας, έχουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στον εαυτό τους και θέτουν υψηλούς επαγγελματικούς στόχους. Το αντίθετο συμβαίνει στις περιπτώσεις που τα άτομα έχουν διαμορφώσει χαμηλή αυτοεκτίμηση, πράγμα που εγκυμονεί κινδύνους αυτο-υποτίμησης και μη επαρκούς αξιοποίησης των ικανοτήτων τους (Φλουρής, 2002: 347).

Η χώρα προέλευσης φαίνεται να επηρεάζει τις επαγγελματικές φιλοδοξίες, καθώς οι μαθητές από την Ελλάδα στρέφονται περισσότερο προς τα υψηλού κοινωνικού κύρους και οικονομικών απολαβών επαγγέλματα σε σύγκριση με τους αλλοδαπούς μαθητές, αν και ανάμεσα σ' αυτούς πολλοί εκδηλώνουν, όπως τονίστηκε ήδη, υψηλές επαγγελματικές φιλοδοξίες. Μένει να εξετασθεί σε ποιο βαθμό τις πραγματοποιούν. Η διαφοροποίηση που μνημονεύθηκε προηγουμένως συνδυάζεται και με το γεγονός ότι οι μαθητές που γεννήθηκαν στην Αλβανία και σε άλλες χώρες έχουν χαμηλότερες επιδόσεις στα σχολικά μαθήματα.

Σχετικά με τα κριτήρια επιλογής επαγγέλματος παρατηρήθηκε ότι ανεξάρτητα από τη χώρα προέλευσης οι απόψεις των μαθητών συγκλίνουν ως προς τον τρόπο ιεράρχησής τους, στον

οποίο έγινε αναφορά κατά την παρουσίαση των δεδομένων. Αυτό είναι δυνατό να σημαίνει ότι ο ευρύτερος κοινωνικός περίγυρος ασκεί ισχυρές συμμορφωτικές πιέσεις στους μαθητές από άλλες χώρες, με αποτέλεσμα να παρατηρείται η ομοιομορφία αυτή. Το τελευταίο, ίσως, φανερώνει σημαντικό βαθμό αφομοίωσης των ατόμων άλλων χωρών από την «επικρατούσα» εθνική ομάδα. Παρά τις αρκετά ισχυρές ενδείξεις κοινωνικής αφομοίωσης των ατόμων του δείγματος, δεν απουσιάζουν ολότελα και στοιχεία που προδίδουν την πολιτιστική τους διαφοροποίηση, αλλά και τα γενικότερα προβλήματα ανέχειας που συναντούν. Το γεγονός π.χ. ότι δίνουν μεγαλύτερη σημασία από ό,τι οι Έλληνες συμμαθητές τους στα χρήματα που θα βγάλουν από ένα επάγγελμα και το ότι στρέφονται περισσότερο από τους Έλληνες σε χαμηλού κοινωνικού κύρους επαγγέλματα καθώς και οι χαμηλότερες σχολικές επιδόσεις τους αποτελούν μερικά από τα στοιχεία αυτά.

Οι κύριες πηγές άντλησης επαγγελματικών πληροφοριών είναι τελικά οι γονείς, οι φίλοι και οι καθηγητές των μαθητών, τα πρόσωπα δηλαδή του κοινωνικού περιγύρου που ανήκουν στην ομάδα των «σημαντικών άλλων». Το εύρημα αυτό υπογραμμίζει ακόμη μια φορά το σημαντικό ρόλο της οικογένειας, του σχολείου και των φίλων στην επαγγελματική διαπαιδαγώγηση του ατόμου. Θέτει ακόμη επί τάπητος την ανάγκη να υπάρξουν πολιτιστικές παρεμβάσεις στις οικογένειες των αλλοδαπών μαθητών, βοήθεια και στήριξη τους για να αρθούν πολιτιστικές και άλλες υστερήσεις και να υπάρξει καλύτερη ενημέρωση για τη λειτουργία της Ελληνικής Κοινωνίας.

Ο Σύμβουλος Επαγγελματικού Προσανατολισμού δε φάνηκε να αποτελεί σημαντική πηγή πληροφόρησης, γεγονός που οφείλεται στην απουσία γραφείων ΣΕΠ στα περισσότερα σχολεία (μόνο σε δύο από τα σχολεία του δείγματος λειτουργούν Γρα.ΣΕΠ.). Στα σχολεία που υπάρχει σύμβουλος Ε.Π. ο ρόλος του ήταν εξίσου σημαντικός—ως πηγή πληροφόρησης—με εκείνον των καθηγητών, όχι μόνον μεταξύ των Ελλήνων αλλά και των αλλοδαπής καταγωγής μαθητών.

6. Προτάσεις

Στηριζόμενοι στα ευρήματα της παρούσας έρευνας μπορούμε να διατυπώσουμε τις ακόλουθες προτάσεις:

1. Εκτός από την ανάγκη γενικότερης βελτίωσης του θεσμού της Συμβουλευτικής και του Επαγγελματικού Προσανατολισμού, απαραίτητη και για τους ελληνικής καταγωγής μαθητές, πρέπει να προωθηθεί και η εφαρμογή της Πολυπολιτισμικής Συμβουλευτικής στη χώρα μας.

2. Για να επιτευχθεί αυτό είναι αναγκαία η επιμόρφωση όσων εφαρμόζουν στην πράξη, είτε στην εκπαίδευση είτε στην εργασία, την Επαγγελματική Συμβουλευτική σε θέματα Πολυπολιτισμικής Συμβουλευτικής.

3. Σχετικά μαθήματα πρέπει να ενταχθούν και στα προγράμματα της Εκπαίδευσης των Λειτουργών της Συμβουλευτικής και του Προσανατολισμού.

4. Η ενίσχυση, επίσης, όλων των μαθητών και ιδιαίτερα των αλλοδαπών και των παλιννοστώντων να αναπτύξουν θετική αυτοεκτίμηση πρέπει να αποτελεί βασική επιδίωξη του εκ-

παιδευτικού συστήματος. Ως παιδαγωγικός στόχος είναι ίσως πιο σημαντικός από τη απλή μετάδοση και αναπαγωγή γνωστικών πληροφοριών.

5. Η επιμόρφωση όλων των εκπαιδευτικών στον τομέα αυτό είναι επιτακτική. Παρόμοια επιμορφωτικά σεμινάρια πρέπει να γίνουν και στους γονείς Ελλήνων και αλλοδαπών μαθητών. Παρεμβάσεις, επίσης, και σχετικές συζητήσεις στα Μ.Μ.Ε. ίσως βοηθήσουν προς την κατεύθυνση αυτή.

6. Η ενίσχυση του θεσμού της επιμόρφωσης των γονέων σε θέματα αγωγής των παιδιών τους, στα οποία πρέπει να περιλαμβάνονται και ζητήματα επαγγελματικής διαπαιδαγώγησης, δημιουργίας ρεαλιστικής αυτοαντίληψης και σεβασμού των πολιτισμι-

κών διαφορών κρίνεται απαραίτητη.

7. Περιτεύει να τονισθεί η επιδίωξη της καλύτερης λειτουργίας των Γραφείων Σ.Ε.Π. και των Κέντρων Προώθησης της Απασχόλησης, η επέκτασή τους, η στελέχωσή τους με κατάλληλα ειδικευμένους συμβούλους και η ευαισθητοποίηση όσων ήδη υπηρετούν σ' αυτά, πάνω στα ζητήματα που αναπτύχθηκαν.

8. Φυσικά, όλες οι προτάσεις αυτές πρέπει να συνδυασθούν και με την αναμόρφωση τόσο του συστήματος εκπαίδευσης όσο και της οργάνωσης της εργασίας και κυρίως με την ενίσχυση θεσμών αντισταθμιστικής και πολυπολιτισμικής εκπαίδευσης και έμπρακτης στήριξης των εργαζομένων, Ελλήνων και αλλοδαπών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Anderson, J. G. and Johnson W.H. (1971), *Stability and Change Among Three Generations of Mexicans-Americans: Factors Affecting Achievement*, *The American Educational Research Journal*, 8, 285.
- Burns R.B. (1979), *The Self-concept Theory, Measurement, Development and Behavior*. London: Longman.
- Burns R. (1982). *Self-concept Development and Education*. London : Holt, Rinehart and Winston, Ltd.
- Braccio H. (1971), *Comparative Study of School Self-concept between Two Socio-economic Fifth and Sixth Grades Chicanos and Anglo- Americans*, Doctoral Dissertation, Michigan State University.
- Davidson H. & Greenberg G.(1967). *School Achievers from Deprived Background*, New York: City College Publication
- Δημητράκου Ε. (2002). Η επαγγελματική ανάπτυξη του ατόμου και οι σχετικές θεωρίες. Στο Κασσωτάκης Μ., *Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός. Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα Τυπωθήτω, σσ. 101-172.
- Dragona T. (1983), *The self-concept of preadolescents in the Hellenic Context*, Ph.D. Dissertation, The University of Aston in Birmingham.
- Κασσωτάκης Μ. (2002). (Επ.) *Συμβουλευτική και Επαγγελματικός Προσανατολισμός: Θεωρία και πράξη*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Katakis, C. et al. (1982), *The way Children and Youth Perceive Themselves, the Others and Life in General in Greece Today: Proceedings of the Conference on the Adolescent and the Family*. Athens, Greece.

- Korman, A.K. (1969), Self-esteem as a Moderator in Vocational Choice: Replications and Extensions, *Journal of Applied Psychology*, 53:188-192.
- Λεονταρή Α. (1998), *Αυτοαντίληψη*, β' έκδοση, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μακρή-Μπότσαρη Ε. (2001), *Αυτοαντίληψη. Αυτοεκτίμηση. Μοντέλα ανάπτυξης, λειτουργικός ρόλος και αξιολόγηση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μακρή-Μπότσαρη (2000), Έφηβοι και χαμηλή σχολική επίδοση. Ο ρόλος της Συμβουλευτικής, *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, 52-53, 93-101.
- Mead (1934). *Mind, Self and Society*. Chicago: University Press.
- Rosenberg, M. (1979). *Conceiving the self*. New York Basic.
- Σακελλαρίδη Φ. (2001), Αυτοαντίληψη και Επαγγελματικές προσδοκίες μαθητών διαπολιτισμικών σχολείων, *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, 56-57, 126-150.
- Super D.E. et al. (1963), *Career Development: Self-concept Theory*. New York College Entrance Examinations Board.
- Tannenbaum A.J., (1967), *Social and Psychological Considerations in the Study of the Socially Disadvantaged*, in P. Witty (ed.), *The Educationally Retarded and Disadvantaged 66th Yearbook*. Washington DC: National Society for the Study of Education.
- Trowbridge, N.T. (1970), Effects of Socioeconomic Class on Self-Concepts of Children, *Psychology in the Schools*, 7, 304-06.
- Φλουρής Γ. και Μαντζάνας Θ. (1979), Έρευνα για το αυτοσυναίσθημα των μαθητών στην Ελλάδα, *Επιστημονικό βήμα του Δασκάλου* 3, 6-18.
- Φλουρής Γ., Σπυριδάκης Ι., Κουλοπούλου (1981), *Το αυτοσυναίσθημα και η παιδαγωγική του επιθεώρηση*. Αθήνα: Αλκυών.
- Φλουρής Γ., (1983), *Αυτοσυναίσθημα, επίδοση και επαγγελματικές φιλοδοξίες*, Ηράκλειο.
- Φλουρής Γ., (1989), *Αυτοαντίληψη, σχολική επίδοση και επίδραση γονέων*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Φλουρής Γ. (2002), *Αυτοαντίληψη. Αυτογνωσία και Επαγγελματικός Προσανατολισμός*, στο Κασσωτάκης Μ. (επιμ.), *όπ. παραπ. σσ.* 345-365.
- Flouris G., Kassotakis M., Vamvoukas M. (1990). The self-concept and career aspirations of Greek students in Greece, France, Germany and Egypt. *School Psychology International*, 11, 261-271.

*Χριστίνα Νόβα-Καλτσούνη**

**ΤΟ ΑΤΟΜΟ ΤΗΣ ΤΡΙΤΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ**

Η ποιότητα των οικογενειακών δεσμών είναι ιδιαίτερης σημασίας για το ηλικιωμένο άτομο και συνδέεται άμεσα με το βαθμό ικανοποίησης που αυτό νιώθει από τη ζωή του. Έχει δε αποδειχθεί, ότι οι συνθήκες οικογενειακής ζωής και ειδικότερα οι σχέσεις με τα μέλη της οικογένειας παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην επιτάχυνση του γήρατος και στο δείκτη θνησιμότητας των ηλικιωμένων. Καλές οικογενειακές και κοινωνικές σχέσεις προστατεύουν τα ηλικιωμένα άτομα από προβλήματα συναισθηματικής φύσης και υποκαθιστούν τη συμβατική συμβουλευτική παρέμβαση.

Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει τις σχέσεις των ηλικιωμένων ατόμων στην ελληνική οικογένεια και ειδικότερα να εξετάσει τον τρόπο οργάνωσης του νοικοκυριού τους, το είδος της αλληλοϋποστήριξης μεταξύ ηλικιωμένων και των λοιπών μελών της οικογένειας, καθώς και το βαθμό ικανοποίησης που το ηλικιωμένο άτομο νιώθει από τις σχέσεις αυτές.

*Christina Nova-Kaltsouni**

**THE OLD PERSON IN THE GREEK FAMILY
AND HIS NEED FOR COUNSELING**

The quality of family relationships is connected with different challenges and problems that older people have, especially with "life satisfaction".

Many studies report negative association between "life satisfaction" and health problems as well as increasing of death rate.

This study is focused on the specific roles that older people play as members in the Greek family. Special attention is placed on living conditions, family relationships and intergenerational relations.

* Η Χ.Ν.-Κ. είναι Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Αθηνών. Τηλ. 210 9648354. e-mail: chnov@ppp.uoa.gr

Εισαγωγή

Το ερώτημα «από πότε θεωρείται κανείς ηλικιωμένος» δεν μπορεί να απαντηθεί με ακρίβεια. Αν ρωτήσει κανείς διαφορετικές ηλικιακές και επαγγελματικές ομάδες σχετικά με την εικόνα που έχουν για τα ηλικιωμένα άτομα, θα έχει και διαφορετικές απαντήσεις. Για τους νέους ανθρώπους κάποιος 50 χρονών είναι ήδη ένας ηλικιωμένος. Για τους κοινωνικούς επιστήμονες η συνταξιοδότηση αποτελεί τη διαχωριστική γραμμή (Paillat, 1995). Υπάρχουν επίσης άνθρωποι 70 χρονών, οι οποίοι δεν θεωρούν ακόμη τον εαυτό τους ηλικιωμένο. Αντίθετα, στη βιομηχανική παραγωγή ένας εργάτης 45 χρονών χαρακτηρίζεται ως «ηλικιωμένος εργάτης». Με λίγα λόγια, «ηλικιωμένος» δεν σημαίνει οπωσδήποτε ηλικιωμένος. Η λεγόμενη «τρίτη ηλικία» αναφέρεται σε μια περίοδο 30 και πλέον χρόνων, με αποτέλεσμα με την συνταξιοδότηση κάποιος να έχει μισοστά του το 1/3 της ζωής του. Η έννοια του «νέου ηλικιωμένου» είναι αυτή που λύνει καλύτερα το πρόβλημα του εννοιολογικού προσδιορισμού. Η έννοια που χρησιμοποιείται συχνά στη Γεροντολογία και που φαίνεται να αποδίδει καλύτερα την πραγματικότητα είναι η «διαφορετική γήρανση», έννοια που φανερώνει τον διαφορετικό τρόπο που οι συνομήλικοι οδεύουν προς το γήρας.

Γενικά όμως, οι κοινωνίες μας προωθούν για τους ηλικιωμένους ανθρώπους μια αρνητική εικόνα (π.χ. τονίζεται διαρκώς το κόστος της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, και των συντάξεων κλπ.), καθώς και μια άνι-

ση αντιμετώπιση ανάλογα με το φύλο.

Είναι αλήθεια πως ένα ηλικιωμένο άτομο αντιμετωπίζει πολλά και σύνθετα προβλήματα. Δεν είναι μόνο προβλήματα υγείας, οικονομικά, αλλά είναι επίσης προβλήματα ψυχοκοινωνικά, όπως σχέσεις με την οικογένεια, κοινωνική απομόνωση (Paillat, 1995: 60 επ.). Οι αλλαγές που συμβαίνουν στην τρίτη ηλικία (βιολογικές, ψυχολογικές και κοινωνικές) επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό, τόσο την υγεία, όσο και τη συμπεριφορά και την ικανότητα προσαρμογής του ηλικιωμένου ατόμου (Μαλικιώση-Λοΐζου, 1998: 308), με συνέπεια η συμβουλευτική υποστήριξη του να είναι μία από τις μεγάλες ανάγκες του.

Έχει αποδειχθεί, ότι οι συνθήκες οικογενειακής ζωής, δηλαδή οι συνθήκες διαβίωσης και οι σχέσεις με τα μέλη της οικογένειας, παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην επιτάχυνση του γήρατος και γενικότερα στην ποιότητα ζωής των ηλικιωμένων. Οι σχέσεις με την οικογένεια είναι προσδιοριστικοί παράγοντες για τη συναισθηματική ισορροπία των ατόμων αυτών και γενικά για την ικανοποίηση που μπορεί να νιώθουν από τη ζωή. Ηλικιωμένοι που ζουν μόνοι και εγκαταλειμμένοι δεν παρουσιάζουν μόνο προβλήματα συναισθηματικής φύσης, αλλά και υψηλή θνησιμότητα (Σούτσογλου-Κοτταρίδη, 1996). Αντίθετα, οι καλές οικογενειακές σχέσεις και ειδικότερα οι σχέσεις αλληλεγγύης προστατεύουν τα ηλικιωμένα άτομα από προβλήματα συναισθηματικής φύσης και υποκαθιστούν τη συμβατική συμβουλευτική παρέμβαση.

Κατά τα τελευταία χρόνια ο ηλικιωμένος στερείται ολοένα και περισσότερο τις βασικές συναισθηματι-

κές ικανοποιήσεις που είναι απαραίτητες για τη φυσική, πνευματική και κοινωνική του λειτουργία και επιβίωση. Ο συναισθηματικός δεσμός της οικογένειας είναι σε παρακμή, ιδιαίτερα στις αναπτυγμένες βιομηχανικά κοινωνίες, είτε γιατί αλλάζει η σύνθεση της οικογένειας (προωθούνται νέες μορφές οργάνωσης του ιδιωτικού βίου π.χ. μονογονικές οικογένειες) είτε γιατί αλλάζει η νοοτροπία (ατομισμός). Ζούμε σε μια κοινωνία που μετράει τον άνθρωπο με την παραγωγικότητά του, που προβάλλει πολύ τον νέο και ιδιαίτερα τη σωματική δύναμη. Ζούμε σε έναν κόσμο όπου ο ηλικιωμένος και άτομα με ιδιαίτερες και ανάγκες δεν χωράνε. Ζούμε σε έναν κόσμο όπου η γήρανση αντιμετωπίζεται σχεδόν ως νόσος και όχι ως φυσιολογική κατάσταση, όπως είναι στην πραγματικότητα.

Το θέμα των ηλικιωμένων ατόμων δεν έχει ερευνηθεί στη χώρα μας στην έκταση που έχει ερευνηθεί στις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, καθώς και στις ΗΠΑ. Ωστόσο, οι λιγοστές εμπειρικές έρευνες και μελέτες που υπάρχουν βοηθούν να σχηματίσει κανείς μια αρκετά καλή εικόνα της ζωής των ηλικιωμένων στη χώρα μας και ειδικότερα των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν.

Οι έρευνες αυτές ασχολούνται κυρίως με τις προσφερόμενες υπηρεσίες των Κέντρων Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων (ΚΑΠΗ), καθώς και την αξιολόγηση αυτών των υπηρεσιών. Σημαντικές στο θέμα αυτό είναι οι έρευνες α) των Αμπερά, Γεωργιάδη και Τεπέρογλου (1986) και η οποία αναφέρεται στις παρεχόμενες υπηρεσίες 46 Κέντρων Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων (θέματα ψυχα-

γωγίας, επιμόρφωσης, φροντίδας, ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης κ.λπ.), β) Τεπέρογλου, Κένια, Παπακώστα και Τζωρτζοπούλου (1990) η οποία αξιολογεί τις υπηρεσίες 91 ΚΑΠΗ. Επίσης η Μ. Μαλικιώση-Λοϊζου (1980) προσεγγίζει το θέμα του γήρατος από ψυχολογική άποψη, ενώ η Ε. Πitsiou (1986) με ένα δείγμα 1500 ατόμων εξετάζει τη ζωή των ηλικιωμένων ατόμων στην Αθήνα. Σημαντική είναι επίσης και η εργασία της Α. Τεπέρογλου (1984) για τη συμβολή των ηλικιωμένων στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της χώρας, καθώς και για τη ζωή των ηλικιωμένων γυναικών (1989, 1993).

Από τις έρευνες αυτές αλλά και από την καθημερινή μας εμπειρία συνάγεται, πως στη χώρα μας τα θέματα προστασίας των ηλικιωμένων δεν έχουν προσλάβει ακόμη τις διαστάσεις και την οξύτητα που έχουν σε άλλες χώρες και αυτό οφείλεται κυρίως στην οικογένεια και στη μέριμνα που λαμβάνει για τα μέλη της.

Στην Ελλάδα η οικογένεια παραμένει ακόμη σε μεγάλο βαθμό ο βασικός φορέας πρόνοιας για τους ηλικιωμένους.

Αυτές τις σχέσεις του ηλικιωμένου ατόμου με την οικογένειά του θελήσαμε να διερευνήσουμε στην έρευνά μας στην περιοχή της Αττικής.

2. Η έρευνα

2.1. Στόχοι - Μεθοδολογία

Στόχος της έρευνας ήταν να διερευνηθούν οι σχέσεις των ηλικιωμένων ανθρώπων με την οικογένειά τους, ειδικότερα ο βαθμός αλληλου-

ποστήριξης μεταξύ ηλικιωμένων και λοιπών μελών της ελληνικής οικογένειας, καθώς και ο βαθμός ικανοποίησης των ηλικιωμένων από τον τρόπο ζωής τους.

Πιο συγκεκριμένα η έρευνα εστίασε την προσοχή της :

- Στον τρόπο οργάνωσης του νοικοκυριού των ηλικιωμένων (διαβίωση με τον σύντροφο, παιδιά, εγγόνια, μόνοι κλπ.)
- Το είδος της αλληλοϋποστήριξης μεταξύ ηλικιωμένων και των λοιπών μελών της οικογένειας
- Την ποιότητα των ενδοοικογενειακών σχέσεων και ειδικότερα το βαθμό ικανοποίησης των ηλικιωμένων από τις σχέσεις τους με τα λοιπά μέλη της οικογένειας και ειδικότερα με τα νεότερα μέλη
- Το βαθμό ικανοποίησης των ηλικιωμένων από τον τρόπο διαβίωσής τους και τις σχέσεις τους με την οικογένεια.

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε κατά το χρονικό διάστημα 2000-2003 σε Συλλόγους Ηλικιωμένων και Κέντρα Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων (ΚΑΠΗ) της Αττικής, η δε συλλογή των δεδομένων έγινε με δομημένες συνεντεύξεις. Συνολικά διενεργήθηκαν 238 συνεντεύξεις.

Η επιλογή του δείγματος έγινε με γνώμονα την αντιπροσωπευτική εκπροσώπηση όλων των κοινωνικών στρωμάτων στην έρευνα, για το λόγο αυτό επιλέχθηκαν Σύλλογοι και ΚΑΠΗ από όλες τις περιοχές της Αττικής. Επίσης σημασία δόθηκε στην –κατά το δυνατόν– ικανοποιητική εκπροσώπηση των δύο φύλων.

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 238 άτομα, εκ των οποίων 130

(54,6%) ήταν άνδρες και 108 (45,4%) γυναίκες.

Από το δείγμα 54,6% ήταν παντρεμένοι σε πρώτο γάμο και ζούσαν με τους συντρόφους τους, 31,5% ήταν χηρευμένοι, 4,6% διαζευγμένοι, 4,6% σε δεύτερο γάμο και 0,4 δεν είχαν συνάψει ποτέ γάμο. Από τα αποτελέσματα παρατηρούμε ότι το ποσοστό των ηλικιωμένων που είναι διαζευγμένοι είναι πολύ χαμηλό. Ιδιαίτερα χαμηλά ποσοστά διαζευγμένων και σε διάσπαση ηλικιωμένων διαπιστώνουν σχεδόν όλες οι σχετικές έρευνες στον ελληνικό χώρο (Αμηνρά 1986, Γεωργιάδη 1989, Τεπερογλου/Τζωρτζοπούλου 1993, Έμκε-Πουλοπούλου 1994).

Από άποψη ηλικίας, το μεγαλύτερο ποσοστό έχει ηλικία μεταξύ 66 και 75 χρόνων, ενώ μέχρι την ηλικία των 55 χρόνων η παρουσία είναι πολύ μικρή (μόνο 2,1%).

Από το σύνολο του δείγματος 206 (86,9%) είχαν παιδιά.

Το εκπαιδευτικό επίπεδο του δείγματος ήταν σε ποσοστό 54,2% στοιχειώδους εκπαίδευσης, 29% μέσης και 6,7% ανώτερης.

2.2. Τα αποτελέσματα

2.2.1. Σύθεση των νοικοκυριών των ηλικιωμένων

Ο τρόπος που κανείς οργανώνει την προσωπική του ζωή και ειδικότερα το νοικοκυριό του αποτελεί σημαντικό παράγοντα ψυχικής υγείας και ευημερίας. Το στοιχείο αυτό αποκτά στην περίπτωση των ηλικιωμένων ακόμη μεγαλύτερη αξία και σημασία, αφού τα άτομα αυτά περνούν το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου τους στο σπίτι. Με τη συνταξιοδότηση ο

ελεύθερος χρόνος αυξάνει, καθώς οι επαγγελματικές δραστηριότητες ελλείπουν και οι κοινωνικές υποχρεώσεις και επαφές συρρικνώνονται. Το σπίτι, η οικογένεια καλείται να αναπληρώσει μεγάλο μέρος από τις ανάγκες του ηλικιωμένου ατόμου για επικοινωνία και κοινωνικές σχέσεις.

Το είδος νοικοκυριού που προτιμούν οι ηλικιωμένοι σε όλον σχεδόν τον κόσμο είναι το ανεξάρτητο νοικοκυριό, αλλά με ισχυρούς δεσμούς και σχέσεις με την οικογένεια των παιδιών τους. Η τάση των ηλικιωμένων να ζουν σε ανεξάρτητο νοικοκυριό με τον/τη σύντροφό τους ή και μόνοι τους είναι συνέπεια της προόδου που είχε σημειωθεί τις τελευταίες δεκαετίες στην οικονομική κατάσταση και την περίθαλψη των ηλικιωμένων. Στις αναπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες οι συνθήκες ήταν ακόμη πιο ευνοϊκές για τη συγκρότηση ανεξάρτητων νοικοκυριών των ηλικιωμένων. Εκτός από την περίθαλψη και το εισόδημα σημαντικό ρόλο έπαιξαν εκεί στοιχεία όπως η εύκολη μετακίνηση με άνετα και γρήγορα δημόσια μεταφορικά μέσα, και προπάντων το χαμηλό κόστος κατοικίας (κοινωνική κατοικία).

Πίνακας 1: Σύνθεση νοικοκυριών ηλικιωμένων

Διαβίωση	Συχνότητα %	Ποσοστό %
Με σύντροφο	109	45,8
μόνος/η	61	25,6
με σύντροφο και παιδιά	34	14,3
μόνο με παιδιά	26	10,9
άλλο	8	3,4
Σύνολο	238	100,0

Στο δικό μας δείγμα ένα σημαντικό ποσοστό των ηλικιωμένων (45,8%) ζει μόνο με τον/την σύντροφό του. Επίσης σημαντικό είναι το ποσοστό εκείνων που ζουν μόνοι τους (25,6%). Μόνο με τα παιδιά τους ζει το 10,9%, ενώ 14,3% ζει με το σύντροφο και τα παιδιά του στο ίδιο νοικοκυριό (πίνακας 1).

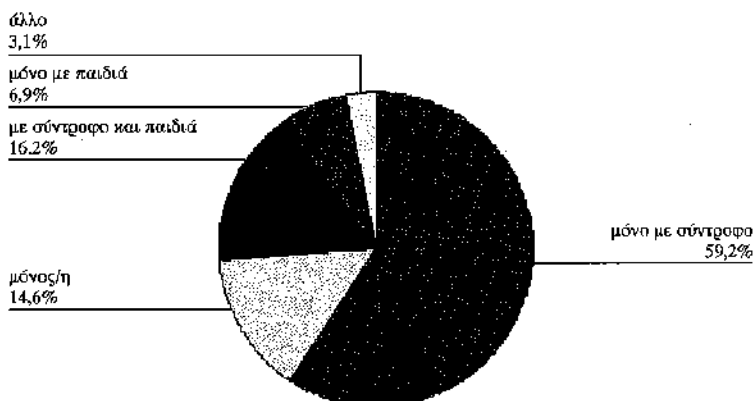
Βέβαια, το μεγαλύτερο ποσοστό των ηλικιωμένων που μένουν μόνοι τους απαρτίζεται από γυναίκες, όπως μπορεί να διακρίνει κανείς από το γράφημα 1 και 2.

Ωστόσο, είναι σημαντικό να παρατηρήσει κανείς πως όσο αυξάνει η ηλικία τόσο αυξάνουν και οι περιπτώσεις των ηλικιωμένων που μένουν με τα παιδιά τους. Για παράδειγμα στις ηλικίες μέχρι 60 χρόνων δεν ζει σχεδόν κανείς σε ένα κοινό νοικοκυριό με τα παιδιά του. Το ποσοστό συγκατοίκησης με τα παιδιά αυξάνει όσο προχωρεί η ηλικία (Γράφημα 3). Το γεγονός αυτό φανερώνει τη φροντίδα της ελληνικής οικογένειας για το ηλικιωμένο άτομο. Οι σχετικές έρευνες και μελέτες δείχνουν ότι στην Ελλάδα η οικογένεια έχει σημαντικό μερίδιο της φροντίδας για τα ηλικιωμένα μέλη της (Εμκε-Πουλόπουλου 1999: 282).

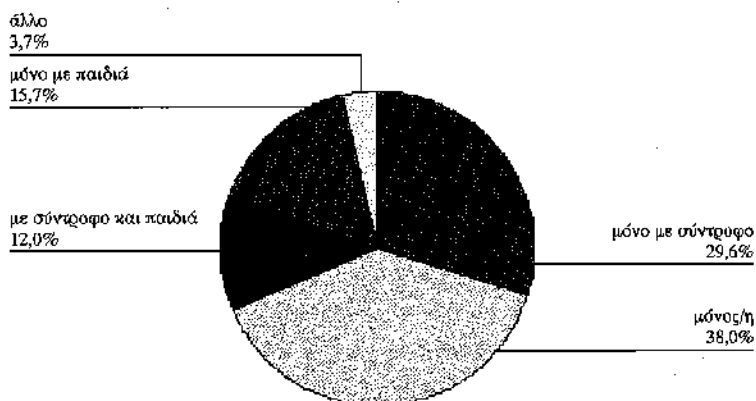
Βέβαια, ένα ποσοστό των ηλικιωμένων ατόμων που συμβιώνουν με τα παιδιά τους δεν εκφράζει μόνο τη φροντίδα της οικογένειας για αυτούς, αλλά την οικονομική στενότητα των ηλικιωμένων, καθώς και την ανάγκη που έχει η οικογένεια από τις υπηρεσίες του ηλικιωμένου ατόμου. Ακόμη, πολλές από αυτές τις περιπτώσεις συμβίωσης αφορούν συμβίωση με παιδιά ανύπανδρα, διαζευγμένα ή χηρευμένα.

Γενικά όμως η εικόνα που αποκο-

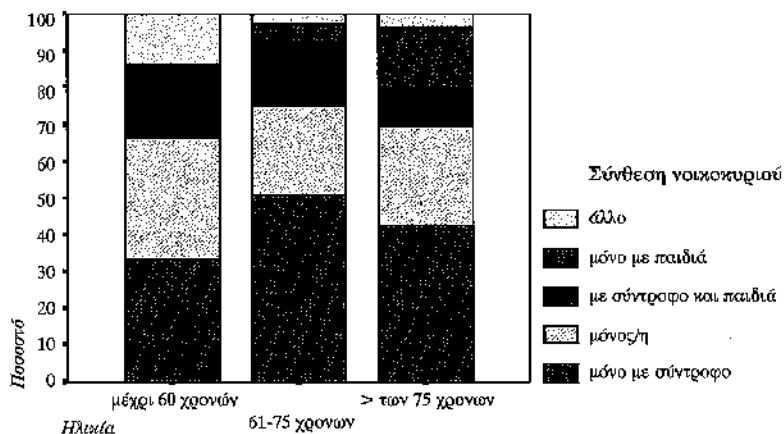
Γράφημα 1: Σύνθεση νοικοκυριών ανδρών

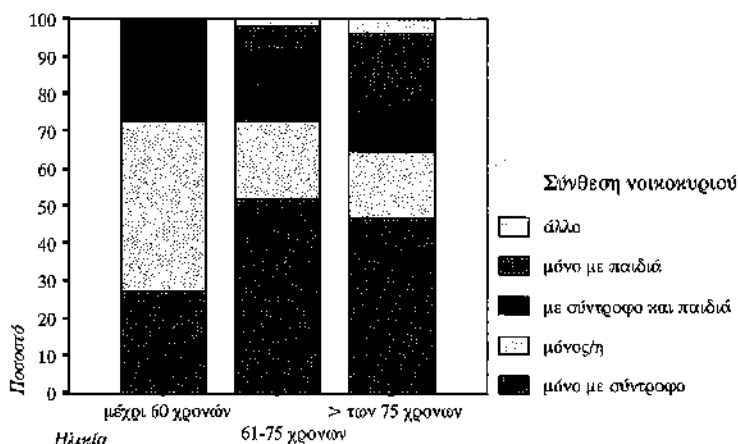
Γράφημα 2: Σύνθεση νοικοκυριών γυναικών

Γράφημα 3: Σύνθεση νοικοκυριών ηλικιωμένων (συνολικά)

Γράφημα 4: Σύνθεση νοικοκυριών ηλικιωμένων (με παιδιά)

μίζει κανείς από την ανάλυση των στοιχείων συνηγορεί στην υπόθεση ότι το ηλικιωμένο άτομο όταν βρίσκεται σε κατάσταση που χρειάζεται τη βοήθεια της οικογένειας, μπορεί να την έχει.

Το στοιχείο αυτό είναι σημαντικό αν λάβει κανείς υπόψη του ότι στις λοιπές ευρωπαϊκές χώρες και ειδικότερα στις αστικές περιοχές και σε ένα βαθμό και στις ημιαστικές το φαινόμενο συγκατοίκησης παντρεμένων παιδιών με τους ηλικιωμένους γονείς τους σπανίζει για λόγους που αναφέρονται στη στενότητα του χώρου και στον ανεξάρτητο τρόπο ζωής που επιλέγουν πλέον σήμερα, τόσο οι νέοι όσο και οι ηλικιωμένοι (Eurostat 1996b). Ένας άλλος παράγοντας για τη μη συγκατοίκηση είναι η απροθυμία του σημερινού νέου ανθρώπου να επιφορτισθεί με την ευθύνη της φροντίδας ηλικιωμένων, που πολλές φορές έχουν ιδιαίτερες ανάγκες λόγω του προχωρημένου της ηλικίας τους ή των παθήσεων που αυτό συνεπάγεται.

2.2.2. Οικονομική Κατάσταση και Αλληλοβοήθεια

Όλες οι έρευνες σχετικά με το εισόδημα των νοικοκυριών στην Ευρώπη έδειξαν πως οι πιθανότητες να βρεθεί ένα νοικοκυριό σε κατάσταση φτώχειας αυξάνει όσο αυξάνει η ηλικία του αρχηγού του νοικοκυριού (Eurostat 1997c. Καράγιωργας 1988, 1990). Ειδικότερα οι έρευνες δείχνουν ότι τα ποσοστά φτώχειας στους ηλικιωμένους, ειδικότερα στους υπερήλικες είναι ιδιαίτερα αυξημένα. Όμως, παρά την οικονομική στενότητα και γενικότερα τις δύσκολες συνθήκες κάτω από τις οποίες διαβιώνουν οι ηλικιωμένοι, οι παροχές τους προς την οικογένεια των παιδιών τους αποτελεί μια πραγματικότητα για ολόκληρο τον κόσμο και για την Ελλάδα ειδικότερα (Καράγιωργας κ.α., 1990).

Σύμφωνα με τους ειδικούς, οι παροχές μεταξύ των μελών της οικογένειας διαφορετικών γενεών αποτελούν ένα είδος οικογενειακής αλληλεγγύης και ενίσχυσης των σχέσεων (Motel/Szydlik, 1998:8). Αποτελούν

ακόμη ένα συμβόλαιο υποχρεώσεων, ιδιαίτερα όταν οι παροχές αυτές είναι οικονομικές. Γενικά, οι διαγενεακές παροχές κινούνται μεταξύ «υποχρέωσης και τάσης/κλίσης» (Schuetze 1989, όπως αναφέρεται από Motel/Szydlik, 1999).

Στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες υπάρχει σε μεγαλύτερο βαθμό η προσφορά και η αλληλοβοήθεια ανάμεσα στα μέλη της οικογένειας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι στις αναπτυγμένες χώρες αυτή η αλληλεγγύη έχει εκλείψει. Στις περισσότερες αναπτυγμένες χώρες της βόρειας Ευρώπης η αλληλοβοήθεια αυτή παρατηρείται πολύ συχνά στις περιπτώσεις ανεργίας των νεότερων μελών της οικογένειας, γεγονός που ενισχύει τη θέση ότι η αλληλοβοήθεια μεταξύ των γενεών δεν είναι μόνο πολιτισμικά προσδιορισμένη, αλλά επηρεάζεται από τις οικονομικές συνθήκες της οικογένειας και της κοινωνίας γενικότερα.

Οι σχετικές έρευνες για την Ελλάδα φανερώνουν τη σημαντική προσφορά των ηλικιωμένων στην οικογένεια των παιδιών τους (Pitsiou 1986. Μανσιδής/Ανθοπούλου/Ντόικεν, 2002).

Από την ανάλυση των δικών μας στοιχείων προκύπτει ότι 89,5% από τα άτομα που πήραν μέρος στην έρευνα είχαν προσωπικό εισόδημα, ενώ 10,5% δεν είχαν. Από εκείνους που είχαν δικό τους εισόδημα η πλειοψηφία ανήκει σε χαμηλά εισοδήματα, αφού μόνο το 21,7% δηλώνει ότι το προσωπικό του ετήσιο εισόδημα είναι υψηλότερο από 3 εκατομμύρια δραχμές το χρόνο (πίνακας 2).

Όμως, παρά την οικονομική αυτή στενότητα οι ηλικιωμένοι βοηθούν οικονομικά σε πολλές περιπτώσεις (36%) τα παιδιά τους. Σημαντική είναι επί-

Πίνακας 2: Προσωπικό εισόδημα

Ετήσιο προσωπικό εισόδημα	Συχνότητα %	Ποσοστό %
Καθόλου	25	10,5
Μέχρι 1 εκατ.δρχ.	20	25,6
Μέχρι 2 εκατ.δρχ.	78	32,8
Μέχρι 3 εκατ.δρχ.	63	26,5
Μεγαλύτερο από 3εκατ.δρχ.	52	21,8
Σύνολο	238	100,0

σης και η προσφορά τους σε υπηρεσίες προς την οικογένεια των παιδιών τους. Αντίθετα, τα παιδιά μόνο σε ποσοστό 18,7% των περιπτώσεων φαίνεται να προσφέρουν κάποια βοήθεια οικονομική στους ηλικιωμένους γονείς τους. Η προσφορά τους αφορά κυρίως υπηρεσίες, και εξυπηρετήσεις, όπως βοήθεια στα ψώνια, επίσκεψη στο γιατρό κλπ. (πίνακες 3 και 4).

Γενικά, οι ηλικιωμένοι δήλωσαν πως το ενδιαφέρον των παιδιών τους για τους ίδιους και τις ανάγκες τους

Πίνακας 3: Βοήθεια προς τα παιδιά

Είδος βοήθειας	Συχνότητα %	Ποσοστό %
Καμιά	37	18,0
Οικονομική βοήθεια	57	27,8
Υπηρεσίες	49	23,9
Οικονομική και υπηρεσίες	45	18,9
Μόνο χατζιλίκι στα εγγόνια	17	8,3
Σύνολο	205	100,0

Πίνακας 4: Βοήθεια των παιδιών προς τους γονείς

Είδος βοήθειας	Συχνότητα %	Ποσοστό %
Καμιά	97	47,8
Οικονομική βοήθεια	10	4,9
Υπηρεσίες	68	33,5
Οικονομική και υπηρεσίες	28	13,8
Σύνολο	203	100,0

(φροντίδα, περίθαλψη, ψυχαγωγία) είναι μεγάλο (63,6%).

Άλλες ελληνικές έρευνες έχουν δείξει ότι οι ηλικιωμένοι δεν είναι και πολύ ικανοποιημένοι από τη βοήθεια που τους προσφέρουν τα παιδιά τους και εκφράζουν την επιθυμία για συχνότερες επαφές και μεγαλύτερη φροντίδα (Μωυσίδης κ.α. 2002: 118 επ.). Σε αυτές τις περιπτώσεις πρόκειται κυρίως για ηλικιωμένους αγροτικών περιοχών, όπου η ίδια η απόσταση αποτελεί ανασταλτικό παράγοντα για επαφή που θα ικανοποιούσε αυτή τη βασική ανάγκη των ηλικιωμένων ατόμων για επικοινωνία και βοήθεια από τα παιδιά τους.

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να αναφερθεί ότι οι διαγενεακές παροχές και ειδικότερα οι παροχές των ηλικιωμένων προς τα παιδιά τους δεν γίνονται πάντα από ανάγκη. Πολλοί γονείς προσφέρουν στα νεότερα μέλη της οικογένειας χρήματα ή υπηρεσίες, ακόμα και όταν αυτά δεν χρειάζονται αυτή τη βοήθεια. Σε τέτοιες περιπτώσεις πρόκειται για ένα είδος «δωροδοκίας» με στόχο την προσοχή και την φροντίδα από την πλευρά των παιδιών (Kotlikoff & Morris 1989).

2.2.3. Σχέσεις με τα Νεότερα Μέλη της Οικογένειας

Οι ηλικιωμένοι ακόμη και στις περιπτώσεις που δεν ζουν κάτω από την ίδια στέγη μένουν πολύ κοντά με τα παιδιά τους ή με κάποιο συγγενικό τους πρόσωπο με το οποίο διατηρούν καλές σχέσεις και μπορούν να ελπίζουν στην υποστήριξή τους.

Στην Ελλάδα οι καθημερινές επαφές και σχέσεις των ηλικιωμένων με την οικογένεια των παιδιών τους φαίνεται ότι είναι πολύ συχνότερες σε σχέση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα παρατηρούνται οι περισσότερες καθημερινές επαφές (64,8) μετά την Ιταλία (70,7%), ενώ στην Ευρώπη των 12 το ποσοστό αυτό ανέρχεται σε 44,4%. Μικρότερο ποσοστό καθημερινών επαφών παρουσιάζει η Δανία (13,8%) (Walker 1998). Τις σχέσεις και τις επαφές των ηλικιωμένων με τα παιδιά τους τις καθορίζει σε μεγάλο βαθμό η απόσταση.

Σύμφωνα με τα στοιχεία μας, οι ηλικιωμένοι που έχουν παιδιά μένουν σε ποσοστό 25,2% μαζί με τα παιδιά τους, σε ποσοστό 20,4% στην ίδια γειτονιά με αυτά, 23,4 στην ίδια πόλη, αλλά σε απόσταση μεγαλύτερη από 2 χιλιόμετρα από αυτά, ενώ σε ποσοστό 18% σε άλλη πόλη. Στην περίπτωση που οι ηλικιωμένοι δεν ζουν στο ίδιο νοικοκυριό με τα παιδιά τους οι ανταλλαγές επισκέψεων από τους ίδιους στα παιδιά τους ή από τα παιδιά στους γονείς είναι πολύ συχνές (πίνακες 5,6,7).

Οι ηλικιωμένοι παίζουν ακόμη σήμερα σημαντικό ρόλο στην ελληνική οικογένεια. Αν και συνήθως δεν ζουν κάτω από την ίδια στέγη με τα παιδιά και τα εγγόνια τους, συνεχίζουν,

Πίνακας 5: Απόσταση από τα παιδιά

Απόσταση	Συχνότ.	%
Ζουν στο ίδιο σπίτι	60	25,2
Στην ίδια γειτονία	49	20,4
Σε απόσταση μεγαλύτερη από 2 χλμ.	55	23,4
Σε άλλη πόλη	43	18,0
Δεν έχουν παιδιά	31	13,0
Σύνολο	238	100,0

Πίνακας 6: Συχνότητα επίσκεψης των παιδιών προς τους γονείς (ηλικιωμένοι με παιδιά που δεν ζουν στο ίδιο νοικοκυριό)

Επικοινωνία	Συχνότ.	%
Κάθε μέρα	53	36,1
Μία φορά την εβδομάδα	33	22,4
Μία-δύο φορές το μήνα	16	10,9
Μια φορά το εξάμηνο	45	30,6
Σύνολο	147	100,0

Πίνακας 7: Συχνότητα επίσκεψης των γονιών προς τα παιδιά (ηλικιωμένοι με παιδιά που δεν ζουν στο ίδιο νοικοκυριό)

Επικοινωνία	Συχνότ.	%
Κάθε μέρα	31	21,0
Μία φορά την εβδομάδα	57	38,8
Μία-δύο φορές το μήνα	21	14,4
Μια φορά το εξάμηνο	38	25,8
Σύνολο	147	100,0

εντούτοις, να λειτουργούν ως γονείς όχι μόνο απέναντι στα δικά τους παιδιά, αλλά και απέναντι στα παιδιά των παιδιών τους (Γεωργίου-Νάσεν, 1980) και η γνώμη τους για θέματα που αφορούν τη ζωή της οικογένειας

των παιδιών τους έχει ακόμη αρκετή βαρύτητα. Για παράδειγμα, στη δική μας έρευνα 40,3% των ερωτηθέντων απάντησε ότι η γνώμη τους έχει σημαντική βαρύτητα στην οικογένεια των παιδιών τους, ενώ 37,4% δηλώνουν ότι η βαρύτητα αυτή είναι σχετικά μικρή και μόνο 22% θεωρούν ότι η γνώμη τους δεν έχει καμία βαρύτητα.

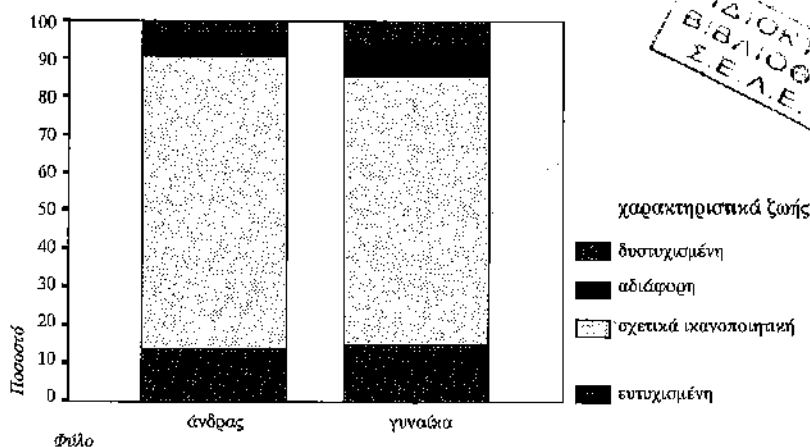
3.2.4. Βαθμός Ικανοποίησης των Ηλικιωμένων από τον Τρόπο Ζωής τους

Η αξιολόγηση του τρόπου ζωής των ηλικιωμένων εξαρτάται από μια σειρά παραγόντων, όπως η κατάσταση της υγείας τους, η οικονομική άνεση, οι σχέσεις με τα παιδιά τους και η φροντίδα που αυτά τους προσφέρουν, καθώς και οι δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου.

Όπως σε όλες τις σχετικές έρευνες (Γεωργιάδη, 1998. Τεπερογλου 1990. Έμκε-Πουλοπούλου, 1999), έτσι και στη δική μας διαπιστώθηκε ότι τα βασικά ενδιαφέροντα των περισσότερων ηλικιωμένων περιστρέφονται γύρω από την τηλεόραση, τις επισκέψεις σε συγγενείς και φίλους, την εκκλησία και σε μερικές περιπτώσεις τις εκδρομές. Το διάβασμα βιβλίων είναι η πλέον σπάνια ενασχόληση.

Από τους ηλικιωμένους της έρευνάς μας ζητήθηκε να αποτιμήσουν συνολικά τη ζωή τους και να εκφράσουν το βαθμό ικανοποίησης που νιώθουν. Το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων (739%) χαρακτηρίζει τη ζωή του ως σχετικά ικανοποιητική, ενώ 11,7% θεωρεί ότι αυτή δεν έχει κανένα νόημα (7,1%), ή ότι είναι δυστυχισμένη (4,6%). Μόνο 14,3% χαρακτηρίζουν τη ζωή τους ως ευτυχισμένη. Στην αξιολόγηση αυτή δεν παίζει κανένα ρόλο το φύλο, δηλαδή άνδρες

Γράφημα 5: Αξιολόγηση του τρόπου ζωής/βαθμός ικανοποίησης

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
Σ.Ε.Δ.Ε.Γ.Ε.

και γυναίκες φαίνεται να είναι το ίδιο ικανοποιημένοι ή μη ικανοποιημένοι από τη ζωή τους.

Όμως, ακόμη και στις περιπτώσεις όπου ο βαθμός ικανοποίησης των ηλικιωμένων από τη ζωή τους δεν

ξουν στη ζωή τους, αν άρχιζαν από την αρχή οι περισσότεροι (35,6) δήλωσαν πως θα ήθελαν να αποκτήσουν καλύτερη παιδεία, ενώ ένα επίσης σημαντικό ποσοστό (29,7) δεν θα ήθελε να αλλάξει τίποτε (πίνακας 8).

Και στο σημείο αυτό δεν παρατηρείται σχεδόν καμία διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών, ακόμη και στην περίπτωση που «θα άλλαζαν σύντροφο».

Πίνακας 8: Επιθυμία αλλαγών

Αλλαγές στη ζωή	Συχνότη.	%
Καμία αλλαγή	70	29,7
Καλύτερη παιδεία	84	35,6
Οικονομική ανεξαρτησία	36	15,3
Αλλαγή συντρόφου	20	11,0
Απόκτηση παιδιών	20	8,5
Σύνολο	236	100,0

είναι σημαντικός, θεωρούν ότι δεν χρειάζονται κάποια μορφή ψυχολογικής συμβουλευτικής. Για τους περισσότερους η συνάντηση στο ΚΑΠΗ είναι και το «γιατρικό» τους: «Όποια προβλήματα και αν έχω, όταν έρχομαι εδώ τα ξεχνάω».

Σε ερώτηση τι θα ήθελαν να αλλά-

2.3.5. Στάση Απέναντι στους Νέους

Στο τέλος των συνεντεύξεων ζητήθηκε από τους ηλικιωμένους να σχολιάσουν τον τρόπο που ζουν οι νέοι άνθρωποι σήμερα. Από την ομαδοποίηση των σχολίων αυτών και την αξιολόγησή τους, θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι οι ηλικιωμένοι προσεγγίζουν το θέμα των νέων περισσότερο θετικά. Για παράδειγμα, σχεδόν οι μισοί αναφέρουν ότι οι σημερινοί νέοι είναι τυχεροί γιατί έχουν ελευθερία και άνεση (κάτι που δεν είχαν οι ίδιοι όταν ήταν νέοι). Αρνητικά ήταν τα σχόλια σε 77 (32,8%)

Πίνακας 9: Στάση απέναντι στους νέους

Τρόπος ζωής των νέων	Συχνότη.	%
Είναι περισσότερο ελεύθεροι/έχουν οικον. άνεση	100	42,6
Η ζωή τους είναι αγχώδης/ζουν επικίνδυνα	58	24,7
Είναι αυθάδεις/είναι ανώριμοι/δεν έχουν αρχές/είναι άθλιοι	77	32,8
Σύνολο	235	100,0

των περιπτώσεων, ενώ σε 58 (24,7%) των περιπτώσεων τα σχόλια εξέφραζαν περισσότερο μια ανησυχία για τον τρόπο που ζουν οι νέοι σήμερα (επικίνδυνος και αγχώδης τρόπος ζωής) (πίνακας 9).

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να αναφερθεί πως όσο λιγότερο οι ηλικιωμένοι έδειχναν ικανοποιημένοι με τη ζωή τους, τόσο περισσότερο αρνητικά εκφραζόνταν για τους νέους. Επίσης, παρατηρήθηκε μια θετική συσχέτιση ($r = 0,78$) μεταξύ της στάσης απέναντι στους νέους και της συχνότητας επικοινωνίας με τα νεότερα μέλη της οικογένειας (παιδιά, εγγόνια), δηλαδή όσο συχνότερη η επικοινωνία τόσο θετικότερη η στάση απέναντι στους νέους.

2.4. Συμπεράσματα

Οι τρόποι που κανείς ωριμάζει και γερνάει ποικίλουν πολύ, ανάλογα με το πολιτισμικό περιβάλλον και τον ρυθμό των κοινωνικών αλλαγών. Σε πολλές περιπτώσεις οι αλλαγές αυ-

τές και ειδικότερα η ταχύτητα εκσυγχρονισμού έχει άμεσες επιπτώσεις στη δομή και λειτουργία της οικογένειας και δημιουργεί νέα είδη συγκρούσεων ανάμεσα στις γενεές. Πρόκειται για συγκρούσεις που αποβαίνουν σχεδόν πάντα σε βάρος των ηλικιωμένων ατόμων, οι οποίοι χάνουν έτσι ένα από τα βασικά τους στηρίγματα που είναι η οικογένεια με συνέπεια να επιταχύνεται η πορεία προς το γήρας και τη σωματική, πνευματική και ψυχική έκπτωση.

Ως συνέπεια των αλλαγών που έχουν σημειωθεί στο θεσμό της οικογένειας τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρούμε να μειώνονται διαρκώς τα ποσοστά των νοικοκυριών με πέντε και περισσότερα άτομα, καθώς και τα ποσοστά των νοικοκυριών που στεγάζαν περισσότερες από δύο γενιές. Αυτό σημαίνει πως η συγκατοίκηση περισσότερων γενεών αποτελεί σήμερα περιθωριακό φαινόμενο, ιδιαίτερα στις περισσότερες αναπτυγμένες χώρες. Η εξέλιξη αυτή δεν έχει επιπτώσεις μόνο στην κοινωνικοποίηση των νέων μελών (παιδιά που μεγαλώνουν χωρίς τη σχέση και επαφή με παππούδες και γιαγιάδες), αλλά επίσης και στην ίδια την ενσωμάτωση των ηλικιωμένων στα νέα οικογενειακά σχήματα και στην κοινωνία γενικότερα.

Το μοντέλο σχέσεων των ηλικιωμένων με την οικογένεια των παιδιών τους που σήμερα κυριαρχεί είναι: «εγγύτητα μέσω απόστασης». Οι ηλικιωμένοι, αλλά και τα παιδιά τους προτιμούν τα ξεχωριστά νοικοκυριά. Αυτό βεβαίως δεν σημαίνει ότι η απόσταση του τόπου κατοικίας αποτελεί εμπόδιο για τις πολύ καλές σχέσεις των ηλικιωμένων με τις οικογένειες των παιδιών τους. Πιθανόν απουσιάζει από αυτές

τις σχέσεις ο αυθορμητισμός, αφού μια προσωπική επαφή και επικοινωνία πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο προγραμματισμού και από τις δύο πλευρές (Szydlik, 1995).

Από τα στοιχεία της παρούσας έρευνας προέκυψε ότι η επικοινωνία μεταξύ των γενεών είναι στην ελληνική οικογένεια πολύ συχνή και προωθείται περισσότερο από την πλευρά των ηλικιωμένων. Οι σχέσεις χαρακτηρίζονται από τους ίδιους τους ηλικιωμένους ως πολύ καλές ή καλές. Ένα στοιχείο που ενδεχομένως να συμβάλει στο καλό επίπεδο αυτών των σχέσεων είναι και οι παροχές σε υπηρεσίες ή σε χρήμα από την πλευρά των ηλικιωμένων προς τα νεότερα μέλη της οικογένειας (παιδιά –εγγόνια). Στις συνεντεύξεις πολλοί ηλικιωμένοι δήλωσαν, πως βοηθούν τα παιδιά τους όχι μόνο γιατί έχουν ανά-

γκη τη βοήθειά τους, αλλά και γιατί με τον τρόπο αυτό διατηρούν μαζί τους ένα καλύτερο επίπεδο σχέσεων.

Η συμβουλευτική υποστήριξη των ατόμων που πήραν μέρος στην έρευνα ήταν ένα θέμα που δεν τους είχε απασχολήσει ποτέ. Το γεγονός αυτό μπορεί να αποδοθεί, τόσο στις καλές σχέσεις των ατόμων αυτών με την οικογένειά τους, όσο και στην ίδια τη φύση των ΚΑΠΗ. Τα κέντρα αυτά προσφέρουν στο ηλικιωμένο άτομο τη δυνατότητα να εκφράσει τα προβλήματα που το απασχολούν, να δει ότι υπάρχουν και άλλοι που αντιμετωπίζουν παρόμοια προβλήματα και να μάθει τρόπους επίλυσης αυτών των προβλημάτων. Θα μπορούσε, δηλαδή, να ισχυριστεί κανείς ότι τα ΚΑΠΗ προσφέρουν στο ηλικιωμένο άτομο μια μορφή ομαδικής συμβουλευτικής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Αμηνρά, Α./Γεωργιάδη, Ε./Τεπερόγλου, Α. (1986), *Ο θεσμός της Ανοικτής Προστασίας των Ηλικιωμένων στην Ελλάδα*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.
- Αναγνωστοπούλου, Δ. (1996), Ανα-παραστάσεις της τρίτης ηλικίας στα βιβλία *παιγλίσσα μου*, στο: Κοτζαμάνης, Β. και συν. (επιμ.), *Γήρανση και Κοινωνία*, ΕΚΚΕ, Αθήνα.
- Γεωργιάδη, Ε. (1989), Κράτος και Ηλικιωμένοι. *Πρακτικά Ιου Πανελληνίου Συνεδρίου Γεροντολογίας Γηριατρικής*, Ελληνική Γεροντολογική Εταιρεία, Αθήνα.
- Γεωργίου-Νίλσεν, Μ. (1980), Η οικογένεια στα αναγνωστικά του δημοτικού, Κέδρος, Αθήνα.
- Έμκε-Πουλοπούλου, Η. (1999), *Ηλικιωμένοι Έλληνες Πολίτες*, Έλλην, Αθήνα.
- Eurostat (1996b), *Under the same roof*, Rapid Reports, Population and Social Conditions, 5.
- Καράγιωργας, Σ./Κασμάτη, Κ./Πανταζίδης, Ν. (1988), *Έρευνα για την κατανομή του εισοδήματος στην Ελλάδα*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.
- Καράγιωργας, Σ./Γεωργακόπουλος, Θ./Καραντινός, Δ./Λοϊζίδης, Γ./Μπούζας, Ν./Υφαντόπουλος, Γ./Χρυσάκης Μ. (1990), *Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.
- Κανελλόπουλος, Κ.Ν. (1984), *Οι ηλικιωμένοι στην Ελλάδα*, ΚΕΠΕ, Αθήνα.
- Kohli, M./Kuenemung, H./ Motel, A. / Szydlik, M. (1997), *Generationen und sozialer Wandel*, Leske + Budrich, Opladen.

- Κοτταρίδη, Γ. (1986), *Κοινωνιογενείς Νοσολογικοί Παράγοντες*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τεύχος 62, Αθήνα.
- Κοτσαμάνης, Β. και συν. (επιμ.) (1996), *Γήρανση και Κοινωνία*, ΕΚΚΕ, Αθήνα.
- Kotlikoff, L./Morris, J. (1989), How much care do the aged receive from their children; A bimodal picture of contact and assistance. In: Wise, D. (ed.), *The economics of aging*. University of Chicago Press, Chicago.
- Μαλικιώση-Λοϊζου, Μ. (1980), *Η ψυχολογία του γήρατος*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τεύχος 39-40.
- Μαλικιώση-Λοϊζου, Μ. (1991) *Σχέσεις ηλικιωμένων και μικρών παιδιών. Πορίσματα έρευνας*. Ανακοίνωση στο 2ο Πανελλήνιο Γεροντολογικό-Γηριατρικό Συνέδριο, Αθήνα.
- Μαλικιώση-Λοϊζου, Μ. (1996), Διαγενεακές σχέσεις: Πραγματικότητες και αρχές επικοινωνίας και αλληλεγγύης, στο Κοτσαμάνης, Β. και συν. (επιμ.) (1996), *Γήρανση και Κοινωνία*, ΕΚΚΕ, Αθήνα, σσ. 387-400.
- Μαλικιώση-Λοϊζου, Μ. (1998), *Συμβουλευτική Ψυχολογία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Motel, A./ Szydlik, M. (1998) *Private Transfers zwischen den Generationen. Ergebnisse des Alters-Survey*, Freie Universitaet Berlin, Forschungsbericht 63.
- Μυζιράκης, Ι. (1981), *Οι ηλικιωμένοι στην Ελλάδα*, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τεύχος 42-43.
- Μουσιδης, Α./Ανθοπούλου, Θ./Ντύκεν Μ.-Ν. (2002), *Οι ηλικιωμένοι στον Αγροτικό Χώρο*, Gutenberg, Αθήνα.
- Paillat, P. (1995), *Γήρας και γήρανση*, Χατζηνικολή, Αθήνα.
- Pitsiou, E. (1986), *Life Styles of Older Athenians*, V. I, National Centre of Social Research, Athens.
- Pitsiou, E. (1986), *Social and Psychological Adaptation to Aging among Older Athenians*, V. II, National Centre of Social Research, Athens.
- Σούτσογλου-Κοτταρίδη, Γ. (1996), Ο ηλικιωμένος ασθενής και η οικογένεια, στο: Κοτσαμάνης, Β. και συν. (επιμ.), *Γήρανση και Κοινωνία*, ΕΚΚΕ, Αθήνα.
- Szydlik, M. (1995), *Die Enge der Beziehung zwischen erwachsenen Kindern und ihren Eltern – und umgekehrt*, Zeitschrift fuer Soziologie, Heft 2 (Sonderdruck).
- Τεπέρογλου, Α./ Κίνια, Ε./ Παπακώστα, Μ./ Τζωρτζοπούλου, Μ. (1990), *Αξιολόγηση της Προσφοράς των Κέντρων Ανοικτής Προστασίας Ηλικιωμένων*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.
- Τεπέρογλου, Α. (1989), Η ηλικιωμένη γυναίκα στην Ελλάδα, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τεύχος 75.
- Τεπέρογλου, Α. (1993), Παραμέληση-Κακοποίηση ηλικιωμένων γυναικών, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, τεύχος 96.
- Φωκ, Μ. (1982), *Η μέση ηλικία*, Ψυχογιός, Αθήνα.
- Verheugen, G. (Hrsg.) (1994), *Die waschende Macht der Aelieren*, 60 plus, Bund Verlag, Opladen.
- Walker, A., (1998), Τα γηρατειά, οι γενεές και η οικογένεια, στο: Ίδρυμα για το Παιδί και την Οικογένεια, *Ευρωπαϊκό Φόρουμ για την Οικογένεια-Ευρώπη 21ος αιώνας* (Πρακτικά), Νέα Σύνορα-Αιβάνης, Αθήνα.

Επιθεώρηση Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού, τ. 72-73, Μάρτιος-Ιούνιος 2005, σσ. 77-95

Γιώργος Κλεφτάρας*

**Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΠΩΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ
ΣΤΗ ΣΩΜΑΤΙΚΗ ΔΥΣΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ: Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥΣ
ΣΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ**

Η αντίδραση ενός ατόμου στη σωματική του δυσλειτουργία είναι άμεσα συνδεδεμένη με το ψυχολογικό νόημα που της αποδίδει και εξαρτάται από προσωπικά βιώματα, εμπειρίες, προσωπικότητα, ηλικία, αναπτυξιακά στάδια, δευτερογενή οφέλη και κοινωνικές στάσεις ως προς τη δυσλειτουργία. Η έννοια της απώλειας είναι κεντρικής σημασίας για το άτομο, δεδομένου ότι εκτός από την ίδια τη δυσλειτουργία συχνά έχει να αντιμετωπίσει και τις πολλαπλές απώλειες που τη συνοδεύουν. Πρόκειται για μια επώδυνη διαδικασία, όπου βασικές θέσεις, συμπεριφορές και ίσως αρχές και αξίες του ατόμου ίσως χρειαστεί να αναθεωρηθούν ή και να εγκαταλειφθούν και αντί αυτών να αναπτυχθούν καινούργιες. Στα πλαίσια αυτής της εργασίας γίνεται πρώτα μια αναλυτική παρουσίαση των παραγόντων που επηρεάζουν τον τρόπο αντίδρασης ενός ατόμου στη δυσλειτουργία του. Έμφαση δίνεται στη σημασία των κοινωνικών στάσεων, στην άριστη εσωτερικεύσή τους σε μικρή ηλικία και στο ενδιαφέρον που παρουσιάζει από συμβουλευτικής άποψης το ότι οι στάσεις επιδέχονται τροποποιήσεις και αλλαγές. Στη συνέχεια γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στην έννοια και το νόημα της απώλειας καθώς και στη σημασία, που ενδεχομένως έχει για τη συμβουλευτική ο προβληματισμός του ατόμου γύρω από το νόημα ζωής και την αναζήτηση προσωπικού νοήματος ζωής στη δυσλειτουργία και στις απώλειες που τη συνοδεύουν. Έμφαση δίνεται στην υπαρκτική αντιμετώπιση θεμάτων όπως: απώλεια ελέγχου και ανεξαρτησίας, εξάσθηση και «μετάβαση» και στο γεγονός ότι αποτελούν έννοιες συνυφασμένες με την ανθρώπινη κατάσταση. Τέλος, προτείνεται ο συνδυασμός του ανθρωπιστικού με το υπορκτικό μοντέλο ως καταλληλότερων για τη συμβουλευτική ατόμων με δυσλειτουργίες και τονίζεται η χρησιμότητα της γνωστικής-συμπεριφορικής προσέγγισης στην τροποποίηση προβληματικών σκέψεων και συμπεριφορών.

Λέξεις κλειδιά: Έννοια και νόημα της απώλειας, Αντιδράσεις στη δυσλειτουργία, Σωματική δυσλειτουργία, Ψυχολογική συμβουλευτική

George Kleftharas*

**THE CONCEPT OF LOSS, REACTIONS TO PHYSICAL DISABILITY
AND THEIR IMPORTANCE TO PSYCHOLOGICAL COUNSELLING**

An individual's reaction to physical disability is directly associated to its psychological meaning which depends on personal experiences, personality, age, developmental stage, secondary gains and social attitudes with regard to disability. The concept of loss is of central importance to the individual, because, in addition to the disability itself, he/she often has to face the multiple losses that follow it. Further, it is a painful process, where basic assumptions, views, behaviors, principles and values may have to be abandoned and new ones developed. In the context of this article, the factors influencing an individual's reactions to disability are explicitly described. Emphasis is given on the importance of social attitudes, their uncritical internalization in young age, and the interest, from counseling point of view, presented by the fact that attitudes can be modified and changed. Special attention is also paid to the concept and meaning of loss as well as the counselling significance of the individual's soul searching for meaning of life and personal life meaning in disability and loss. Priority is placed on the existential perspective of certain concerns, such as loss of control and independence, dependence and "transition" and the fact that these notions are concomitant with human condition. Finally, a combination of humanistic and existential models are proposed as more appropriate for counselling individuals with disabilities and the utility of cognitive-behavior approach is stressed for modification of dysfunctional thoughts and behaviors.

Key words: Concept and meaning of loss, Reactions to disability, Physical disability, Psychological counselling

* Γιώργος Κλεφτάρας, *Επικοινωνία:* Παιδαγωγικό Τμήμα Ειδικής Αγωγής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Αργοναυτών και Φιλελλήνων, 382 21 Βόλος. Τηλ.: 24210-74738, 210-9882075, 210-9885026. Fax: 24210-74799. E-mail: gkleftharas@uth.gr

Εισαγωγή

Στη διεθνή βιβλιογραφία όσο και μεταξύ των ειδικών, υπάρχει σύγχυση ως προς την κατανόηση και τον ορισμό του όρου «δυσλειτουργία» (Atkinson & Hackett, 1998. Ζώνιου-Σιδέρη, 1998. Kuehn, 1991). Για το λόγο αυτό έχουν κατά καιρούς χρησιμοποιηθεί διάφοροι όροι με επικρατέστερους τους όρους «αναπηρία» και «άτομα με ειδικές ανάγκες», που όμως δεν φαίνεται να ανταποκρίνονται στο περιεχόμενο τους, με την έννοια ότι δεν περιγράφουν με ακρίβεια τον πληθυσμό στον οποίο αναφέρονται και προσπαθούν να περιγράψουν. Καταλληλότερος από όλους στην ελληνική γλώσσα θεωρούμε ότι είναι ο όρος «δυσλειτουργία», τον οποίο και χρησιμοποιούμε στην παρούσα εργασία. Ο όρος αυτός είναι γενικότερος από τον όρο «αναπηρία», παραπέμπει στον πληθυσμό στον οποίο αναφέρεται και είναι νοηματικά, συναισθηματικά και κοινωνικά αποφορτισμένος (για μια σε βάθος συζήτηση σε σχέση με το νόημα και την χρήση των όρων αυτών στην ελληνική γλώσσα βλέπε Κλεφτάρας, 2003).

Η εμφάνιση της σωματικής δυσλειτουργίας προκαλεί μια ξαφνική αλλαγή στην καθημερινή ζωή του ατόμου, το οποίο, αρχικά τουλάχιστον, αισθάνεται αναγκασμένο να δεχτεί έναν εντελώς διαφορετικό για αυτό κόσμο και τρόπο ζωής, αυτόν του νοσοκομείου ή του κέντρου αποκατάστασης. Μέσα στο νοσοκομείο η ατμόσφαιρα είναι σχετικά απρόσωπη και περιοριστική, πράγμα που είναι βέβαια αποτελεσματικό για την προσφορά κατάλληλων ιατρικών υπηρεσιών, αλλά από την άλλη μεριά εν-

θαρρύνει την εξάρτηση και την παθητικότητα. Μετά τη συνειδητοποίηση της σωματικής του δυσλειτουργίας το άτομο πρέπει να προσαρμοστεί σε ένα καινούριο περιβάλλον, προσωπικό, διαίτα και τρόπο οργάνωσης του χρόνου του. Η προσωπική ζωή και ο ατομικός χώρος αλλάζουν τελείως έννοια. Ο έλεγχος κάποιων σωματικών λειτουργιών μπορεί να χαθεί και πρόσωπα που είναι κυριολεκτικά άγνωστα στο άτομο επιτρέπεται να αγγίζουν και να διερευνούν το σώμα του (Pedretti, 1990). Το άτομο σε αυτήν την περίπτωση μπορεί να αρχίσει να ταυτίζεται με το ρόλο του ανάπηρου ή του άρρωστου. Αντιμέτωπο με μια νέα και απειλητική πραγματικότητα, με ιδιαίτερα επώδυνες επιπτώσεις για το μέλλον του, κινδυνεύει να υπερκεραστεί από τις καταστάσεις (Καίλα, Πολεμικός & Φιλίππου, 1995. Kutner & Weissman, 1967. Strain, 1975. Stewart & Rossier, 1978. Tucker, 1980). Σε πρώτη φάση, το άτομο με τη σωματική δυσλειτουργία έχει να αντιμετωπίσει την ίδια την επιβίωση, στη συνέχεια την ανάπτυξη ορισμένων βασικών σωματικών δεξιοτήτων και τέλος την επανάκτηση κάποιων σημαντικών ρόλων ζωής. Όλα αυτά όμως απαιτούν τεράστια και συντονισμένη προσπάθεια τόσο από τη μεριά του ίδιου του ατόμου και των οικείων του όσο και από την πλευρά του νοσοκομείου και της ομάδας αποκατάστασης (Allen, 1996. Kurtner, 1984), για την επιτυχία της οποίας πολλές φορές καθίσταται απαραίτητη η παροχή ψυχολογικής συμβουλευτικής (Etherington, 2001, 2002).

2. Κοινωνικοπολιτισμικό Πλαίσιο – Στάσεις και Δυσλειτουργία

Η προσαρμογή και η αντίδραση του ατόμου στη σωματική του δυσλειτουργία εξαρτάται πολύ και από τον τρόπο που άλλοι γύρω του, αλλά και το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο ζει, αντιλαμβάνονται το πρόβλημα αυτό. Στη δική μας δυτική κοινωνία δίνεται ιδιαίτερα μεγάλη σημασία στην επιτυχία, στην παραγωγικότητα, στην ομορφιά και στην καλή σωματική διάπλαση. Δεδομένης λοιπόν της σωματικής του δυσλειτουργίας ή/και αναπηρίας το άτομο αδυνατεί να φτάσει ή ακόμη και να πλησιάσει αυτό το πρότυπο, το οποίο και έχει εσωτερικεύσει, πράγμα που τις περισσότερες φορές έχει ως συνέπεια συναισθήματα κατωτερότητας, αναξιοσύνης και χαμηλής αυτοεκτίμησης. Ένα άλλο στοιχείο, που συχνά κάνει την κατάσταση ακόμα πιο δύσκολη είναι ότι το άτομο τείνει να προβάλλει τα συναισθήματα αυτά τόσο στο παρελθόν όσο και στο μέλλον σε τέτοιο σημείο, που μερικές φορές δεν αναγνωρίζει στον εαυτό του ότι κάποτε υπήρξε πιο παραγωγικό και πιο ελκυστικό, αλλά ούτε και αντιμετωπίζει μια τέτοια εκδοχή στο μέλλον (Pedretti, 1990).

Έχοντας λοιπόν εσωτερικεύσει τα κοινωνικά πρότυπα, και σε σύγκριση με αυτά, τα άτομα με δυσλειτουργίες αισθάνονται άσχημα και οδηγούνται σε μια πολύ αρνητική εικόνα εαυτού. Μερικές φορές μάλιστα, μπορεί να καταλήξουν να πιστέψουν ότι τους αξίζει η απόρριψη των άλλων. Αυτού του είδους ο τρόπος σκέψης μπορεί να επιμένει για μεγάλα χρονικά διαστήματα και είναι

υπεύθυνος για συμπεριφορές απόσυρσης και απομόνωσης ή αντίθετα για έντονη αναζήτηση αγάπης και επιδοκιμασίας. Μπορεί επίσης να φτάσουν στο συμπέρασμα ότι δεν αξίζουν τίποτα και ότι είναι άχρηστοι τόσο στους άλλους όσο και στον ίδιο τους τον εαυτό. Με βάση αυτή τη συλλογιστική η ζωή φαντάζει χωρίς νόημα, οπότε η κατάθλιψη και οι σκέψεις ή οι επιθυμίες θανάτου είναι πολύ συχνές (Cronin, 1996. Geiss, 1977. Mayou, 1997. Robertson & Katona, 1997).

Η άκριτη λοιπόν εσωτερίκευση και υιοθέτηση των στάσεων της κοινωνίας ως προς τη σωματική δυσλειτουργία, είναι ιδιαίτερα σημαντική για το πώς το ίδιο το άτομο θα αντιληφθεί και θα αντιμετωπίσει αυτό που του συμβαίνει. Με άλλα λόγια, το τι λέει κάποιος στον εαυτό του και στους άλλους για τη ζωή του και αυτό που του συμβαίνει, δημιουργεί ένα ιδιαίτερο προσωπικό νόημα, το οποίο με τη σειρά του επηρεάζει τον τρόπο που το άτομο αυτό ζει και υπάρχει και το περιορίζει μέσα σε μια συγκεκριμένη σειρά περιχαρακωμένων δυνατοτήτων και πλαισίων. Αυτοί οι περιορισμοί είναι συχνά το αποτέλεσμα δυσλειτουργικών και αρνητικών στάσεων σε σχέση με τον εαυτό και τον κόσμο, που έχουν αποκτηθεί μέσα από τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης και μάλιστα σε μια σχετικά μικρή ηλικία, όπου η αμφισβήτηση και η κριτική προσέγγισή τους ήταν πολύ δύσκολη αν όχι αδύνατη (Bruner, 1990. Etherington, 2002. Geertz, 1973).

Προσπαθώντας να ορίσουμε τις στάσεις, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελούν ένα σύνολο από ιδέες, σκέψεις και πεποιθήσεις σε σχέση με

τον εαυτό, τους άλλους και γενικότερα τη ζωή. Οι στάσεις εμπειριέχουν προσανατολισμό και είτε πλησιάζουν είτε απομακρύνουν από μια ιδέα, ένα γεγονός, ένα αντικείμενο, ένα άτομο ή μια ομάδα και καθορίζουν: α) τον τρόπο με τον οποίο ένα άτομο εξηγεί, δικαιολογεί ή εκλογικεύει τις απόψεις του (γνωστική διάσταση), β) το ποια είναι τα συναισθήματα που βιώνει, όταν έρχεται σε επαφή με ένα αντικείμενο, ένα γεγονός ή ένα άτομο, που έχει συνδυαστεί με μια ορισμένη στάση (συναισθηματική διάσταση) και τέλος γ) το πώς ένα άτομο συμπεριφέρεται όταν έρχεται αντιμέτωπο με το παραπάνω αντικείμενο, γεγονός ή άτομο, που συνδέεται με τη συγκεκριμένη στάση (συμπεριφορική διάσταση) (Thomas, 1982).

Με άλλα λόγια θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι στάσεις αποτελούν έναν οδηγό στις σχέσεις μας με τους άλλους και για το λόγο αυτό, μπορούν να δημιουργήσουν αόρατα και μερικές φορές ανυπέρβλητα εμπόδια στις σχέσεις μας με άτομα που παρουσιάζουν σωματικές ή νοητικές δυσλειτουργίες. Αυτό το γεγονός είναι υπεύθυνο για την αύξηση των κοινωνικών, συναισθηματικών και πρακτικών δυσκολιών, που συνοδεύουν την εμπειρία της δυσλειτουργίας σε σημείο που θα μπορούσαμε με ασφάλεια να πούμε, ότι η μεγαλύτερη ίσως αναπηρία που αντιμετωπίζουν τα άτομα με δυσλειτουργίες είναι οι άλλοι δηλαδή εμείς και οι στάσεις μας. Ένα ελπιδοφόρο πάντως χαρακτηριστικό των στάσεων, στο οποίο και στηρίζεται πολύ η συμβουλευτική, που απευθύνεται στα άτομα με σωματικές ή νοητικές δυσλειτουργίες, είναι ότι παρότι το γεγονός ότι οι στάσεις πα-

ρουσιάζουν μια σχετική διάρκεια και σταθερότητα στο χρόνο, εντούτοις, κάτω από ορισμένες συνθήκες μπορούν να τροποποιηθούν ή ακόμη και να αντιστραφούν (Swain, Finkelstein, French, & Oliver, 1993. Thomas, 1982. Van Dongen-Garrad, 1983).

Οπωσδήποτε πάντως, οι στάσεις διαφοροποιούνται από εποχή σε εποχή. Έτσι κατά τη διάρκεια του δέκατου ένατου αιώνα, ο φόβος, η γελοιοποίηση, η καταδίκη και η απόρριψη της δυσλειτουργίας, που χαρακτηρίζαν τις προηγούμενες εποχές, έδωσαν τη θέση τους σε στάσεις πιο συναισθηματικές και πιο φιλανθρωπικές. Στο πρώτο μέρος του εικοστού αιώνα η πεποίθηση ότι τα άτομα με δυσλειτουργίες ήταν δυστυχή, διαφορετικά, καταπιεσμένα και άρρωστα, ακολουθήθηκε από μια θετική στάση, ότι όλα είναι δυνατά. Έτσι τα άτομα με δυσλειτουργίες ενθαρρύνθηκαν να «βγουν προς τα έξω» και να συμμετάσχουν ενεργά στη διαμόρφωση των απόψεων που αφορούν τους ίδιους και τη φύση της δυσλειτουργίας. Πιο πρόσφατα οι στάσεις ως προς τη δυσλειτουργία φαίνεται ότι από τη φάση, όπου τα άτομα με δυσλειτουργία αντιμετωπίζονταν ως «χαμένες» περιπτώσεις, που κανείς δεν μπορούσε ουσιαστικά να βοηθήσει, πέρασαν σε μια περίοδο έντονης εμπλοκής ειδικευμένων επαγγελματιών για την αποκατάστασή τους, για να καταλήξουν τελικά σε μια φάση, όπου τα ίδια τα άτομα με δυσλειτουργίες αμφισβητούν το ρόλο του παθητικού αποδέκτη βοήθειας, που τους επιφυλάσσει το κοινωνικό σύστημα. Διεκδικούν τα ίδια δικαιώματα με τα υπόλοιπα άτομα που δεν παρουσιάζουν δυσλειτουργίες, γεγονός που προϋ-

ποθέτει την ύπαρξη των κατάλληλων υποδομών, κατεύθυνση προς την οποία προσανατολίζονται και πιέζουν (Atkinson & Hackett, 1998. Driedger, 1989. Brolin & Gysbers, 1989. Ζώνιου-Σιδέρη, 1998. Nirje, 1985. Scotch, 1984. Youngstrom, 1992).

Το γεγονός ότι, όπως ειπώθηκε προηγουμένως, οι στάσεις ως προς τη δυσλειτουργία, παρά τη σχετική σταθερότητα που παρουσιάζουν, εντούτοις διαφοροποιούνται και μπορούν να αλλάξουν, είναι πολύ σημαντικό και παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη συμβουλευτική ατόμων με δυσλειτουργίες. Αυτή η ιδιότητα των στάσεων επιτρέπει στο σύμβουλο να επιχειρήσει την τροποποίηση των εσωτερικευμένων αρνητικών στάσεων που το ίδιο το άτομο με δυσλειτουργίες έχει σε σχέση με το πρόβλημά του. Στη συνέχεια, με τη βοήθεια πια του ίδιου του ατόμου με δυσλειτουργίες μπορεί να γίνει προσπάθεια για αλλαγή των προβληματικών στάσεων σε σχέση με τη δυσλειτουργία, τόσο του στενού όσο και του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος του ατόμου (Atkinson & Hackett, 1998. Lee, 1999. Sue & Sue, 1999).

3. Παράγοντες που Επηρεάζουν τις Ατομικές Αντιδράσεις στη Σωματική Δυσλειτουργία

3.1. Ηλικία και Αναπτυξιακό στάδιο

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, η αντίδραση του ατόμου στη σωματική του δυσλειτουργία έχει άμεση σχέση και με την ηλικία και το αναπτυξιακό στάδιο, στο οποίο βρίσκεται (Stewart & Rossier, 1978). Στην

εφηβεία για παράδειγμα, το άτομο αντιμετωπίζει σοβαρά θέματα, όπως ταυτότητα, στυλ ζωής, μελλοντική καριέρα, σεξουαλικότητα, εικόνα σώματος, σχέση με συνομηλίκους και κοινωνική αλληλεπίδραση. Βρίσκεται σε μια πολύ ευαίσθητη φάση της ζωής του και η προσωπικότητά του δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί. Στην εφηβεία λοιπόν η σωματική δυσλειτουργία αντιμετωπίζεται δύσκολα και έχει πολύ σοβαρές συνέπειες στην προσωπικότητα του ατόμου, για την οποία και μπορεί να αποβεί διασπαστικός παράγοντας (Cronin, 1996). Στη μέση ή γεροντική ηλικία η προσωπικότητα του ατόμου έχει εδώ και καιρό παγιωθεί και το άτομο έχει ήδη αρχίσει να αντιμετωπίζει πολλαπλές απώλειες, όπως θάνατος φίλων, συγγενών ή γονιών, απώλεια δυνάμεων, οργανική κατάρπτωση και αλλοίωση εμφάνισης. Τα θέματα που συχνά απασχολούν τα άτομα αυτής της ηλικίας είναι ο θάνατος που πλησιάζει και η μείωση του χρόνου ζωής, ερωτήματα υπαρξιακού τύπου, όπως το νόημα ζωής και θανάτου, μεταφυσικές ενασχολήσεις κ.λπ. Σε αυτή τη φάση λοιπόν η σωματική δυσλειτουργία αντιμετωπίζεται σχετικά πιο καλά, γιατί το άτομο έχει ήδη έρθει σε επαφή και συνειδητοποιήσει την έννοια της απώλειας (Kemp, 1985. Rybash, Roodin, & Hoyer 1995).

3.2. Τρόπος Ζωής και Προσωπικότητα πριν τη Σωματική Δυσλειτουργία

Ο τρόπος με τον οποίο ένα άτομο θα αντιδράσει και θα αντιμετωπίσει τη σωματική του δυσλειτουργία δεν είναι πάντα εύκολο να κατανοηθεί.

Φαίνεται όμως ότι αυτό έχει άμεση σχέση με την προσωπικότητα και τον τρόπο της ζωής του πριν την εμφάνιση της σωματικής του δυσλειτουργίας. Βέβαια και άλλα χαρακτηριστικά, όπως τα ενδιαφέροντά του, οι δεξιότητες και οι ικανότητές του, η νοημοσύνη και η ευκολία που έχει να προσαρμόζεται σε καινούριες καταστάσεις και αλλαγές και τέλος τα βιώματα και οι εμπειρίες του, επίσης παίζουν ένα πολύ σημαντικό ρόλο (Feldman, 1974. Pedretti, 1990. Trombly, 1983). Για παράδειγμα ένα άτομο προσανατολισμένο σε διανοητικού τύπου δραστηριότητες θα μπορούσε σχετικά πιο εύκολα να βρει μια επαγγελματική ευκαιρία, που να είναι συμβατή με τη σωματική του δυσλειτουργία. Αντίθετα, ένα άτομο του οποίου η ζωή χαρακτηριζόταν από πολλή κίνηση και δραστηριότητα, αφενός δεν μπορεί πια, λόγω της σωματικής του δυσλειτουργίας, να βρει μια ανάλογη δραστηριότητα και αφετέρου θα έχει δυσκολία να ενταχθεί σε μια παθητική και περιορισμένη κινητικά επαγγελματική απασχόληση και τρόπο ζωής.

Η προσωπικότητα και τα χαρακτηριστικά της παίζουν επίσης ένα καθοριστικό ρόλο στον τρόπο, με τον οποίο το άτομο θα αντιμετωπίσει τη σωματική του δυσλειτουργία (Molnar, 1989. Trieschman, 1989). Όπως έχουμε ήδη αναφέρει και προηγουμένως, η αυτοεκτίμηση αποτελεί ένα πολύ σημαντικό παράγοντα ισορροπίας για κάθε άνθρωπο (Case-Smith, 1996. Li & Moore, 1998. Rosenberg, 1979). Στην περίπτωση όμως ενός ατόμου, που για παράδειγμα έχει μια τελειθηρική προσωπικότητα, η διατήρηση της αυτοεκτίμησής του μετά τη σωμα-

τική του δυσλειτουργία θα είναι ιδιαίτερα δύσκολη. Η δυσκολία αυτή οφείλεται στα αυστηρά κριτήρια του, αλλά και στον αυστηρό και μη ευέλικτο τρόπο με τον οποίο κρίνει τον εαυτό του. Κατά τον ίδιο τρόπο και ένα άτομο με αυταρχική προσωπικότητα, επίσης θα έχει σοβαρές δυσκολίες να προσαρμοστεί στη δυσλειτουργία του, γιατί αυτό προϋποθέτει αποδοχή του προβλήματος και συμβιβασμό με την καινούρια κατάσταση. Το αυταρχικό άτομο δεν έχει ευέλικτο τρόπο σκέψης και αισθάνεται έντονα την ανάγκη να ελέγχει ανθρώπους και καταστάσεις. Ο τρόπος με τον οποίο το ίδιο αντιλαμβάνεται τους κανόνες, τους νόμους, τις αξίες, τον τρόπο ζωής και συμπεριφοράς είναι κατά τη γνώμη του ο καλύτερος και προσπαθεί να τον επιβάλλει στους άλλους. Αυτό όμως, ιδιαίτερα μετά τη σωματική δυσλειτουργία, γίνεται πολύ πιο δύσκολο, λόγω της σχετικής του εξάρτησης από τους άλλους, πράγμα που έχει άμεσο και αρνητικό αντίκτυπο στην αυτοεκτίμησή του. Τα πράγματα γίνονται ακόμη πιο δύσκολα, αν πριν την εμφάνιση της σωματικής δυσλειτουργίας, το άτομο παρουσίαζε κάποια διαταραχή προσωπικότητας, όπως για παράδειγμα, παρανοειδή, αντικοινωνική, σχιζοειδή, ψυχαναγκαστική, καταναγκαστική διαταραχή της προσωπικότητας κ.λπ. (DSM-IV. American Psychiatric Association, 1994).

3.3. Άλλοι Παράγοντες που Επηρεάζουν την Αντίδραση του Ατόμου

Ο τρόπος με τον οποίο τελικά ένα άτομο θα αντιδράσει στη σωματική του

δυσλειτουργία δεν είναι πάντα προβλέψιμος, γιατί εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Υπάρχουν διαφορές τόσο ενδοατομικές όσο και μεταξύ ατόμων με το ίδιο πρόβλημα. Εκτός από τους παράγοντες τους οποίους έχουμε ήδη συζητήσει, η Pedretti (1990) αναφέρει και κάποιους άλλους ακόμη, που φαίνεται ότι είναι σημαντικοί και επηρεάζουν την αντίδραση του ατόμου στη σωματική του δυσλειτουργία. Αυτοί οι παράγοντες είναι: α) η χρονική στιγμή που το άτομο απόκτησε τη σωματική δυσλειτουργία, β) το εύρος και το σημείο του σώματος που παρουσιάζει το πρόβλημα, γ) το εάν ή όχι η δυσλειτουργία φαίνεται και γίνεται εύκολα αντιληπτή από τους άλλους, δ) ο τρόπος με τον οποίο το δεδομένο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον ορίζει και αντιλαμβάνεται το συγκεκριμένο πρόβλημα, ε) οι στάσεις των «σημαντικών άλλων» σε σχέση με το άτομο και τη δυσλειτουργία του, στ) ο βαθμός που η δυσλειτουργία εμποδίζει τη λειτουργικότητα του ατόμου και ζ) η διακοπή σημαντικών στόχων.

3.4. Οφέλη της Σωματικής Δυσλειτουργίας

Παρά το γεγονός ότι γενικά η σωματική δυσλειτουργία και η αναπηρία αποτελούν αρνητικές, δύσκολες και επώδυνες καταστάσεις, εντούτοις, και αυτό ίσως είναι πιο συχνό από ό,τι ενδεχομένως θα περιμέναμε, μπορεί να λειτουργήσουν ενισχυτικά (Davison & Neale, 1994. Shontz, 1977. Simon, 1971). Η σωματική δυσλειτουργία μπορεί να αντιμετωπιστεί μερικές φορές από το ίδιο το άτομο ως

μια τιμωρία, που άξιζε να την υποστεί, για λόγους που ανάγονται συνήθως στο παρελθόν, όπου το άτομο θεωρεί ότι δεν φέρεθηκε όπως θα έπρεπε ή ότι έκανε κάτι που δεν ήταν, σύμφωνα με τα δικά του δεδομένα, ηθικά σωστό. Αυτού του είδους η αντιμετώπιση μπορεί να ικανοποιεί μαζοχιστικές επιθυμίες και μπορεί τελικά να οδηγήσει σε ανακούφιση και καλύτερη ψυχική διάθεση.

Κάποιες άλλες πάλη φορές, η σωματική δυσλειτουργία μπορεί να ειπωθεί ως το «σημάδι», που επιβεβαιώνει ότι το άτομο δεν αξίζει. Σε αυτή την περίπτωση υπάρχει αυξημένος ο κίνδυνος της αυτοκτονίας. Ένα άλλο όφελος που μπορεί να έχει ένα άτομο λόγω της αναπηρίας του είναι η προσοχή, η συμπάθεια και η κατανόηση του περιβάλλοντος του. Μερικές φορές η εξάρτηση που προκαλεί η σωματική δυσλειτουργία, μπορεί να αντιμετωπιστεί θετικά, με την υιοθέτηση ενός ρόλου «αρρώστου», που επιτρέπει την αποφυγή δυσβάστακτων υπευθυνοτήτων ή καθηκόντων και δυσάρεστων εργασιών ή δραστηριοτήτων, τις οποίες όμως το άτομο είναι σε θέση να εκτελέσει (Rosenthal, 1989). Στην ίδια περίπτωση κατηγορία θα μπορούσαμε να εντάξουμε και την περίπτωση εκείνη, όπου το άτομο χρησιμοποιεί την αναπηρία του για να μεταχειριστεί τους άλλους σύμφωνα με τις επιθυμίες του ή ακόμη και για να εκφράσει την επιθετικότητα του. Αυτό μπορεί να γίνει για παράδειγμα, είτε με την υιοθέτηση μιας εχθρικής και επιθετικής στάσης απέναντι στους άλλους ή πιο έμμεσα με το να τους δημιουργεί ενοχές για το γεγονός ότι αυτοί είναι υγιείς και χωρίς δυσλειτουργία. Επιπλέον, το γε-

γονός ότι το άτομο εξαρτάται από τους άλλους και δεν μπορεί να φροντίσει και να περιποιηθεί το σώμα του μόνο του, μπορεί να χρησιμοποιηθεί μερικές φορές και για ικανοποίηση τάσεων επίδειξης.

Τέλος, συμβαίνει μερικές φορές η σωματική δυσλειτουργία να γίνεται αιτία συνειδητοποίησης κάποιων «κακώς κειμένων» και να οδηγεί το άτομο σε επιλογή εναλλακτικών, πιο εποικοδομητικών στάσεων και ρόλων. Το άτομο μάλιστα μπορεί, λόγω της αναπηρίας του, να αντιμετωπίσει για πρώτη φορά κάποιες κοινωνικές και επαγγελματικές ευκαιρίες που ενδεχομένως πάντα υπήρχαν, αλλά ποτέ δεν είχε πάρει στα σοβαρά (Pedretti, 1990).

4. Ανταπόκριση στις Αρχικές Προσπάθειες αποκατάστασης

Το ιδιαίτερο νόημα, που δίνει ένα άτομο στη δυσλειτουργία του αποτελεί έναν πολύ σημαντικό παράγοντα, που θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη για την επιλογή της κατάλληλης συμβουλευτικής και θεραπευτικής προσέγγισης. Ανεξαρτήτως της ποιότητας του προγράμματος αποκατάστασης που θα ακολουθηθεί, τα άτομα με σωματικές δυσλειτουργίες μπορεί να παρουσιάσουν σοβαρές παλινδρομήσεις, να μην μπορούν να ξεπεράσουν το στάδιο της αρχικής άρνησης και της κατάθλιψης, να φαίνεται αδύνατον να αλλάξουν τρόπο και στάσεις ζωής και να μην εκμεταλλεύονται επαρκώς τα δυνατά τους σημεία και τις ικανότητες που παρέμειναν ανεπαφες από τη δυσλειτουργία (Case-Smith, Allen, & Pratt, 1996). Είναι

ίσως η πρώτη φορά στη ζωή τους που διαπιστώνουν ότι το σώμα τους είναι τόσο ευάλωτο και τρατό. Επιπλέον όλες εκείνες οι δεξιότητες, οι προσωπικές ικανότητες ή η κοινωνική θέση του ατόμου, που το έκαναν μια ξεχωριστή προσωπικότητα, δεν αναγνωρίζονται μέσα στο νοσοκομείο. Δεν καθορίζει ούτε επηρεάζει το περιβάλλον του και αντίθετα αναμένεται από αυτό να υπακούει στο ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό, το οποίο συχνά παίρνει πολύ σοβαρές αποφάσεις σχετικά με την υγεία, τη ζωή και το μέλλον του. Το άτομο αποχωρίζεται από την οικογένεια, τους φίλους και το οικείο περιβάλλον του και κινδυνεύει να χάσει σημαντικές σωματικές και ψυχολογικές λειτουργίες που απέκτησε στη διάρκεια της ανάπτυξης του, όπως έλεγχος σφιγκτήρων, κινητικότητα, αυτονομία, αυτάρκεια και ανεξαρτησία (Stewart & Rossier, 1978. Tucker, 1980). Όλη αυτή η επώδυνη ψυχολογικά κατάσταση και κυρίως η κατάσταση αυξημένης εξάρτησης, στην οποία βρίσκεται το άτομο, φέρνουν στην επιφάνεια παιδικές συγκρούσεις και φόβους εγκατάλειψης, απώλειας και καταστροφής, που μπορεί να οδηγήσουν σε απώθηση, παλινδρόμηση και έντονα αγχώδη συμπεριφορά.

Ένα θέμα, που χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή, αφορά τις ιατρικές ή νοσηλευτικές πράξεις σε πολύ ιδιαίτερα σημεία του σώματος όπως τα γεννητικά όργανα και γενικότερα οι ερωτογόνες περιοχές. Η έλλειψη προσοχής και διακριτικότητας σε αυτή την περίπτωση, όχι μόνο μπορεί να φέρει το άτομο σε ιδιαίτερα δύσκολη θέση και αμηχανία, αλλά μπορεί να προκαλέσει και ανεπιθύμητες φαντα-

σιώσεις σεξουαλικού περιεχομένου συνοδευόμενες από έντονη συναισθηματική φόρτιση (Stewart & Rossier, 1978. Tucker, 1980). Σε αυτή την αρχική φάση οι θεραπευτές, που συμμετέχουν στο πρόγραμμα αποκατάστασης του ατόμου, μπορεί να αισθανθούν απογοήτευση, γιατί δεν φαίνεται να υπάρχει πρόοδος. Είναι σημαντικό όμως να ληφθούν υπόψη μερικοί πολύ σοβαροί παράγοντες που επηρεάζουν την όλη διαδικασία, όπως η προνοσηρή προσωπικότητα, το αναπτυξιακό στάδιο στο οποίο βρίσκεται το άτομο, το συμβολικό νόημα που αποδίδει στην απώλειά του καθώς και οι προσαρμοστικοί μηχανισμοί και στρατηγικές που διαθέτει και χρησιμοποιεί. Η ρεαλιστικότητα των στόχων, που θέτει η ομάδα αποκατάστασης, σε σχέση με το συγκεκριμένο άτομο, αποτελεί ένα πολύ ουσιαστικό σημείο για την όλη έκβαση της θεραπευτικής διαδικασίας. Αυτοί οι στόχοι δεν θα πρέπει να είναι όλοι μακροπρόθεσμοι, αλλά κάποιοι από αυτούς να είναι οπωσδήποτε βραχυπρόθεσμοι, ούτως ώστε το ίδιο το άτομο να μπορεί μόνο του να διαπιστώσει κάποια σημεία επιτυχίας, κάτι που θα αναπτρώσει το ηθικό του (Pedretti & Zoltan, 1990. Versluys, 1983).

Με άλλα λόγια, η βοήθεια που δέχεται το άτομο, αποσκοπεί στη βελτίωση της ψυχοκοινωνικής προσαρμογής και πρέπει να βασίζεται περισσότερο στον προσωπικό εξατομικευμένο τρόπο με τον οποίο το άτομο αντιδρά στις καταστάσεις, παρά σε αντιδράσεις και χαρακτηριστικά που υποτίθεται ότι είναι κοινά μεταξύ ατόμων με ίδιας σοβαρότητας σωματικές δυσλειτουργίες. Αντίθετα από ό,τι ίσως πιστεύεται, τα ερευνητικά

δεδομένα στο χώρο αυτό δείχνουν ότι δεν υπάρχει ένας συγκεκριμένος τύπος προσωπικότητας ή τύπος προσαρμογής, που να συνδέεται με μια συγκεκριμένη σωματική δυσλειτουργία. Επίσης δεν φαίνεται να υπάρχει σχέση μεταξύ του βαθμού και του τύπου της δυσλειτουργίας και των ψυχολογικών δυσκολιών προσαρμογής (Shontz, 1977, 1984. Trieschmann, 1989). Τελικά, στην πράξη είναι φανερό ότι η προσαρμογή σε τόσο δύσκολες καταστάσεις, όπως η σωματική δυσλειτουργία ή η χρόνια ασθένεια, απαιτεί πολύ χρόνο, που τις περισσότερες φορές συνεχίζεται και μετά το τέλος της όλης διαδικασίας αποκατάστασης, στο σπίτι και στην κοινότητα. Παρόλα αυτά όμως και παρά τις δυσκολίες που αντικειμενικά υπάρχουν, είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι πολλά άτομα με σωματική δυσλειτουργία επιτυγχάνουν μια καλή προσαρμογή στο περιβάλλον τους (Shepherd, Procter, & Coley, 1996. Siller, 1969).

5. Η Σημασία της Συμβουλευτικής στην Αποδοχή της Δυσλειτουργίας και στην Αποκατάσταση του Ατόμου

Ο βαθμός και η επιτυχία αποκατάστασης ενός ατόμου με σωματική δυσλειτουργία εξαρτάται από όλους τους παράγοντες που προαναφέραμε, αλλά αρχικά τουλάχιστον και από την ποιότητα και τα ειδικά χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης ομάδας αποκατάστασης που θα το αναλάβει. Είναι όμως φανερό, ότι ο υποκειμενικός παράγοντας, δηλαδή οι στάσεις, που το ίδιο το άτομο έχει σε σχέση με τη δημιουργία του, αλλά και το νόημα,

που αποδίδει σ' αυτήν και κυρίως σ' αυτό που του συμβαίνει συνολικά, είναι ιδιαίτερης σημασίας για το επίπεδο και την ταχύτητα αποκατάστασής του και κυρίως για την αποδοχή της δυσλειτουργίας του, με την οποία και θα πρέπει τις περισσότερες φορές να μάθει να ζει (Etherington, 2001. Lockwood, 2002. Segal, 2002).

Η ψυχολογική συμβουλευτική σε αυτές τις περιπτώσεις, έχει μεταξύ άλλων και αυτόν ακριβώς το ρόλο, να δουλέψει δηλαδή με τον υποκειμενικό παράγοντα που προαναφέραμε. Στα πλαίσια της συμβουλευτικής διαδικασίας θα πρέπει να ληφθούν υπόψη όλοι οι ατομικοί και κοινωνικοπολιτισμικοί παράγοντες, που επηρεάζουν τις αντιδράσεις του ατόμου και κατά συνέπεια καθορίζουν την αποτελεσματικότητα των προσπαθειών αποκατάστασης και αποδοχής της δυσλειτουργίας του. Τόσο ο σύμβουλος όσο και το άτομο με δυσλειτουργίες θα πρέπει να αναπτύξουν τη πολιτισμική τους ταυτότητα, δηλαδή το επίπεδο της πολιτισμικής τους συνείδησης και ενημερότητας σε σχέση με τη σωματική δυσλειτουργία. Με άλλα λόγια, τόσο ο σύμβουλος όσο και ο ίδιος ο συμβουλευόμενος πολλές φορές θα πρέπει να συνειδητοποιήσουν ότι η δυσλειτουργία δεν αποτελεί, όπως πολύ συχνά υποστηρίζεται, ένα καθαρά προσωπικό θέμα και πρόβλημα, αλλά έχει και μια πολύ σημαντική κοινωνική και πολιτισμική διάσταση, με την έννοια ότι συνδέεται πολιτισμικά με μια σειρά κοινών εικασιών, συμπεριφορών, στάσεων, αξιών, στερεοτύπων και προκαταλήψεων. Συχνά λοιπόν τα άτομα αυτά υπόκεινται σε μια σειρά διακρίσεων που ονομάζουμε «πολιτισμικό ρατσισμό»

βασισμένο στη δυσλειτουργία (Borisy, 1986. Brisenden, 1986. Sue & Sue, 1999. Tainter, Copisi. & Richards, 1995. Klefтарas, 2000. Lee, 1999. Κλεφτάρας, 2003).

Σε ατομικό επίπεδο, στο οποίο και παραδοσιακά απευθύνεται η ψυχολογική συμβουλευτική, μια έννοια που επαναλαμβάνεται στις αφηγήσεις και τα βιώματα των ατόμων με σωματικές δυσλειτουργίες και την οποία καλούνται να κατανοήσουν, να νοηματοδοτήσουν και να συμφιλιωθούν, είναι αυτή της «απώλειας». Λόγω της σπουδαιότητάς της, αμέσως στη συνέχεια θα ασχοληθούμε ειδικά με αυτήν την έννοια και θα αναλύσουμε το νόημα και τη σημασία της στα πλαίσια της συμβουλευτικής διαδικασίας.

5.1. Η Έννοια της Απώλειας στη Συμβουλευτική Ατόμων με Δυσλειτουργίες

Η έννοια της απώλειας κατέχει μια κεντρική θέση στη συμβουλευτική ατόμων με σωματικές δυσλειτουργίες, δεδομένου ότι τα άτομα αυτά συχνά αντιμετωπίζουν πολλαπλές απώλειες: απώλεια κάποιας σωματικής λειτουργίας, όπως η ικανότητα για περπάτημα ή η σεξουαλική λειτουργία, μερική ή και ολική απώλεια της ανεξαρτησίας και της ελευθερίας να παίρνουν αποφάσεις για τον εαυτό τους, απώλεια κάποιων σημαντικών μέχρι στιγμής ρόλων, όπως της εργασίας και της ικανότητας για εργασία, απώλεια κάποιων φίλων ή μιας σχέσης με ένα αγαπημένο πρόσωπο. Υπάρχουν όμως και πολύ σημαντικές απώλειες, που δεν είναι πάντα φανερές στους άλλους, όπως η απώλεια κάποιων ελπίδων ή

προσδοκιών για το μέλλον, η αίσθηση μερικές φορές της κατάρρευσης και της απώλειας του εαυτού, τα καταθλιπτικά συμπτώματα και τα συναισθήματα αναξιοσύνης και η αίσθηση ότι κάποιος είναι άχρηστος και απωθητικός στους άλλους (Creed, 1997. Mayou, 1997. Zegans, 1989).

Καθώς τα άτομα με δυσλειτουργίες έρχονται αντιμέτωπα με τις απώλειές τους, συχνά αρχίζουν να αναρωτιούνται για την αξία και το νόημα της ζωής τους, για τις παλαιότερες ή τωρινές σχέσεις με αγαπητά τους άτομα, για το τι υπάρχει μετά το θάνατο καθώς και για το νόημα που έχει για τους ίδιους η θρησκεία και η πνευματικότητα. Αυτά τα θέματα, αν και γνωστά, συχνά συνειδητοποιούνται και προσεγγίζονται για πρώτη φορά από το άτομο σε τέτοιο βάθος και με τέτοια σοβαρότητα και γι' αυτό το λόγο μπορεί κυριολεκτικά να το ταράξουν ή και να το τρομάξουν. Συχνά τα άτομα με δυσλειτουργίες στα πλαίσια της συμβουλευτικής διαδικασίας μπορεί να χρειαστεί να «πενθήσουν» για χαμένες ευκαιρίες, να κλείσουν παλιές πληγές και να αποφασίσουν να αντιμετωπίσουν πράγματα που αφορούν τον ίδιο τους τον εαυτό, που όμως στο παρελθόν είχαν επιλέξει να μην αγγίζουν. Ακόμη τέλος, μπορεί να θελήσουν να εκφράσουν τη θλίψη τους και να διερευνήσουν την απογοήτευση και τις ενοχές τους για επιλογές που τώρα δεν θα έκαναν ή θα έκαναν διαφορετικά (Etherington, 2001, 2002. Segal 2002. Heller, Flohr, & Zegans, 1989).

Είναι σημαντικό να κατανοήσει ο σύμβουλος ότι μια και μόνη σωματική δυσλειτουργία δεν συνοδεύεται από μια απώλεια, αλλά από πολλές. Για

να ξεπεραστούν ψυχολογικά, θα πρέπει το άτομο, αφού πρώτα αναγνωρίσει και συνειδητοποιήσει τις συγκεκριμένες απώλειες, στη συνέχεια να «πενθήσει» ξεχωριστά τη κάθε μια από αυτές. Η σωματική δυσλειτουργία μπορεί ενδεχομένως να αναγκάσει το άτομο να αναθεωρήσει και να επαναπροσδιορίσει εντελώς τον μέχρι τώρα τρόπο ζωής του και τις βάσεις πάνω στις οποίες την είχε στηρίξει. Σ' αυτή τη διαδικασία, βασικές θέσεις, συμπεριφορές και ίσως αρχές και αξίες του ατόμου μπορεί να χρειαστεί να αναθεωρηθούν ή και να εγκαταλειφθούν και αντί αυτών να αναπτυχθούν καινούριες. Αυτή είναι μια ιδιαίτερα επώδυνη διεργασία και αποτελεί την ουσία και τη βάση πάνω στην οποία στηρίζεται η όλη διαδικασία του «πένθους». Επειδή όμως είναι οδυνηρή, για να μπορέσει να γίνει, χρειάζεται ένα μεγάλο απόθεμα από ελπίδα και πίστη στη ζωή και στο μέλλον, έτσι ώστε το άτομο να έχει την αίσθηση ότι η όλη προσπάθεια αξίζει πραγματικά τον κόπο (Etherington, 2001, 2002. Segal, 2002).

Σε γενικές γραμμές, θα μπορούσαμε να πούμε ότι χρειάζονται δύο χρόνια περίπου ή και περισσότερα μερικές φορές, για να μπορέσει μια απώλεια να ενσωματωθεί στον καινούριο τρόπο αντίληψης που αναπτύσσει το άτομο για τον εαυτό του και τον κόσμο που το περιβάλλει. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, τα άτομα με σωματικές δυσλειτουργίες λειτουργούν σα να αρνούνται, κατά κάποιο τρόπο, την ύπαρξη της απώλειας, ισχυριζόμενα για παράδειγμα, ότι πρόκειται σύντομα να γίνουν καλά και αυτό παρά τις οποίες ιατρικές ενδείξεις ή αποδείξεις για το αντίθε-

το (Krueger, 1984. Segal, 2002. Taylor et al., 1992. Weinberger & Schwartz, 1990).

5.2. Το Νόημα της Απώλειας στη Συμβουλευτική Διαδικασία

Κάθε απώλεια έχει ένα ιδιαίτερο νόημα για το άτομο που τη βιώνει. Ακόμη και μια φαινομενικά ασήμαντη απώλεια μπορεί να έχει για το άτομο με δυσλειτουργίες τεράστια σημασία και μπορεί να του προκαλέσει έντονο θυμό, όταν οι άλλοι δεν φαίνεται να αντιλαμβάνονται με τον ίδιο τρόπο τη σοβαρότητά της. Το νόημα μιας απώλειας, που το άτομο αρνείται να αποδεχτεί, μπορεί να είναι συνειδητό, εν μέρει συνειδητό ή και σχετικά ασυνειδητό. Ο κύριος λόγος που συνήθως ένα άτομο καταφεύγει στην άρνηση της απώλειας, είναι ο φόβος της αποδοχής αυτού που θεωρεί ως πραγματικότητα. Μόνο που πολύ συχνά, αυτή η πραγματικότητα και οι φόβοι που τη συνοδεύουν, δεν είναι ρεαλιστικοί, αλλά υπερβολικοί και διογκωμένοι, ακριβώς γιατί λόγω της άρνησης ποτέ δεν ομολογούνται και δεν κατονομάζονται, έτσι ώστε το άτομο να τους δει, να τους διερευνήσει και να τους τοποθετήσει στην πραγματική τους διάσταση. Η μεγαλύτερη ίσως δυσκολία, που έχει να αντιμετωπίσει ο σύμβουλος, δεν είναι τόσο το να πείσει τον πελάτη του να μιλήσει γι' αυτούς τους φόβους όσο το να πείσει τον ίδιο του τον εαυτό του, ότι είναι ασφαλές και σημαντικό να αγγίξει θέματα, όπως θάνατος, αναπηρία, δυσλειτουργία.... που ενδεχομένως ο ίδιος αρνείται, φοβάται και δεν έχει αποδεχτεί (Segal, 2002).

Συχνά τα άτομα με σωματικές δυσλειτουργίες μπορεί να αρνούνται τη βοήθεια που τους παρέχεται, σε μια συνειδητή ή μη προσπάθεια να έχουν τον έλεγχο της κατάστασης, ακόμη και αν η αποδοχή αυτής της βοήθειας θα οδηγούσε σε περισσότερο έλεγχο. Πίσω από αυτή την προσπάθεια για έλεγχο, συνήθως κρύβεται ο υπερβολικά έντονος φόβος της εξάρτησης και της απώλειας της ανεξαρτησίας, που συχνά σχετίζεται με αρνητικές εμπειρίες εξάρτησης του παρελθόντος και της παιδικής ηλικίας. Δεν είναι μόνο τα άτομα με δυσλειτουργίες, αλλά και ορισμένοι ενήλικες, που μερικές φορές μιλάνε για την ανεξαρτησία σα να επρόκειτο να ζήσουν χωρίς καμία απολύτως εξάρτηση, μακριά από τους άλλους. Τα άτομα με σωματικές δυσλειτουργίες ίσως χρειάζονται βοήθεια για να επανεξετάσουν τον προηγούμενο τρόπο ζωής τους, που ενδεχομένως στηριζόταν σε ανταπάτες βεβαιότητας, ελέγχου και ανεξαρτησίας και που ουσιαστικά αρνιόταν την αναπόφευκτη αλληλεξάρτηση των ενηλίκων. Το θέμα της απώλειας της προηγούμενης ανεξαρτησίας και των εξωπραγματικών πολλών φορές διαστάσεων, που υποκειμενικά παίρνει, είναι βασικό και θα πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης και διερεύνησης της ψυχολογικής συμβουλευτικής. Ενθαρρύνοντας πάντα την ανεξαρτησία, είναι εντούτοις σημαντικό, το άτομο να αντιληφθεί και να αναγνωρίσει ότι οι άνθρωποι, ανεξαρτητως δυσλειτουργίας, βρίσκονται σε συνεχή αλληλεξάρτηση μεταξύ τους και ότι πολλές φορές την απολαμβάνουν και την επιζητούν (Nosek & Fuhrer, 1998. Roberts, 1989. Segal, 2002).

Στα πλαίσια της συμβουλευτικής διαδικασίας, το άτομο με σωματικές δυσλειτουργίες θα πρέπει να συνειδητοποιήσει, ότι η απώλεια είναι συνυφασμένη με την ίδια τη ζωή και ότι αποτελεί αναπόφευκτο στοιχείο της ανθρώπινης ολοκλήρωσης και ωριμότητας, αλλά και της μετάβασης από ένα στάδιο ζωής σε άλλο. Η έννοια της «μετάβασης» συνδέεται με αυτή «του πρόσκαιρου», αποτελεί φυσικό και αναπόσπαστο μέρος της ζωής και επαναλαμβάνεται μέχρι το τέλος της. Πολλοί άνθρωποι βιώνουν την απώλεια θετικά, ως μια ευκαιρία για να προχωρήσουν και να μάθουν από αυτά που αναγκάζονται, λόγω των απωλειών, να αφήσουν πίσω (Bridges, 1995. Etherington, 2001. Lockwood, 2002). Η μετάβαση από την εφηβεία στην ενήλικη ζωή συνοδεύεται από απώλειες, όπως λιγότερη ξεγνοιασιά και ανεμελιά, περισσότερες ευθύνες, αλλά επίσης και από οφέλη, όπως περισσότερη ελευθερία, αυτονομία, ανεξαρτησία κ.λπ. Όσο προχωράμε από την εργενική ζωή σε αυτή του ζευγαριού και στη συνέχεια στη γονεϊκότητα, οπωσδήποτε χάνουμε μέρος της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας μας, αλλά ταυτόχρονα κερδίζουμε σε αγάπη, στοργή, οικειότητα, προοπτική και νόημα ζωής. Η μετάβαση στη συνταξιοδότηση επίσης συνδέεται με απώλειες, όπως για παράδειγμα στην εργασία και την οικονομική μας κατάσταση, αλλά από την άλλη μεριά συνοδεύεται και από οφέλη, όπως περισσότερο βάθος, κατανόηση, ωριμότητα, σοφία και ενδεχομένως γαλήνη και ηρεμία.

Κατά τον ίδιο τρόπο και η μετάβαση από την υγεία στην ασθένεια και από τη φυσιολογική λειτουργία στη

δυσλειτουργία έχει οπωσδήποτε απώλειες, αλλά μπορεί επίσης να έχει και κάποια προσωπικά οφέλη, αν το άτομο βεβαίως θελήσει να σταθεί σ' αυτά και τα αναζητήσει. Ένας σημαντικός λοιπόν στόχος της συμβουλευτικής είναι να βοηθήσει το άτομο να αναζητήσει και να βρει αυτά τα οφέλη και να δει τη δυσλειτουργία του, αλλά και την ίδια τη ζωή μέσα από ένα άλλο πρίσμα, ίσως πιο αποστασιοποιημένο, αλλά σίγουρα πιο ώριμο και πιο συνειδητοποιημένο, που οδηγεί σε μια βαθύτερη, ουσιαστικότερη και πιο ολοκληρωμένη αντίληψη της ζωής και του προσωπικού για τον καθένα νοήματος της.

6. Αναζητώντας Θεωρητικό Μοντέλο Ψυχολογικής Συμβουλευτικής

Για να αποτελέσει η συμβουλευτική διαδικασία παράγοντα βοήθειας για το άτομο με δυσλειτουργίες και να το βοηθήσει αφενός να συνειδητοποιήσει και να διερευνήσει τους συνειδητούς και υποσυνειδητούς φόβους του σε σχέση με τη δυσλειτουργία και αφετέρου να αναζητήσει ένα προσωπικό νόημα σε αυτή, θα πρέπει πρώτα ο σύμβουλος να έχει ο ίδιος δουλέψει αυτές τις έννοιες σε προσωπικό επίπεδο. Η προσωπική φιλοσοφία και στάση ζωής, οι εικασίες και οι στάσεις του συμβούλου ως προς τη δυσλειτουργία και τις απώλειες που τη συνοδεύουν, είναι ιδιαίτερα σημαντικές και κάτω από ορισμένες συνθήκες, μπορούν όχι μόνο να μη βοηθήσουν, αλλά ακόμη και να διογκώσουν το πρόβλημα του ατόμου με δυσλειτουργίες. Εάν για παράδειγμα, ο σύμβουλος αντιδράσει με φόβο σ' αυτό που συμβαίνει στους

πελάτες του και στην ανικανότητά του να τους «θεραπεύσει», ίσως σ' αυτή τη περίπτωση αποσυρθεί συναισθηματικά ή προσπαθήσει να τους καθησυχάσει, γεγονός που και στις δυο περιπτώσεις έχει ως συνέπεια τη μη διερεύνηση του «υπαρξιακού άγχους», που συχνά κυριεύει τα άτομα με δυσλειτουργίες και αποτελεί μέρος της ανθρώπινης κατάστασης. Αν πραγματικά θέλουμε να βοηθήσουμε και να συνοδεύσουμε τους πελάτες μας σ' αυτή την προσωπική τους αναζήτηση, είναι απαραίτητο πρώτα να αποδεχτούμε και να ξεπεράσουμε τη δική μας άρνηση και να αντιμετωπίσουμε τα δικά μας υπαρξιακά άγχη και κενά (Strasser & Strasser, 1997. van Deurzen, 1998, 2002).

Τα τελευταία χρόνια, γίνεται πολύ λόγος στη ψυχολογία για την κοινωνική κατασκευή εννοιών, όπως «άτομο», «εαυτός» και «ταυτότητα» και για το πόσο εξαρτώμενες είναι από κοινωνικές, πολιτισμικές και ιστορικές δυνάμεις (Gergen, 1991). Η προσέγγιση αυτή της κοινωνικής κατασκευής της έννοιας του εαυτού ταιριάζει στη συμβουλευτική απόμειν με δυσλειτουργίες, δεδομένου ότι το πώς τα άτομα αυτά βιώνουν τον εαυτό τους και τη δυσλειτουργία τους, επηρεάζεται έντονα από τις στάσεις, που τόσο τα ίδια όσο και η κοινωνία στο σύνολό της, έχει για τη δυσλειτουργία τους. Για να κατανοηθεί συνεπώς, το πώς ένα άτομο αντιλαμβάνεται και βιώνει μια συγκεκριμένη βλάβη, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη το κοινωνικό περιβάλλον, στο οποίο βρίσκεται το άτομο, αλλά και τη διαδικασία και τον τρόπο με τον οποίο κοινωνικοποιήθηκε στο παρελθόν (Freedman & Combs, 1996. Parker, 1999. Vacc & Clifford, 1995).

Με την ίδια λογική και η συμβουλευτική αυτή καθ' αυτή μπορεί επίσης να ειπωθεί ως μια «κοινωνική διεργασία», όπου τόσο ο συμβουλευόμενος όσο και ο σύμβουλος αποτελούν τους συνδημιουργούς της. Κατ' αυτήν την έννοια και οι δύο αυτοί συντελεστές θα πρέπει να γίνονται αντιληπτοί κατά κύριο λόγο ως ισότιμοι συνεργάτες με διαφορετικούς όμως ρόλους σε μια διερευνητική κατά βάση διεργασία. (Etherington, 2002. McLeod, 1999. Parker, 1999).

Όπως έχουμε διεξοδικά αναφέρει σε προηγούμενη εργασία μας, μια «Πολιτισμικά Προσανατολισμένη Συμβουλευτική» είναι κατά τη γνώμη μας η καταλληλότερη για τα άτομα που παρουσιάζουν δυσλειτουργίες (Κλεφτάρας, 2003). Αυτού του τύπου η συμβουλευτική δίνει έμφαση στην «αλληλεξάρτηση» και στον «εαυτό σε δράση» και απευθύνεται τόσο στο ίδιο το άτομο με δυσλειτουργίες και στην οικογένεια του όσο και στην κοινότητα και το περιβάλλον του. Περιλαμβάνει συνοπτικά τρία επίπεδα παρέμβασης: το ατομικό, το οικογενειακό και το ευρύτερο κοινωνικό, κοινοτικό και πολιτισμικό επίπεδο. Στα πλαίσια του ατομικού επιπέδου, στο οποίο και αναφέρεται η παρούσα εργασία, ένα θεωρητικό μοντέλο που να ταιριάζει στα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, θα πρέπει να παίρνει υπόψη την κοινωνική κατασκευή των ψυχολογικών εννοιών και της δυσλειτουργίας καθώς και το νόημα και τη σημασία της σε προσωπικό και υπαρξιακό επίπεδο. Το καταλληλότερο, κατά τη γνώμη μας, μοντέλο για τη συμβουλευτική απόμειν με δυσλειτουργίες, θα πρέπει να είναι ευέλικτο και να μην στηρίζεται σε μια μόνο θε-

ωρητική κατεύθυνση (Livneh, 1986. Oliver, 1995).

Ο συνδυασμός του ανθρωπιστικού με το υπαρξιακό μοντέλο φαίνεται να προσεγγίζει τα παραπάνω χαρακτηριστικά. Σύμφωνα με το Lenny (1993), το ανθρωπιστικό μοντέλο και ιδιαίτερα η προσωποκεντρική προσέγγιση του Rogers φαίνεται να είναι η καλύτερη για τη συμβουλευτική ατόμων με δυσλειτουργίες, γιατί δίνει ιδιαίτερη έμφαση στην ισότιμη σχέση συμβούλου-συμβουλευόμενου, στη μη κριτική στάση του συμβούλου, στην αποφυγή ετικετών και στο σεβασμό των βιωμάτων του πελάτη, με την έννοια ότι ο σύμβουλος δεν προσπαθεί να επιβάλει το δικό του νόημα σ' αυτά. Η ανθρωπιστική προσέγγιση δίνει επίσης καλύτερα τη δυνατότητα στο άτομο να αντιληφθεί και να κατανοήσει τη σχέση μεταξύ της βλάβης που ατομικά βιώνει το άτομο και της κοινωνικά επιβαλλόμενης δυσλειτουργίας (Griffiths, 2002).

Από την άλλη μεριά, πολύ σημαντική, αν όχι σημαντικότερη, θεωρούμε τη συμβολή του υπαρξιακού μοντέλου, το οποίο είναι ίσως το πιο κατάλληλο για την αποτελεσματικότερη προσέγγιση των πολύ σοβαρών και ουσιαστικών θεμάτων που απασχολούν το άτομο με δυσλειτουργίες, όπως η σημασία που το ίδιο δίνει στη δυσλειτουργία και την απώλεια, το

υπαρξιακό του άγχος, η μοναξιά και η αποξένωση που βιώνει, ο θάνατος, το νόημα ζωής και τέλος η αναζήτηση προσωπικού νοήματος ζωής στη δυσλειτουργία του και στις απώλειες που τη συνοδεύουν (Schreurs, 2002. Strasser & Strasser, 1997. van Deurzen, 1998, 2002).

Τέλος, σε μια δεύτερη φάση και εφόσον έχουν δουλεuten τα παραπάνω θέματα στα πλαίσια της συμβουλευτικής διαδικασίας, το γνωστικό-συμπεριφορικό μοντέλο μπορεί να είναι ιδιαίτερα χρήσιμο κυρίως ως προς την τροποποίηση συγκεκριμένων προβληματικών σκέψεων και συμπεριφορών του ατόμου με δυσλειτουργίες. Η ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης και η εκπαίδευση στη διεκδικητική συμπεριφορά συχνά είναι ιδιαίτερα χρήσιμες, γιατί οπλίζουν το άτομο με τις κατάλληλες δεξιότητες για τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων του, τα οποία συχνά καταπατούνται. Επιπλέον, το διευκολύνουν να ενεργήσει και να αναλάβει προσωπική δράση για τη βελτίωση της κατάστασής του σε κοινωνικό και κοινωνικό επίπεδο, γεγονός που αποτελεί πολύ σημαντικό στόχο στην πολιτισμικά προσανατολισμένη συμβουλευτική ατόμων με δυσλειτουργίες (Attneave, 1969, 1982. Κλεφτάρας, 2003. Lee, 1999. Speck & Attneave, 1973. Sue & Sue, 1990, 1999).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Allen, A. S. (1996). Relationship with other service providers. In J. Case-Smith, A. S. Allen & P. N. Pratt (Eds.), *Occupational therapy for children* (3rd ed.). Baltimore: Mosby.
- American Psychiatric Association. (1994). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (4th ed.). Washington, DC: Author.

- Atkinson, D. R., & Hackett, G. (1998). *Counseling diverse populations* (2d ed.). Boston: McGraw-Hill.
- Atkinson, D. R., & Hackett, G. (1998). Introduction. In D. R. Atkinson & G. Hackett (Eds.), *Counseling diverse populations* (2d ed., pp. 3-28). Boston: McGraw-Hill.
- Attneave, C. (1969). Therapy in tribal settings and urban network intervention. *Family Process*, 8, 192-210.
- Attneave, C. (1982). American Indian and Alaskan native families: Emigrants in their own homeland. In M. McGoldrick, J. Pearce & J. Giordano (Eds.), *Ethnicity and family therapy* (pp. 55-83). New York: Guilford Press.
- Borsay, A. (1986). Personal trouble or public issue? Towards a model of policy for people with physical and mental disabilities. *Disability, Handicap and Society*, 1(2), 179-195.
- Bridges, W. (1995). *Managing transitions: Making the most of change*. Massachusetts: Addison-Wesley.
- Brisenden, S. (1986). Independent living and the medical model of disability. *Disability, Handicap and Society*, 1(2), 173-178.
- Brolin, D. E., & Gysbers, N. C. (1989). Career education for students with disabilities. *Journal of Counseling & Development*, 68, 155-159.
- Bruner, J. (1990). *Acts of meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Case-Smith, J. (1996). An overview of occupational therapy with children. In J. Case-Smith, A. S. Allen & P. N. Pratt (Eds.), *Occupational therapy for children* (3rd ed.). Baltimore: Mosby.
- Case-Smith, J., Allen, A. S., & Pratt, P. N. (1996). *Occupational therapy for children* (3rd ed.). Baltimore: Mosby.
- Creed, F. (1997). Assessing depression in the context of physical illness. In M. M. Robertson & C. L. E. Katona (Eds.), *Perspectives in psychiatry: Vol. 6. Depression and physical illness* (pp. 3-19). Chichester, UK: Wiley.
- Cronin, A. F. (1996). Psychosocial and emotional domains of behavior. In J. Case-Smith, A. S. Allen & P. N. Pratt (Eds.), *Occupational therapy for children* (3rd ed.). Baltimore: Mosby.
- Davison, G. C., & Neale, J. M. (1994). *Abnormal psychology* (6th ed.). New York: Wiley.
- Driedger, D. (1989). *The last civil rights movement*. London: Hurst & Company.
- Etherington, K. (2001). Introduction. In K. Etherington (Ed.), *Counsellors in health settings* (pp. 13-31). London: Jessica Kingsley.
- Etherington, K. (Ed.). (2001). *Counsellors in health settings*. London: Jessica Kingsley.
- Etherington, K. (2002). Introduction. In K. Etherington (Ed.), *Rehabilitation counselling in physical and mental health* (pp. 13-26). London: Jessica Kingsley.
- Etherington, K. (Ed.). (2002). *Rehabilitation counselling in physical and mental health*. London: Jessica Kingsley.
- Feldman, D. J. (1974). Chronic disabling illness: A holistic view. *Journal of Chronic Disease*, 27, 287-291.
- Freedman, J., & Combs, G. (1996). *Narrative therapy: The social construction of preferred realities*. New York: Norton.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books.
- Geis, H. J. (1977). The problem of personal worth in the physically disabled patient. In R. P. Marinelli & A. E. Dell Orto (Eds.), *The psychological and social impact of physical disability*. New York: Springer.
- Gergen, K. (1991). *The saturated self*. New York: Basic Books.

- Griffiths, P. (2002). Counselling in Rehabilitation: The UK story. In K. Etherington (Ed.), *Rehabilitation counseling in physical and mental health* (pp. 27-45). London: Jessica Kingsley.
- Heller, B. W., Flohr, L. M., & Zegans, L. S. (Eds.) (1989). *Psychosocial interventions with physically disabled persons*. London: Jessica Kingsley.
- Καϊλα, Μ., Πολεμικός, Ν., & Φιλίππου, Γ. (Επιμ. εκδ.) (1995). *Ατομα με ειδικές ανάγκες: Σύγχρονες κατευθύνσεις και απόψεις σε προβλήματα πρόληψης, παρέμβασης και αντιμετώπισης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Kemp, B. (1985). Rehabilitation and the older adult. In J. E. Birren & K. W. Schaie (Eds.), *Handbook of the psychology of aging* (2nd ed.). New York: Van Nostrand Reinhold.
- Kleftaras, G. (2000). Counseling ethnic minority individuals: A multicultural approach. In M. Malikiosi-Loizos (Ed.), *Education, Communication and Counseling* (pp. 235-261). Athens, GR: Ellinika Grammata.
- Κλεφτάρας, Γ. (2003). Η σημασία των πολιτισμικών παραγόντων στη συμβουλευτική ατόμων με σωματικές ή νοητικές δυσλειτουργίες. *Ψυχολογία: Το Περιοδικό της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρείας*, 10(2, 3), 366-377.
- Krueger, D. W. (1984). Emotional rehabilitation: an overview. In D. W. Krueger (Ed.), *Emotional rehabilitation of physical trauma and disability*. New York: SP Medical and Scientific Books.
- Kuehn, M. D. (1991). Agenda for professional practice in the 1990s. *Journal of Applied Rehabilitation Counseling*, 22, 6-15.
- Kurtner, B. (1984). Milieu therapy. In R. P. Marinelli & A. E. Dell Orto (Eds.), *The psychological and social impact of physical disability*. New York: Springer.
- Kutner, B., & Weissman, R. (1967). Role disorders in extended hospitalization. *Hospital Administration*, 12 (1), 14-17.
- Lee, W. M. L. (1999). *An introduction to multicultural counseling*. Philadelphia, PA: Accelerated Development.
- Lenny, J. (1993). Do disabled people need counseling? In J. Swain, V. Finkelstein, S. French & M. Oliver (Eds.), *Disabling barriers - enabling environments*. London: Sage.
- Li, L., & Moore, D. (1998). Acceptance of disability and its correlates. *The journal of Social Psychology*, 138, 13-25.
- Livneh, H. (1986). A unified approach to existing models of adaptation to disability: Part I - A model of adaptation. *Journal of Advanced Rehabilitation Counseling*, 17, 5-16.
- Lockwood, S. (2002). Counselling young stroke survivors during rehabilitation. In K. Etherington (Ed.), *Rehabilitation counseling in physical and mental health* (pp. 79-98). London: Jessica Kingsley.
- Mayou, R. A. (1997). Depression and types of physical disorder and treatment. In M. M. Robertson & C. L. E. Katona (Eds.), *Perspectives in psychiatry: Vol. 6. Depression and physical illness* (pp. 21-38). Chichester, UK: Wiley.
- McLeod, J. (1999). Counselling as a social process. *Counselling*, 10, 217-227.
- Molnar, G. E. (1989). The influence of psychosocial factors on personality development and emotional health in children with cerebral palsy and spina bifida. In B. W. Heller, L. M. Flohr & L. S. Zegans (Eds.), *Psychosocial interventions with physically disabled persons* (pp. 87-107). London: Jessica Kingsley.
- Nirje, B. (1985). The basis and logic of the normalization principle. *The Australian and*

New Zealand Journal of Developmental Disabilities, 11, 65-68.

- Nosek, M. A., & Fuhrer, M. J. (1998). Independence among people with disabilities: A heuristic model. In D. R. Atkinson & G. Hackett (Eds.), *Counseling diverse populations* (pp. 141-154). New York: McGraw-Hill.
- Oliver, J. (1995). Counselling disabled people: A counsellor's perspective. *Disability and Society*, 10, 261-279.
- Parker, I. (1999). *Deconstructing psychotherapy*. London: Sage.
- Pedretti, L. W. (1990). Psychological aspects of physical dysfunction. In L. W. Pedretti & B. Zoltan (Eds.), *Occupational Therapy-Practice skills for physical dysfunction* (3rd ed.). Baltimore: Mosby.
- Pedretti, L. W., & Zoltan, B. (1990). *Occupational therapy for physical dysfunction* (3rd ed.). Baltimore: Mosby.
- Roberts, E. V. (1989). A history of the independent living movement: A founder's perspective. In B. W. Heller, L. M. Flohr & L. S. Zegans (Eds.), *Psychosocial interventions with physically disabled persons* (pp. 231-244). London: Jessica Kingsley.
- Robertson, M. M., & Katona, C. L. E. (Eds.). (1997). *Perspectives in psychiatry: Vol. 6. Depression and physical illness*. Chichester: Wiley.
- Rosenberg, M. (1979). *Conceiving the self*. New York: Basic Books.
- Rosenthal, M. (1989). Psychosocial evaluation of physically disabled persons. In B. W. Heller, L. M. Flohr & L. S. Zegans (Eds.), *Psychosocial interventions with physically disabled persons* (pp. 43-57). London: Jessica Kingsley.
- Rybash, J. M., Roodin, P. A., & Hoyer, W. J. (1995). *Adult development and aging* (3rd ed.). Toronto: Brown & Benchmark.
- Schreurs, A. (2002). *Psychotherapy and spirituality: Integrating the spiritual dimension into therapeutic practice*. London: Jessica Kingsley.
- Scotch, R. K. (1984). *From good will to civil rights*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Segal, J. (2002). Counselling people with multiple sclerosis. In K. Etherington (Ed.), *Rehabilitation counseling in physical and mental health* (pp. 47-62). London: Jessica Kingsley.
- Shepherd, J., Procter, S. A., & Coley, I. L. (1996). Self-Care and Adaptations for Independent Living. In J. Case-Smith, A. S. Allen & P. N. Pratt (Eds.), *Occupational therapy for children* (3rd ed.). Baltimore: Mosby.
- Shontz, F. (1977). Physical disability and personality. In R. P. Marinelli & A. E. Dell Orto (Eds.), *The psychological and social impact of physical disability*. New York: Springer.
- Shontz, F. (1984). Six principles relating disability and psychological adjustment. In R. P. Marinelli & A. E. Dell Orto (Eds.), *The psychological and social impact of physical disability* (2 ed.). New York: Springer.
- Siller, J. (1969). Psychological situation of the disabled with spinal cord injuries. *Rehabilitation Literature*, 30 (10), 290-296.
- Simon, J. I. (1971). Emotional aspects of physical disability. *American Journal of Occupational Therapy*, 25 (8), 408-410.
- Speck, R., & Attneave, C. (1973). *Family networks: Retribalization and healing*. New York: Random House.
- Stewart, T. D., & Rossier, A. B. (1978). Psychological consideration in the adjustment to spinal cord injury. *Rehabilitation Literature*, 39 (3), 75-80.

- Strain, J. J. (1975). *Psychological care of the medically ill: A primer in liaison psychiatry*. New York: Appleton-Century-Crofts.
- Strasser, F., & Strasser, A. (1997). *Existential time-limited therapy: The wheel of existence*. Chichester, UK: Wiley.
- Sue, D. W., & Sue, D. (1990). *Counseling the culturally different: Theory and practice* (2nd ed.). New York: Wiley.
- Sue, D. W., & Sue, D. (1999). *Counseling the culturally different: Theory and practice* (3rd ed.). New York: Wiley.
- Swain, J., Finkelstein, V., French, S., & Oliver, M. (Eds.). (1993). *Disabling barriers - enabling environments*. London: Sage.
- Tainter, B., Compisi, C., & Richards, C. (1995). Embracing cultural diversity in the rehabilitation system. In S. Walker (Ed.), *Disability and diversity: New leadership for a new era* (pp. 28-32). Washington, DC: President's Committee on Employment of People With Disabilities and the Howard University Research and Training Center.
- Taylor, S. E., Kemeny, M. E., Aspinwall, L. G., Schneider, S. G., Rodriguez, R., & Henbert, M. (1992). Optimism, coping, psychological distress, and high-risk sexual behavior among men at risk for Acquired Immunodeficiency Syndrome (AIDS). *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 460-473.
- Thomas, D. (1982). *The experience of handicap*. London: Methuen.
- Trieschmann, R. B. (1989). Psychosocial adjustment to spinal cord injury. In B. W. Heller, L. M. Flohr & L. S. Zegans (Eds.), *Psychosocial interventions with physically disabled persons* (pp. 117-136). London: Jessica Kingsley.
- Trombly, C. A. (1983). *Occupational Therapy for Physical Dysfunction*. Baltimore: Williams & Wilkins.
- Tucker, S. J. (1980). The psychology of spinal cord injury: Patient-staff interaction. *Rehabilitation Literature*, 41 (5-6), 114-160.
- Vacc, N. A., & Clifford, K. (1995). Individuals with a physical disability. In N. A. Vacc, S. B. DeVaney & J. Wittmer (Eds.), *Experiencing and counseling multicultural and diverse populations* (3d ed., pp. 251-272). Bristol, PA: Accelerated Development.
- van Deurzen, E. (1998). *Paradox and passion in psychotherapy: An existential approach to therapy and counseling*. Chichester, UK: Wiley.
- van Deurzen, E. (2002). *Existential counselling & psychotherapy in practice*. London: Sage.
- Van Dongen-Garrad, J. (1983). *Invisible barriers: Pastoral care with disabled people*. London: SPCK.
- Versluys, H. P. (1983). Psychological Adjustment to Physical Disability. In C. A. Trombly (Ed.), *Occupational therapy for physical dysfunction*. Baltimore: Williams & Wilkins.
- Weinberger, D. A., & Schwartz, G. E. (1990). Distress and restraint on superordinate dimensions of adjustment: A typological perspective. *Journal of Personality*, 58 (2), 381-417.
- Youngstrom, N. (1992). ADA is super advocate for those with disabilities. *Monitor*, 23, 26.
- Zegans, L. S. (1989). The body and personal integration in health and illness. In B. W. Heller, L. M. Flohr & L. S. Zegans (Eds.), *Psychosocial interventions with physically disabled persons* (pp. 5-28). London: Jessica Kingsley.
- Ζώνιου-Σιδέρη, Α. (1998). *Οι ανάπηροι και η εκπαίδευσή τους: Μια ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση της ένταξης* (4^η έκδ.). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Επιθεώρηση Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού, τ. 72-73, Μάρτιος-Ιούνιος 2005, σσ. 96-116

*Εύη Μακρή-Μπότσαρη**

ΑΝΕΡΓΙΑ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΟ ΕΥ ΖΗΝ

Η παραμονή εκτός ενεργού εργασιακής ζωής συνιστά τραυματική εμπειρία για το άτομο. Ο αποκλεισμός από την παραγωγική διαδικασία και τη συμμετοχή στις ευκαιρίες δημιουργεί στο άτομο ανασφάλεια και αβεβαιότητα για το μέλλον που συχνά το οδηγούν σε απελπισία και αποδιοργανωτική συμπεριφορά, εξαιτίας της αντικειμενικής αδυναμίας του να εκπληρώσει στόχους ζωής. Η μελέτη εξετάζει τις επιπτώσεις της ανεργίας στο ψυχολογικό ευ ζην του ατόμου. Οι υποθέσεις της μελέτης ελέγχθηκαν με ένα δείγμα 300 ενηλίκων, από τους οποίους οι 151 ήταν άνεργοι και οι 149 εργαζόμενοι. Ως δείκτες του ψυχολογικού ευ ζην χρησιμοποιήθηκαν η κατάθλιψη, το άγχος, η αυτοεκτίμηση και η ικανοποίηση από τη ζωή. Τα ευρήματα της μελέτης δείχνουν ότι η ανεργία αποτελεί παράγοντα κινδύνου για το ψυχολογικό ευ ζην του ατόμου. Συγκεκριμένα, οι άνεργοι αναφέρουν υψηλότερα επίπεδα κατάθλιψης, χαμηλότερα επίπεδα αυτοεκτίμησης και μικρότερη ικανοποίηση από τη ζωή. Οι αρνητικές επιπτώσεις της ανεργίας διαφοροποιούνται ανάλογα με το φύλο και το μορφωτικό επίπεδο. Επιπλέον, τα ευρήματα της μελέτης φανερώνουν ότι η αυτοεκτίμηση αποτελεί διαμεσολαβητικό παράγοντα στη σχέση της εργασιακής κατάστασης με την ψυχική υγεία, ενώ η κοινωνική-διαπροσωπική στήριξη αποτελεί προστατευτικό παράγοντα έναντι των αρνητικών επιπτώσεων της ανεργίας.

Λέξεις κλειδιά: Ανεργία, ψυχολογικό ευ ζην.

*Evi Makri-Botsari**

UNEMPLOYMENT AND PSYCHOLOGICAL WELL-BEING

Being out of the active working life is a traumatic experience for the individual. Exclusion from the productive process and the participation in opportunities creates in the individual insecurity and uncertainty for the future that often lead to despair and disruptive behavior, because of his/her objective weakness to achieve life goals. The study examines the effects of unemployment on psychological well-being. The hypotheses of the study were tested with a sample of 300 adults, of which 151 were unemployed and 149 working. As indices of psychological well-being were used depression, anxiety, self-esteem and satisfaction with life. The findings of the study reveal that unemployment is a risk factor for psychological well-being. Specifically, unemployed report higher levels of depression, lower levels of self-esteem and lower satisfaction with life. The negative effects of unemployment are differentiated by sex and education level. Moreover, the findings of the study reveal that self-esteem is a mediator in the relation between work status and mental health, whereas social-interpersonal support is a protective factor against the negative effects of unemployment.

Key words: Unemployment, psychological well-being.

* Ε.Μ.: Τομέας Ψυχολογίας, Παν/μιο Αθηνών, Διεύθυνση επικοινωνίας: Δεξαμενής 54, 14452, Μεταμόρφωση Αττικής. Τηλ.: 210-2814508, Fax.: 210-2844787, E-mail: botsaris@otenet.gr

Η παραμονή εκτός ενεργού εργασιακής ζωής συνιστά τραυματική εμπειρία για το άτομο. Ο αποκλεισμός από την παραγωγική διαδικασία και τη συμμετοχή στις ευκαιρίες δημιουργεί στο άτομο ανασφάλεια και αβεβαιότητα για το μέλλον που συχνά το οδηγούν σε απελπισία και αποδιοργανωτική συμπεριφορά, εξαιτίας της αντικειμενικής αδυναμίας του να εκπληρώσει στόχους ζωής.

Στα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης τα ποσοστά της ανεργίας διατηρούνται σε ανησυχητικά υψηλά, κατά μέσο όρο, επίπεδα (Πίνακας 1). Τα ποσοστά αυτά φάνηκαν κατά τα τελευταία χρόνια είτε να σταθεροποιούνται είτε να παρουσιάζουν σχετική μείωση. Πρόσφατα όμως στοιχεία δείχνουν ότι τα ποσοστά της

ανεργίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 15 εισέρχονται εκ νέου σε ανοδική τροχιά. Όπως ανακοινώθηκε από την Eurostat στις 6/5/2003, το Μάρτιο του 2003 το ποσοστό της ανεργίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση ήταν 7.9% έναντι 7.5% που ήταν το Μάρτιο του 2002. Εξίσου δυσοίωνες για την πορεία της ανεργίας στο άμεσο μέλλον είναι και οι προβλέψεις του ΟΟΣΑ (Πίνακας 2). Έτσι η ανεργία παραμένει ένα οξύ οικονομικό και κοινωνικό πρόβλημα για την Ευρωπαϊκή Ένωση, όπου ο αριθμός των ανέργων το Μάρτιο του 2003 ανερχόταν στο εφιαλτικό επίπεδο των 14100000 ατόμων.

Ένα από τα πιο συστηματικά ευρήματα της διεθνούς βιβλιογραφίας είναι ότι οι άνεργοι αναφέρουν χαμη-

Πίνακας 1: Ποσοστά ανεργίας και απασχόλησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 1997 και το 2001

Χώρα	Ποσοστό απασχόλησης		Ποσοστό απασχόλησης γυναικών		Ποσοστό ανεργίας	
	1997	2001	1997	2001	1997	2001
Αυστρία	67.8	68.4	58.6	60.1	4.4	3.6
Βέλγιο	56.9	59.9	46.5	50.5	9.2	6.6
Δανία	74.9	76.2	69.1	72.0	5.2	4.3
Φινλανδία	63.3	68.1	60.3	65.4	12.7	9.1
Γαλλία	59.5	63.1	52.4	56.1	11.8	8.6
Γερμανία	63.7	65.8	55.3	58.8	9.9	7.9
Ελλάδα	55.1	55.4	39.3	40.9	9.8	10.5
Ιρλανδία	57.5	65.7	45.9	55.0	9.9	3.8
Ιταλία	51.2	54.8	36.4	41.1	11.6	9.4
Λουξεμβούργο	59.9	62.9	45.3	50.9	2.7	2.0
Ολλανδία	68.0	74.1	57.4	65.2	4.9	2.4
Πορτογαλία	64.0	68.9	56.1	61.1	6.8	4.1
Ισπανία	48.2	56.3	33.6	41.9	17.0	10.6
Σουηδία	68.1	71.7	66.6	70.4	9.9	5.1
Ηνωμένο Βασίλειο	70.0	71.7	63.2	65.1	6.9	5.0

Πηγή δεδομένων: Joint Employment Report 2002, Commission of the European Communities, Brussels 13.11.2002, COM (2002) 621 final.

Πίνακας 2: Προβλέψεις του ΟΟΣΑ για την εξέλιξη της οικονομίας και της απασχόλησης

Χώρα	Ρυθμός ανάπτυξης			Μεταβολή της απασχόλησης			Ανεργία		
	2002	2003	2004	2002	2003	2004	2002	2003	2004
Αυστρία	0.7	1.9	2.6	-0.5	0.2	0.7	5.6	5.7	5.3
Βέλγιο	0.7	2.1	2.8	-0.2	0.7	0.9	6.9	6.9	6.8
Δανία	1.5	2.0	2.5	0.2	0.3	0.4	4.3	4.2	4.1
Φινλανδία	1.6	3.2	3.8	0.0	0.5	1.4	9.3	9.5	9.4
Γαλλία	1.0	1.9	2.9	-0.1	0.1	1.0	9.0	9.4	9.1
Γερμανία	0.4	1.5	2.5	-0.5	-0.1	1.0	7.8	8.1	7.7
Ελλάδα	3.6	3.9	3.8	0.2	0.8	0.9	10.1	9.8	9.5
Ιρλανδία	3.6	3.6	4.4	1.0	1.2	1.7	4.4	5.1	5.3
Ιταλία	0.3	1.5	2.5	1.7	1.0	1.3	9.2	9.2	9.1
Λουξεμβούργο	0.8	2.5	4.5	1.6	0.6	1.2	3.0	3.5	3.4
Ολλανδία	0.1	1.6	2.6	0.4	0.3	0.6	2.7	3.5	4.0
Πορτογαλία	0.4	1.5	2.3	0.6	0.5	1.2	4.7	5.1	5.0
Ισπανία	1.8	2.5	3.0	1.9	1.7	2.2	11.2	11.2	10.8
Σουηδία	1.7	2.5	2.8	0.0	0.2	0.4	4.0	4.1	4.0
Ηνωμένο Βασίλειο	1.5	2.2	2.5	0.5	0.3	0.6	5.2	5.2	4.9
Τσεχία	2.5	3.3	3.6	0.3	0.0	0.0	7.4	7.4	7.4
Ουγγαρία	3.1	4.1	4.0	-0.8	0.1	0.2	5.5	5.3	5.3
Πολωνία	1.2	2.5	2.9	-2.8	-1.0	0.5	19.7	20.4	20.0
Σλοβακία	4.3	3.7	4.3	0.4	0.5	0.8	19.0	18.7	18.2

Πηγή δεδομένων: OECD Economic Outlook No. 72, Preliminary Edition, November 2002.

λότερα επίπεδα ψυχολογικού ευ ζην από ό,τι οι εργαζόμενοι. Στις μελέτες που διερευνούν τις ψυχολογικές επιπτώσεις της ανεργίας, ως δείκτες του ψυχολογικού ευ ζην έχουν κατά κανόνα χρησιμοποιηθεί η ψυχική υγεία, η ικανοποίηση από τη ζωή, η αυτοεκτίμηση, η αυτοπεποίθηση και ο βαθμός στον οποίο το άτομο πιστεύει ότι ελέγχει τη ζωή του (Ervasti, 2002. Kokko & Pulkkinen, 1998).

Ανεργία και Ψυχική υγεία

Τα ερευνητικά δεδομένα φανερώνουν ότι η συχνότητα των συμπτωμά-

των της κατάθλιψης και του άγχους είναι υψηλότερη στους ανέργους από ό,τι στους εργαζόμενους (Dew, Bromet, & Penkower, 1992. Hamilton, Hoffman, Broman, & Rauma, 1993. Kokko & Pulkkinen, 1998. Schwarzer, Hahn, & Jerusalem, 1993. Turner, Kessler, & House, 1991. Waters & Moore, 2002). Το επίπεδο της ψυχικής δυσφορίας είναι μάλιστα ιδιαίτερα υψηλό στους μακροχρόνια ανέργους (Ervasti, 2002). Πολλές μελέτες δείχνουν ότι η διάρκεια της ανεργίας σχετίζεται γραμμικά με την ψυχική δυσφορία (Dew et al., 1992. Hammer, 1993. Warr, Jackson, & Banks, 1988). Όσο μεγαλύτερο είναι το χρονικό διάστημα της ανεργ-

γίας τόσο πιο έντονα είναι τα προβλήματα ψυχικής υγείας. Υπάρχουν όμως και ευρήματα που φαίνεται να συνηγορούν υπέρ μιας μάλλον τετραγωνικής σχέσης. Σύμφωνα με τα ευρήματα αυτά, η ψυχική δυσφορία αυξάνει τους πρώτους μήνες, στη συνέχεια σταθεροποιείται και μετά από ένα σημείο, καθώς η ανεργία συνεχίζεται, η ψυχική δυσφορία αρχίζει να μειώνεται (Breakwell, Harrison, & Propper, 1984. Clark & Oswald, 1994). Ανασκοπώντας τις διαχρονικές μελέτες που εμφανίστηκαν στη MEDLINE ή την PSYCLIT από το 1986 και που συγκρίνουν ανέργους και εργαζόμενους ως προς διάφορα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας και τη διάθεση, οι Murphy και Athanassou (1999) κατέληξαν επίσης στο συμπέρασμα ότι η ανεργία έχει σαφείς αρνητικές επιπτώσεις στην ψυχική υγεία του ατόμου.

Ορισμένοι ερευνητές ισχυρίζονται ότι η σχέση της εργασιακής κατάστασης με την ψυχική υγεία του ατόμου δεν είναι άμεση, αλλά έμμεση και ότι ερμηνεύεται από διαμεσολαβητικούς παράγοντες. Είναι επίσης πιθανόν κάποιοι άλλοι παράγοντες να διαφοροποιούν την ένταση της σχέσης αυτής. Ανάμεσα στους παράγοντες που διαμεσολαβούν μεταξύ εργασιακής κατάστασης και ψυχικής υγείας ή που διαφοροποιούν τη σχέση της ανεργίας με την ψυχική υγεία, οι ερευνητές έχουν συμπεριλάβει το φύλο, την ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο, την οικονομική κατάσταση, την αυτοεκτίμηση και την κοινωνική-διαπροσωπική στήριξη (Ervasti, 2002. Gallie & Russell, 1998. Kokko & Pulkkinen, 1998. Pearlin, Lieberman, Menaghan, & Mullan, 1981. Shamir, 1986. Turner et al., 1991).

Ανεργία και Αυτοεκτίμηση

Η αυτοεκτίμηση θεωρείται είτε ως μια από τις πιο σημαντικές διαστάσεις του ψυχολογικού ευ ζην (Goldsmith, Veum, & Darity, 1996) είτε ως διαμεσολαβητικός παράγοντας στη σχέση μεταξύ εργασιακής κατάστασης και ψυχικής υγείας είτε ως παράγοντας που διαφοροποιεί τη σχέση αυτή (Ervasti, 2002. Halvorsen, 1999. Kokko & Pulkkinen, 1998. Kuokkanen, Kinnunen, & Mauno, 2000. Pearlin et al., 1981. Shamir, 1986. Turner et al., 1991).

Αν και κάποιες από τις μελέτες που διερευνούν τη σχέση μεταξύ αυτοεκτίμησης και εργασιακής κατάστασης δεν κατόρθωσαν να τεκμηριώσουν αρνητικές επιπτώσεις της ανεργίας στην αυτοεκτίμηση (Hartley, 1980. Winefield & Tiggemann, 1990a, 1990b), τα περισσότερα ευρήματα φαίνεται να συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι η ανεργία οδηγεί σε εξασθένηση της αυτοεκτίμησης (Goldsmith et al., 1996a. Halvorsen, 1999. Hammer, 1993. Kuokkanen et al., 2000. Lennings, 1993. Rowley & Feather, 1987. Turner et al., 1991. Waters & Moore, 2001, 2002).

Σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές (Shamir, 1986. Turner et al., 1991), η αυτοεκτίμηση διαφοροποιεί τη σχέση της εργασιακής κατάστασης με την ψυχική υγεία. Συγκεκριμένα, οι ερευνητές αυτοί βρήκαν ότι ένα υψηλό επίπεδο αυτοεκτίμησης είναι σε θέση να μετριάσει τις αρνητικές επιπτώσεις της ανεργίας. Έτσι, τα άτομα με υψηλή αυτοεκτίμηση, όταν παραμείνουν άνεργα, μπορούν να διατηρήσουν το ψυχολογικό τους ευ ζην σε ένα υψηλότερο επίπεδο από ό,τι τα άτομα με χαμηλή αυτοεκτίμηση.

Αντίθετα, άλλοι ερευνητές έχουν αναδείξει το διαμεσολαβητικό ρόλο της αυτοεκτίμησης (Ervasti, 2002. Kokko & Pulkkinen, 1998. Pearlin et al., 1981).

Ανεργία και Κοινωνική-διαπροσωπική Στήριξη

Το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον του άνεργου έχει αποτελέσει αντικείμενο έντονου ερευνητικού ενδιαφέροντος. Οι κλασσικοί ερευνητές (Jahoda, Lazarsfeld, & Zeisel, 1933. Bakke, 1933. Eisenberg & Lazarsfeld, 1938) είχαν δώσει ιδιαίτερη έμφαση στον κοινωνικό αποκλεισμό των ανέργων ή τουλάχιστον στον περιορισμό των κοινωνικών τους δικτύων. Τα πιο πρόσφατα όμως ερευνητικά δεδομένα (Kokko & Pulkkinen, 1998. Paugam & Russell, 2000) φανερώνουν ότι οι άνεργοι είναι σε θέση να διατηρούν τα κοινωνικά τους δίκτυα.

Η σπουδαιότητα του κοινωνικού περιβάλλοντος στο ψυχολογικό ευ ζην των ανέργων έχει τεκμηριωθεί σε πλήθος μελετών (Bjarnason & Sigurdardottir, 2003. Kessler, Turner, & House, 1988. Winefield, Tiggemann, & Winefield, 1992. Waters & Moore, 2002) που έδειξαν ότι η ισχυρή κοινωνική-διαπροσωπική στήριξη μετριάζει τις αρνητικές επιπτώσεις της ανεργίας στο ψυχολογικό ευ ζην. Αυτός ο προστατευτικός ρόλος της κοινωνικής-διαπροσωπικής στήριξης έχει τεκμηριωθεί τόσο στις μικρότερες (Hammer, 1993) όσο και στις μεγαλύτερες ηλικίες (Broomhall & Winefield, 1990), καθώς επίσης στους άνδρες (Dew et al., 1992) και τις γυναίκες (Ensminger & Celentano, 1990). Ορισμένες πάντως

μελέτες (Kessler et al., 1988) διαπίστωσαν ότι ο προστατευτικός ρόλος της κοινωνικής-διαπροσωπικής στήριξης ήταν σημαντικός μόνο στους ανύπανδρους άνεργους, ίσως διότι τα παντρεμένα άτομα λαμβάνουν επαρκή στήριξη από τον ή την σύζυγο.

Ανεργία και Φύλο

Σύμφωνα με την παραδοσιακή άποψη, οι ψυχολογικές επιπτώσεις της ανεργίας είναι ασθενέστερες στις γυναίκες από ό,τι στους άνδρες. Ωστόσο αυτή η παραδοσιακή άποψη δεν έχει τύχει αδιαμφισβήτητης εμπειρικής τεκμηρίωσης. Υπάρχουν μελέτες που στηρίζουν τις διαφορές φύλου στις ψυχολογικές επιπτώσεις της ανεργίας (Gallie & Russell, 1998. Shamir, 1985) και οι οποίες βρήκαν ότι οι άνεργοι άνδρες αναφέρουν περισσότερα συμπτώματα κατάθλιψης και άγχους από ό,τι οι άνεργες γυναίκες. Άλλες όμως μελέτες φαίνεται να μη συνηγορούν υπέρ της παραδοσιακής άποψης (Dew, Bromet, & Penkower, 1992. Ensminger & Celentano, 1990. Feather & O'Brien, 1986. Leana & Feldman, 1992). Κάποιες μάλιστα από τις μελέτες αυτές κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι οι γυναίκες βιώνουν την ανεργία πιο αρνητικά από ό,τι οι άνδρες (Dew et al., 1992. Feather & O'Brien, 1986), ενώ άλλες δεν βρήκαν διαφορές ως προς τον τρόπο με τον οποίο οι άνδρες και οι γυναίκες βιώνουν την ανεργία (Ensminger & Celentano, 1990. Leana & Feldman, 1992).

Η ασυνέπεια που χαρακτηρίζει τα ευρήματα των μελετών, οι οποίες διερευνούν τις διαφορές φύλου στις ψυχολογικές επιπτώσεις της ανεργίας,

μπορεί μερικώς να αποδοθεί στο γεγονός ότι η ανεργία των γυναικών είναι συχνά «κρυφή ανεργία», δηλαδή μια ανεργία που οφείλεται στην αδυναμία απασχόλησης των γυναικών (Bartell & Bartell, 1985. Leeflang, Klein-Hesselink, & Spruit, 1992). Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, αν και τα ποσοστά απασχόλησης των γυναικών παρουσιάζουν αυξητική τάση κατά τα τελευταία χρόνια, η συμμετοχή των γυναικών στην απασχόληση εξακολουθεί να παραμένει χαμηλότερη από ό,τι η απασχόληση των ανδρών (Πίνακας 1). Διαφορές φύλου στις ψυχολογικές επιπτώσεις της ανεργίας είναι πιθανόν να μην τεκμηριώνονται σε χώρες, όπως είναι για παράδειγμα η Δανία και η Φινλανδία, όπου τα ποσοστά απασχόλησης των γυναικών κινούνται στα ίδια επίπεδα με τα ποσοστά απασχόλησης των ανδρών και τα δύο φύλα συνεισφέρουν σχεδόν εξίσου στο οικογενειακό εισόδημα (Ervasti, 2002. Kokko & Pulkkinen, 1998). Αντίθετα, σε χώρες όπου τα ποσοστά απασχόλησης των γυναικών είναι χαμηλότερα από εκείνα των ανδρών, είναι πιθανόν να προκύπτουν τέτοιες διαφορές φύλου. Μια από τις χώρες αυτές είναι και η Ελλάδα, όπου το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών αυξήθηκε από το 34% το 1987 στο 41% το 2001 (Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, 2001), εξακολουθεί όμως να υπολείπεται σημαντικά του αντίστοιχου ποσοστού των ανδρών (Πίνακας 1).

Ανεργία και Μορφωτικό Επίπεδο

Αν και ένα υψηλό μορφωτικό επίπεδο συμβάλλει στην ενίσχυση της

αυτοεκτίμησης, η οποία με τη σειρά της υποκινεί συναισθήματα ευζην, ωστόσο τα ερευνητικά δεδομένα φανερώνουν ότι οι άνεργοι με υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο αναφέρουν μεγαλύτερη συχνότητα καταθλιπτικών συμπτωμάτων και μικρότερη ικανοποίηση από τη ζωή από ό,τι οι άνεργοι με χαμηλότερο μορφωτικό επίπεδο (Ervasti, 2002). Φαίνεται πως το να χάσει κανείς τη θέση εργασίας του ή το να μην μπορεί να βρει μια τέτοια θέση έχει πιο αρνητικές επιπτώσεις στο ψυχολογικό ευζην των ατόμων με περισσότερα χρόνια εκπαίδευσης.

Στόχοι και Υποθέσεις της Έρευνας

Στόχος της έρευνας ήταν να εξετάσει τις επιπτώσεις της ανεργίας στο ψυχολογικό ευζην και συγκεκριμένα στην ικανοποίηση από τη ζωή, την ψυχική υγεία και την αυτοεκτίμηση.

Στη βάση των ερευνητικών δεδομένων προβλέπεται ότι:

1. Οι άνεργοι αναφέρουν χαμηλότερα επίπεδα ψυχολογικού ευζην από ό,τι οι εργαζόμενοι.
2. Το φύλο και το μορφωτικό επίπεδο αποτελούν παράγοντες διαφοροποίησης των αρνητικών επιπτώσεων της ανεργίας.
3. Η αυτοεκτίμηση αποτελεί διαμεσολαβητικό παράγοντα στη σχέση μεταξύ εργασιακής κατάστασης και ψυχικής υγείας.
4. Η κοινωνική-διαπροσωπική στήριξη αποτελεί προστατευτικό παράγοντα έναντι των αρνητικών επιπτώσεων της ανεργίας.

Μέθοδος

Δείγμα

Οι υποθέσεις της μελέτης ελέγχθηκαν με ένα δείγμα 300 ενηλίκων, από τους οποίους οι 151 ήταν άνεργοι και οι 149 εργαζόμενοι. Η κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ως προς την εργασιακή κατάσταση, το φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης παρουσιάζεται στον Πίνακα 3.

Ψυχομετρικά μέσα

Ως δείκτες του ψυχολογικού ευζην χρησιμοποιήθηκαν η ικανοποίηση από τη ζωή, η ψυχική υγεία (κατάθλιψη και άγχος) και η αυτοεκτίμηση.

Ικανοποίηση από τη ζωή. Για την αξιολόγηση της ικανοποίησης από τη ζωή χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο των Diener, Emmons, Larsen και Griffin (1985). Το ερωτηματολόγιο αυτό αποτελείται από 5 ερωτή-

σεις, οι οποίες απαντώνται σε κλίμακα 7 διαβαθμίσεων (από 'συμφωνώ απόλυτα'=7 μέχρι 'διαφωνώ απόλυτα'=1). Υψηλότερες τιμές αντανακλούν μεγαλύτερη ικανοποίηση από τη ζωή. Στην παρούσα έρευνα ο συντελεστής αξιοπιστίας εσωτερικής συνέπειας Cronbach's α του ερωτηματολογίου βρέθηκε ίσος με $\alpha = 0.87$.

Ψυχική υγεία (κατάθλιψη - άγχος). Για την αξιολόγηση των δύο αυτών δεικτών ψυχικής υγείας χρησιμοποιήθηκε η σύντομη (ή κλιμακωτή) μορφή του ερωτηματολογίου γενικής υγείας (General Health Questionnaire-GHQ) του Goldberg (Goldberg & Hillier, 1979), όπως έχει προσαρμοστεί στον ελληνικό πληθυσμό (Μουτζούκης, Αδαμοπούλου, Γαρυφάλλος, & Καραστεργίου, 1990). Η κλιμακωτή μορφή του ερωτηματολογίου του Goldberg (GHQ-28) περιλαμβάνει 28 ερωτήσεις οι οποίες αξιολογούν τα σωματικά συμπτώματα, το άγχος και την αϋπνία, την κοινωνική δυσλειτουργία και την κατάθλιψη. Κάθε μια από τις

Πίνακας 3: Κατανομή των συμμετεχόντων στην έρευνα ως προς την εργασιακή κατάσταση, το φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης.

ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ				
Φύλο		Άνεργοι	Εργαζόμενοι	Σύνολο
Ανδρες	ΔΕ	34	5	39
	ΤΕ	37	58	95
	Σύνολο	71	63	134
Γυναίκες	ΔΕ	37	10	47
	ΤΕ	43	53	96
	Σύνολο	80	53	143
Σύνολο	ΔΕ	71	15	86
	ΤΕ	80	111	191
	Σύνολο	151	126	277

Σημείωση: ΔΕ = Δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ΤΕ = Τριτοβάθμια εκπαίδευση.

παραπάνω 4 κλίμακες αποτελείται από 7 ερωτήσεις. Η απάντηση σε κάθε ερώτηση δίνεται σε κλίμακα τεσσάρων διαβαθμίσεων (0, 1, 2, 3) με τις υψηλότερες τιμές να αντιστοιχούν μεγαλύτερη συχνότητα του αντίστοιχου συμπτώματος. Στην παρούσα έρευνα ο συντελεστής αξιοπιστίας εσωτερικής συνέπειας Cronbach's α του ερωτηματολογίου βρέθηκε ίσος με $\alpha = 0.89$ (κλίμακα άγχους: $\alpha = 0.78$, κλίμακα κατάθλιψης: $\alpha = 0.82$).

Αυτοεκτίμηση. Για την αξιολόγηση της αυτοεκτίμησης χορηγήθηκε το ερωτηματολόγιο του Rosenberg (1965). Το ερωτηματολόγιο αυτό χρησιμοποιεί ένα σύνολο δέκα ερωτήσεων που αποτυπώνουν άμεσα τη σφαιρική άποψη κάποιου για την αξία του ως ατόμου. Οι απαντήσεις στις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου δίνονται σε τέσσερις διαβαθμίσεις από 'έντονα συμφωνώ' μέχρι 'έντονα διαφωνώ' και βαθμολογούνται από 1-4 με τις υψηλότερες τιμές να αντιστοιχούν σε υψηλότερα επίπεδα αυτοεκτίμησης. Στην παρούσα έρευνα ο συντελεστής αξιοπιστίας εσωτερικής συνέπειας Cronbach's α του ερωτηματολογίου του Rosenberg βρέθηκε ίσος με $\alpha = 0.74$.

Κοινωνικά Δίκτυα. Για την αξιολόγηση του εύρους των κοινωνικών δικτύων χρησιμοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο μοναξιάς του Russell (1996). Το ερωτηματολόγιο αυτό περιλαμβάνει 20 ερωτήσεις, οι οποίες απαντώνται σε κλίμακα τεσσάρων διαβαθμίσεων, από «ποτέ» έως «πάντα». Οι ερωτήσεις βαθμολογούνται από 1-4, με τις υψηλότερες τιμές να αντιστοιχούν υψηλότερα επίπεδα μοναξιάς. Το άθροισμα των τιμών των 20 ερω-

τήσεων, δηλαδή ο βαθμός μοναξιάς, χρησιμοποιήθηκε ως δείκτης της κοινωνικής-διαπροσωπικής στήριξης. Στην παρούσα έρευνα ο συντελεστής αξιοπιστίας εσωτερικής συνέπειας Cronbach's α του ερωτηματολογίου βρέθηκε ίσος με $\alpha = 0.83$.

Αποτελέσματα

Προκειμένου να διερευνηθούν οι επιπτώσεις της ανεργίας στο ψυχολογικό ευ ζην οι μέσοι όροι των βαθμών ικανοποίησης από τη ζωή (Πίνακας 4), οι μέσοι όροι των συχνотήτων των καταθλιπτικών συμπτωμάτων (Πίνακας 5), οι μέσοι όροι των συχνотήτων των συμπτωμάτων άγχους (Πίνακας 6) και οι μέσοι όροι των βαθμών αυτοεκτίμησης (Πίνακας 7) υποβλήθηκαν σε 2 (εργασιακές καταστάσεις: άνεργοι – εργαζόμενοι) $\times$ 2 (φύλα: άνδρες – γυναίκες) $\times$ 2 (βαθμίδες εκπαίδευσης: δευτεροβάθμια – τριτοβάθμια) αναλύσεις διακύμανσης.

Η κύρια επίδραση της εργασιακής κατάστασης βρέθηκε στατιστικά σημαντική στην ικανοποίηση από τη ζωή [$F(1,269) = 6.244, p = 0.013$] και την κατάθλιψη [$F(1,269) = 4.810, p = 0.029$], δείχνοντας ότι οι άνεργοι αναφέρουν χαμηλότερα επίπεδα ικανοποίησης από τη ζωή (Μ.Ο. ανέργων = 18.54, Μ.Ο. εργαζομένων = 22.56) και υψηλότερη συχνότητα καταθλιπτικών συμπτωμάτων (Μ.Ο. ανέργων = 1.61, Μ.Ο. εργαζομένων = 1.40) από ό,τι οι εργαζόμενοι.

Η κύρια επίδραση του φύλου βρέθηκε σημαντική στην κατάθλιψη [$F(1,269) = 12.495, p < 0.001$] και την αυτοεκτίμηση [$F(1,266) = 3.752, p = 0.054$], με τους άνδρες να αναφέρουν

Πίνακας 4: Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των βαθμών ικανοποίησης από τη ζωή ως προς την εργασιακή κατάσταση, το φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης.

		ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ					
Φύλο		Άνεργοι		Εργαζόμενοι		Σύνολο	
		M.O.	T.A.	M.O.	T.A.	M.O.	T.A.
Άνδρες	ΔΕ	17.56	6.04	18.60	1.52	17.69	5.66
	ΤΕ	16.81	6.36	23.71	4.91	21.02	6.44
	Σύνολο	17.17	6.17	23.30	4.92	20.05	6.39
Γυναίκες	ΔΕ	19.73	6.01	18.40	5.13	19.45	5.81
	ΤΕ	19.77	5.30	22.47	5.68	21.26	5.65
	Σύνολο	19.75	5.61	21.83	5.75	20.66	5.74
Σύνολο	ΔΕ	18.69	6.08	18.47	4.19	18.65	5.77
	ΤΕ	18.40	5.97	23.12	5.30	21.14	6.04
	Σύνολο	18.54	6.00	22.56	5.39	20.37	6.06

Σημείωση: Μ.Ο. = μέσος όρος, Τ.Α. = τυπική απόκλιση. ΔΕ = Δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ΤΕ = Τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Πίνακας 5: Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των συχνотήτων των καταθλιπτικών συμπτωμάτων ως προς την εργασιακή κατάσταση, το φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης.

		ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ					
Φύλο		Άνεργοι		Εργαζόμενοι		Σύνολο	
		M.O.	T.A.	M.O.	T.A.	M.O.	T.A.
Άνδρες	ΔΕ	1.68	0.65	1.66	0.16	1.68	0.61
	ΤΕ	1.98	0.68	1.37	0.27	1.61	0.56
	Σύνολο	1.84	0.68	1.39	0.27	1.63	0.57
Γυναίκες	ΔΕ	1.37	0.49	1.37	0.27	1.37	0.45
	ΤΕ	1.45	0.42	1.41	0.36	1.43	0.39
	Σύνολο	1.41	0.45	1.41	0.35	1.41	0.41
Σύνολο	ΔΕ	1.52	0.59	1.47	0.27	1.51	0.55
	ΤΕ	1.70	0.61	1.39	0.32	1.52	0.49
	Σύνολο	1.61	0.61	1.40	0.31	1.52	0.50

Σημείωση: Μ.Ο. = μέσος όρος, Τ.Α. = τυπική απόκλιση. ΔΕ = Δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ΤΕ = Τριτοβάθμια εκπαίδευση.

συχρότερα καταθλιπτικά συμπτώματα (Μ.Ο. ανδρών = 1.63, Μ.Ο. γυναικών = 1.41) και χαμηλότερη αυτοεκτίμηση (Μ.Ο. ανδρών = 2.93, Μ.Ο. γυναικών = 3.01) από ό,τι οι γυναί-

κες. Ωστόσο, αυτή η υπέρ των γυναικών διαφορά στο επίπεδο αυτοεκτίμησης δεν θεωρείται αξιόλογη.

Η κύρια επίδραση της βαθμίδας εκπαίδευσης βρέθηκε σημαντική μό-

Πίνακας 6: Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των συχνοτήτων συμπτωμάτων άγχους ως προς την εργασιακή κατάσταση, το φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης.

		ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ					
Φύλο		Άνεργοι		Εργαζόμενοι		Σύνολο	
		M.O.	T.A.	M.O.	T.A.	M.O.	T.A.
Ανδρες	ΔΕ	1.96	0.61	2.34	0.53	2.01	0.61
	ΤΕ	2.15	0.67	1.92	0.51	2.01	0.59
	Σύνολο	2.05	0.65	1.95	0.52	2.01	0.59
Γυναίκες	ΔΕ	1.37	0.49	1.37	0.27	1.37	0.45
	ΤΕ	1.99	0.53	2.12	0.53	2.06	0.53
	Σύνολο	1.88	0.51	2.10	0.50	1.98	0.52
Σύνολο	ΔΕ	1.86	0.55	2.11	0.44	1.90	0.54
	ΤΕ	2.06	0.60	2.01	0.53	2.03	0.56
	Σύνολο	1.97	0.58	2.02	0.52	1.99	0.55

Σημείωση: Μ.Ο. = μέσος όρος, Τ.Α. = τυπική απόκλιση: ΔΕ = Δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ΤΕ = Τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Πίνακας 7: Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των βαθμών αυτοεκτίμησης ως προς την εργασιακή κατάσταση, το φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης.

		ΕΡΓΑΣΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ					
Φύλο		Άνεργοι		Εργαζόμενοι		Σύνολο	
		M.O.	T.A.	M.O.	T.A.	M.O.	T.A.
Ανδρες	ΔΕ	2.91	0.46	2.66	1.17	2.87	0.44
	ΤΕ	2.76	0.45	3.07	0.39	2.96	0.44
	Σύνολο	2.83	0.46	3.04	0.39	2.93	0.44
Γυναίκες	ΔΕ	3.11	0.46	2.90	0.24	3.06	0.43
	ΤΕ	2.80	0.36	3.13	0.44	2.98	0.44
	Σύνολο	2.94	0.44	3.09	0.43	3.01	0.44
Σύνολο	ΔΕ	3.01	0.47	2.82	0.24	2.98	0.44
	ΤΕ	2.79	0.40	3.10	0.41	2.97	0.44
	Σύνολο	2.89	0.45	3.07	0.41	2.97	0.44

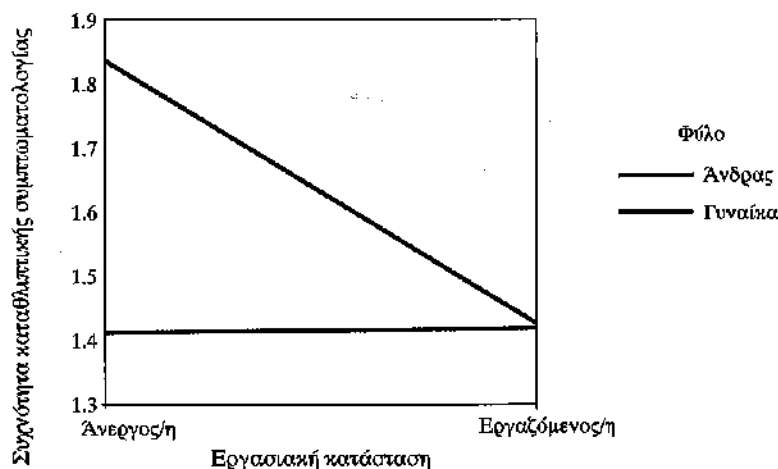
Σημείωση: Μ.Ο. = μέσος όρος, Τ.Α. = τυπική απόκλιση. ΔΕ = Δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ΤΕ = Τριτοβάθμια εκπαίδευση.

νο στην ικανοποίηση από τη ζωή [$F(1,269) = 5.164, p = 0.024$]. Συγκεκριμένα, οι απόφοιτοι της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης κατέγραψαν χαμηλότερα επίπεδα ικανοποίησης από τη ζωή (Μ.Ο. = 18.65) από ό,τι οι

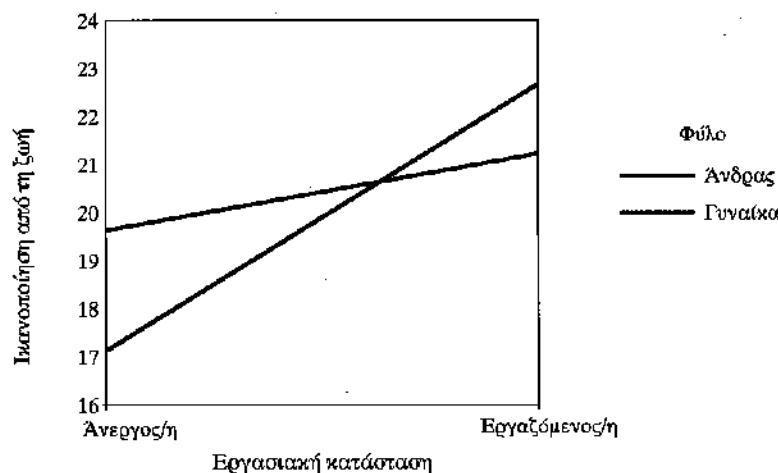
απόφοιτοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (Μ.Ο. = 21.14).

Η αλληλεπίδραση της εργασιακής κατάστασης με το φύλο βρέθηκε στατιστικά σημαντική στην κατάθλιψη [$F(1,269) = 3.859, p = 0.050$] και προ-

Σχήμα 1: Μέσοι όροι των συχνοτήτων καταθλιπτικής συμπτωματολογίας ως προς την εργασιακή κατάσταση, το φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης.

Σχήμα 2: Μέσοι όροι των συχνοτήτων καταθλιπτικής συμπτωματολογίας ως προς την εργασιακή κατάσταση, το φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης.

σέγγισε το συμβατικό όριο στατιστικής σημαντικότητας ($p = 0.050$) στην ικανοποίηση από τη ζωή [$F(1,269) = 3.101, p = 0.079$]. Η στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση της εργασιακής κατάστασης με το φύλο στην κα-

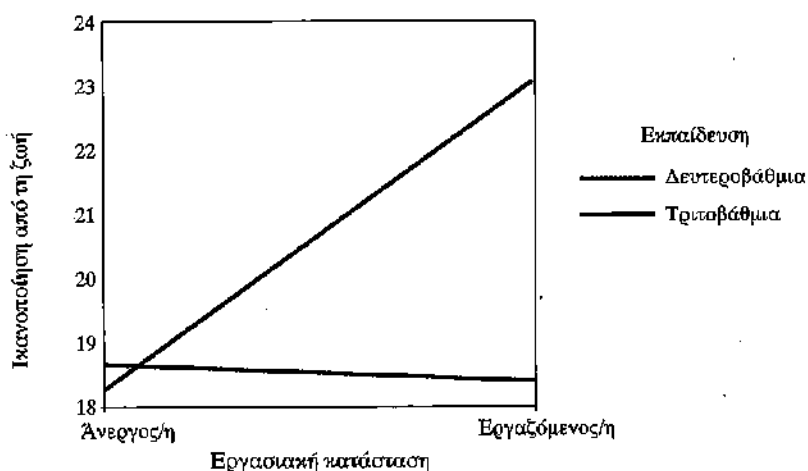
τάθλιψη απεικονίζεται γραφικά στο Σχήμα 1 και δείχνει ότι οι άνεργοι άνδρες αναφέρουν συχνότερα καταθλιπτικά συμπτώματα από ό,τι οι άνεργες γυναίκες. Αντίθετα, στους εργαζόμενους δεν φαίνεται να υπάρχουν

διαφορές φύλου στην κατάθλιψη. Επιπλέον, όπως φανερώνει το Σχήμα 2, οι άνεργοι άνδρες τείνουν να αναφέρουν χαμηλότερα επίπεδα ικανοποίησης από τη ζωή από ό,τι οι άνεργες γυναίκες, σε αντίθεση με τους εργαζόμενους άνδρες, οι οποίοι τείνουν να αναφέρουν υψηλότερα επίπεδα ικανοποίησης από τη ζωή από ό,τι οι εργαζόμενες γυναίκες.

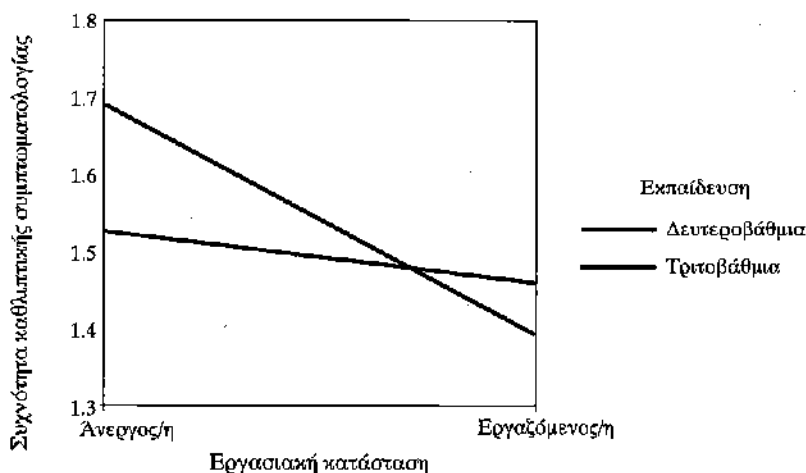
Η αλληλεπίδραση της εργασιακής κατάστασης με τη βαθμίδα εκπαίδευσης βρέθηκε στατιστικά σημαντική και στις τέσσερις διαστάσεις του ψυχολογικού ευ ζην που εξετάζονται στη μελέτη [ικανοποίηση από τη ζωή: $F(1,269) = 7.042, p = 0.008$, κατάθλιψη: $F(1,269) = 4.075, p = 0.045$, άγχος: $F(1,269) = 3.879, p = 0.050$], αυτοεκτίμηση: $F(1,266) = 15.319, p < 0.001$]. Συγκεκριμένα, όπως φαίνεται και στο Σχήμα 3, ο βαθμός ικανοποίησης από τη ζωή των αποφοίτων της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης είναι σημαντικά μικρότερος στους άνεργους από ό,τι στους εργαζόμενους.

Στους αποφοίτους όμως της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης η εργασιακή κατάσταση δεν φαίνεται να σχετίζεται με την ικανοποίηση από τη ζωή. Η στατιστικά σημαντική αλληλεπίδραση της εργασιακής κατάστασης με τη βαθμίδα εκπαίδευσης στην κατάθλιψη, που απεικονίζεται γραφικά στο Σχήμα 4, δείχνει ότι οι αρνητικές επιπτώσεις της ανεργίας στην κατάθλιψη είναι ισχυρότερες στους αποφοίτους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης από ό,τι στους αποφοίτους της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Ομοίως, οι επιδράσεις της ανεργίας στο άγχος είναι πιο αρνητικές στους αποφοίτους της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης από ό,τι στους αποφοίτους της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, όπως φαίνεται και στο Σχήμα 5, οι άνεργοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ανέφεραν συχνότερα συμπτώματα άγχους από ό,τι οι άνεργοι της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Αντίθετα, στο δείγμα των εργαζομένων οι απόφοιτοι της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης

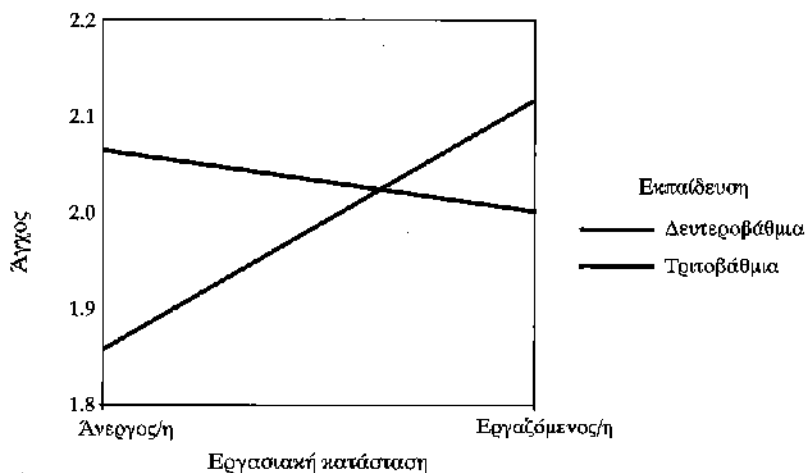
Σχήμα 3: Μέσοι όροι των βαθμών ικανοποίησης από τη ζωή ως προς την εργασιακή κατάσταση και τη βαθμίδα εκπαίδευσης.

Σχήμα 4: Μέσοι όροι των συχνοτήτων καταθλιπτικής συμπτωματολογίας ως προς την εργασιακή κατάσταση, το φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης.

Σχήμα 5: Μέσοι όροι των συχνοτήτων των συμπτωμάτων άγχους ως προς την εργασιακή κατάσταση, το φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης.

σης ανέφεραν συχνότερα συμπτώματα άγχους από ό,τι οι απόφοιτοι της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.

Οι στατιστικά σημαντικές κύριες επιδράσεις και αλληλεπιδράσεις που επιβεβαιώθηκαν είναι, σε γενικές γραμ-

μές, συνεπείς με τις δύο πρώτες υποθέσεις της έρευνας.

Προκειμένου να διερευνηθεί κατά πόσο η αυτοεκτίμηση και η κοινωνική-διαπροσωπική στήριξη διαμεσολαβούν στη σχέση μεταξύ εργασια-

κής κατάστασης και ψυχικής υγείας ή αποτελούν παράγοντες διαφοροποίησης της σχέσης αυτής πραγματοποιήθηκαν δύο αναλύσεις ιεραρχικής πολλαπλής παλινδρόμησης, στις οποίες εξαρτημένη μεταβλητή ήταν η συχνότητα καταθλιπτικής συμπτωματολογίας. Σύμφωνα με τους Baron και Kenny (1986), η διάκριση ανάμεσα σε παράγοντες που διαμεσολαβούν σε μια σχέση και σε παράγοντες που διαφοροποιούν τη σχέση αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική, αφού μια τέτοια διάκριση καθορίζει τον πειραματικό σχεδιασμό, τις ερευνητικές υποθέσεις και τις στατιστικές αναλύσεις. Κατά τους ερευνητές αυτούς, ο διαμεσολαβητής είναι ένας παράγοντας που ερμηνεύει γιατί ή πώς προκύπτει η σχέση μεταξύ μιας ανεξάρτητης και μιας εξαρτημένης μεταβλητής. Ένας παράγοντας διαφοροποιεί μια σχέση, αν οι τιμές του επηρεάζουν την ένταση ή ακόμα και την κατεύθυνση της σχέσης. Δηλαδή ένας τέτοιος παράγοντας καθορίζει το πότε θα εμφανιστούν ορισμένες επιδράσεις.

Σε μια ανάλυση ιεραρχικής πολλαπλής παλινδρόμησης οι ανεξάρτητες μεταβλητές εισάγονται στην εξίσωση παλινδρόμησης, όχι όλες μαζί ταυτόχρονα, αλλά σε διαφορετικά βήματα. Συγκεκριμένα, πρώτα εισάγονται οι κύριες ανεξάρτητες μεταβλητές, στη συνέχεια εισάγονται οι παράγοντες που είναι πιθανόν να διαμεσολαβούν στις σχέσεις των ανεξάρτητων μεταβλητών με την εξαρτημένη μεταβλητή και τέλος εισάγονται οι αλληλεπιδράσεις. Αν κάποια από τις κύριες ανεξάρτητες μεταβλητές παύει να είναι στατιστικά σημαντική, μετά την εισαγωγή στην εξίσωση παλινδρόμησης ενός πιθανού διαμεσο-

λαβητικού παράγοντα, τότε ο παράγοντας αυτός διαμεσολαβεί πλήρως στη σχέση της συγκεκριμένης κύριας ανεξάρτητης μεταβλητής με την εξαρτημένη μεταβλητή. Δηλαδή, αυτή η κύρια ανεξάρτητη μεταβλητή δεν ερμηνεύει επιπρόσθετο ποσοστό της διασποράς των τιμών της εξαρτημένης μεταβλητής, πέραν εκείνου που ερμηνεύεται από τον διαμεσολαβητικό παράγοντα. Αν όμως κάποια κύρια ανεξάρτητη μεταβλητή εξακολουθεί να παραμένει σημαντική, αλλά όχι σε ένα τόσο αυστηρό επίπεδο όσο πριν από την εισαγωγή ενός πιθανού διαμεσολαβητικού παράγοντα, τότε ο παράγοντας αυτός διαμεσολαβεί μερικώς στη σχέση μεταξύ της ανεξάρτητης και της εξαρτημένης μεταβλητής. Για να διαμεσολαβεί βέβαια ένας παράγοντας στη σχέση μιας ανεξάρτητης με την εξαρτημένη μεταβλητή θα πρέπει κατ' αρχήν ο παράγοντας αυτός να σχετίζεται τόσο με την εξαρτημένη όσο και με την ανεξάρτητη μεταβλητή. Οι όροι αλληλεπίδρασης που εισάγονται στην εξίσωση παλινδρόμησης μετά από τις κύριες ανεξάρτητες μεταβλητές και τους διαμεσολαβητές, δείχνουν κατά πόσο η σχέση μιας κύριας ανεξάρτητης μεταβλητής με την εξαρτημένη μεταβλητή εξαρτάται από το επίπεδο ενός τρίτου παράγοντα. Ο παράγοντας αυτός διαφοροποιεί τη σχέση της ανεξάρτητης με την εξαρτημένη μεταβλητή, αν η αλληλεπίδρασή του με την ανεξάρτητη μεταβλητή, δηλαδή το γινόμενο του παράγοντα επί (x) την ανεξάρτητη μεταβλητή, έχει στατιστικά σημαντική συμβολή στην πρόβλεψη της εξαρτημένης μεταβλητής.

Τα αποτελέσματα των αναλύσεων παρουσιάζονται στους Πίνακες 8 και

9. Συγκεκριμένα, σε κάθε βήμα της ανάλυσης, παρουσιάζονται οι συντελεστές παλινδρόμησης B , οι σχετιζόμενες με τους συντελεστές αυτούς τιμές της μεταβλητής t μαζί με τη στατιστική τους σημαντικότητα p , καθώς και οι μεταβολές ΔR^2 του τετραγώνου του δείκτη πολλαπλής συνάφειας R , οι F -τιμές και η στατιστική σημαντικότητα p των μεταβολών αυτών.

Τα δεδομένα στον Πίνακα 8 αναδεικνύουν το διαμεσολαβητικό ρόλο της αυτοεκτίμησης, αφού μετά την εισαγωγή της αυτοεκτίμησης στο δεύτερο βήμα της ανάλυσης, η εργασιακή κατάσταση ($0 = \text{άνεργος/η}$, $1 = \text{εργαζόμενος/η}$) δεν είναι ένας τόσο σημαντικός παράγοντας πρόβλεψης της κατάθλιψης όσο ήταν στο πρώτο βήμα. Η εργασιακή κατάσταση μάλιστα

Πίνακας 8: Ιεραρχική πολλαπλή παλινδρόμηση των συχνотήτων καταθλιπτικής συμπτωματολογίας πάνω στην εργασιακή κατάσταση, τους βαθμούς αυτοεκτίμησης και τα γινόμενα εργασιακή κατάσταση x αυτοεκτίμηση.

Βήμα	Μεταβλητές	Συντελεστές			Μεταβολές		
		B	t	p	ΔR^2	F	p
1	Σταθερά	1.625	40.995	0.000	0.042	12.779	0.000
	Εργασιακή κατάσταση	-0.201	-3.575	0.000			
2	Σταθερά	2.962	16.532	0.000	0.159	58.009	0.000
	Εργασιακή κατάσταση	-0.132	-2.529	0.012			
	Αυτοεκτίμηση	-0.462	-7.616	0.000			
3	Σταθερά	2.991	12.586	0.000	0.000	0.036	0.850
	Εργασιακή κατάσταση	-0.201	-0.546	0.586			
	Αυτοεκτίμηση	-0.472	-5.815	0.000			
	Εργασιακή κατάσταση x αυτοεκτίμηση	0.023	0.189	0.850			

Πίνακας 9: Ιεραρχική πολλαπλή παλινδρόμηση των συχνотήτων καταθλιπτικής συμπτωματολογίας πάνω στην εργασιακή κατάσταση, τους βαθμούς μοναξιάς και τα γινόμενα εργασιακή κατάσταση x μοναξιά.

Βήμα	Μεταβλητές	Συντελεστές			Μεταβολές		
		B	t	p	ΔR^2	F	p
1	Σταθερά	1.615	40.996	0.000	0.038	11.767	0.001
	Εργασιακή κατάσταση	-0.191	-3.430	0.001			
2	Σταθερά	0.275	1.723	0.086	0.193	74.260	0.000
	Εργασιακή κατάσταση	-0.172	-3.434	0.001			
	Μοναξιά	0.031	8.617	0.000			
3	Σταθερά	-0.496	-1.808	0.072	0.029	11.732	0.001
	Εργασιακή κατάσταση	0.949	2.868	0.004			
	Μοναξιά	0.049	7.763	0.000			
	Εργασιακή κατάσταση x μοναξιά	-0.026	-3.425	0.001			

δεν είναι καν σημαντική στο επίπεδο $p = 0.010$. Το εύρημα αυτό σημαίνει ότι η αυτοεκτίμηση διαμεσολαβεί σχεδόν πλήρως στη σχέση της εργασιακής κατάστασης με την κατάθλιψη. Ας σημειωθεί ότι η αυτοεκτίμηση σχετίζεται τόσο με την εργασιακή κατάσταση ($r = 0.173, p = 0.003$), όσο και με την κατάθλιψη ($r = -0.428, p < 0.001$). Η αλληλεπίδραση εργασιακή κατάσταση x αυτοεκτίμηση δεν βρέθηκε στατιστικά σημαντική.

Αντίθετα, τα δεδομένα στον Πίνακα 9 φανερώουν ότι η κοινωνική-διαπροσωπική στήριξη δεν αποτελεί διαμεσολαβητικό παράγοντα στη σχέση της εργασιακής κατάστασης με την κατάθλιψη, αφού η στατιστική σημαντικότητα της εργασιακής κατάστασης διατηρείται στο ίδιο επίπεδο μετά την εισαγωγή της μοναξιάς στην εξίσωση παλινδρόμησης. Η κοινωνική-διαπροσωπική στήριξη διαφοροποιεί όμως τη σχέση της εργασιακής κατάστασης με την κατάθλιψη, αφού

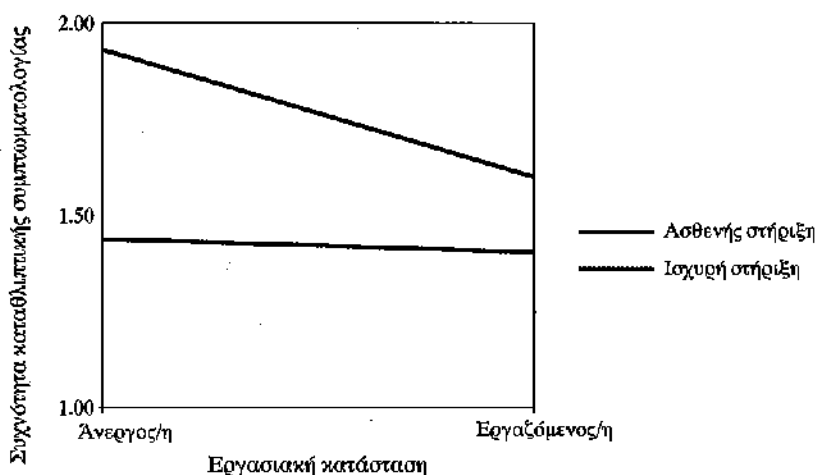
η αλληλεπίδραση εργασιακή κατάσταση x μοναξιά βρέθηκε, στο τρίτο βήμα της ανάλυσης, στατιστικά σημαντική. Αυτή η σημαντική αλληλεπίδραση, η οποία αναδεικνύει τον προστατευτικό ρόλο της κοινωνικής-διαπροσωπικής στήριξης έναντι των αρνητικών ψυχολογικών επιπτώσεων της ανεργίας, απεικονίζεται γραφικά στο Σχήμα 6. Ας σημειωθεί ακόμα ότι η εργασιακή κατάσταση δεν φαίνεται να σχετίζεται με τη μοναξιά ($r = 0.046, p = 0.433$), δείχνοντας ότι οι άνεργοι διατηρούν το εύρος των κοινωνικών τους δικτύων.

Τα ευρήματα των αναλύσεων ιεραρχικής πολλαπλής παλινδρόμησης είναι συνεπή με την τρίτη και την τέταρτη υπόθεση της έρευνας.

Συζήτηση

Τα ευρήματα της μελέτης συνηγορούν υπέρ της άποψης ότι οι άνεργοι

Σχήμα 6: Μέσοι όροι των συχνοτήτων καταθλιπτικής συμπτωματολογίας ως προς την εργασιακή κατάσταση, το φύλο και τη βαθμίδα εκπαίδευσης.

αναφέρουν χαμηλότερα επίπεδα ψυχολογικού ευ ζην από ό,τι οι εργαζόμενοι. Οι ερευνητές ερμηνεύουν τις αρνητικές επιπτώσεις της ανεργίας στην ψυχική υγεία στο πλαίσιο της θεωρίας στέρησης, η επιχειρηματολογία της οποίας στηρίζεται στις κλασσικές κοινωνιο-ψυχολογικές μελέτες για την ανεργία (Jahoda et al., 1933. Bakke, 1933. Eisenberg & Lazarsfeld, 1938). Σύμφωνα με την κλασσική άποψη, η ανεργία στερεί το άτομο από όλες εκείνες τις λανθάνουσες λειτουργίες που παρέχει η απασχόληση, όπως είναι η διάρθρωση του χρόνου, η επιδίωξη στόχων, η συμμετοχή, οι κοινωνικές επαφές, τα βιώματα έξω από το χώρο της οικογένειας και οι πληροφορίες σχετικά με την προσωπική ταυτότητα. Η στέρηση των λειτουργιών αυτών έχει ως αποτέλεσμα την επιδείνωση της ψυχικής υγείας του ατόμου.

Ορισμένοι ερευνητές αποδίδουν τις αρνητικές επιπτώσεις της ανεργίας στη σημαντική συρρίκνωση των οικονομικών πόρων που αυτή συνεπάγεται και που μειώνει την αυτονομία του ατόμου, καθώς και τη δυνατότητά του να διατηρήσει το βιοτικό του επίπεδο. Επιπλέον, η οικονομική δυσπραγία δυσκολεύει το άτομο να οργανώσει τη ζωή του και να προγραμματίσει το μέλλον του. Τα ερευνητικά δεδομένα φανερώνουν ότι η οικονομική πίεση σχετίζεται με αυξημένα προβλήματα ψυχικής υγείας. Αυτήν ακριβώς τη σπουδαιότητα της οικονομικής στενότητας τονίζει το «μοντέλο της οικονομικής ντροπής» του Starrin και των συνεργατών του (Brenner & Starrin, 1988. Rantakeisu, Starrin, & Hagquist, 1997. Starrin, Rantakeisu, & Hagquist, 1996). Σύμφωνα

να με το μοντέλο αυτό, η έλλειψη χρήματος υποκινεί συναισθήματα ντροπής και υποβάθμισης στα μάτια των άλλων, ακόμα και στιγματισμό, που με τη σειρά τους μειώνουν το ευ ζην.

Τα αποτελέσματα της μελέτης δείχνουν ακόμα ότι οι αρνητικές επιπτώσεις της ανεργίας είναι πιο έντονες στους άνδρες, καθώς και στα άτομα με υψηλό μορφωτικό επίπεδο.

Το εύρημα ότι το φύλο διαφοροποιεί τις ψυχολογικές επιπτώσεις της ανεργίας αποδίδεται στα στερεότυπα σχετικά με την υποχρέωση κάθε φύλου για εργασία (Hakim, 1991). Η εργασία κατέχει κεντρική θέση στη ζωή των ανδρών. Αντίθετα, ο οικιακός ρόλος είναι πιο σημαντικός για τις γυναίκες. Έτσι, σύμφωνα με τη θεωρία στέρησης, μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι ο οικιακός ρόλος της γυναίκας είναι πιθανόν να αντισταθμίζει κάποιες από τις λανθάνουσες αρνητικές επιπτώσεις της ανεργίας. Η Jahoda (1982) ισχυρίζεται ότι, αν και ο παραδοσιακός ρόλος της νοικοκυράς δεν επιτρέπει ευρύτερα κοινωνικά βιώματα, ωστόσο ο ρόλος αυτός προσφέρει κάποια δυνατότητα διάρθρωσης του χρόνου, μια αίσθηση σκοπού στη ζωή, καθώς και κάποιες έστω και περιορισμένες δραστηριότητες. Επιπλέον, υποστηρίζεται ότι ούτε οι οικονομικές επιπτώσεις της ανεργίας των γυναικών είναι τόσο δραματικές. Σε πολλές χώρες η γυναικεία απασχόληση συχνά απλώς συμπληρώνει το οικογενειακό εισόδημα.

Τα στατιστικά στοιχεία δείχνουν ότι η απασχόληση των γυναικών καταγράφει αύξηση. Αυτή η αυξητική τάση στην απασχόληση των γυναικών αναμένεται να συνεχιστεί και μάλι-

στα με ολοένα και πιο έντονο ρυθμό, όχι μόνο εξαιτίας της συρρίκνωσης του κοινωνικού κράτους, αλλά και εξαιτίας των πολιτικών απασχόλησης που έχουν υιοθετηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση και που προωθούν τη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θεωρεί ότι η διαρκής συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας αποτελεί ουσιαστικό στοιχείο στη μελλοντική ανάπτυξη της απασχόλησης, ιδίως ενόψει των δημογραφικών τάσεων που καταγράφονται. Οι τάσεις αυτές δείχνουν ότι στην Ευρωπαϊκή Ένωση ο πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας αυξάνει σήμερα με ρυθμούς πολύ πιο αργούς από ό,τι 20 χρόνια πριν και στα επόμενα χρόνια θα αρχίσει να φθίνει. Επομένως, μακροπρόθεσμα η ανάπτυξη της απασχόλησης, η οποία απαιτείται για τη διατήρηση του Ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου και ενός υψηλού βιοτικού επιπέδου, εξαρτάται από την αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στο εργατικό δυναμικό. Με στόχο την προώθηση της ισότητας των ευκαιριών στην αγορά εργασίας, ο τέταρτος πυλώνας της πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης για την απασχόληση, όπως υιοθετήθηκε στην Έκτακτη Σύνοδο Κορυφής του Λουξεμβούργου το Νοέμβριο του 1997, αποσκοπεί στη γεφύρωση του χάσματος μεταξύ των δύο φύλων, στη συμφιλίωση των επαγγελματικών και οικογενειακών ευθυνών και στη διευκόλυνση εισόδου των γυναικών στην εργασία.

Καθώς λοιπόν νέοι ρόλοι φύλου αναλαμβάνονται, οι διαφορές στις ψυχολογικές επιπτώσεις της ανεργίας μεταξύ ανδρών και γυναικών που σήμερα καταγράφονται σε ορισμένες

χώρες, αναμένεται να αμβλυνθούν. Ταυτόχρονα, άλλες μεταβλητές που σχετίζονται με την οικογένεια, όπως είναι για παράδειγμα η οικογενειακή κατάσταση, αναμένεται να αποτελέσουν πιο σημαντικούς προσδιοριστικούς παράγοντες της ψυχικής υγείας των δύο φύλων.

Τα αποτελέσματα της μελέτης αναδεικνύουν περαιτέρω το διαμεσολαβητικό ρόλο της αυτοεκτίμησης στη σχέση μεταξύ εργασιακής κατάστασης και ψυχικής υγείας. Οι πιο σύγχρονες απόψεις για τις επιπτώσεις της ανεργίας στην ψυχική υγεία θεωρούν ότι η ανεργία αποτελεί πράγματι ένα σοβαρό ζήτημα, όμως η σχέση της με την ψυχική υγεία του ατόμου δεν είναι άμεση, αλλά έμμεση (Goul Andersen, 2001. Halvorsen, 1999). Σύμφωνα με τις απόψεις αυτές τα προβλήματα ψυχικής υγείας που αναφέρουν οι άνεργοι, δεν οφείλονται στην ανεργία αυτή καθαυτή, αλλά σε διαμεσολαβητικούς παράγοντες, οι οποίοι σχετίζονται με την ανεργία. Ο διαμεσολαβητικός ρόλος της αυτοεκτίμησης ερμηνεύεται στο πλαίσιο των αναπτυξιακών θεωριών που ισχυρίζονται ότι η παγίωση μιας θέσης στην κοινωνία είναι ένα από τα πιο σημαντικά έργα των ενηλίκων. Αυτό μπορεί για παράδειγμα να επιτευχθεί μέσα από μια επιτυχημένη επαγγελματική σταδιοδρομία. Η Jahoda (1982, 1988) υποστηρίζει ότι η ικανοποίηση από την εργασία πηγάζει από ορισμένες ευρύτερες κατηγορίες εμπειριών που αυτή προσφέρει, όπως είναι η συμμετοχή σε συλλογικούς στόχους και η απόκτηση κοινωνικής θέσης και ταυτότητας. Υποστηρίζεται ακόμα (Warr, 1987) ότι η εξασθένηση της αυτοεκτίμησης οφείλεται

όχι μόνο στην οικονομική πίεση που προκαλεί η ανεργία, αλλά και στην απώλεια μιας πολύτιμης κοινωνικής θέσης. Η ψυχική δυσφορία αποτελεί μια κλινικά πιο σοβαρή συνέπεια της παρατεταμένης ανεργίας, της οποίας προηγείται η εξασθένηση της αυτοεκτίμησης.

Τέλος, τα ευρήματα της μελέτης αναδεικνύουν τον προστατευτικό ρόλο της κοινωνικής-διαπροσωπικής στήριξης. Φαίνεται πως η κοινωνική-διαπροσωπική στήριξη προστατεύει τον άνεργο από τις αρνητικές επιπτώσεις της οικονομικής δυσπραγίας στην ψυχική υγεία (Turner et al., 1991).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Bakke, E. (1933). *The unemployed man*. London: Nisbet.
- Baron, R. M. & Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Bartell, M. & Bartell, R. (1985). An integrative perspective on the psychological response of women and men to unemployment. *Journal of Economic Psychology*, 6, 27-49.
- Bjarnason, T. & Sigurdardottir, T. J. (2003). Psychological distress during unemployment and beyond: Social support and material deprivation among youth in six northern European countries. *Social Science & Medicine*, 56, 973-985.
- Breakwell, G. M., Harrison, B., & Propper, C. (1984). Explaining the psychological effects of unemployment for young people: The importance of specific situational factors. *British Journal of Guidance and Counselling*, 21, 132-140.
- Brenner, S.-O. & Starrin, B. (1988). Unemployment and health in Sweden: Public issues and private troubles. *Journal of Social Issues*, 44, 125-140.
- Broomhall, H. S. & Winefield, A. H. (1990). A comparison of the affective well-being of young and middle-aged unemployed men matched for length of unemployment. *British Journal of Medical Psychology*, 63, 43-52.
- Clark, A. E. & Oswald, A. J. (1994). Unhappiness and unemployment. *The Economic Journal*, 104, 648-659.
- Dew, M. A., Bromet, E. J., & Penkower, L. (1992). Mental health effects of job loss in women. *Psychological Medicine*, 22, 751-764.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J. & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.
- Eisenberg, P. & Lazarsfeld, P. (1938). The psychological effects of unemployment. *Psychological Bulletin*, 35, 358-390.
- Ensminger, M. E. & Celentano, D. D. (1990). Gender differences in the effect of unemployment on psychological distress. *Social Science & Medicine*, 30, 469-477.
- Ervasti, H. (2002, May-June). *Unemployment and well-being: A comparison of Denmark and Finland*. Paper presented for the COST A13, WG Unemployment meeting, Florence, 30.5-2.6.2002.
- Feather, N. T. & O'Brien, G. E. (1986). A longitudinal study of the effects of employment and unemployment on school-leavers. *Journal of Occupational Psychology*, 59, 121-144.
- Gallie, D. & Russell, H. (1998). Unemployment and life satisfaction: A cross-cultural comparison. *European Sociological Review*, 2, 248-280.

- Goldberg, D. & Hillier, V. (1979). A scaled version of the General Health Questionnaire. *Psychological Medicine*, 9, 139-145.
- Goldsmith, A. H., Veum, J. R., & Darity, W. (1996). The impact of labor force history on self-esteem and its component parts, anxiety, alienation and depression. *Journal of Economic Psychology*, 17, 183-220.
- Goul Andersen, J. (2001, April). *Coping with long-term unemployment: Economic security, labour market integration and well-being*. Paper prepared for the ESF/EURESCU conference "Labour market change, Unemployment and Citizenship in Europe", Helsinki, 20-25 April, 2001.
- Hakim, C. (1991). Grateful slaves and self-made women: Fact and fantasy in women's work orientations. *European Sociological Review*, 7, 101-121.
- Halvorsen, K. (1999). *Arbeidsløshet som sosialt problem*. HiO-rapport nr. 14. Oslo: HiO.
- Hamilton, V. L., Hoffman, W. S., Broman, C. L., & Rauma, D. (1993). Unemployment distress and coping: A panel study of autoworkers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 234-247.
- Hammer, T. (1993). Unemployment and mental health among young people: A longitudinal study. *Journal of Adolescence*, 16, 407-420.
- Hartley, J. (1980). The impact of unemployment upon the self-esteem of managers. *Journal of Occupational Psychology*, 53, 147-155.
- Jahoda, M. (1982). *Employment and unemployment: A social-psychological analysis*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Jahoda, M. (1988). Economic recession and mental health: Some conceptual issues. *Journal of Social Issues*, 44, 13-23.
- Jahoda, M., Lazarsfeld, P., & Zeisel, H. (1933). *Marienthal: The sociography of an unemployed community*. (English translation). Chicago, IL: Aldine.
- Kessler, R., Turner, J., & House, J. (1988). Effects of unemployment in a community sample: Main, modifying and mediating effects. *Journal of Social Issues*, 44, 69-85.
- Kokko, K., & Pulkkinen, L. (1998). Unemployment and psychological distress: Mediator effects. *Journal of Adult Psychology*, 5, 205-217.
- Kuokkanen, L., Kinnunen, U., & Mauno, S. (2000). Taloudellinen stressi ja hyvinvointi: Itsearvostus yhteyttä muuntavana ja välittävänä tekijänä. *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauslehti*, 37, 97-109.
- Leana, C. R. & Feldman, C. D. (1991). Gender differences in responses to unemployment. *Journal of Vocational Behavior*, 38, 65-77.
- Leeftang, R. L. I., Klein-Hesselink, D. J., & Spruit, I. P. (1992). Health effects of unemployment-II. Men and women. *Social Science & Medicine*, 34, 341-350.
- Lennings, C. J. (1993). The role of activity in adolescent development: A study of employment. *Adolescence*, 28, 701-710.
- Μουτζούκης, Χ., Αδαμοπούλου, Α., Γαρυφαλλος, Γ., & Καραστεργίου, Α. (1990). *Εγχειρίδιο Ερωτηματολογίου Γενικής Υγείας*. Θεσσαλονίκη: Ψυχιατρικό Νοσοκομείο Θεσσαλονίκης.
- Murphy, G. C., & Athanasou, J. A. (1999). The effect of unemployment on mental health. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 83, 1-11.
- Paugam, S. & Russell, H. (2000). The effects of employment precarity and unemployment on social isolation. In D. Gallie & S. Paugam (Eds.), *Welfare regimes and the experience of unemployment in Europe* (pp. 243-264). Oxford, England: Oxford University Press.
- Pearlin, L. I., Lieberman, M. A., Menaghan, E. G., & Mullan, J. T. (1981). The stress

- process. *Journal of Health and Social Behavior*, 22, 337-356.
- Rantakeisu, U., Starrin, B., & Hagquist, C. (1997). Unemployment, shame and ill health: An exploratory study. *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 6, 13-23.
- Russell, D. (1996). The UCLA Loneliness Scale (Version 3): Reliability, validity, and factor structure. *Journal of Personality Assessment*, 66, 20-40.
- Rowley, K. M. & Feather, N. T. (1987). The impact of unemployment in relation to age and length of unemployment. *Journal of Occupational Psychology*, 60, 323-332.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Schwarzer, R., Hahn, A., & Jerusalem, M. (1993). Negative affect in East-German migrants. Longitudinal effects of unemployment and social support. *Anxiety, Stress and Coping: An International Journal*, 6, 57-69.
- Shamir, B. (1985). Sex differences in psychological adjustment to unemployment and reemployment: A question of commitment, alternatives or finance? *Social Problems*, 33, 67-79.
- Shamir, B. (1986). Self-esteem and the psychological impact of unemployment. *Social Psychology Quarterly*, 49, 61-72.
- Starrin, B., Rantakeisu, U., & Hagquist, C. (1996). Om arbetslöshetens ekonomi och skam. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 1/2, 91-115.
- Turner, J. B., Kessler, R. C., & House, J. S. (1991). Factors facilitating adjustment to unemployment: Implications for intervention. *American Journal of Community Psychology*, 19, 521-542.
- Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων (2001). *Εθνικό Σχέδιο Δράσης για την Απασχόληση*. Αθήνα: Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων.
- Warr, P. (1987). *Work, unemployment and mental health*. Oxford, England: Oxford University Press.
- Warr, P., Jackson, P., & Banks, M. (1988). Unemployment and mental health: Some British studies. *Journal of Social Issues*, 44, 47-68.
- Waters, L. E., & Moore, K. A. (2001). Coping with economic deprivation during unemployment. *Journal of Economic Psychology*, 22, 461-482.
- Waters, L. E. & Moore, K. A. (2002). Reducing latent deprivation during unemployment: The role of meaningful leisure activity. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 75, 15-32.
- Winefield, A. H. & Tiggemann, M. (1990a). Employment status and psychological well-being: A longitudinal study. *Journal of Applied Psychology*, 75, 455-459.
- Winefield, A. H. & Tiggemann, M. (1990b). Length of unemployment and psychological distress: Longitudinal and cross-sectional data. *Social Science & Medicine*, 31, 461-465.
- Winefield, A. H., Tiggemann, M., & Winefield, H. R. (1992). Spare time use and psychological well-being in employed and unemployed young people. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 65, 307-313.

Επιθεώρηση Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού, τ. 72-73, Μάρτιος-Ιούνιος 2005, σσ. 117-134

Δέσποινα Σιδηροπούλου-Δημακάκου – Βασίλης Παυλόπουλος***

**ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΑ ΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ ΜΑΘΗΤΩΝ ΔΕΥΤΕΡΟΒΑΘΜΙΑΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΜΕ ΤΗ ΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΩΝ ΔΙΑΦΕΡΟΝΤΩΝ**

Το Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφερόντων είναι ένα εργαλείο επαγγελματικού προσανατολισμού σχεδιασμένο για να βοηθά τα άτομα στη λήψη αποφάσεων που αφορούν τα εκπαιδευτικά και επαγγελματικά τους σχέδια. Η παρούσα έρευνα είναι πιλοτική και αποτελεί μέρος ευρύτερης μελέτης για την προσαρμογή και στάθμιση στην ελληνική πραγματικότητα του εργαλείου μέτρησης Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφερόντων. Η έρευνα, έγινε σε δείγμα 511 μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από σχολεία της Αττικής και της κεντρικής Ελλάδας. Τα αποτελέσματα της έρευνας δίνουν μια εικόνα των εκπαιδευτικών και επαγγελματικών προτιμήσεων των μαθητών και μαθητριών, από τις πιο δημοφιλείς επιλογές τους έως και τις λιγότερο. Επιπλέον, γίνεται συσχέτιση των διαφερόντων των μαθητών με δημογραφικά χαρακτηριστικά, όπως το φύλο και η τάξη φοίτησης.

Despina Sederopoulou-Dimakakou – Vasilis Paulopoulos***

**CAREER INTERESTS OF SECONDARY EDUCATION STUDENTS
WITH THE USE OF CAREER INTEREST INVENTORY**

The Career Interest Inventory is a career-guidance instrument designed to assist individuals in making decisions concerning their educational and vocational plans. This pilot research is part of a broader study for the adaptation and standardization of the Career Interest Inventory in Greece. The sample consisted of 511 secondary education students from the regions of Attica and central Greece. The findings of the research give a general idea of the educational and vocational likes and dislikes of the students. Besides, students' interests are correlated with demographic characteristics such as gender and high school grade.

* Η Δ. Σ.-Δ. είναι Επίκουρη Καθηγήτρια Επαγγελματικής Αξιολόγησης και Καθοδήγησης του Τομέα Ψυχολογίας, Τμήμα Φ.Π.Ψ., του Πανεπιστημίου Αθηνών. Επικοινωνία: dsidirop@cc.uoa.gr

** Ο Β.Π. είναι λέκτορας Διαπολιτισμικής Ψυχολογίας του Τομέα Ψυχολογίας, Τμήμα Φ.Π.Ψ., του Πανεπιστημίου Αθηνών. Επικοινωνία: vrvanlop@psych.uoa.gr

Εισαγωγή

Η στάθμιση και χρήση εργαλείων διερεύνησης επαγγελματικών διαφορόντων βρίσκεται σε ένα πολύ πρώιμο στάδιο στην Ελλάδα. Ο χαρακτηρισμός της έρευνας αυτής είναι πιλοτικός και έχει ως στόχο την εξαγωγή συμπερασμάτων από τα αποτελέσματα της χορήγησης των δύο εκδόσεων του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφορόντων¹ (ΕΕΔ) σε 138 μαθητές Γ' γυμνασίου, 220 μαθητές Α' λυκείου και 153 μαθητές Γ' λυκείου σχολείων της Αττικής και της κεντρικής Ελλάδας (Πίνακας 1). Η παρούσα έρευνα αποτελεί μέρος ευρύτερης μελέτης, η οποία χρηματοδοτήθηκε από τον Ειδικό Λογαριασμό Κονδυλίων Έρευνας του Πανεπιστημίου Αθηνών, κατά τα ακαδη-

μαϊκά έτη 2001-2002 και 2002-2003. Ο στόχος της μελέτης είναι η προσαρμογή και στάθμιση στην ελληνική πραγματικότητα του εργαλείου μέτρησης Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφορόντων².

Διαφέροντα - Αξιολόγηση διαφορόντων

Προκειμένου να γίνει κατανοητή η λογική στην οποία βασίζεται το Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφορόντων, χρειάζεται να δοθεί ένας σαφής ορισμός του **διαφέροντος**. Τα διαφέροντα μπορούν να ορισθούν ως «καταστάσεις, δραστηριότητες και πράγματα που μας αρέσουν και μας προσφέρουν ευχαρίστηση. Εκδηλώνονται συνήθως μέσα από τις δραστη-

Πίνακας 1: Κατανομή των 511 μαθητών του δείγματος ως προς την τάξη φοίτησης και το φύλο.

Τάξη φοίτησης	ΦΥΛΟ					
	Αγόρια		Κορίτσια		Σύνολο	
	f	%	f	%	f	%
ΕΕΔ για Σχολεία						
Γ' Γυμνασίου	76	31,9	62	22,7	138	27,0
Α' Λυκείου	99	41,6	121	44,3	220	43,1
ΕΕΔ για Σχολεία						
Γ' Λυκείου	63	26,5	90	33,0	153	29,9
Σύνολο	238	46,6	273	53,4	511	100

Σημείωση: Οι σχετικές συνδυαστικές συχνότητες έχουν υπολογιστεί για το φύλο.

1. Υπάρχει σε δύο εκδόσεις, ανάλογα με την ηλικία των ατόμων στα οποία απευθύνεται: α) Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφορόντων για Σχολεία (Career Interest Inventory for Schools) για ηλικίες 13-15 ετών και β) Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφορόντων (Career Interest Inventory) για ηλικίες από 16 ετών και άνω.

(The Psychological Corporation, 1996 και 1995 αντίστοιχα)

2. Η χρηματοδότηση από τον Ειδικό Λογαριασμό Κονδυλίων Έρευνας αφορά στην στάθμιση του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφορόντων για Σχολεία.

ριότητες που ακολουθούμε, τα αντικείμενα στα οποία αποδίδουμε αξία, σε ό,τι βρίσκουμε διασκεδαστικό, ελκυστικό ή προκλητικό. Με αυτόν τον τρόπο, τα διαφέροντα έχουν μια σημαντική επίδραση στα εκπαιδευτικά σχέδια και στις επαγγελματικές επιλογές» (Hyde, G. & Tickey, G., 1996, σελ. 1).

Πληροφορίες για τα διαφέροντα των ατόμων και τις προτιμήσεις τους για διάφορες δραστηριότητες μπορούμε να αντλήσουμε με ποικίλους τρόπους. Πάνω από μισό αιώνα πριν, ο Super (1949), διέκρινε τρεις μεθόδους αξιολόγησης των διαφερόντων. Ο πρώτος τρόπος, τα δηλωμένα διαφέροντα, περιλαμβάνει απλώς το να ζητά κανείς από το άτομο να δηλώσει τι του αρέσει και τι όχι, σχετικά με δραστηριότητες και επαγγέλματα. Ο δεύτερος, τα εξωτερικευμένα διαφέροντα, περιλαμβάνει το να παρατηρούμε τη συμμετοχή των ανθρώπων σε διάφορες δραστηριότητες ή το πώς δαπανούν το χρόνο τους. Η τρίτη μέθοδος, τα καταγεγραμμένα διαφέροντα, αποτελεί την συχνότερα χρησιμοποιούμενη προσέγγιση για την αξιολόγηση των διαφερόντων³ (Locke, Myers, & Herr, 2001) και περιλαμβάνει τη συμπλήρωση ενός σταθμισμένου ερωτηματολογίου, το οποίο ρωτά τις προτιμήσεις και μη των ατόμων σε μια ποικιλία δραστηριοτήτων. Στα περισσότερα ερωτηματολόγια οι απαντή-

σεις των ατόμων συγκρίνονται στη συνέχεια ως προς την ομοιότητά τους με τα διαφέροντα ατόμων που εργάζονται σε συγκεκριμένα επαγγέλματα.

Η αξιολόγηση των διαφερόντων συμβάλλει κυρίως: στην ανάπτυξη της αυτογνωσίας του ατόμου, στον προσδιορισμό επαγγελματικών εναλλακτικών λύσεων, στη διαφοροποίηση των επαγγελματικών δραστηριοτήτων από τις δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου, στον προσδιορισμό αιτίων που προκαλούν έλλειψη ικανοποίησης σε εκπαιδευτικά ή επαγγελματικά θέματα, καθώς και στην αναζήτηση επαγγελματικών πληροφοριών (Brown & Brooks, 1991).

Περιγραφή του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων

Η χρήση κάθε ερωτηματολογίου διαφερόντων είναι βασικά η σύνδεση που δημιουργεί μεταξύ των πληροφοριών για τα άτομα και των πληροφοριών για τα επαγγέλματα. Το σκεπτικό στο οποίο βασίζεται η κατασκευή τέτοιων ερωτηματολογίων είναι ότι οι πληροφορίες για τα διαφέροντα του ατόμου, συνδεδεμένες με τις πληροφορίες για τα επαγγέλματα, μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να βοηθήσουν τους ανθρώπους να μάθουν περισσότερα για τον εαυτό τους και για τη σχέση τους με τον κόσμο της εργα-

3. Παρά το γεγονός ότι τα ερωτηματολόγια διαφερόντων θεωρούνται δημοφιλή, υπάρχουν αρκετοί λόγοι που συνηγορούν στη χρησιμοποίηση και άλλων συμπληρωματικών μεθόδων. Τέτοιοι λόγοι αποτελούν α) η περίπτωση να θεωρήσει ο πελάτης ότι το ερωτηματολόγιο είναι ένα «μαγικό μέσο» που θα δώσει οριστιζές απαντήσεις (Yost & Corbishley, 1987), β) το γεγονός ότι η έρευνα δείχνει πως τα δηλωμένα ερωτηματολόγια έχουν μεγαλύτερη προγνωστική αξία από τα καταγεγραμμένα (Dolliver, 1969. Borgen & Selig, 1978. Bartling & Hood, 1981. Slaney & Russel, 1981. Holland, 1985).

σίας. Το Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφερόντων και στις δύο εκδόσεις του, βασίζεται στην αντίληψη ότι κάθε επάγγελμα απαιτεί κάποιο βαθμό αλληλεπίδρασης με στοιχειά, ανθρώπους (ή/και ζώα) και με αντικείμενα. Το επίπεδο της αλληλεπίδρασης με στοιχειά, ανθρώπους και αντικείμενα διαμορφώνει τη βάση για την ομαδοποίηση των επαγγελματιών σε ομάδες που συνεισφέρουν στην επαγγελματική εξερεύνηση. Το Ερωτηματολόγιο Επαγγελματι-

κών Διαφερόντων αποτελείται από 15 Επαγγελματικές Ομάδες που καθορίζονται με αυτόν ακριβώς τον τρόπο. Οι ομάδες είναι: Κοινωνικές επιστήμες, Υπηρεσίες γραφείου, Υπηρεσίες υγείας, Αγροτικός κλάδος, Εξυπηρέτηση πελατών, Καλές τέχνες, Μαθηματικά και Θετικές επιστήμες, Οικοδομικά επαγγέλματα, Υπηρεσίες Εκπαίδευσης, Νομικές υπηρεσίες, Μεταφορές, Πωλήσεις, Διοίκηση, Τεχνίτες, Χειρισμός μηχανημάτων⁴ (Hyde, G. & Trickey, G., 1996).

4. Αναλυτικότερα, στο Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφερόντων οι Επαγγελματικές Ομάδες περιγράφονται ως εξής (βλ. Hyde, G. & Trickey, G., 1996, σελ. 3):

Κοινωνικές επιστήμες: Οι εργαζόμενοι στον τομέα αυτό ενδιαφέρονται για τις κοινωνικές ανάγκες των ανθρώπων. Παραδείγματα επαγγελματιών στον τομέα αυτό: σύμβουλος, κοινωνικός λειτουργός, ψυχολόγος, κοινωνιολόγος, ιστορικός.

Υπηρεσίες γραφείου: Οι εργαζόμενοι στον τομέα αυτό κάνουν διάφορα πράγματα, όπως να αρχειοθετούν έγγραφα ή στοιχειά και να χειρίζονται μηχανές γραφείου. Παραδείγματα επαγγελματιών στον τομέα αυτό: γραμματέας, δακτυλογράφος, ταμίης, λογιστής.

Υπηρεσίες Υγείας: Εργαζόμενοι αυτού του τομέα παρέχουν μια ποικιλία υπηρεσιών στους άρρωστους, τους τραυματισμένους, και στα άτομα με αναπηρίες. Παραδείγματα επαγγελματιών: νοσοκόμος, γιατρός, εργοθεραπευτής, κτηνίατρος, χειρουργός.

Αγροτικός Κλάδος: Αυτός ο τομέας περιλαμβάνει επαγγέλματα σχετικά με φυτά και ζώα. Παραδείγματα επαγγελματιών: γεωργός, αγροφύλακας, κηπουρός, εκπαιδευτής αλόγων.

Εξυπηρέτηση πελατών: Εργαζόμενοι αυτού του τομέα εκτελούν μια ποικιλία καθηκόντων, όπως φρούρηση και καθαριότητα κτηρίων, προετοιμασία και σερβίρισμα φαγητού, κόψιμο και περιποίηση μαλλιών. Παραδείγματα επαγγελματιών: μάγειρας, αστυνομικός, αεροσυνοδός.

Καλές Τέχνες: Εργαζόμενοι αυτού του τομέα χρησιμοποιούν τις ειδικές τους ικανότητες σε δημιουργικές τέχνες και την ψυχαγωγία. Παραδείγματα επαγγελματιών: συγγραφέας, καλλιτέχνης, εκδότης, ρεπόρτερ ειδήσεων, μουσικός, τραγουδιστής, φωτογράφος.

Μαθηματικά και Θετικές Επιστήμες: Στους εργαζόμενους στον τομέα αυτό αρέσει να κάνουν έρευνες που συχνά αφορούν την παρατήρηση φαινομένων και τη διεξαγωγή πειραμάτων. Παραδείγματα επαγγελματιών: μηχανικός, προγραμματιστής ηλεκτρονικού υπολογιστή, χημικός.

Οικοδομικά επαγγέλματα: Επαγγέλματα αυτού του τομέα έχουν να κάνουν με υψηλής εξειδίκευσης εργασίες. Παραδείγματα επαγγελματιών: μαραγκός, χτίστης, υδραυλικός, ελασχοματιστής, οξυγονοκολλητής, επισκευαστής οροφής.

Υπηρεσίες εκπαίδευσης: Στους εργαζόμενους στον τομέα αυτό αρέσει να βοηθούν τους ανθρώπους να μαθαίνουν. Παραδείγματα επαγγελματιών: δάσκαλος, βιβλιοθηκονόμος, υπάλληλος μουσείου, καθηγητής πανεπιστημίου.

Νομικές Υπηρεσίες: Οι εργαζόμενοι αυτού του τομέα συμβουλεύουν τους ανθρώπους για νομικά ζητήματα. Παραδείγματα επαγγελματιών: νομικός σύμβουλος, δικηγόρος.

Μεταφορές: Η πλειονότητα των εργαζομένων αυτού του τομέα χειρίζονται οχήματα όπως φορτηγό, τρακτέρ και λεωφορεία. Παραδείγματα επαγγελματιών: οδηγός ασθενοφόρου, οδηγός φορτηγού, τεχνίτης συνεργείου αυτοκινήτων.

Πωλήσεις: Περιλαμβάνουν την αγορά και την πώληση προϊόντων και υπηρεσιών. Παραδείγματα επαγγελματιών: πωλητής, κτηματομεσίτης.

Το Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφερόντων εκδίδεται σε δύο επίπεδα, σχεδιασμένα να συμβαδίζουν με το επίπεδο ωριμότητας των μαθητών και να τους κινητοποιούν να μάθουν περισσότερα για τον εαυτό τους, για τα διαφέροντά τους και για το πώς αυτά τα διαφέροντα σχετίζονται με τα εκπαιδευτικά και επαγγελματικά τους σχέδια.

Η μία έκδοση, το *Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφερόντων για Σχολεία (Career Interest Inventory for Schools)* σχεδιάστηκε για να χρησιμοποιείται από μαθητές ηλικιών 13-15 ετών. Αποτελείται από 120 δηλώσεις σχετικές με επαγγελματικές δραστηριότητες και σχεδιασμένες για να συνδέουν τα διαφέροντα των μαθητών με τις 15 *Επαγγελματικές Ομάδες* που αντιστοιχούν τον κόσμο της εργασίας. Το *Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφερόντων για Σχολεία* περιέχει, επίσης, 16 δηλώσεις σχετι-

κές με εκπαιδευτικούς τομείς, οι οποίες σχεδιάστηκαν για να καθορίζουν τα διαφέροντα του ατόμου σε μια ποικιλία εκπαιδευτικών ή επαγγελματικών προγραμμάτων κατάρτισης ή μαθητείας⁵.

Το *Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφερόντων (για Ενήλικες) (Career Interest Inventory)* απευθύνεται στις ηλικίες από 16 ετών και άνω. Αποτελείται από 150 δηλώσεις σχετικές με επαγγελματικές δραστηριότητες και από 20 δηλώσεις σχετικές με σχολές μεταλυκειακού επιπέδου, που έχουν σχεδιασθεί για να καθορίζουν το ενδιαφέρον του ατόμου σε μια ποικιλία μεταλυκειακών εκπαιδευτικών ή επαγγελματικών προγραμμάτων κατάρτισης που παρέχονται από πανεπιστήμια ή προγράμματα μαθητείας⁶.

Και στις δύο εκδόσεις του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων, ο βαθμός διαφέροντος σε κάθε πρόταση βαθμολογείται με μία πεντά-

Διοίκηση: Εργαζόμενοι αυτού του τομέα δημιουργούν στόχους, διευθύνουν επιχειρήσεις, ελέγχουν δραστηριότητες μέσα σε ένα οργανισμό. Παραδείγματα επαγγελμάτων: διευθυντής, λογιστής, τραπεζίτης.

Τεχνίτες: Οι εργαζόμενοι αυτού του τομέα συνήθως χρησιμοποιούν εργαλεία για να φτιάξουν ή να επιδιορθώσουν μικρά αντικείμενα. Παραδείγματα επαγγελμάτων: επιδιορθωτής κοσμημάτων, κλειδαράς, επιδιορθωτής ηλεκτρονικών συσκευών.

Χειρισμός Μηχανημάτων: Οι εργαζόμενοι αυτού του τομέα χρησιμοποιούν και χειρίζονται μηχανές που έχουν να κάνουν με μέταλλα, χαρτί ή ξύλο. Παραδείγματα επαγγελμάτων: χειριστής πιεστηρίου, χειριστής πριονιού, χειριστής καμινιού.

5. Οι εκπαιδευτικοί αυτοί τομείς είναι: 1. Δραματική Τέχνη, 2. Χειροτεχνία, Σχέδιο και Τεχνολογία, 3. Μαθηματικά, 4. Συντήρηση αυτοκινήτων, 5. Επιστήμες, 6. Μαγειρική ή Ραπτική, 7. Τέχνη ή Μουσική, 8. Αγροτικές δραστηριότητες ή Φροντίδα ζώων, 9. Δημοσιογραφία, 10. Μηχανήματα δακτυλογράφησης ή γραφείου, 11. Ιστορία, Γεωγραφία ή Ανθρωπιστικές επιστήμες, 12. Επιστήμες υγείας, 13. Συγγραφή λογοτεχνικού κειμένου, 14. Ηλεκτρονικοί Υπολογιστές, 15. Γλώσσα ή Λογοτεχνία, 16. Λογιστική ή εργασίες γραφείου (βλ. Hyde, G. & Trickey, G., 1996, σελ. 5).

6. Οι εκπαιδευτικές περιοχές είναι: 1. Εμπόριο ή πωλήσεις, 2. Προγραμματισμός Η/Υ, 3. Ηλεκτρονικά ή εμπόριο ηλεκτρικών ειδών, 4. Υδραυλικά ή συγκολλήσεις, 5. Συντήρηση αυτοκινήτων, 6. Ευλουργική ή οικοδομικές κατασκευές, 7. Επεξεργασία κειμένου ή δακτυλογράφηση, 8. Κομμωτική, 9. Λογιστικά ή εργασίες γραφείου, 10. Μαγειρική ή Ραπτική, 11. Μουσική ή Τέχνη, 12. Αγροτικές δραστηριότητες ή Φροντίδα ζώων, 13. Μαθηματικά ή Επιστήμες, 14. Αγγλικά ή Ξένες γλώσσες, 15. Διοίκηση επιχειρήσεων, 16. Συγγραφή, 17. Δραματική Τέχνη, 18. Φωτογραφία, 19. Επιστήμες υγείας, 20. Δημοσιογραφία. (βλ. Hyde, G. & Trickey, G., 1995, σελ. 5).

βαθμη κλίμακα, που δηλώνει το βαθμό προτίμησης στην εκάστοτε πρόταση. Η κλίμακα είναι 5 = μου αρέσει πάρα πολύ, 4 = μου αρέσει πολύ, 3 = δεν είμαι σίγουρος/η, 2 = μου αρέσει λίγο, 1 = δεν μου αρέσει.

Η Έρευνα

Ευρήματα

Η στατιστική επεξεργασία των δεδομένων αναφέρεται στον προκαταρκτικό έλεγχο των ψυχομετρικών χαρακτηρισιστικών των δύο εκδόσεων του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Ενδιαφερόντων, για Σχολεία και για Ενήλικες. Τα αποτελέσματα συνοψίζονται σε τέσσερα μέρη, τα οποία περιλαμβάνουν: (α) τους περιγραφικούς στατιστικούς δείκτες για το συνολικό δείγμα, (β) τους δείκτες αξιοπιστίας, (γ) τους ελέγχους εγκυρότητας, και (δ) τη σύγκριση μέσων όρων των επαγγελματικών ομάδων ως προς την τάξη φοίτησης και το φύλο των συμμετεχόντων. Σημειώνεται ότι, παρά την κοινή ονοματολογία των 15 επαγγελματικών ομάδων που αξιολογούνται με το Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφερόντων, οι δύο εκδόσεις του ερωτηματολογίου διαφέρουν τόσο στον αριθμό των προτάσεων όσο και στο νοηματικό τους περιεχόμενο, το οποίο έχει προσαρμοστεί στις ανάγκες διαφορετικών ηλικιακών ομάδων. Οι διαφορές αυτές επέβαλαν τη διενέργεια ξεχωριστών στατιστικών αναλύσεων για τις δύο εκδόσεις του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Ενδιαφερόντων και η μεταξύ τους σύγκριση είναι μόνο περιγραφικής μορφής.

Περιγραφικοί στατιστικοί δείκτες

Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Ενδιαφερόντων για Σχολεία: Όπως φαίνεται στον Πίνακα 2, οι μέσοι όροι των επαγγελματικών ομάδων του ερωτηματολογίου, οι οποίοι δηλώνουν το επίπεδο προτίμησης της κάθε επαγγελματικής ομάδας από το σύνολο του δείγματος, παρουσιάζουν εύρος διακύμανσης της τάξης των 1,24 βαθμών στην πενταβάθμια κλίμακα μέτρησης. Τη μεγαλύτερη προτίμηση συγκεντρώνουν οι «Κοινωνικές επιστήμες» ($M=2,76$). Ακολουθούν οι «Υπηρεσίες εκπαίδευσης», η «Διοίκηση», οι «Υπηρεσίες υγείας» και οι «Υπηρεσίες γραφείου», με μέση βαθμολογία που κυμαίνεται μεταξύ 2,51-2,55. Στον αντίποδα, τα χαμηλότερα επίπεδα προτίμησης εμφανίζουν επαγγελματικές ομάδες που περιλαμβάνουν κυρίως χειρωνακτικά επαγγέλματα: «Χειρισμός μηχανημάτων» ($M=1,52$), «Οικοδομικά επαγγέλματα» ($M=1,65$), «Μεταφορές» ($M=1,73$) και «Τεχνίτες» ($M=1,87$). Οι μέσοι όροι αυτών των επαγγελματικών ομάδων βρέθηκαν κάτω από την τιμή 2 της κλίμακας μέτρησης, η οποία δηλώνει «λίγη» προτίμηση. Η μορφή της κατανομής των τεσσάρων επαγγελματικών ομάδων με τους χαμηλότερους μέσους όρους παρουσιάζει έντονη ασυμμετρία προς το αριστερό άκρο, ενώ επίσης σημείωσαν τις μικρότερες τυπικές αποκλίσεις. Δηλαδή, οι ομάδες που σχετίζονται με χειρωνακτικά επαγγέλματα απορρίπτονται εμφανώς από τη μεγάλη πλειοψηφία του δείγματος. Αντίθετα, η μορφή των κατανομών των υπολοίπων επαγγελματικών ομάδων τείνει να είναι κωδωνοειδής συμμετρική, με ελαφρές μόνο αποκλίσεις

Πίνακας 2: Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των επαγγελματικών ομάδων του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για το συνολικό δείγμα.

Επαγγελματικές ομάδες	ΕΕΔ για Σχολεία		ΕΕΔ για Ενήλικες	
	<i>M</i>	<i>s</i>	<i>M</i>	<i>s</i>
A-Κοινωνικές επιστήμες	2,76	0,92	2,95	0,97
B-Υπηρεσίες γραφείου	2,51	0,73	2,29	0,78
Γ-Υπηρεσίες υγείας	2,52	0,9	2,55	0,86
Δ-Αγροτικός κλάδος	2,28	0,85	2,25	0,89
Ε-Εξυπηρέτηση πελατών	2,14	0,81	1,99	0,67
Ζ-Καλές τέχνες	2,41	0,89	2,72	0,86
Η-Μαθηματικά & Θετικές επιστήμες	2,31	0,81	2,58	0,89
Θ-Οικοδομικά επαγγέλματα	1,65	0,66	1,46	0,57
Ι-Υπηρεσίες εκπαίδευσης	2,55	0,91	2,80	1,02
Κ- Νομικές υπηρεσίες	2,30	0,99	2,36	0,91
Λ-Μεταφορές	1,73	0,76	1,63	0,62
Μ-Πωλήσεις	2,12	0,75	2,19	0,69
Ν-Διοίκηση	2,54	0,8	2,91	0,86
Ξ-Τεχνίτες	1,87	0,64	1,85	0,64
Ο-Χειρισμός μηχανημάτων	1,52	0,63	1,38	0,59

Σημείωση: Η κλίμακα βαθμολόγησης κυμαίνεται από 1 = «καθόλου» μέχρι 5 = «πάρα πολύ».

προς το δεξί άκρο για τις ομάδες που συγκέντρωσαν την υψηλότερη μέση προτίμηση.

Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Ενδιαφερόντων για Ενήλικες: Παρόμοια με τα παραπάνω ευρήματα είναι η εικόνα που παρουσιάζουν οι βαθμολογίες των επαγγελματικών ομάδων του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για Ενήλικες (βλ. Πίνακα 2). Και εδώ οι «Κοινωνικές επιστήμες» ($M=2,95$) καταλαμβάνουν την πρώτη θέση. Πολύ κοντά βρίσκεται η «Διοίκηση» ($M=2,91$), ενώ αμέσως μετά ξεχωρίζουν οι «Υπηρεσίες Εκπαίδευσης» ($M=2,80$), οι «Καλές τέχνες» ($M=2,72$), τα «Μαθηματικά και Θετικές επιστήμες» ($M=2,58$) και οι «Υπηρεσίες υγείας» ($M=2,55$). Τα χαμηλότερα επίπεδα προτίμησης ανήκουν πάλι στις επαγ-

γελματικές ομάδες: «Χειρισμός μηχανημάτων» ($M=1,38$), «Οικοδομικά επαγγέλματα» ($M=1,46$) και «Μεταφορές» ($M=1,63$), με μέσους όρους που προσεγγίζουν τη χαμηλότερη τιμή της κλίμακας μέτρησης. Η απόκλιση από τη συμμετρία είναι πιο έντονη στις κατανομές των επαγγελματικών ομάδων με τη χαμηλότερη βαθμολογία και συνοδεύεται από σχετικά περιορισμένη διασπορά, όπως δηλώνουν οι μικρές τυπικές αποκλίσεις τους. Τέλος, σημειώνεται ότι το εύρος διακύμανσης, δηλ. η απόσταση ανάμεσα στον υψηλότερο και τον χαμηλότερο μέσο όρο, των επαγγελματικών ομάδων του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για Ενήλικες (1,57) είναι μεγαλύτερο από την αντίστοιχη τιμή του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για Σχολεία (1,24), το οποίο δηλώνει

πιθανώς σαφέστερη τοποθέτηση των προτιμήσεων των μαθητών μεγαλύτερης ηλικίας.

Αξιοπιστία

Μετρήθηκαν δύο τύποι αξιοπιστίας του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων: η αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας (δείκτες alpha του Cronbach) και η αξιοπιστία των ημικλάστων (δείκτες split-half του Guttman).

Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφερόντων για Σχολεία: Η αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας της έκδοσης του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για Σχολεία κρίνεται ως ιδιαίτερα ικανοποιητική εφόσον

οι δείκτες alpha του Cronbach κυμαίνονται από 0,72 («Υπηρεσίες γραφείου») έως 0,89 («Νομικές υπηρεσίες»), ενώ οι τιμές αυτές είναι ίσες ή ανώτερες του 0,80 για 9 από τις 15 ομάδες (βλ. Πίν. 3). Σε ανάλογα υψηλά επίπεδα βρέθηκε ότι είναι η αξιοπιστία με τη μέθοδο των ημικλάστων. Η χαμηλότερη τιμή για τον δείκτη του Guttman είναι 0,69 («Μαθηματικά και Θετικές επιστήμες») και η υψηλότερη ανήκει πάλι στις «Νομικές υπηρεσίες» (0,89).

Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφερόντων για Ενήλικες: Όπως δείχνει ο Πίνακας 3, η εσωτερική συνάφεια των επαγγελματικών ομάδων του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για Ενήλικες κυμαίνεται σε παρόμοια επίπεδα με την έκδοση του Ερωτηματολογίου Επαγ-

Πίνακας 3: Αξιοπιστία (δείκτες Cronbach alpha και Guttman split-half) των επαγγελματικών ομάδων του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων).

Επαγγελματικές ομάδες	ΕΕΔ για Σχολεία		ΕΕΔ για Ενήλικες	
	Cronbach alpha	Guttman split-half	Cronbach alpha	Guttman split-half
A-Κοινωνικές επιστήμες	2,76	0,92	2,95	0,97
A-Κοινωνικές επιστήμες	0,83	0,83	0,87	0,82
B-Υπηρεσίες γραφείου	0,72	0,78	0,82	0,77
Γ-Υπηρεσίες υγείας	0,83	0,84	0,83	0,84
Δ-Αγροτικός κλάδος	0,80	0,82	0,86	0,88
Ε-Εξυπηρέτηση πελατών	0,79	0,74	0,74	0,72
Ζ-Καλές τέχνες	0,80	0,76	0,80	0,69
Η-Μαθηματικά & Θετικές επιστήμες	0,75	0,69	0,73	0,78
Θ-Οικοδομικά επαγγέλματα	0,81	0,73	0,77	0,67
Ι-Υπηρεσίες εκπαίδευσης	0,82	0,78	0,84	0,80
Κ- Νομικές υπηρεσίες	0,89	0,89	0,84	0,84
Λ-Μεταφορές	0,84	0,73	0,79	0,72
Μ-Πωλήσεις	0,77	0,72	0,74	0,74
Ν-Διοίκηση	0,76	0,80	0,77	0,83
Ξ-Τεχνίτες	0,75	0,70	0,79	0,81
Ο-Χειρισμός μηχανημάτων	0,82	0,80	0,82	0,73

γελματικών Διαφερόντων για Σχολεία, με ελάχιστον αποκλίσεις προς τα πάνω ή προς τα κάτω, οι οποίες δεν δηλώνουν ουσιαστική διαφοροποίηση όσον αφορά την αξιοπιστία του ερωτηματολογίου. Η χαμηλότερη τιμή για τον δείκτη alpha του Cronbach είναι 0,74 και ανήκει στις επαγγελματικές ομάδες «Εξυπηρέτηση πελατών» και «Πωλήσεις», ενώ την υψηλότερη τιμή (0,87) έχουν οι «Κοινωνικές επιστήμες». Ο δείκτης του Guttman για την αξιοπιστία των ημικλάστων εγγίζει το 0,88 για τον «Αγροτικό κλάδο», ενώ σε δύο μόνο περιπτώσεις πέφτει κάτω από 0,70 (0,67 για τα «Οικοδομικά επαγγέλματα» και 0,69 για τις «Καλές τέχνες»). Οι παραπάνω μετρήσεις δείχνουν ότι το Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφερόντων και στις δύο εκδόσεις του (για Σχολεία και για Ενήλικες) είναι ένα αρκετά αξιόπιστο εργαλείο, όσον αφορά τη σταθερότητα της εσωτερικής του δομής.

Εγκυρότητα

Η εγκυρότητα εννοιολογικής κατασκευής (construct validity) του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων διερευνήθηκε με την ανάλυση παραγόντων. Ελέγχθηκε επίσης η διακριτική εγκυρότητα (discriminant validity) του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων όσον αφορά τη δυνατότητα διαφοροποίησης των μέσων όρων προτίμησης των επαγγελματικών ομάδων ανάλογα με την εκπαιδευτική επιλογή των μαθητών.

Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφερόντων για Σχολεία: Η διερευ-

νητική ανάλυση παραγόντων των επαγγελματικών ομάδων του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων έγινε με τη μέθοδο της ανάλυσης κύριων συνιστωσών με ορθογώνια (varimax) περιστροφή, εφόσον δεν βρέθηκε αξιολογή συνάφεια μεταξύ των παραγόντων. Ο προκαταρκτικός έλεγχος των δεδομένων έδωσε ικανοποιητικά αποτελέσματα όσον αφορά την επάρκεια της δειγματοληψίας (δείκτης Kaiser-Meyer-Olkin = 0,89) και το κριτήριο σφαιρικότητας, του Bartlett: $\chi^2(105) = 3225,98, p < 0,001$. Λαμβάνοντας υπόψη το διάγραμμα ιδιοτιμών (screen test. Catell, 1961), το ποσοστό της εξηγούμενης διασποράς συνολικά και κατά παράγοντα και το νοηματικό περιεχόμενο, επιλέχθηκε η λύση των δύο παραγόντων (βλ. Πίν. 4). Και οι δύο αυτοί παράγοντες έχουν πολύ καλή αξιοπιστία εσωτερικής συνέπειας ($\alpha = 0,89$), ενώ εξηγούν το 60% της ολικής διακύμανσης των τιμών.

Ο πρώτος παράγοντας ονομάστηκε «Επιστήμες και Διοίκηση» εφόσον οι 9 επαγγελματικές ομάδες που περιλαμβάνει, αναφέρονται κυρίως σε επιστήμες (π.χ. «Κοινωνικές επιστήμες», «Υπηρεσίες Εκπαίδευσης», «Νομικές υπηρεσίες») και διοίκηση (π.χ. «Διοίκηση», «Υπηρεσίες γραφείου»). Εδώ εντάχθηκαν επίσης οι «Καλές τέχνες» και ο «Αγροτικός κλάδος». Ο δεύτερος παράγοντας, «Πρακτικά επαγγέλματα», έχει εμφανώς εφαρμοσμένο προσανατολισμό, αφού οι 6 επαγγελματικές ομάδες που εντάχθηκαν σε αυτόν, παραπέμπουν σε χειρωνακτικά επαγγέλματα (π.χ. «Χειρισμός μηχανημάτων», «Οικοδομικά επαγγέλματα», «Μεταφορές»), καθώς και στα «Μαθηματικά και Θετι-

Πίνακας 4: Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις των επαγγελματικών ομάδων του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για το συνολικό δείγμα.

Επαγγελματικές ομάδες	ΕΕΔ για Σχολεία		ΕΕΔ για Ενήλικες	
	ΠΕ1	ΠΕ2	ΠΕ1	ΠΕ2
A-Κοινωνικές επιστήμες	0,80			0,83
B-Υπηρεσίες γραφείου	0,75		0,33	0,61
Γ-Υπηρεσίες υγείας	0,74			0,64
Δ-Αγροτικός κλάδος	0,56	0,42	0,35	0,50
Ε-Εξυπηρέτηση πελατών	0,59	0,36	0,36	0,56
Ζ-Καλές τέχνες	0,55			0,49
Ι-Υπηρεσίες εκπαίδευσης	0,83			0,84
Κ- Νομικές υπηρεσίες	0,70			0,73
Ν-Διοίκηση	0,69	0,33		0,53
Η-Μαθηματικά & Θετικές επ.	0,45	0,51	0,64	
Θ-Οικοδομικά επαγγέλματα		0,86	0,88	
Λ-Μεταφορές		0,79	0,83	
Μ-Πωλήσεις	0,40	0,70	0,70	
Ε-Τεχνίτες	0,38	0,78	0,76	
Ο-Χειρισμός μηχανημάτων		0,87	0,86	
Ιδιωτική	6,58	2,41	5,26	2,92
% εξηγ. διασποράς	43,90	16,08	35,05	19,45
Cronbach alpha	0,89	0,89	0,88	0,84

Σημείωση: Ανάλυση κύριων συνιστωσών με ορθογώνια περιστροφή. Οι πρωτεύουσες φορτίσεις με έντονα στοιχεία. Φορτίσεις μικρότερες από |0,30| έχουν παραλειφθεί. ΠΕ1: Επιστήμες και Διοίκηση. ΠΕ2: Πρακτικά Επαγγέλματα. ΠΕ1: Πρακτικά Επαγγέλματα. ΠΕ2: Επιστήμες και Διοίκηση.

κές επιστήμες». Σημειώνεται ότι όλες οι πρωτεύουσες φορτίσεις των επαγγελματικών ομάδων είναι αρκετά υψηλές (άνω του 0,50). Υψηλές δευτερεύουσες φορτίσεις σημείωσαν τα «Μαθηματικά» (0,45) και ο «Αγροτικός κλάδος» (0,42), το οποίο δηλώνει ότι οι δύο αυτές επαγγελματικές ομάδες έχουν αξιολογή συνάφεια και με τον δεύτερο παράγοντα, πέραν αυτού στον οποίο εντάχθηκαν.

Όσον αφορά τη διακριτική εγκυρότητα του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για Σχολεία, έγινε έλεγχος της στατιστικής

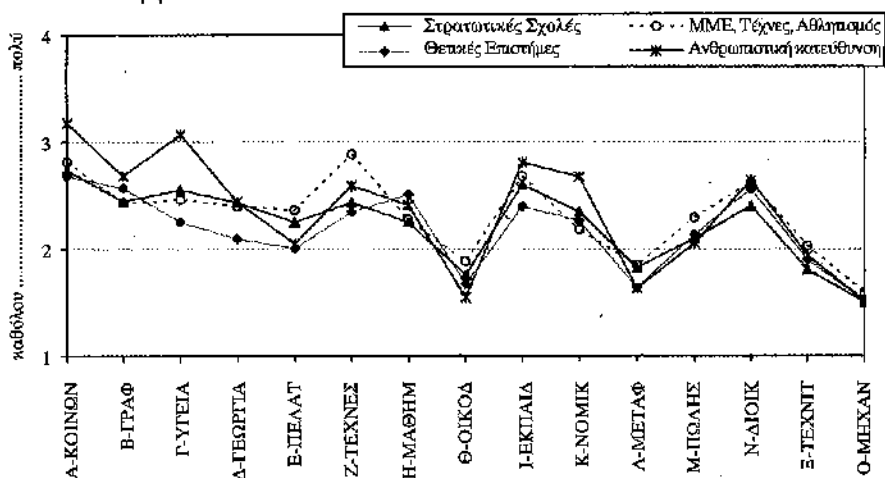
σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων των επαγγελματικών ομάδων (εξαρτημένες μεταβλητές) ως προς την αναφερόμενη εκπαιδευτική επιλογή των μαθητών (ανεξάρτητη μεταβλητή). Το αποτέλεσμα της πολυμεταβλητής ανάλυσης διακύμανσης (MANOVA) προέκρινε στατιστικώς σημαντικό. Ο δείκτης Λ του Wilks ισούται με 0,63 και αντιστοιχεί σε τιμή $F(45, 705)=2,59$, $p<0,001$, ενώ σύμφωνα με το δείκτη η^2 το 14% της διακύμανσης της βαθμολογίας των επαγγελματικών ομάδων ερμηνεύεται από τη στατιστική επίδραση

της εκπαιδευτικής επιλογής. Σε μονομεταβλητό επίπεδο, εντοπίστηκαν διαφορές των μέσων όρων σε έξι επαγγελματικές ομάδες. Από τις πολλαπλές συγκρίσεις των μέσων όρων ανά ζεύγη με το post hoc κριτήριο του Scheffé προέκυψε ότι οι μαθητές που δηλώνουν ότι επέλεξαν σχολές θεωρητικής και ανθρωπιστικής κατεύθυνσης σημείωσαν υψηλότερο μέσο όρο από τους υπόλοιπους μαθητές στις «Υπηρεσίες υγείας», $F(3, 251)=8,42, p<0,001$, στις «Κοινωνικές επιστήμες», $F(3, 251)=2,89, p<0,05$, στις «Υπηρεσίες Εκπαίδευσης», $F(3, 251)=2,75, p<0,05$, και στις «Νομικές υπηρεσίες», $F(3, 251)=2,52, p<0,05$. Επίσης, οι μαθητές που επέλεξαν να σπουδάσουν σε σχολές ΜΜΕ, καλών τεχνών και αθλητισμού σημείωσαν υψηλότερο μέσο όρο από τους υπόλοιπους συμμαθητές τους στις «Καλές τέχνες», $F(3, 251)=3,66, p<0,05$, και στην «Εξυπηρέτηση πελατών», $F(3, 251)=$

$2,78, p<0,05$. Τα αποτελέσματα αυτά παρουσιάζονται και στο Σχήμα 1.

Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφερόντων για Ενήλικες Η ανάλυση παραγόντων των επαγγελματικών ομάδων του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για Ενήλικες έγινε με τις ίδιες ακριβώς παραμέτρους, όπως η έκδοση για Σχολεία: ανάλυση κύριων συνιστωσών με ορθογώνια περιστροφή των αξόνων. Ο έλεγχος των προϋποθέσεων για την εφαρμογή της ανάλυσης παραγόντων έδειξε ότι πληρούνται τα κριτήρια επάρκειας της δειγματοληψίας (δείκτης $KMO=0,81$) και σφαιρικότητας των δεδομένων, του Bartlett: $\chi^2(105)=1294,50, p<0,001$. Η τελική ανάδειξη δύο κύριων συνιστωσών έγινε κι εδώ με βάση το διάγραμμα ιδιοτιμών, το ποσοστό της διασποράς που ερμηνεύεται από τους παράγοντες και το νοηματικό τους περιεχόμενο. Η συνολικά εξηγούμενη διακύμανση εγγίζει

Σχήμα 1: Μέσοι όροι των επαγγελματικών ομάδων του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για Σχολεία ως προς την εκπαιδευτική επιλογή.

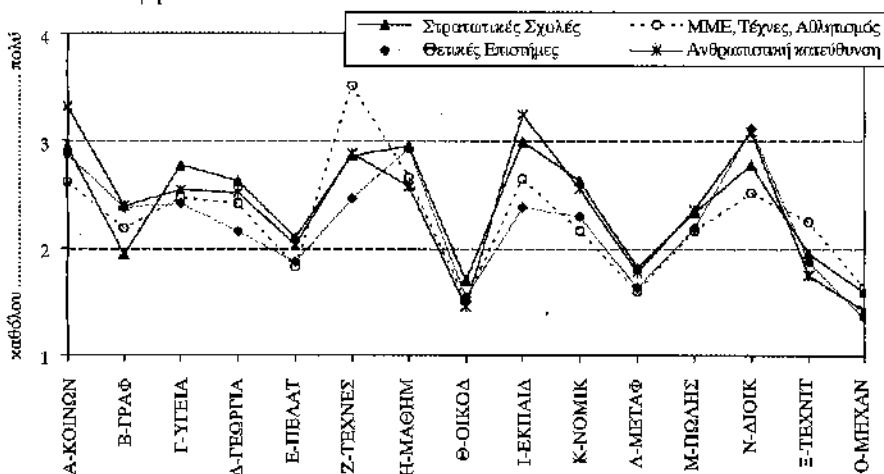
το 55%, ενώ και η εσωτερική συνέπεια των παραγόντων είναι πολύ καλή ($\alpha=0,88$ και $0,84$ για τον πρώτο και τον δεύτερο παράγοντα, αντίστοιχα).

Το εννοιολογικό περιεχόμενο των παραγόντων του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για Ενήλικες είναι ακριβώς ίδιο με αυτό της έκδοσης για Σχολεία. Οι διαφοροποιήσεις που εντοπίζονται, είναι άνευ πρακτικής-ερμηνευτικής σημασίας και αναφέρονται μόνο στη σειρά ανάδειξης των παραγόντων και στα μεγέθη των φορτίσεων. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 4, τα «Πρακτικά επαγγέλματα» (χειρωνακτικές δραστηριότητες και «Μαθηματικά και Θετικές επιστήμες») συγκροτούν τώρα τον πρώτο παράγοντα, παρά τον μικρότερο αριθμό επαγγελματικών ομάδων που περιλαμβάνουν (6). Αυτό οφείλεται ενδεχομένως στο γεγονός ότι οι μεταξύ τους συνάψεις είναι υψηλότερες από αυτές των 9 επαγγελματικών ομάδων του παράγοντα «Επιστή-

μες και διοίκηση» (κοινωνικές επιστήμες, επιστήμες υγείας, υπηρεσίες εκπαίδευσης, διοίκηση, αλλά και τέχνες και αγροτικός κλάδος). Συγκριτικά με την ανάλυση παραγόντων της έκδοσης του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για Σχολεία, παρατηρούμε ότι πλέον δεν υπάρχουν αξιόλογες δευτερεύουσες φορτίσεις των επαγγελματικών ομάδων, ενώ οι πρωτεύουσες φορτίσεις είναι και πάλι αρκετά υψηλές, άνω του $0,50$, με εξαίρεση την ομάδα «Καλές τέχνες», που όμως προσεγγίζει την τιμή αυτή ($0,49$).

Όσον αφορά τη διακριτική εγκυρότητα του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για Ενήλικες, το αποτέλεσμα της ανάλυσης διακύμανσης με εξαρτημένες μεταβλητές τις επαγγελματικές ομάδες και ανεξάρτητη μεταβλητή την αναφερόμενη εκπαιδευτική επιλογή προέκυψε στατιστικώς σημαντικό. Η τιμή του πολυμεταβλητού κριτηρίου Λ του

Σχήμα 2: Μέσοι όροι των επαγγελματικών ομάδων του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για ενήλικες ως προς την εκπαιδευτική επιλογή.

Wilks ήταν 0,47 και αντιστοιχεί σε $F(45, 289)=1,86, p<0,001, \eta^2=0,22$, δηλ. 22% της διασποράς των επαγγελματικών ομάδων ερμηνεύεται από τη στατιστική επίδραση της εκπαιδευτικής επιλογής. Οι μονομεταβλητές αναλύσεις ανέδειξαν διαφορές των μέσων όρων πέντε επαγγελματικών ομάδων. Οι πολλαπλές συγκρίσεις ανά ζεύγη έγιναν με το κριτήριο του Scheffé. Βρέθηκε ότι οι μαθητές που επέλεξαν σχολές θεωρητικής και ανθρωπιστικής κατεύθυνσης σημείωσαν τον υψηλότερο μέσο όρο στις «Κοινωνικές επιστήμες», $F(3, 111)=2,73, p<0,05$, και στις «Υπηρεσίες Εκπαίδευσης», $F(3, 111)=4,55, p<0,01$. Οι μαθητές που επέλεξαν σπουδές σε ΜΜΕ, καλές τέχνες και αθλητισμό εμφάνισαν τον υψηλότερο μέσο όρο στις «Καλές τέχνες», $F(3, 111)=5,82, p<0,001$. Στα «Μαθηματικά και Θετικές επιστήμες» ξεχώρισαν οι μέσοι όροι των μαθητών που επιθυμούν να εισαχθούν σε στρατιωτικές σχολές και σε σχολές θετικών επιστημών, $F(3, 111)=2,71, p<0,05$. Τέλος, η επαγγελματική ομάδα «Χειρισμός μηχανημάτων» προτιμήθηκε λίγο περισσότερο από τους μαθητές που ενδιαφέρονται για τις στρατιωτικές σχολές και για σπουδές ΜΜΕ, καλών τεχνών και αθλητισμού. Τα αποτελέσματα αυτά απεικονίζονται γραφικώς στο Σχήμα 2.

Σύγκριση μέσων όρων ως προς την τάξη φοίτησης και το φύλο

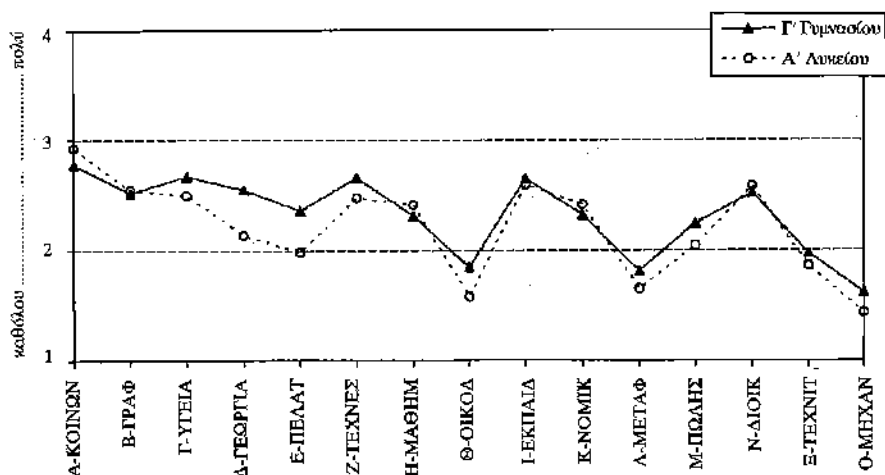
Η στατιστική επίδραση του φύλου και της τάξης φοίτησης (που αντανάκλα ως ένα βαθμό την ηλικία των μαθητών) στους μέσους όρους του Ερω-

τηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων ελέγχθηκε με πολυμεταβλητές αναλύσεις διακύμανσης. Υπενθυμίζεται ότι η μελέτη της τάξης φοίτησης έχει νόημα σε σχέση με την έκδοση του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για Σχολεία και μόνο, εφόσον οι μαθητές του δείγματός μας που συμπλήρωσαν την έκδοση για Ενήλικες φοιτούν όλοι στη Γ' Λυκείου.

Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφερόντων για Σχολεία: Το πολυμεταβλητό κριτήριο Wilks' Λ για τη στατιστική επίδραση της τάξης φοίτησης στους μέσους όρους των επαγγελματικών ομάδων του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για Ενήλικες ισούται με 0,84, $F(15, 237)=2,91, p<0,001, \eta^2=0,16$, δηλ. 16% της διακύμανσης των επαγγελματικών ομάδων ερμηνεύεται από την τάξη φοίτησης. Οι διαφορές των μέσων όρων εντοπίζονται σε τέσσερις ομάδες, τις εξής: «Αγροτικός κλάδος», $F(1, 251)=12,64, p<0,001$, «Εξυπηρέτηση πελατών», $F(1, 251)=12,86, p<0,001$, «Οικοδομικά επαγγέλματα», $F(1, 251)=9,90, p<0,01$, και «Χειρισμός μηχανημάτων», $F(1, 251)=7,03, p<0,01$. Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις, οι μαθητές της Γ' Γυμνασίου σημείωσαν σημαντικά υψηλότερους μέσους όρους από ό,τι οι μαθητές της Α' Λυκείου (βλ. Σχήμα 3).

Η επίδραση του φύλου σε πολυμεταβλητό επίπεδο προέκυψε και αυτή στατιστικώς σημαντική: Wilks' Λ=0,55, $F(15, 237), 12,79, p<0,001$. Σύμφωνα με τον δείκτη η^2 για το μέγεθος της επίδρασης, το 45% της διασποράς των επαγγελματικών ομάδων του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών

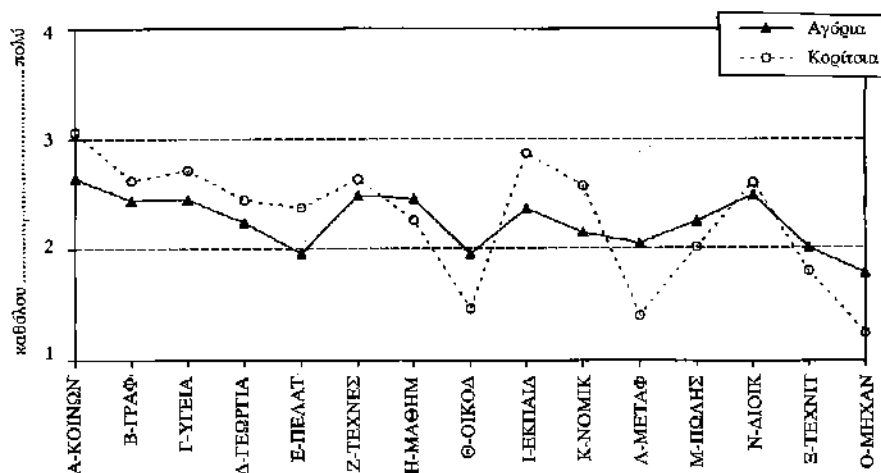
Σχήμα 3: Μέσοι όροι των επαγγελματικών ομάδων του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για Σχολεία ως προς την τάξη φοίτησης.

Διαφερόντων για Σχολεία εξηγείται από το φύλο. Η μέση προτίμηση των αγοριών διαφέρει από τη μέση προτίμηση των κοριτσιών σε 10 από τις 15 ομάδες. Ειδικότερα: τα κορίτσια σημείωσαν υψηλότερους μέσους όρους από ό,τι τα αγόρια στις «Υπηρεσίες εκπαίδευσης», $F(1, 251)=16,81$, $p<0,001$, στην «Εξυπηρέτηση πελατών», $F(1, 251)=14,36$, $p<0,001$, στις «Κοινωνικές επιστήμες», $F(1, 251)=10,65$, $p<0,001$, στις «Νομικές υπηρεσίες», $F(1, 251)=8,47$, $p<0,01$, και στις «Υπηρεσίες υγείας», $F(1, 251)=4,91$, $p<0,05$. Αντιστρόφως, οι μέσοι όροι των αγοριών υπερέιχαν των αντίστοιχων μέσων όρων των κοριτσιών στον «Χειρισμό μηχανημάτων», $F(1, 251)=56,68$, $p<0,001$, στις «Μεταφορές», $F(1, 251)=49,76$, $p<0,001$, στα «Οικοδομικά επαγγέλματα», $F(1, 251)=31,71$, $p<0,001$, στους «Τεχνίτες», $F(1, 251)=5,70$, $p<0,05$, και στις «Πωλήσεις», $F(1, 251)=4,86$, $p<0,05$ (βλ. και Σχήμα 4).

Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφερόντων για Ενήλικες: Το αποτέλεσμα της πολυμεταβλητής ανάλυσης διακύμανσης για την επίδραση του φύλου στους μέσους όρους των επαγγελματικών ομάδων του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για Ενήλικες προέκυψε στατιστικώς σημαντικό. Ο δείκτης Λ του Wilks ισούται με 0,46, τιμή που αντιστοιχεί σε $F(15, 97)=7,63$, $p<0,001$, ενώ ο δείκτης η^2 είναι ίσος με 0,54. Δηλαδή, 54% της διασποράς των επαγγελματικών ομάδων του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για Ενήλικες αποδίδεται στη στατιστική επίδραση του φύλου. Οι μονομεταβλητές αναλύσεις ανέδειξαν διαφορές των μέσων όρων σε 8 από τις 15 ομάδες, ως εξής: τα αγόρια σημείωσαν υψηλότερους μέσους όρους από ό,τι τα κορίτσια στις «Μεταφορές», $F(1, 111)=28,99$, $p<0,001$, στο «Χειρισμό μηχανημάτων», $F(1, 111)=23,97$, $p<0,001$, στις «Πωλήσεις», $F(1, 111)=18,13$, $p<0,001$, στα «Μα-

Σχήμα 4: Μέσοι όροι των επαγγελματικών ομάδων του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για Σχολεία ως προς το φύλο.

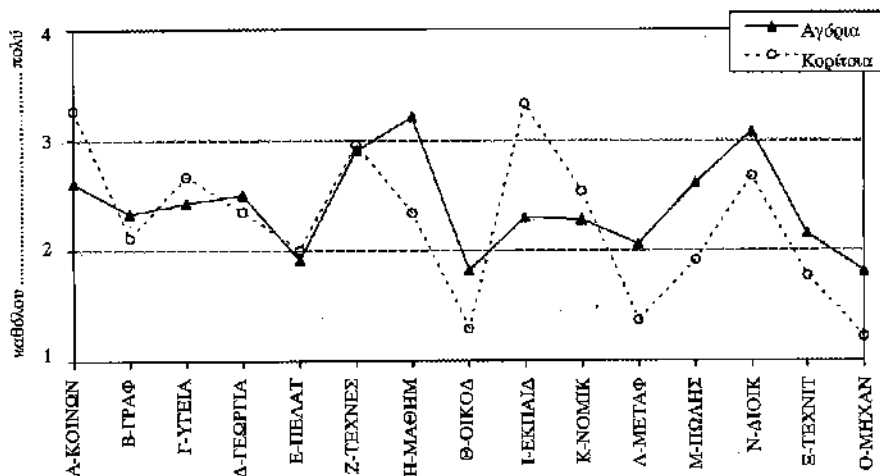
θηματικά και Θετικές επιστήμες», $F(1, 111)=17,67, p<0,001$, στα «Οικοδομικά επαγγέλματα», $F(1, 111)=17,27, p<0,001$, και στους «Τεχνίτες», $F(1, 111)=6,20, p<0,05$. Από το άλλο μέρος, οι μέσοι όροι των κοριτσικών υπερέχουν από αυτούς των αγοριών στις «Υπηρεσίες Εκπαίδευσης», $F(1, 111)=23,59, p<0,001$, και στις «Κοι-

νωνικές επιστήμες», $F(1, 111)=7,66, p<0,01$. Τα αποτελέσματα αυτά παρουσιάζονται και στο Σχήμα 5.

Συζήτηση – Συμπεράσματα

Ο έλεγχος εγκυρότητας και αξιοπιστίας έδειξε ότι το Ερωτηματολό-

Σχήμα 5: Μέσοι όροι των επαγγελματικών ομάδων του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων για Ενήλικες ως προς το φύλο.

γιο Επαγγελματικών Διαφερόντων είναι συνολικά ένα αξιόπιστο και έγκυρο εργαλείο που αξίζει να προσαρμοσθεί στην ελληνική πραγματικότητα.

Τα ευρήματα της έρευνας έδειξαν ότι η μεγαλύτερη προτίμηση των μαθητών και των τριών τάξεων στρέφεται προς τις Κοινωνικές επιστήμες. Ακολουθούν, για μεν τους μαθητές της Γ' Γυμνασίου και Α' Λυκείου οι Υπηρεσίες εκπαίδευσης, η Διοίκηση, οι Υπηρεσίες υγείας και οι Υπηρεσίες γραφείου, ενώ για τους μαθητές της Γ' Λυκείου η Διοίκηση, οι Υπηρεσίες εκπαίδευσης, οι Καλές Τέχνες, τα Μαθηματικά και οι Υπηρεσίες Υγείας. Γενικά, φαίνεται ότι οι Κοινωνικές επιστήμες, η Διοίκηση, οι Υπηρεσίες εκπαίδευσης και οι Υπηρεσίες Υγείας, έστω και με μικρές διαφορές στην ιεράρχηση, βρίσκονται στις υψηλότερες προτιμήσεις των μαθητών. Στον αντίποδα βρίσκονται ο Χειρισμός μηχανημάτων, οι Οικοδομικές εργασίες και οι Μεταφορές, δηλαδή γενικότερα τα χειρωνακτικά επαγγέλματα.

Η μέση προτίμηση των αγοριών φαίνεται να διαφέρει από τη μέση προτίμηση των κοριτσιών, καθώς τα κορίτσια, σε επίπεδο μαθητών Γ' Γυμνασίου και Α' Λυκείου (χρήση Ερωτηματολογίου Διαφερόντων για Σχολεία) σημείωσαν υψηλότερους μέσους όρους στις Υπηρεσίες εκπαίδευσης, την Εξυπηρέτηση πελατών, τις Κοινωνικές επιστήμες, τις Νομικές επιστήμες και τις Υπηρεσίες Υγείας, ενώ τα αγόρια στον Χειρισμό μηχανημάτων, στις Μεταφορές, στα Οικοδομικά επαγγέλματα, στους Τεχνίτες και στις Πωλήσεις.

Παρόμοια είναι η εικόνα μεταξύ

των μαθητών της Γ' Λυκείου, με τα κορίτσια να σημειώνουν υψηλότερους μέσους όρους στις Υπηρεσίες εκπαίδευσης και στις Κοινωνικές επιστήμες, ενώ τα αγόρια στις Μεταφορές, στον Χειρισμό μηχανημάτων, στις Πωλήσεις, στα Μαθηματικά, στα Οικοδομικά επαγγέλματα και στους Τεχνίτες.

Παρατηρήθηκε, επίσης, ότι το Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφερόντων επιτυγχάνει να διαφοροποιεί τα άτομα ανάλογα με την εκπαιδευτική τους επιλογή. Έτσι, ο έλεγχος της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων των επαγγελματικών ομάδων του Ερωτηματολογίου ως προς τις εκπαιδευτικές επιλογές που δήλωσαν οι μαθητές έδειξε ότι π.χ. οι μαθητές που δηλώνουν ότι προτιμούν σχολές θεωρητικής και ανθρωπιστικής κατεύθυνσης σημειώνουν υψηλότερο μέσο όρο από τους υπόλοιπους μαθητές, για μεν το Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφερόντων για σχολεία, στις Υπηρεσίες Υγείας, στις Κοινωνικές επιστήμες, στις Υπηρεσίες εκπαίδευσης, στις Νομικές επιστήμες, ενώ για το Ερωτηματολόγιο Επαγγελματικών Διαφερόντων για Ενήλικες, υψηλότερο μέσο όρο στις Κοινωνικές επιστήμες και στις Υπηρεσίες εκπαίδευσης. Ανάλογα είναι τα ευρήματα και για τις υπόλοιπες εκπαιδευτικές επιλογές, π.χ. οι μαθητές που επιλέγουν Μ.Μ.Ε. ή Σχολή Καλών Τεχνών σημείωσαν υψηλότερο μέσο όρο στις Καλές Τέχνες ή αυτοί που επιλέγουν θετικές επιστήμες ή στρατιωτικές σχολές σημείωσαν υψηλότερο μέσο όρο στην επαγγελματική ομάδα Μαθηματικά και Θετικές επιστήμες. Τα αποτελέσματα αυτά συνηγορούν

υπέρ της εγκυρότητας του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων και στις δύο εκδόσεις του.

Η περαιτέρω πορεία για την προσαρμογή του Ερωτηματολογίου Επαγγελματικών Διαφερόντων στην ελληνική πραγματικότητα απαιτεί την επίδοση του ερωτηματολογίου, και στις δύο εκδόσεις του, σε αντιπροσωπευτικότερο δείγμα του μαθητικού πληθυσμού της χώρας, ενώ παράλληλα πρέπει να γίνει συσχέτιση και με άλλα ψυχομετρικά μέσα. Ακόμη, πρέπει να μελετηθεί προσεκτικά η πιθανότητα να μην καλύπτονται από το ερωτηματολόγιο κάποιες επαγγελματικές ομάδες της ελληνικής αγοράς και, γενικότερα, η περίπτωση του να μην ανταποκρίνονται οι επαγγελματικές ομάδες του Ερωτηματολογίου στην ελληνική πραγματικότητα. Επίσης, ένα σημείο που μας απασχόλησε και θεωρούμε ότι χρειάζεται περαιτέρω προσεκτικό έλεγχο είναι το κατά πόσον αξίζει να υπάρχουν δύο εκδόσεις του Ερωτηματολογίου, τουλάχιστον όσον αφορά στον μαθητικό πληθυσμό της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Τέλος, πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή στο γεγονός ότι οι όσοι ανήκουν σε πολιτισμικές μειονότητες έχουν γενικά περιορισμένη έκθεση στον κόσμο της εργασίας, με αποτέλεσμα να υπάρχει η τάση τα διαφέροντά τους να μην είναι πάντα καθορισμένα με σαφήνεια (χαμηλός βαθμός διαφοροποίησης). Η επίδοση του Ερωτηματολογίου σε δείγμα μαθητών που ανήκουν σε πολιτισμικές μειονότητες θα μας έδινε περισσότερες πληροφορίες για την εγκυρότητα και αξιοπιστία του εργαλείου καθώς και για την ανάγνωση πιθανής προσαρμογής του.

Επίλογος

Προκειμένου τα σχολεία, τα πανεπιστήμια και οι υπηρεσίες σταδιοδρομίας να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις του διαρκώς μεταβαλλόμενου κόσμου της εργασίας, απαιτούνται υψηλής ποιότητας υπηρεσίες επαγγελματικής συμβουλευτικής και προσανατολισμού. Καθώς τα άτομα ωριμάζουν, οι ανάγκες και οι προσδοκίες τους μεταβάλλονται και η πραγματικότητα της εργασίας παίρνει νέες διαστάσεις. Συγχρόνως, τα διαφέροντά τους δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται ως αμετάβλητοι παράγοντες, καθώς συνήθως αλλάζουν με την πάροδο του χρόνου ως αποτέλεσμα νέων εμπειριών. Για τον λόγο αυτό, θεωρείται ότι ένα επιτυχημένο πρόγραμμα επαγγελματικού προσανατολισμού θα μπορούσε να βασίζεται στην έκθεση των μαθητών σε εμπειρίες που σχετίζονται με τη σταδιοδρομία και οι οποίες θα είναι ανάλογες με το επίπεδο ωριμότητάς τους και θα τους κινητοποιούν να μάθουν για τους εαυτούς τους και για τη σχέση τους με τον κόσμο της εργασίας. Στο πλαίσιο αυτό, τα ερωτηματολόγια διαφερόντων αναλαμβάνουν έναν σημαντικό ρόλο. Όταν χρησιμοποιούνται ελεύθερα, τα αποτελέσματα που μας δίνουν μπορούν να αυξήσουν την αποτελεσματικότητα της επαγγελματικής συμβουλευτικής και να παίξουν έναν σημαντικό ρόλο στο να βοηθήσουν τους μαθητές να κατανοήσουν τη σχέση ανάμεσα στα διαφέροντά τους και στην μελλοντική εκπαιδευτική ή επαγγελματική τους επιτυχία. Πάντως, οι σύμβουλοι προσανατολισμού καλόν είναι να έχουν διαρκώς υπόψη τους ότι τα ερωτηματολόγια διαφερό-

ντων υπόκεινται στον περιορισμό ότι πώς, θα πρέπει να ερμηνεύουν τις τα διαφέροντα γεννιούνται και εξε- πληροφορίες για τα διαφέροντα στο λίσσονται με τις εμπειρίες και, συνε- πλαίσιο αυτών των εμπειριών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Bartling, H. C. & Hood, A. B. (1981). An 11-year follow-up of measured interests and vocational choice. *Journal of Counseling Psychology*, 28: 27-35.
- Borgen, F. H. & Seling, M. J. (1978). Expressed and inventoried interests revisited: Perspicacity in the person. *Journal of Counseling Psychology*, 25:536-43.
- Brown, D. & Brooks, L. (1991). *Career counseling techniques*. Needham Heights, MA: Allyn and Bacon.
- Dolliver, R. H. (1969). Strong Vocational Interest Blank versus expressed occupational interests: A review. *Psychological Bulletin*, 52: 94-107.
- Holland, J. L. (1985). *The Self-Directed Search Professional Manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Hyde, G. & Trickey, G., (1996). *Career Interest Inventory for Schools: Manual*. London: The Psychological Corporation – Harcourt Brace & Co.
- Locke, D. C., Myers, J. E., & Herr, E. L. (2001). *The handbook of counseling*. Thousand Oaks, CAL: Sage.
- Slaney, R. B. & Russel, J. E. A. (1981). An investigation of different levels of agreement between expressed and inventory vocational interests among college women. *Journal of Counseling Psychology*, 28: 221-28.
- The Psychological Corporation (1995). *Career Interest Inventory: Hand-scorable booklet*. London: Harcourt Brace & Co.
- The Psychological Corporation (1996). *Career Interest Inventory for Schools: Hand-scorable booklet*. London: Harcourt Brace & Co.
- Yost, E. B. & Corbishley, M. A. (1987). *Career Counseling*. San Francisco: Jossey-Bass.

Επιθεώρηση Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού, τ. 72-73, Μάρτιος-Ιούνιος 2005, σσ. 135-146

*Γεωργία Στεφάνου**

**ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑΣ ΣΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΣΧΟΛΕΙΟ:
ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ
ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΙΚΗΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ**

Στην παρούσα εργασία, πρώτα, συζητείται η αναγκαιότητα της εφαρμογής της Συμβουλευτικής Σταδιοδρομίας στο Δημοτικό Σχολείο, με βάση την κρισιμότητα της παιδικής ηλικίας για την ανάπτυξη του ατόμου, και τη σπουδαιότητα του Σχολείου σε αυτή την αναπτυξιακή φάση. Στη συνέχεια, συζητείται η αποτελεσματικότητα της Συμβουλευτικής Σταδιοδρομίας ως έκφραση της παιδαγωγικής πράξης. Η Συμβουλευτική Σταδιοδρομίας αποσκοπεί στην ομαλή εκπαιδευτική-επαγγελματική ανάπτυξη του παιδιού, με τεχνικές που έχουν ως βάση, κυρίως, το παιδαγωγικό και εκπαιδευτικό υλικό. Τονίζεται, ακόμη, ο αποφασιστικός ρόλος της δημιουργικής συνεργασίας μεταξύ του συμβούλου, του προσωπικού του σχολείου και των γονέων στην επίτευξη αυτού του στόχου. Τέλος, επισημαίνεται ότι η αποτελεσματικότητα της Συμβουλευτικής Σταδιοδρομίας προϋποθέτει συστηματικό προγραμματισμό, κατάλληλη εκπαίδευση των συμβούλων - εκπαιδευτικών και διεύρυνση του Αναλυτικού Σχολικού Προγράμματος με θέματα από τον εργασιακό χώρο.

*Georgia Stephanou**

**CAREER COUNSELLING IN THE ELEMENTARY SCHOOL:
NECESSITY AND PREREQUISITES OF ITS EFFECTIVENESS**

This study discusses career counselling in the elementary school. The necessity of provision of systematic career counselling in the elementary school is forced by the fact that childhood is the 'nursery of human nature' and that school experiences can be used to explore and prepare for the future. Consistent with the philosophy of education, elementary school career counselling concerns with children in the developmental process of maximizing their potential. The counsellor, using techniques mainly through the curriculum, helps child to acquire identity and learn to make choices and decisions. In achieving these goals, the counsellor should cooperate with the school staff and child's parents. Effective counselling requires: systematic planning, effectively trained counsellor, expansive school curriculum.

* Η Γ. Σ. είναι Λέκτορας «Γνωστικής Ψυχολογίας» στο Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, Διδάκτορας του Πανεπιστημίου Μάντσεστερ της Αγγλίας, Πτυχιούχος του Τμήματος ΣΥ.Π. της ΣΕΑΕΤΕ. Θεσ/νίκης. Επικοινωνία: Βύρρησος 39, 54636 Θεσ/νικη, email: egokesy1@otenet.gr, τηλ. 2310 - 249656.

Α. Εισαγωγή

Η παιδική ηλικία είναι ιδιαίτερα αποφασιστική για την ανάπτυξη του ατόμου, αφού στη διάρκεια της, το άτομο διερευνά τον εαυτό του και τον εξωτερικό κόσμο, αποκτά αντίληψη του εαυτού του σε σχέση με τους άλλους, παίρνει αποφάσεις, και διαμορφώνει αξίες, ενδιαφέροντα και προτιμήσεις (Schaffer, 2003). Μάλιστα, οι εκπαιδευτικές φιλοδοξίες, οι επαγγελματικοί στόχοι, τα κίνητρα επίτευξης, η αυτογνωσία και η έννοια του εαυτού του παιδιού διαμορφώνονται κυρίως στην οικογένεια και, ακολούθως, στο σχολείο (Berger, 2000. Eggen & Kauckak, 1999. Hidi & Harackiewicz, 2002. Johnson & Kottman, 1992. Seligman, Weinstock, & Owings, 1998). Το Σχολείο, ειδικότερα, μέσω του περιεχομένου των μαθησιακών αντικειμένων του, των μεθόδων διδασκαλίας που εφαρμόζει, των αξιών που προωθεί, της πληροφόρησης που παρέχει για τον κόσμο και την αγορά εργασίας, και της διάχυτης παιδαγωγικής πράξης επηρεάζει σημαντικά τους μαθητές στη διαμόρφωση της αυτοαντίληψης και της αυτοεκτίμησης, των δεξιοτήτων προγραμματισμού και λήψης αποφάσεων, και των επαγγελματικών ενδιαφερόντων, αξιών και προτιμήσεων (Assor, Katz, Meyer, & Maison, 2000. Hofman, Hofman, & Guidemond, 2001. Hansen & Johnson, 1992. Watts, 1988).

Τα παιδιά, από πολύ νωρίς, διαμορφώνουν τις επαγγελματικές τους προτιμήσεις και παίρνουν τις επαγγελματικές τους αποφάσεις, με βάση την προσωπική τους υποκειμενική εκτίμηση για τον εαυτό τους και την πληροφόρηση που έχουν από τον ερ-

γασιακό χώρο (Cenzo, 1997. Herr & Cramer, 1996. Seligman et al., 1998). Από τη μια, όμως, τα παιδιά υπερετιμούν ή, συνήθως, υποτιμούν τις δυνατότητές τους, αφού η κριτική τους ικανότητα δεν είναι αρκετά ανεπτυγμένη ώστε να εκτιμήσουν με ακρίβεια και αντικειμενικότητα τα προσωπικά τους χαρακτηριστικά και τις προσωπικές τους ιδιότητες (Harter, 1999. Heckhausen & Dweck, 1998). Από την άλλη, η πληροφόρηση που έχουν τα παιδιά για τα διάφορα επαγγέλματα και τις επαγγελματικές ευκαιρίες δεν είναι επαρκής, έγκυρη και αξιόπιστη, αφού προέρχεται από τους ανημέρωτους, συνήθως, γονείς, ενώ τα σχολικά εγχειρίδια παρέχουν ελάχιστες πληροφορίες, οι οποίες, εξάλλου, συχνά αντανakλούν στερεότυπα φύλου και επαγγέλματος (Herr & Cramer, 1996. Μυλωνάς, 1999. Στεφάνου, 2001β).

Απώτερος στόχος της Συμβουλευτικής Σταδιοδρομίας, η οποία αποτελεί μια έκφανση της παιδαγωγικής πράξης, στο Δημοτικό Σχολείο είναι να βοηθήσει τον μαθητή να αναπτυχθεί ως ολότητα και να αποκτήσει εκείνες τις δεξιότητες που θα του επιτρέπουν να διαχειρίζεται, να αναδομεί και να επανακατευθίνει με αποτελεσματικότητα τη σταδιοδρομία του σε έναν ρευστό εργασιακό χώρο.

Στην παρούσα εργασία συζητούνται: (α) η αναγκαιότητα της εφαρμογής της Συμβουλευτικής Σταδιοδρομίας στο Δημοτικό Σχολείο, και (β) το πώς η Συμβουλευτική Σταδιοδρομία στο Δημοτικό Σχολείο δύναται να συμβάλει στην ενιαία και, ειδικότερα, στην εκπαιδευτική-επαγγελματική ομαλή ανάπτυξη του παιδιού.

Β. Η Αναγκαιότητα της Εφαρμογής της Συμβουλευτικής Σταδιοδρομίας στο Δημοτικό Σχολείο

Η αναγκαιότητα της εφαρμογής της Συμβουλευτικής Σταδιοδρομίας στο Δημοτικό Σχολείο συνδέεται με την κρισιμότητα της παιδικής ηλικίας για την ανάπτυξη του ατόμου, και με την υψηλή σπουδαιότητα του ρόλου του Σχολείου στην ομαλή ανάπτυξη του παιδιού.

Σπουδαιότητα της Παιδικής Ηλικίας για την Ομαλή Επαγγελματική Ανάπτυξη του Ατόμου

Τα παιδιά διερευνούν τον εαυτό τους και τον κόσμο τους, δεν έχουν διαμορφώσει συγκεκριμένα σχήματα συμπεριφοράς και σκέψης, χαρακτηρίζονται από περιέργεια και ενθουσιασμό, και δεν έχουν παγιωμένες αντιλήψεις για καταστάσεις ή πρόσωπα (Oates & Grayson, 2004. Schaffer, 2003). Ως προς την εκπαιδευτική – επαγγελματική ανάπτυξη, ειδικότερα, σύμφωνα με τις εξελικτικές θεωρίες της επαγγελματικής ανάπτυξης, τα παιδιά αποκτούν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά (βλ. Baily, 1999. Δημητρόπουλος, 1999α,β. Hackett, 1995. Herr & Cramer, 1996. Hughes, 1999. Κουτσουβάνου, 2000).

Στις πρώτες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου το παιδί, καθώς βρίσκεται στη φάση της συγκεκριμένης λογικής σκέψης -σύμφωνα με τη θεωρία του Piaget-, διερευνά τον εαυτό του και τον κόσμο του, αποκτά αυτογνωσία (π.χ., αξίες, προτιμήσεις, ικανότητες) και αυτοεκτίμηση, αρχίζει να πληροφορείται για τα επαγγέλματα τα

οποία μπορεί στοιχειωδώς να τα κατηγοριοποιεί σε ευρύτερες ομάδες, συνειδητοποιεί τους διαφόρους κοινωνικούς και επαγγελματικούς ρόλους, συνεργάζεται με άλλους, αρχίζει να αντιλαμβάνεται τις συνέπειες των διαφόρων επιλογών και αποφάσεών του. Όμως, οι αποφάσεις που παίρνονται είναι φανταστικές, ενώ η όποια πληροφωρία αποκτά σημασιολογικό περιεχόμενο μέσω της συγκριμενοποίησής της. Ακόμη, το παιδί μαθαίνει κυρίως με την άμεση βιωματική εμπειρία και λιγότερο με την παρατήρηση ή τη λεκτική πληροφόρηση.

Στις επόμενες τάξεις του Δημοτικού Σχολείου το παιδί εισέρχεται στο στάδιο της αφηρημένης λογικής σκέψης, σύμφωνα με τη θεωρία του Piaget. Στο στάδιο αυτό το παιδί – έφηβος, μεταξύ άλλων, αποκραυστώνει την αυτοαντίληψή του, διερευνά περισσότερο τον εργασιακό χώρο, κατανοεί έννοιες από τον κοινωνικοοικονομικό και εργασιακό χώρο, κάνει υποθέσεις, ελέγχει την ορθότητα των υποθέσεων, αναλαμβάνει την ευθύνη των πράξεών του, θέτει προτεραιότητες και στόχους, αρχίζει να εργάζεται αποτελεσματικά σε συνθήκες πίεσης χρόνου και κανόνων, αρχίζει να αναπτύσσει σχέδιο δράσης για την επίτευξη των στόχων, και παίρνει αποφάσεις, αφού συνεκτιμήσει την εξωτερική πραγματικότητα και τον εαυτό του.

Σχέση της Οικογένειας με την Επαγγελματική-Εκπαιδευτική Ανάπτυξη του Παιδιού

Το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της οικογένειας και η σχέση που αναπτύσσει το παιδί με τους γονείς του συνδέονται με τη σχολική του επίδο-

ση και την εκπαιδευτική - επαγγελματική του ανάπτυξη (Berger, 2000. Liontos, 1992. Peek, 1993. Στεφάνου, 2001α,β).

Η ανασκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας έδειξε ότι οι περισσότεροι από τους μαθητές 'υψηλού κινδύνου' προέρχονται από οικογένειες με περιορισμένο πολιτισμικό και κοινωνικό περιβάλλον (βλ. Eggen & Kaucak, 1999. Pintrich & Schunk, 1996). Αυτοί οι μαθητές αισθάνονται ότι δεν είναι ικανοί να πετύχουν στο μέλλον, θέτουν χαμηλούς στόχους και αποτυγχάνουν να ολοκληρώσουν το επίπεδο σπουδών που θα τους εφοδίαζε με τις αναγκαίες δεξιότητες επιβίωσης στη σύγχρονη κοινωνία. Ομοίως, στη σύγχρονη και ταχέα τεχνολογικά εξελισσόμενη κοινωνία, οι δυνατότητες πληροφόρησης των οικογενειών με περιορισμένο πολιτισμικό περιβάλλον είναι ελάχιστες (Μυλωνάς, 1999. Στεφάνου, 2002).

Τα παιδιά που μεγαλώνουν σε οικογένειες με ασαφή και δυσλειτουργική επικοινωνία αντιμετωπίζουν προβλήματα στις διαπροσωπικές τους σχέσεις στο σχολείο και, αργότερα, στην εργασία τους. Αντιθέτως, τα παιδιά των οικογενειών με ζεστό και ασφαλές κλίμα αποκτούν υψηλή αυτοεκτίμηση και εμπιστοσύνη στις δυνατότητές τους, αναπτύσσουν αποτελεσματικές επικοινωνιακές δεξιότητες, προσπαθούν περισσότερο στο σχολείο, και έχουν περισσότερη πληροφόρηση για τον εργασιακό χώρο (Peek, 1993). Η αρμονική και ζεστή σχέση του παιδιού με τον πατέρα είναι ιδιαίτερα σημαντική (παρόλο που η σχέση με τη μητέρα είναι σημαντική) στην ομαλή επαγγελματική ανάπτυξη του παιδιού, αφού ο πατέρας για το

παιδί σημαίνει δύναμη και προστασία (Seligman et al., 1998).

Η αύξηση της εργασιακής ασχόλησης των γονέων, του αριθμού διαζυγίων και των μονογονικών οικογενειών, κατά τις τελευταίες δεκαετίες, κατέστησαν, τουλάχιστον για κάποιο χρονικό διάστημα, τις οικογένειες ανεπαρκείς στην υποστήριξη των παιδιών τους (Μπρούζος, 2001. Stephanou, 2003a. Στεφάνου, 2004). Το Σχολείο δύναται να βοηθήσει τα παιδιά να χειριστούν αποτελεσματικά τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν, χωρίς, βεβαίως, να αντικαθιστά το ρόλο της οικογένειας.

Σχέση του Σχολείου με την Επαγγελματική - Εκπαιδευτική Ανάπτυξη του Παιδιού

Το παιδί που βιώνει απόρριψη στο σχολείο διαμορφώνει χαμηλή αυτοεκτίμηση και αυτο-αποτελεσματικότητα, και απορρίπτει τον εαυτό του (Ilgen & Davis, 2000. Mac Iver, 1988. Martins & Peixoto, 2000). Οι μαθητές με χαμηλή αυτοεκτίμηση αποτυγχάνουν στο σχολείο, θέτουν χαμηλούς επαγγελματικούς στόχους και εκδηλώνουν μειωμένη προσπάθεια επίτευξης των στόχων (Creemer & Reezigt, 1994. Marsh & Yeung, 1997. Pintrich & Schunk, 1996. Στεφάνου, 2001α, 2002, 2003, υπό δημοσίευση). Ομοίως, η χαμηλή ακαδημαϊκή αυτο-αποτελεσματικότητα σχετίζεται με την ακαδημαϊκή αποτυχία, ενώ η επαγγελματική αυτο-αποτελεσματικότητα είναι ισχυρός διαμορφωτής των ακαδημαϊκών επιλογών καθώς, επίσης, των επαγγελματικών αξιών και ενδιαφερόντων (Bandura, 1995. Hackett, 1995. Stephanou, 2004a. Στεφάνου, υπό δημοσίευση). Η απόρριψη του

παιδιού στο Δημοτικό Σχολείο συνδέεται, επίσης, με την εγκατάλειψη του σχολείου. Οι μαθητές που εγκαταλείπουν το σχολείο στην ηλικία των 16 ετών, το έχουν εγκαταλείψει συναισθηματικά και ψυχολογικά πολύ νωρίτερα, αφού βίωσαν συνεχή ακαδημαϊκή αποτυχία, απόρριψη από το σχολείο, και είχαν διαμορφώσει την αντίληψη ότι δεν υπήρχαν πιθανότητες προσωπικής μελλοντικής επιτυχίας (McWhirter, McWhirter, McWhirter & McWhirter, 1994). Ακόμη, ο ενήλικας, ο οποίος δεν ανέπτυξε αποτελεσματικές κοινωνιακές δεξιότητες στο σχολείο, αφού συνεχώς απορριπτόταν, αντιμετωπίζει προβλήματα διαπροσωπικών σχέσεων στον εργασιακό του χώρο (Mehaffey & Sandberg, 1992).

Οι στρατηγικές μάθησης που χρησιμοποιεί το παιδί στο σχολείο αποτελούν έναν προβλεπτικό παράγοντα της ενήλικης εργασιακής του συμπεριφοράς. Οι μαθητές του Δημοτικού Σχολείου, για παράδειγμα, που επιθυμούν και, συγχρόνως, πιστεύουν ότι είναι ικανοί να επιτύχουν σε ένα συγκεκριμένο μαθησιακό αντικείμενο, ως ενήλικες, προσπαθούν περισσότερο στην εργασία τους, τολμούν τις αλλαγές και δεν εγκαταλείπουν τους επαγγελματικούς τους στόχους (Hansen & Johnson, 1992).

Η αποτυχία του Σχολείου να συμβάλει στην ομαλή ανάπτυξη του μαθητή οφείλεται, μεταξύ άλλων, στην αδυναμία του Αναλυτικού Προγράμματος, από τη μια, να ικανοποιήσει τις ατομικές διαφορές και τις ιδιαίτερες ανάγκες των μαθητών, όπως τα κίνητρα μάθησης και τα ενδιαφέροντα (Hofman, Hofman & Guidemond, 2001. Μπρούζος, 2001. Pintrich &

Schunk, 1996), και, από την άλλη, να διευκολύνει τη δημιουργία λειτουργικών διαπροσωπικών σχέσεων και ξέστου κλίματος στην τάξη (Leary & Downs, 1995. Stephanou, 2003b, 2004b. Στεφάνου, 2001γ). Επίσης, το περιεχόμενο των μαθησιακών αντικειμένων του Σχολείου συχνά δεν έχει τίποτε κοινό με την πραγματική ζωή, ενώ τα σχολικά εγχειρίδια περιέχουν ελάχιστες πληροφορίες για τα επαγγέλματα που ενδιαφέρουν τα παιδιά.

Έργο του συμβούλου είναι να ενισχύσει ή / και να υποστηρίξει τον μαθητή να διαμορφώσει υψηλή αυτοεκτίμηση και ικανότητα ή να βοηθήσει τη διοίκηση και το προσωπικό του σχολείου να δημιουργήσουν τέτοια ατμόσφαιρα που να ενεργοποιεί αυτές τις ιδιότητες.

Γ. Εφαρμογή της Συμβουλευτικής Σταδιοδρομίας στο Δημοτικό Σχολείο

Συμβουλευτική Σταδιοδρομίας στο Δημοτικό Σχολείο: Στόχοι και Εμπλοκή των «Σημαντικών Άλλων»

Η Συμβουλευτική Σταδιοδρομίας στο Δημοτικό Σχολείο πραγματώνεται ή οφείλει να πραγματώνεται, με την παιδαγωγική πράξη, ενώ μέσο είναι το παιδαγωγικό και εκπαιδευτικό υλικό (Κοσμίδου-Hardy, 1998. Μπρούζος, 2001). Η Συμβουλευτική, βεβαίως, δύναται να εφαρμοστεί από κάποιον ειδικό επιστήμονα αλλά αποτελεί πάντοτε μέρος της παιδαγωγικής πράξης. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Κασσωτάκη (2002, 2003), η έμφαση στην ψυχοπαιδαγωγική διάσταση της επαγγελματικής ανάπτυξης του ατόμου διαφοροποιεί τη λειτουργία της

συμβουλευτικής σταδιοδρομίας σε εκπαιδευτικό πλαίσιο από την εφαρμογή της σε άλλα πλαίσια.

Η αποτελεσματική συμβουλευτική σταδιοδρομίας είναι μια προσεκτικά σχεδιασμένη διαδικασία. Συγκεκριμένα, πρώτα, καθορίζονται οι στόχοι της συμβουλευτικής διαδικασίας και διερευνούνται οι ανάγκες της ομάδας στόχου ή του ατόμου, και, στη συνέχεια, καθορίζονται οι προτεραιότητες, το περιεχόμενο και τα κριτήρια αξιολόγησης της όλης διαδικασίας (Cochran, 1997. Hughes, 1999. Μαλικιώση-Λοϊζου, 1999). Ακόμη, προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι, ο εκπαιδευτικός - σύμβουλος των μαθητών, συνεργάζεται και βοηθείται από άλλους ειδικούς επιστήμονες, όπως ψυχολόγους και κοινωνικούς λειτουργούς.

Η Συμβουλευτική Σταδιοδρομίας στο Δημοτικό Σχολείο συμβάλλει στην απόκτηση αυτογνωσίας και στην ενίσχυση της αυτοεκτίμησης και της αυτο-αποτελεσματικότητας, καλλιεργεί τις δεξιότητες λήψης απόφασης, συντελεί στον προγραμματισμό, στον καθορισμό στόχων και στην ανάπτυξη δράσης επίτευξης των στόχων, και πληροφορεί για τον εργασιακό χώρο (Baily, 1999. Δημητρόπουλος & Μπακατσή, 1996. Heft & Cramer, 1996). Αν, όμως, ο μαθητής του Δημοτικού Σχολείου δεν έχει αποκτήσει αυτογνωσία - κριτική αυτογνωσία, όπως αναφέρει η Κοσμίδου-Hardy (1998)- κανένα επόμενο βήμα της Συμβουλευτικής Σταδιοδρομίας δεν είναι αποτελεσματικό στην ομαλή επαγγελματική ανάπτυξή του. Η Συμβουλευτική Σταδιοδρομίας στο Δημοτικό Σχολείο αποσκοπεί να αποκτήσει ο μαθητής τις παρακάτω ειδικότερες

δεξιότητες, ιδιότητες και μορφές συμπεριφοράς, με τους μαθητές των πρώτων τεσσάρων τάξεων να τις έχουν στοιχειωδώς ανεπτυγμένες, και με τους μαθητές των δυο τελευταίων τάξεων να τις έχουν περισσότερο ανεπτυγμένες (Baily, 1999. Δημητρόπουλος, 1999α,β. Heft & Cramer, 1996. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο-Τομέας Σ.Ε.Π., 1999. Κουτσουβάνου, 2000).

1. Αντίληψη των προσωπικών του ιδιοτήτων, όπως ικανότητες, δυνατότητες, δεξιότητες ενδιαφέροντα, κίνητρα, προτιμήσεις.
2. Υψηλή αυτοεκτίμηση και αυτο-αποτελεσματικότητα, αισιόδοξη προσωπική, και ανάληψη προσωπικής ευθύνης για τις διάφορες αποφάσεις.
3. Απόκτηση δεξιοτήτων λήψης απόφασης, καθορισμού στόχων και ανάπτυξης σχεδίου δράσης επίτευξης των στόχων.
4. Απόκτηση δεξιοτήτων αποτελεσματικής επικοινωνίας και συνεργασίας σε ομάδα.
5. Κατανόηση εννοιών από τον κοινωνικοοικονομικό και εργασιακό χώρο, όπως «απασχόληση», «ανεργία», «παραγωγή», «αγαθά», «καταναλωτής», «υπηρεσίες», «φορείς», «ελεύθερος χρόνος», «σύνδεση αναγκών της κοινωνίας με τα επαγγέλματα» διότι το παιδί, χωρίς την κατάκτηση αυτών των εννοιών, δεν μπορεί να χειριστεί και να συμβολίσει τον εργασιακό κόσμο.
6. Συνειδητοποίηση της σχέσης των προσωπικών ιδιοτήτων, όπως ικανότητες, αξίες και προτιμήσεις, με τις εκπαιδευτικές-επαγγελματικές επιλογές.
7. Συνειδητοποίηση ότι η επαγγελματική ανάπτυξη συνδέεται με την

εκπαιδευτική ανάπτυξη, και ότι το σχολείο έχει ευκαιρίες προετοιμασίας για τη ζωή.

8. Συνειδητοποίηση της σπουδαιότητας της προσεκτικής διαδικασίας λήψης απόφασης. Σύνδεση της διαδικασίας αυτής με τη διαδικασία λύσης μαθησιακού προβλήματος.
9. Εκτίμηση των διαφόρων επαγγελματιών ως προς την κατηγορία στην οποία ανήκουν (π.χ., χειρωνακικά, κοινωνικά και επιστημονικά) και τις προϋποθέσεις εισόδου και επιτυχίας σε κάποιο επάγγελμα.
10. Απόκτηση δεξιοτήτων αποτελεσματικής συλλογής, αξιολόγησης και χρήσης των πληροφοριών από τον εκπαιδευτικό και εργασιακό χώρο.
11. Κατανόηση της σχέσης του είδους της απασχόλησης με τον τρόπο ζωής καθώς, επίσης, της σχέσης του εργασιακού χώρου με την κοινωνική ζωή.
12. Απόκτηση θετικής στάσης προς την εργασία και απόδοση υψηλής και ισότιμης αξίας σε όλα τα επαγγέλματα.

Η Συμβουλευτική Σταδιοδρομίας στο Δημοτικό Σχολείο εμπλέκει και τους γονείς, αφού παίζουν σπουδαίο ρόλο στην ανάπτυξη των παιδιών τους. Το έργο του εκπαιδευτικού-συμβούλου προς τους γονείς μπορεί να περιλαμβάνει ενημέρωση και, κυρίως, εκπαίδευση, με βιωματικό τρόπο, ιδίως σε μικρές ομάδες, για: το δικό τους ρόλο στην επαγγελματική - εκπαιδευτική ανάπτυξη των παιδιών τους, τη σχέση των εργασιακών και κοινωνικών αξιών της οικογένειας με τις εκπαιδευτικές - επαγγελματικές επιλογές των παιδιών, το ρόλο τους

στη διαμόρφωση της έννοιας του εαυτού του παιδιού και τη σπουδαιότητα αυτής στις εκπαιδευτικές - επαγγελματικές επιλογές, τη σχέση μεταξύ της εκπαιδευτικής και επαγγελματικής ανάπτυξης και τη σημαντικότητα του πρόχειρου σχεδιασμού αυτής της ανάπτυξης, τη μύηση των παιδιών στον εργασιακό κόσμο μέσω των δικών τους επαγγελματιών και της σύγκρισης αυτών με άλλα επαγγέλματα, τα στερεότυπα φύλου και τα κοινωνικά στερεότυπα, τις εκπαιδευτικές και επαγγελματικές ευκαιρίες, τους φορείς παροχής υπηρεσιών Συμβουλευτικής, τους τρόπους αποτελεσματικής επικοινωνίας με τα παιδιά τους και το σχολείο (Berger, 1996α,β, 2000. Comer, Haynes, Joyner, & Ben-Avie, 1996. Epstein, 1995, 1996. Κασσωτάκης, 2003).

Το εκπαιδευτικό προσωπικό και η Διοίκηση του σχολείου θα πρέπει να βοηθηθούν ώστε να δημιουργήσουν ζεστό και ασφαλές κλίμα μέσα στο οποίο το παιδί θα μπορεί να μεγιστοποιήσει τις δυνατότητες του και να εφοδιαστεί με δεξιότητες που θα του επιτρέψουν να χειριστεί αποτελεσματικά το μέλλον του (Berger, 1996α, 2000. Cochran, 1997. Comer, et al., 1996. Hidi & Harackiewicz, 2002. Hoffman et al., 2001. Κασσωτάκης, 2003. Stephanou, 2004b). Ακόμη, καθώς η επαγγελματική ανάπτυξη του παιδιού συμβαίνει, διάχυτα, με την εκπαιδευτική διαδικασία και πράξη, η ενίσχυση των μαθημάτων του σχολικού προγράμματος με στοιχεία επαγγελματικής διαπαιδαγώγησης συμβάλλει στην ομαλή ανάπτυξη. Αυτό υποστηρίζεται και από τα ευρήματα ερευνών που φανερώνουν την αναγκαιότητα της διαθεματικής προσέγγισης της μάθη-

σης, αφού είναι πολλά τα οφέλη για τον μαθητή από τη χρήση των δεξιοτήτων και γνώσεων που αποκτά σε ένα μαθησιακό αντικείμενο σε άλλο μαθησιακό αντικείμενο. Προκειμένου, όμως, ο εκπαιδευτικός να είναι αποτελεσματικός σε αυτή την προσπάθειά του θα πρέπει να εκπαιδευτεί στη 'Διεπιστημονική Προσέγγιση' της μάθησης (βλ. Κεκές & Μυλωνά, 2003), και στην ανάπτυξη της 'Κριτικής Αυτογνωσίας' και 'Κοινωνιογνωσίας' (βλ. Κοσμίδου-Hardy, 1998, 2001).

Τεχνικές της Συμβουλευτικής Σταδιοδρομίας στο Δημοτικό Σχολείο

Οι τεχνικές της Συμβουλευτικής είναι πολλές και ποικίλες (βλ. Bailly, 1999. Δημητρόπουλος, 1999. Gibson & Mitchell, 1999. Gysbers, Happner, & Johnston, 1998. Herr & Cramer, 1996. Hughes, 1999. Mehaffey & Sandberg, 1992. Μαλικιώση-Λοΐζου, 1999). Οτιδήποτε μπορεί να βοηθήσει το παιδί να αναπτυχθεί άριστα ως ολότητα, δύναται να αποτελέσει τεχνική σταδιοδρομίας, ενώ κύριο υλικό είναι το ίδιο το παιδαγωγικό ή εκπαιδευτικό υλικό του σχολείου. Το παιδί μαθαίνει με βιωματικό τρόπο, δηλαδή, προσλαμβάνει το ερέθισμα από το περιβάλλον του, το συσχετίζει με τη δική του εμπειρία, το αξιολογεί και, στη συνέχεια, διαμορφώνει συμπεράσματα που έχουν καθολική ισχύ. Μάλιστα, όσο πιο μικροί είναι οι μαθητές τόσο πιο συγκεκριμένο και βιωματικό είναι το υλικό που χρησιμοποιείται.

Οι τεχνικές μπορεί να είναι: ατομική ή ομαδική συμβουλευτική, παιχνίδι ρόλων, ανάλυση περιπτώσεων, παρουσίαση επαγγελματιών στην τά-

ξη, συνέντευξη με επαγγελματίες και, στη συνέχεια, ανάλυση των συνεντεύξεων στην ομάδα, συζήτηση για την εργασία με βάση το υλικό των σχολικών εγχειριδίων ή το υλικό που θα έχουν συγκεντρώσει τα παιδιά, επίσκεψη σε εργασιακούς χώρους, βοήθεια από την ομάδα προς το άτομο στο πώς μπορούν να ικανοποιηθούν οι ανάγκες του και οι προτιμήσεις του, καταιγισμός ιδεών, παιχνίδια που περιέχουν πληροφορίες για επαγγέλματα, συμπλήρωση καταλόγων με προτιμήσεις και ενδιαφέροντα, ζωγραφική, σχεδιασμός μιας επιχειρήσεως ή υπηρεσίας ως προς το είδος των απασχολούμενων. Στην υπάρχουσα διεθνή βιβλιογραφία αναφέρονται διάφορα Προγράμματα εφαρμογής Συμβουλευτικής Σταδιοδρομίας στο Δημοτικό Σχολείο, ενώ στην ελληνική βιβλιογραφία αναφέρονται κυρίως προσπάθειες δημιουργίας Περιεχομένου Προγραμμάτων Συμβουλευτικής, χωρίς, όμως, να έχουν δοκιμαστεί συστηματικά στην πράξη, ώστε να υπάρχει έγκυρο συμπέρασμα για την αποτελεσματικότητά τους (βλ. Δημητρόπουλος, 1999α. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο-Τομέας Σ.Ε.Π., 1999. Gysbers, et al., 1998. Herr & Cramer, 1996). Ο αναγνώστης μπορεί να ανατρέξει στη σχετική βιβλιογραφία (π.χ., Bailly, 1999. Hughes 1999. Herr & Cramer, 1996. Κωνσταντινίδης, Κωστόπουλος, Πατάγιας, & Παπανικολάου, 2004. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο-Τομέας Σ.Ε.Π., 1999) και να προμηθευτεί ορισμένα παραδείγματα εφαρμογής Προγραμμάτων Συμβουλευτικής ή ασκήσεις Συμβουλευτικής Σταδιοδρομίας.

Επίλογος

Η Συμβουλευτική Σταδιοδρομίας στο Δημοτικό Σχολείο μπορεί να δραματίσει υποστηρικτικό, διευκολυντικό και βοηθητικό ρόλο στην ενιαία ομαλή ανάπτυξη των μαθητών και, συγχρόνως, να θέσει τα θεμέλια της επιτυχημένης μελλοντικής τους εργα-

σιακής συμπεριφοράς. Η επιθυμητή αποτελεσματικότητα, όμως, της Συμβουλευτικής Σταδιοδρομίας προϋποθέτει να διερευνηθούν οι ανάγκες των μαθητών, να καταρτιστούν κατάλληλα οι εκπαιδευτικοί, να εμπλουτιστούν τα σχολικά εγχειρίδια με θέματα του εργασιακού χώρου, και να σχεδιαστούν ανάλογα σχολικά προγράμματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Assor, A., Katz, I., Meyer, B. & Maison, Y. (2000). *Childrens' use of rigid and flexible decision – making strategies: the effects of prior interest, choice, age and Task characteristics*. Paper presented at the International Conference: 7th Workshop on Achievement and Task Motivation, Leuven, Belgium.
- Baily, D. (1999). *Careers counseling and guidance*. In S. Palmer (Ed.), *Handbook of counseling*. London: Routledge.
- Bandura, A. (1995). *Self-efficacy in Changing Societies*. Cambridge: Cambridge University Press
- Berger, E. H. (1996a). Communication: The key to parent involvement. *Early Childhood Education Journal*, 23(3), 179-183.
- Berger, E. H. (1996b). Don't leave them standing on the sidewalk. *Early Childhood Education Journal*, 24(2), 131-133.
- Berger, E. H. (2000). *Parents as partners in Education: Families and schools Working Together*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Cenzo, D.A. (1997). *Human Relations: Personal and Professional Development*. NJ: Prentice Hall.
- Creemers, B.P. M., & Reezigt, G. (1994). Conditions for the effectiveness of instruction at the school level. *School Effectiveness and School Improvement*. London: Cassell.
- Cochran, L. (1997). *Career counseling: A narrative approach*. C.A.: Sege.
- Comer, J. P., Haynes, N. M., Joyner, E. T., & Ben-Avie, M. (1996). *Rallying the Whole Village: The Comer Process for Reforming Education*. New York: Teacher College Press.
- Δημητρόπουλος, Ε. Γ. (1999α). *Συμβουλευτική-Προσανατολισμός, 2ος τόμος Συμβουλευτική Σταδιοδρομίας Εκπαιδευτικός και Επαγγελματικός Προσανατολισμός* (3^η έκδ.). Αθήνα: Γρηγόρη.
- Δημητρόπουλος, Ε. Γ. (1999β). *Συμβουλευτική-Προσανατολισμός, 1ος τόμος, Συμβουλευτική και Συμβουλευτική Ψυχολογία* (3^η έκδ.). Αθήνα: Γρηγόρη.
- Δημητρόπουλος, Ε. Γ., & Μπακατσή, Ρ. (1996). Ο θεσμός 'Συμβουλευτική - Προσανατολισμός' στην Προτοβάθμια Εκπαίδευση στη Χώρα μας: Μια Πρόταση - Πλαίσιο. *Η Λέσχη των Εκπαιδευτικών*, 14, 26-28.
- Eggen, P., & Kauckak, D. I. (1999). *Educational psychology. Windows on classrooms*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Epstein, J. L. (1995). School / family / community partnerships: Caring for the children we share. *Phi Delta Kappan*, 76(9), 701-712.

- Epstein, J. L. (1996). Perspective and previesws on research and policy for school, family and community partnership. In A. Booth & J. F. Dunn, *Family-school links*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum associates.
- Gibson, H., & Mitchell, M. H. (1999). *Introduction to Counselling and Guidance*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Gysbers, N. C., Happner, M. J., & Johnston, J. A. (1998). *Career counseling: Process, Issues, and Techniques*. Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Hackett, G. (1995). Self-efficacy in career choice and development. In A. Bandura (Ed.), *Self-efficacy in Changing Societies* (232-258). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hansen, D. A., & Johnson, V. (1992). Classroom lesson strategies and orientation toward work. In D. Stern and D. Eichorn (Eds.), *Adolescence and Work: Influences of social structures, labor markets, and culture* (pp. 75 -100). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Harter, S. (1999). *The construction of the self: A developmental perspective*. New York: Guilford.
- Heckhausen, J., & Dweck, D. S. (1998). A developmental and process-oriented approach to motivation and self-regulation. In J. Heckhausen & C. S. Dweck (Eds.), *Motivation and self-regulation across the life-span* (pp. 1-11). New York: Cambridge University Press.
- Herr, L.E. & Cramer, S.H. (1996). *Career Guidance and Counseling through the Life Span*. New York: Harper Collins College.
- Hidi, S., & Harackiewicz, J. M. (2002). Motivating the academically unmotivated: A critical issue for the 21st century. *Review of Educational Research*, 70(2), 151-179.
- Hofman, H. R., Hofman, A., & Guidemond, H. (2001). Social context, effects on pupils' perception of school. *Learning and Instruction*, 11(3), 171-194.
- Hughes, P. (1999). Counselling in Education (primary and secondary). In S. Palmer (Ed.), *Handbook of Counseling*. London: Routledge.
- Ilgen, D. R., & Davis, C. A. (2000). Bearing bad news: Reactions to negative performance feedback. *Applied Psychology: An International Review*, 49, 550-565.
- Johnson, W., & Kottman, T. (1992). Developmental needs of middle school students: Implication for counselors. *Elementary School Guidance & Counseling*, 27, 3-14.
- Κασσωτάκης, Μ. (2002). Ο ρόλος του Συμβούλου Επαγγελματικού Προσανατολισμού στην Εκπαίδευση και την Απασχόληση. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής - Προσανατολισμού*, Τ. 62-63, 21-35.
- Κασσωτάκης, Μ. (2003). Ο ρόλος του Συμβούλου Επαγγελματικού Προσανατολισμού. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής - Προσανατολισμού*, Τ. 66-67, 29-48.
- Κεκές, Ι. Ι., & Μυλωνάκου, Η. (2003). Επαγγελματικός Προσανατολισμός Ή «Γνωστικός επανακαθορισμός»: Μια Συστημακή-Κυβερνητική στα προβλήματα της επιστήμης και στις μελλοντικές επιπτώσεις τους στο χώρο εργασίας. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού*, Τ. 66-67, 65-77.
- Κοσμίδου-Hardy, Χ. (1998). Ο δάσκαλος ως σύμβουλος στη διδακτική-μαθησιακή συνάντηση. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού*, τ.46-49, 33-63.
- Κοσμίδου-Hardy, Χ. (2001). Η Μετάβαση στη εποχή της «κατασκευασμένης» αβεβαιότητας: Συνέπειες για τη Συμβουλευτική, το Σ.Ε.Π. και την Παιδεία. *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου του Ε.Κ.Ε.Π.: Εξελίξεις στη Συμβουλευτική και τον Επαγγελματικό Προσανατολισμό στην Αυγή του 21ου Αιώνα* (σσ. 100-126). Αθήνα: Ε.Κ.Ε.Π.

- Κουτσουβάγου, Ε. (2000). *Η θεωρία του Piaget και παιδαγωγικές εφαρμογές στην προσχολική εκπαίδευση* (4^η εκδ.). Αθήνα: Οδυσσέας.
- Κωνσταντινίδης, Ν., Κωστόπουλος, Κ. Π., Πατάγιας, Κ., & Παπανικολάου, Ι. (2004). Παιχνίδια Επαγγελματικού Προσανατολισμού. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής - Προσανατολισμού*, 68-69, 155-166.
- Leary, M. R., & Downs, D. L. (1995). Interpersonal functions of the self-esteem motive: The self-esteem system as sociometer. In M. H. Kennis (Ed.), *Efficacy, agency, and self-esteem* (pp. 123-140). New York: Plenum.
- Mac Iver, D. (1988). Classroom environments and the stratification of pupils' ability perceptions. *Journal of Educational Psychology*, 80, 495-505.
- Marsh, H. W., & Yeung, A. (1997). Coursework selection: Relations to academic self-concept and achievement. *American Research Journal*, 34(4), 691-720.
- Martins, A., & Peixoto, F. (2000). Self-esteem, social identity and school achievement. *Psychology*, 7(3), 278-289.
- Liontos, L. B. (1992). *At risk families and schools: Becoming partners*. Eugene, OR: ERIC Clearinghouse on Educational Management
- Μαλικιώση-Λοΐζου, Μ. (1999). *Συμβουλευτική Ψυχολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- McWhirter, J. J., McWhirter, S. T., McWhirter, A. M., & McWhirter, E. H. (1994). High and low-risk characteristics of youth: The five C's of competence. *Elementary School Guidance & Counseling*, 28(3), 188-196.
- Mehaffey, J. L. & Sandberg, S. K. (1992). Conducting social skills training groups with elementary school children. *The school counselor*, 40, 61-67.
- Μπρούζος, Α. (2001). Η σχολική συμβουλευτική ως αίτημα των σύγχρονων κοινωνικών μεταβολών. *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου του Ε.Κ.Ε.Π.: Εξελίξεις στη Συμβουλευτική και τον Επαγγελματικό Προσανατολισμό στην Αυγή του 21^{ου} Αιώνα* (σσ. 214-226). Αθήνα: Ε.Κ.Ε.Π.
- Μυλωνάς, Θ. Ν. (1999). *Η Αναπαραγωγή των Κοινωνικών Τάξεων μέσα από τους Σχολικούς Μηχανισμούς*. Αθήνα: Gutenberg.
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο-Τομέας ΣΕΠ (1999). *Διάγνωση των λειτουργιών του Σχολικού Επαγγελματικού Προσανατολισμού στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση*. Ανέκδοτο υλικό.
- Pecks, B. (1993). Revolutions in counseling and education: A systems perspective in the schools. *Elementary School Guidance & Counseling*, 27, 245-251.
- Oates J., & Grayson, A. (2004). *Cognitive and Language Development in Children*. London: Blacwell.
- Pintrich, P. R., & Schunk, D. (1996). *Motivation in education: Theory, research, and applications*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Schaffer, H. R. (2003). *Introducing Child Psychology*. London: Blackwell.
- Seligman, L., Weinstock, L., & Owings, N. (1998). The role of family dynamics in career development of 5-year-olds. *Elementary School Guidance & Counseling*, 222-230.
- Stephanou, G. (2003a). Adolescents' cognitive and emotional appraisal of their interpersonal relationships with their parents. *9th European congress of Psychology*. Vienna, Austria.
- Stephanou, G. (2003b). Cognitive and emotional determinants of career development. *Proceeding of the International conference of the International Association for Educational and Vocational Guidance (IAEVG): Quality Development in Vocational Counseling and Training* (CDform). Berne, Switzerland: Herausgeber.

- Stephanou, G. (2004a, July). Effects of ability self-perception, perceived task-difficulty, performance expectations and importance of performance on performance and attributions in specific academic domains. In J. Baumert, H. W. Marsh, U. Trautwein, & G. E. Richards (Eds), *Proceedings of the 3rd International SELF Research Conference: Self-Concept, Motivation and Identity* (CDform). Berlin, Germany: Max Planck Institute for Human Development.
- Stephanou, G. (2004b, July). School learning and achievement as social activities: The role of the interpersonal relationships and the subsequent emotions in academic achievement. *Proceeding of the International Congress "Quality of Education in Balkan countries"*, Balkan Pedagogical Association and International Pedagogical Institution, Sofia, Bulgaria.
- Στεφάνου, Γ. (2001α). Ο ρόλος της ακαδημαϊκής αυτοεκτίμησης στην περίπτωση των μαθητών του Γυμνασίου. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού*, Τ. 56-57, 173-190.
- Στεφάνου, Γ. (2001β). Ο ρόλος της σχολικής επίδοσης στο Γυμνάσιο και των σημαντικών άλλων προσώπων στην εκπαιδευτική και επαγγελματική επιλογή, μετά το Γυμνάσιο. Στο Α. Μπεζέ (Επιμ. Έκδ.), *Πρακτικά 8ου Πανελληνίου Συνεδρίου Ψυχολογικής Έρευνας* (μορφή CD). Αλεξανδρούπολη.
- Στεφάνου, Γ. (2001γ). Συναισθήματα και απόδοση αιτιών των διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ των μαθητών και των καθηγητών. Στο Α. Μπεζέ (Εκδ.), *Πρακτικά 8ου Πανελληνίου Συνεδρίου Ψυχολογικής Έρευνας* (μορφή CD). Αλεξανδρούπολη.
- Στεφάνου, Γ. (2002). Η αναγκαιότητα της μετάβασης από το αντικείμενο της επαγγελματικής επιλογής στη γνωστική διεργασία και διαδικασία της επιλογής. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού*, Τ. 60-61, 113-132.
- Στεφάνου, Γ. (2003). Από τις προσδοκίες σχολικής επίδοσης και την αποδιδόμενη σπουδαιότητα στα μαθησιακά αντικείμενα στη σχολική επίδοση και την εκπαιδευτική επιλογή. *9ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας*, Ρόδος, Ελλάδα – Τα Πρακτικά υπό δημοσίευση.
- Στεφάνου, Γ. (2004). Δια-βίου συμβουλευτική σταδιοδρομίας: Συμβουλευτική σταδιοδρομίας των εργαζόμενων μητέρων. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού*, Τ. 67-68, 134-154.
- Στεφάνου, Γ. (υπό δημοσίευση). Αυτοαντίληψη ικανότητας, αντιληπτή δυσκολία, προσδοκίες επίδοσης, και αξία έργου στη Γλώσσα και στα Μαθηματικά: Σχέσεις με την ακαδημαϊκή επίδοση και την εκπαιδευτική επιλογή. *6η Επιστημονική Επετηρίδα Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης*.
- Watts, A.G. (1988). The Changing Place of Career Guidance in Schools Prospects. *Quarterly Review of Education*, 18, 473-482.

*Κασσάνδρα Ζαννή-Τελιοπούλου**

**ΔΙΑΠΛΟΥΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ-ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗΣ
ΑΝΟΙΧΤΗ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
ΣΤΑΔΙΟΔΡΟΜΙΑΣ**

Με την ανεργία να απειλεί χιλιάδες Ευρωπαίους/ες, αλλά και με την ταχύτητα απαξίωσης γνώσεων και δεξιοτήτων που προκαλούν οι γρήγοροι ρυθμοί τεχνολογικής εξέλιξης, οι ανάγκες για υπηρεσίες προσανατολισμού και πληροφόρησης είναι δεδομένες. Τα συστήματα Εκπαίδευσης, Κατάρτισης καθώς και οι επιχειρήσεις χρειάζεται να στηρίξουν και να αξιοποιήσουν όσο γίνεται καλύτερα το ανθρώπινο δυναμικό τους και να του δώσουν τη δυνατότητα συνεχούς προσωπικής και επαγγελματικής ανέλιξης. Γι' αυτό, κατευθυντήρια γραμμή της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι να ενισχυθούν στα κράτη μέλη οι πολιτικές, τα συστήματα και οι πρακτικές Πληροφόρησης, Προσανατολισμού και Συμβουλευτικής.

Η Απόφαση (Μάιος 2004) σχετικά με τον Επαγγελματικό Προσανατολισμό που πήρε το Συμβούλιο Υπουργών Παιδείας της Ε.Ε. αναδεικνύει την πολιτική σημασία που, για πρώτη φορά, αποδίδεται στον επαγγελματι-

κό προσανατολισμό. Στην απόφαση δίνεται έμφαση στην ανάγκη για δια βίου επαγγελματικό προσανατολισμό ο οποίος ορίζεται ως ένα εύρος υποστηρικτικών δραστηριοτήτων που βοηθούν τους πολίτες κάθε ηλικίας και σε κάθε στάδιο της ζωής τους να εντοπίζουν τα ενδιαφέροντα τις δεξιότητες και ικανότητές τους, να παίρνουν αποφάσεις για τη ζωή τους και να διαχειρίζονται τη μάθηση και την εργασία τους έτσι ώστε να αξιοποιούν τις ικανότητες και δεξιότητες που διαθέτουν και να αποκτούν νέες.

Το Πιλοτικό Σχέδιο ΔΙΑΠΛΟΥΣ

Το Σχέδιο «Διάπλους, μια ανοικτή μεθοδολογία δια βίου διαχείρισης σταδιοδρομίας» είναι ένα τριετές πιλοτικό πρόγραμμα που υλοποιείται στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού προγράμματος Leonardo da Vinci και απαντά στην ανάγκη για μια ευρωπαϊκή μεθοδολογία δια βίου επαγγελματικού προσανατολισμού.

* Η Κ. Ζ.Τ. είναι Ψυχολόγος, διευθύντρια του Ινστιτούτου Εκπαίδευσης και Επαγγελματικού Προσανατολισμού (ΙΕΚΕΠ).

Επικοινωνία: ΙΕΚΕΠ Αβέρωφ 34α, Ν. Ιωνία 14232, Τηλ.: 210-2586970

Σκοπός του είναι η παραγωγή ενός Ευρωπαϊκού «εργαλείου» δια βίου διαχείρισης σταδιοδρομίας. Ενός εργαλείου που βοηθά το άτομο να κάνει έναν απολογισμό της σταδιοδρομίας του και να επανασχεδιάζει τη μελλοντική του πορεία σε κάθε φάση της επαγγελματικής του ζωής, πραγματώνοντας έτσι τη δια βίου εκπαίδευση/κατάρτιση. Είναι μια εφαρμογή σε Η/Υ και αποτελείται από αυτόνομες ενότητες.

Απευθύνεται σε άτομα που έχουν ολοκληρώσει τη γενική και επαγγελματική τους εκπαίδευση και αναζητούν εργασία στον κλάδο των Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ΤΠΕ) ή ακόμη και σε εργαζόμενα άτομα που επιθυμούν να αλλάξουν επάγγελμα και να σταδιοδρομήσουν στις ΤΠΕ. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται στη διάσταση του φύλου (gender mainstreaming) και στην ενθάρρυνση των γυναικών να ασχοληθούν με επαγγέλματα των ΤΠΕ. Δεδομένου ότι στο πλαίσιο ενός τριετούς Σχεδίου δεν ήταν δυνατόν να καλυφθούν όλοι οι επαγγελματικοί κλάδοι, ο συγκεκριμένος κλάδος επελέγη ενδεικτικά, γιατί είναι δυναμικός και προσφέρει προοπτικές εξέλιξης.

Οι «πελάτες/χρήστες» θα χρησιμοποιούν το εργαλείο, υποστηριζόμενοι από Λειτουργό επαγγελματικού προσανατολισμού.

Το Εργαλείο αποτελείται από αυτόνομες ενότητες που είναι οι εξής:

- **Η εκπαιδευτική σου διαδρομή:** στην ενότητα αυτή ο χρήστης καταγράφει την εκπαιδευτική του διαδρομή και τα αποτελέσματά της. Πέρα από την πορεία του στην τυπική και μη τυπική εκπαίδευση και κατάρτιση, αναλύεται, ακόμη, και η άτυπη μάθησή του.

- **Ο απολογισμός των εμπειριών σου από την εργασία:** στην ενότητα αυτή καταγράφονται και αξιολογούνται όλες οι σημαντικές εμπειρίες/ενασχολήσεις του χρήστη, αμειβόμενες και μη, όπως εθελοντικές οικογενικές κ.λπ., γιατί αναγνωρίζεται ότι πολύτιμες γνώσεις και ικανότητες αποκτώνται μ' αυτό τον τρόπο.
- **Χτίζοντας το προσωπικό σου προφίλ:** Περιλαμβάνει μια αυτοαξιολόγηση των ενδιαφερόντων, αξιών, ιδιοτήτων, ικανοτήτων και δεξιοτήτων του ενδιαφερομένου. Η δομή της ενότητας έχει λάβει υπόψη της τις απαιτήσεις του ευρωπαϊκού βιογραφικού σημειώματος και έτσι, συμπληρώνοντάς το ο χρήστης προετοιμάζεται για την συμπλήρωση του Ευρωπαϊκού βιογραφικού σημειώματος.
- **Περιήγηση στον κόσμο των ΤΠΕ:** Σ' αυτή την ενότητα ο χρήστης θα βρει σημαντικές πληροφορίες για τον κλάδο των ΤΠΕ.

Μπορεί να «επισκεφτεί» ένα σοβαρό αριθμό επιχειρήσεων του κλάδου των ΤΠΕ, να γνωρίσει με τι ασχολούνται, τι θέσεις εργασίας διαθέτουν, πόσα άτομα απασχολούν και αν έχουν κενές θέσεις εργασίας.

Μπορεί επίσης να γνωρίσει τα επαγγέλματα/εξειδικεύσεις του κλάδου, τη φύση εργασίας, τις απαιτήσεις τους από τον εργαζόμενο, και να «απαντήσει» αν θα τον/την ενδιέφερε να τα ασκήσει και αν διαθέτει τις προϋποθέσεις για να τα ασκήσει.

- Οι τελευταίες ενότητες αναφέρονται στους **Επαγγελματικούς Στόχους** που θέτει ο χρήστης, στις **Εκπαιδευτικές του Ανάγκες** και τέ-

λος στο **Σχέδιο Δράσης** που πρέπει να ακολουθήσει το άτομο για να επιτύχει τους σκοπούς του.

Στους **επαγγελματικούς στόχους** το πρόγραμμα προτείνει στο χρήστη, ανάλογα με τις απαντήσεις του, κάποια επαγγέλματα και εκείνος επιλέγει τους στόχους του. Οι εκπαιδευτικές του ανάγκες προκύπτουν από τα αποτελέσματα από τις απαντήσεις του και τους στόχους που έχει θέσει. Τέλος το **Σχέδιο Δράσης** το συμπληρώνει με τη βοήθεια του Συμβούλου.

Όλες οι ενότητες του εργαλείου κατ'ελάχιστον «αυτόματα», μέσω του λογισμικού, σε μία σύνοψη. Οι πρώτες ενότητες είναι αυτόνομες και ο χρήστης ανάλογα με τις ανάγκες του μπορεί να ξεκινήσει από όποια θέλει και να συμπληρώσει σταδιακά το εργαλείο.

Το εργαλείο συνοδεύεται από τον **Οδηγό Εφαρμογής για το Σύμβουλο**. Ο Οδηγός, πέρα από ένα εισαγωγικό κεφάλαιο που ενημερώνει τον Ειδικό/ Σύμβουλο για τις Ευρωπαϊκές εξελίξεις στον Επαγγελματικό Προσανατολισμό, περιλαμβάνει οδηγίες για την εφαρμογή της κάθε ενότητας του Εργαλείου. Γίνεται ειδική αναφορά στο θέμα της διάστασης του φύλου (gender mainstreaming) και με συγκεκριμένα παραδείγματα υποστηρίζεται ο Ειδικός ώστε να κατανοήσει τις ιδιαιτερότητες των γυναικών στον επαγγελματικό τους προσανατολισμό. Τέλος, λόγω του εξαιρετικά εξειδικευμένου χαρακτήρα των επαγγελματιών των ΤΠΕ, ο Οδηγός περιλαμβάνει και ορισμένες βασικές πληροφορίες για τους τεχνολογικούς τομείς που συνδέονται με τα επαγγέλματα έτσι ώστε ο Σύμβουλος να μπορεί να ενημερώνει, σχετικά, τον χρήστη.

Εμπορευματοποίηση

Μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος οι συνεργαζόμενοι φορείς προτίθενται να εμπορευτούν το εργαλείο. Για το λόγο αυτό, στο πλαίσιο του σχεδίου, πρόκειται να εκπονηθεί, από ειδικούς, **Σχέδιο Μάρκετινγκ** του εργαλείου.

Συνεργαζόμενοι φορείς

Στο πρόγραμμα, που είναι διακρατικό, συμμετέχουν φορείς από τέσσερις χώρες:

Το **Ινστιτούτο Εκπαιδευτικού και Επαγγελματικού Προσανατολισμού ΙΕΚΕΠ-(Ελλάδα)**, συντονιστής του σχεδίου. Έχει πολυετή εμπειρία στον επαγγελματικό προσανατολισμό και την ανάπτυξη εργαλείων επαγγελματικού προσανατολισμού.

Ο **Οργανισμός Επαγγελματικής Εκπαίδευσης & Κατάρτισης – ΟΕΕΚ – (Ελλάδα)**, δημόσιος φορέας επαγγελματικής κατάρτισης, στα γραφεία σταδιοδρομίας του οποίου θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί το εργαλείο.

Ο **Σύνδεσμος Επιχειρήσεων Πληροφορικής & Επικοινωνιών Ελλάδας – ΣΕΠΕ – (Ελλάδα)**, η κύρια πηγή πληροφοριών του σχεδίου για τον κλάδο και την αγορά εργασίας των ΤΠΕ.

Το **National Institute for Careers Education and Counselling – NICEC – (Αγγλία)**, ως κατεξοχήν φορέας ανάπτυξης εργαλείων προσανατολισμού, με πολύχρονη παρουσία κι εμπειρία, καθώς και με ευρωπαϊκή εμβέλεια και αξιοπιστία.

Το Κέντρο Κατάρτισης Γυναικών στην Πληροφορική Βερολίνου (FRAUEN COMPUTER ZENTRUM BERLIN) FCZB (Γερμανία με διπλή εμπειρογνώμο-σύνη: στην κατάρτιση Γυναικών στις ΤΠΕ και στην διασφάλιση της διάστα-σης του φύλου στο σχέδιο.

Ο Κυπριακός Σύνδεσμος Καθη-γητών Συμβουλευτικής & Επαγγελ-ματικής Αγωγής (ΚΣΚΣΕΑ) (Κύπρος), που αποτελείται από εξειδικευμένα

και έμπειρα στον προσανατολισμό στε-λέχη.

Το Ινστιτούτο Ερευνών & Κατάρ-τισης ΜΠΤΣΙΝΓΚΑΣ (Κύπρος) Κέ-ντρο Κατάρτισης με εξειδίκευση στο Marketing και στη διάδοση του Σχε-δίου στις εταιρείες ΤΠΕ της Κύπρου.

Ιστοσελίδα Σχεδίου:
[http:// www.diaplus.org.gr](http://www.diaplus.org.gr)

Επιθεώρηση Συμβουλευτικής-Προσανατολισμού, τ. 72-73, Μάρτιος-Ιούνιος 2005, σσ. 151-156

*Κων/νος-Παναγιώτης Κωστόπουλος**
**Ο ΘΕΣΜΟΣ ΨΥΧΟΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΜΕΡΙΜΝΑΣ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ**

Από το 1997 οι Ομάδες Ψυχοκοινωνικής Μέριμνας αποτελούν τον κυριότερο φορέα Συμβουλευτικής στον Ελληνικό Στρατό. Η λειτουργία του θεσμού εντάσσεται στο πλαίσιο άσκησης μιας προληπτικής κοινωνικής ιατρικής στο Στρατό Ψηράς που αποβλέπει στον εντοπισμό, τη διερεύνηση και άμβλυνση των ειδικών και γενικών προβλημάτων που απασχολούν τους στρατευμένους κατά τη διάρκεια της θητείας τους.

Τα στοιχεία που ακολουθούν προέρχονται από την προσωπική πείρα του συγγραφέα του άρθρου και παρουσιάζουν τον τρόπο εργασίας των επιστημόνων που απαρτίζουν το θεσμό.

Με τις συνεχείς προσπάθειες όλων των εμπλεκόμενων πιστεύεται ότι ο θεσμός θα συνεχίσει να συμβάλλει αποφασιστικά στη βελτίωση των συνθηκών του στρατιωτικού περιβάλλοντος.

*K.P. Kostopoulos**
**THE INSTITUTION OF PSYCHOSOCIAL CARE
OF THE GREEK ARMY**

Since 1997, the Groups of Psychosocial Care is the main vehicle of Counselling in the Greek Army. The function of the institution is placed in the frame of a preventive social medicine of the Greek Army, which targets to specifying, the research and the care of the special and general problems that bother the soldiers during their service.

The following elements are stemming from the personal experience of the writer and they present the way of action of the special scientists, which consist the institution.

It is strongly believed that through the constant attempts of the persons in charge, the institution will be highly contributing to the improvement of the conditions of the military environment.

* Ο Κ. Π.Κ. είναι Υποψ. Διδάκτορας Συμβουλευτής & Επαγγελματικού Προσανατολισμού, ΜΑ στη «Συμβουλευτική & Επαγγελματικό Προσανατολισμό» και υπηρέτησε τη θητεία του ως Ψυχολόγος του Στρατού Ψηράς κατά το έτος 2003-2004.

Εισαγωγή

Τα τελευταία χρόνια στα πλαίσια εκσυγχρονισμού και πλήρους αναμόρφωσης του συστήματος Ψυχικής Υγείας στον Ελληνικό Στρατό, έχουν αρχίσει να λειτουργούν οι Μονάδες Ψυχοκοινωνικής Μέριμνας. Ο θεσμός από το 1997 και μετά έχει αποκτήσει μια διαρκώς αυξανόμενη σημασία και δυναμική, ενώ η λειτουργία του εντάσσεται στο πλαίσιο άσκησης μιας προληπτικής κοινωνικής ιατρικής στο Στρατό Ψηράς που αποβλέπει στον εντοπισμό, τη διερεύνηση και άμβλυνση των ειδικών και γενικών προβλημάτων που απασχολούν τους στρατευμένους κατά τη διάρκεια της θητείας τους. Ως γενικά προβλήματα μπορούμε να ορίσουμε τα προβλήματα εκείνα που αναφέρονται στους όρους διαβίωσης και στις σχέσεις των στρατιωτών μιας μονάδας, ενώ ως ειδικά προβλήματα ορίζουμε τα προβλήματα εκείνα, τα οποία φέρει ο στρατιώτης από την πολιτική του ζωή και δρουν ανασταλτικά στην προσαρμογή του στο κοινωνικό περιβάλλον.

1. Σκοπός του Θεσμού

Η οργάνωση και λειτουργία του θεσμού των Ομάδων Ψυχοκοινωνικής Μέριμνας προσβλέπει στα εξής (ΓΕΣ, 2003)

1. Στον εντοπισμό των ψυχολογικών και λοιπών προσωπικών προβλημάτων που προκύπτουν με πιθανό αποτέλεσμα τη μείωση της προσαρμογής και της απόδοσης του προσωπικού στο στρατιωτικό περιβάλλον

2. Στη δημιουργία προϋποθέσεων άμβλυνσης των προβλημάτων κοινωνικής και οικογενειακής φύσεως που απασχολούν το προσωπικό.
3. Στην καλλιέργεια πνεύματος κοινής συνείδησης, δράσης και συνεργασίας μεταξύ στρατευμένων και μονίμου στρατιωτικού προσωπικού για την επίτευξη της αποστολής του στρατού.
4. Στην ενημέρωση και εκπαίδευση για την πρόληψη καταστάσεων, που εγκυμονούν κινδύνους για την ψυχική ισορροπία του προσωπικού και την εύρυθμη λειτουργία του στρατεύματος σε περίοδο επιχειρήσεων ή άλλων ψυχοπιεστικών καταστάσεων, όπως φυσικές καταστροφές.
5. Στην πληρέστερη κατανόηση και την καλύτερη αντιμετώπιση πιθανών προβλημάτων ψυχικής υγείας και άλλων παραμέτρων που μπορούν να προκύψουν στο προσωπικό των ειρηνευτικών αποστολών.
6. Στη δυνατότητα θεραπευτικής παρέμβασης σε επίπεδο πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας.
7. Στην αποτελεσματική διαδικασία αποκατάστασης, έτσι ώστε να επανακτηθούν όσο το δυνατόν περισσότερα άτομα που έχουν εμφανίσει ψυχοκοινωνικής φύσεως προβλήματα.
8. Στην άσκηση συμβουλευτικού έργου προς τη διοίκηση σε ό,τι αφορά κυρίως την πρόληψη των ψυχικών διαταραχών.

2. Αρμόδια Όργανα για την Υλοποίηση του Θεσμού

Η υλοποίηση του θεσμού ανατίθεται στις Ομάδες Ψυχοκοινωνικής Μέριμνας (ΟΨΜ). Υπεύθυνος για τη λειτουργία της ομάδας ορίζεται Αξιωματικός Υγειονομικού με ειδικότητα Ψυχολόγου, ενώ την ομάδα εποπτεύει επιστημονικά Στρατιωτικός Ψυχίατρος που ορίζεται με διαπαγή της Διεύθυνσης Υγειονομικού του ΓΕΣ.

Η ομάδα ψυχοκοινωνικής μέριμνας απαρτίζεται από ειδικούς επιστήμονες του Υγειονομικού Σώματος με τις ειδικότητες του ψυχολόγου, κοινωνιολόγου και κοινωνικού λειτουργού. Για την απονομή των τριών ψυχοκοινωνικών ειδικοτήτων, οι οπλίτες πρέπει απαραίτητα να είναι απόφοιτοι αντίστοιχων τμημάτων ελληνικών Πανεπιστημίων ή ΤΕΙ ή ισότιμων σχολών εξωτερικού αναγνωρισμένων από το ΔΙΚΑΤΣΑ.

3. Το Έργο του Θεσμού

Οι Ομάδες τοποθετούνται στις Διμοιρίες Υγειονομικού των Κέντρων Εκπαίδευσης Νεοσύλλεκτων, τους Λόχους Υγειονομικού, στα Τάγματα Υγειονομικού και στα στρατιωτικά νοσοκομεία. Οι Ο.Ψ.Μ. περιοδεύουν σε όλες τις μονάδες της ζώνης ευθύνης τους. Τα βασικά μεθοδολογικά εργαλεία που χρησιμοποιούν για να επιτύχουν τους παραπάνω στόχους είναι οι ατομικές και οι ομαδικές συνεντεύξεις και η συμμετοχική ή μη συμμετοχική παρατήρηση.

Η ατομική συνέντευξη λαμβάνει χώρα κατ' ιδίαν και σε ιδιαίτερο χώρο και είναι δομημένη μη κατευθυντι-

κή. Στην ατομική συνέντευξη εξετάζονται οι εξής παράμετροι:

- Η οικογενειακή κατάσταση
- Οι σχέσεις με το άλλο φύλο
- Ο βαθμός κοινωνικότητας/ ποιότητα-ποσότητα διαπροσωπικών σχέσεων
- Η σχέσεις με τοξικές ουσίες
- Οι πιθανές ενδείξεις ψυχικής νόσου (π.χ. τάση για απομόνωση, υπερβολικό στρες)
- Η ποιότητα ζωής στη μονάδα.

Ο οπλίτης σε έναν ήσυχο χώρο και με άνεση χρόνου έχει τη δυνατότητα να μιλήσει για την ιστορία του, την οικογένεια, τα αγαπημένα του πρόσωπα, αλλά και για τη ζωή του στην Μονάδα, τις ενδεχόμενες δυσκολίες του να προσαρμοστεί, τις σχέσεις με τους συναδέλφους του και τα στελέχη. Οι ατομικές συνεντεύξεις συμβάλλουν αποφασιστικά στην ορθή εκτίμηση της προσωπικότητας και των προβλημάτων του στρατιώτη. Διευκολύνουν στη διαπίστωση ιδιόμορφων στάσεων και συμπεριφορών, όπως ο αρνητισμός, η εριστικότητα, η αδιαφορία, η έλλειψη διάθεσης, οι οποίες είναι δυνατόν να υποκρύπτουν ψυχικές παθήσεις. Οδηγούν επίσης στον εντοπισμό των Ατόμων που Χρηζουν Ιδιαίτερης Φροντίδας (ΑΧΙΦ) και διερευνούν τις συνθήκες που αποτελούν τους γενεσιουργούς παράγοντες των ψυχοκοινωνικών προβλημάτων των οπλιτών.

Η ομαδική συνέντευξη λαμβάνει χώρα σε χώρους ομαδικής συνάντησης των στρατιωτών και αναφέρεται στα εξής ζητήματα:

- Η ποιότητα ζωής στη μονάδα
- Οι σχέσεις μεταξύ των στρατιωτών
- Οι σχέσεις των στρατιωτών με τους ανωτέρους τους

Επίσης διοργανώνονται από τους λειτουργούς του θεσμού και οι παρακάτω δραστηριότητες:

- Διοργάνωση ημερίδων επιμόρφωσης στελεχών σε θέματα επικοινωνίας και χειρισμού κρίσιμων καταστάσεων σε θέματα ψυχικής υγείας.
- Συνεργασία με κέντρα πρόληψης κατά των Ναρκωτικών (με την εποπτεία του ΟΚΑΝΑ) για συμμετοχή των λειτουργών του θεσμού σε σεμινάρια για την πρόληψη κατά της χρήσης ψυχοδραστικών, εξαρτησιογόνων ουσιών.
- Λειτουργία σχολείου εκμάθησης ελληνικής γλώσσας μέσα σε Μονάδες, με την αξιοποίηση οπλιτών δασκάλων
- Προγράμματα κατάρτισης και επαγγελματικού προσανατολισμού οπλιτών.
- Ομιλίες με θέματα που αφορούν σύγχρονα κοινωνικά θέματα και απασχολούν τους νέους στρατευμένους (άγχος προσαρμογής, ναρκωτικά, AIDS κ.α.)

Η παρατήρηση αφορά στις διάφορες δραστηριότητες των οπλιτών, καθώς και στον ελεύθερο χρόνο τους. Είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικών με τη λειτουργία και τη δημιουργία υποομάδων στη Μονάδα, με τον τρόπο που έχουν οι οπλίτες να διαχειρίζονται και να εκτονώνουν τις πιέσεις του στρατιωτικού περιβάλλοντος. Ακόμα η παρατήρηση μπορεί να μας δώσει πληροφορίες για τη λειτουργία, την ένταξη ή την απομόνωση συγκεκριμένων οπλιτών, όχι μόνο στο ουδέτερο περιβάλλον της συνέντευξης αλλά και στο φυσικό τους χώρο.

Τέλος, λιγότερο συστηματοποιη-

μένος, αλλά εξίσου χρήσιμος τρόπος επαφής είναι η ομαδική φιλική συζήτηση μελών της Ο.Ψ.Μ. με οπλίτες στους χώρους διαμονής και ψυχαγωγίας τους. Συχνά με αυτόν τον τρόπο αποσαφηνίζεται το 'κλίμα' που επικρατεί σε μια Μονάδα, δηλαδή τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ως προς τη λειτουργία, τις σχέσεις, την ιεραρχία και τις συνθήκες της.

Στο τέλος της περιόδου η Ομάδα ενημερώνει το Διοικητή σχετικά με τα Άτομα που Χρησιμοποιούν Ιδιαίτερης Φροντίδας, αλλά και για τα γενικά χαρακτηριστικά της Μονάδας. Η Ομάδα λειτουργεί συμβουλευτικά προς τη Διοίκηση για το χειρισμό των επιμέρους περιπτώσεων. Στην περίπτωση που συναντήσει κάποιον οπλίτη που αντιμετωπίζει έντονες δυσκολίες ή κάποια ψυχιατρική διαταραχή τον παραπέμπει για περαιτέρω εκτίμηση στο στρατιωτικό ψυχίατρο. Η ίδια δεν αναλαμβάνει θεραπευτικό ρόλο, τουλάχιστον άμεσα και κατά τη διάρκεια της περιόδου, αλλά βασικός της στόχος είναι η παροχή βοήθειας στα άτομα και η προαγωγή των συνθηκών διαβίωσης στα πλαίσια του στρατιωτικού περιβάλλοντος.

4. Κατηγορίες Α.Χ.Ι.Φ.

Σύμφωνα με την Πάγια Διαταγή της Διεύθυνσης Υγειονομικού (ΓΕΣ, 2003) οι οπλίτες, οι οποίοι χαρακτηρίζονται ως Άτομα που Χρησιμοποιούν Ιδιαίτερης Φροντίδας, αποτελούν 13 ξεχωριστές κατηγορίες. Οι κατηγορίες αυτές είναι οι εξής:

- Ψυχωσικές διαταραχές (Σχιζοφρενικές, Παραληρητικές, Μείζονες Συναισθηματικές, Άτυπες κ.α.)

- Οργανικά Ψυχosύνδρομα.
- Διαταραχές της Προσωπικότητας (Σχιζοειδική, Σχιζοτυπική, Αντικοινωνική, Μεθοριακή, Ιδεοψυχαναγκαστική, Αποφευκτική, Εξαρτητική, Μικτή, κ.α.)
- Νευρωσικές διαταραχές (Αγχώδης, Καταθλιπτική, Δυσθυμική, Σωματόμορφη, Διασχιστική, Φοβική, Ιδεοψυχαναγκαστική κ.α.)
- Διαταραχές ελέγχου των παρορμήσεων (Κλεπτομανία, Πυρομανία, Διαλείπουσα Εκρηκτική διαταραχή κ.α.)
- Διαταραχές από χρήση ουσιών (χρήση, κατάχρηση ή εξάρτηση από παράνομες ουσίες καθώς και κατάχρηση ή εξάρτηση από οινόπνευμα)
- Αναπτυξιακές διαταραχές (Οριακή Νοημοσύνη, Διαταραχές του Λόγου)
- Διαταραχές στη λήψη τροφής (Ψυχογενής ανορεξία-βουλιμία)
- Διαταραχές απέκκρισης (Νυκτερινή ενούρηση)
- Υπνοβασία
- Μετατραυματική Διαταραχή (PTSD)
- Διαταραχή προσαρμογής (με αγχώδες, δυσθυμικό, καταθλιπτικό ή μικτό συναίσθημα, διαταραχές συμπεριφοράς κ.α.)
- Οικογενειακά και κοινωνικά προβλήματα (Απώλεια κάποιου γονέα, κακές σχέσεις με γονείς, χωρισμός γονέων, κακή υγεία κάποιου μέλους της οικογένειας κ.α.).

Ως προς το σύνολο του στρατιωτικού πληθυσμού, οι Α.Χ.Ι.Φ. αποτελούν περίπου το 8-10% των οπλιτών (ΓΕΣ, 2001-2004). Η πλειοψηφία των ατόμων αυτών (60-70%) είναι άτομα με οικογενειακά-οικονομικά προβλή-

ματα και άτομα που κάνουν ή έχουν κάνει κατά το παρελθόν χρήση τοξικών ουσιών (7-10%). Για τους πρώτους οι ειδικοί επιστήμονες συχνά δίνουν κατάλληλες κατευθύνσεις και βοηθούν τα άτομα να αναζητήσουν τρόπους επίλυσης των προβλημάτων τους και μετά το πέρας των στρατιωτικών υποχρεώσεών τους. Οι Ομάδες Ψυχοκοινωνικής Μέριμνας δε δρουν μόνο συμβουλευτικά προς τις διοικήσεις των Μονάδων. Με το σωστό χειρισμό, την εγκαθίδρυση μιας συνεχούς επικοινωνίας με τον οπλίτη και τους οικείους του, μπορούν να αποσβεσθούν ποικίλες δυσκολίες και να αποφευχθούν δυσάρεστες καταστάσεις. Για τους δεύτερους η κύρια τακτική μέχρι σήμερα ήταν η παραπομπή τους στους στρατιωτικούς ψυχιάτρους για χορήγηση αναβολής ή για μείωση του βαθμού ικανότητας. Θεραπευτική παρέμβαση μέσα στις Μονάδες είναι αδύνατον να γίνει, αλλά τα τελευταία χρόνια έχει εγκαθιδρυθεί η συνεργασία στρατού και θεραπευτικών ομάδων (ΟΚΑΝΑ), ώστε να υπάρχει ένα δίκτυο επικοινωνίας, το οποίο θα στέλνει τους εξαρτημένους στρατιώτες σε προγράμματα απεξάρτησης.

Μια άλλη μεγάλη κατηγορία Α.Χ.Ι.Φ. είναι η κατηγορία των οπλιτών με διαταραχή προσαρμογής και με νευρωσικές διαταραχές (10-15%). Στις περιπτώσεις αυτές οι Ο.Ψ.Μ. ασκούν συμβουλευτικό έργο και συνεργάζονται στενά τόσο με το γιατρό της Μονάδας όσο και με τη Διοίκηση για τη διευκόλυνση του οπλίτη και για τη μη ψυχολογική καταπόνησή του. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και η προσπάθεια για βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και για προαγωγή της ποιότητας ζωής των στρατευμένων.

Επίλογος

Συμπερασματικά λοιπόν, οι Ομάδες Ψυχοκοινωνικής Μέριμνας στον Ελληνικό Στρατό έχουν χαράξει ένα σταθερό δρόμο και κερδίζουν όλο και περισσότερο την εμπιστοσύνη και την εκτίμηση των συναδέλφων τους και των ανωτέρων τους. Ο Θεσμός πατάει σε γερά θεμέλια και είναι πλέον ανοικτός ο δρόμος για την επέκτασή του και σε άλλους τομείς της στρατιωτικής ζωής. Από προσωπική εμπειρία, τα κίνητρα των οπλιτών-ειδικών επιστημόνων εμπνέονται από

επαγγελματικό ενθουσιασμό και διάθεση προσφοράς. Επειδή όμως ο αριθμός τους δεν επαρκεί πάντα λόγω της λειψανδρίας που μαστίζει τις τάξεις του Στρατού Ήφρας, η ένταξη στο στράτευμα μονίμου εξειδικευμένου προσωπικού θα βοηθήσει αποφασιστικά στην ακόμα καλύτερη λειτουργία του θεσμού. Με τις συνεχείς προσπάθειες όλων των εμπλεκόμενων πιστεύεται ότι ο θεσμός θα συνεχίσει να συμβάλλει αποφασιστικά στη βελτίωση των συνθηκών του στρατιωτικού περιβάλλοντος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Γενικό Επιτελείο Στρατού (2003), *Θεσμός Ψυχοκοινωνικής Μέριμνας*, Πάγια Διαταγή Υπ' Αριθμό 4-46/2003, Αθήνα: Διεύθυνση Υγειονομικού
- Γρηγοράκη, Α. (2001), *Διαπιστώσεις και συμπεράσματα στη λειτουργία του θεσμού Ψυχοκοινωνικής Μέριμνας. Πρακτικά ΣΤ' Ετήσιας Ημερίδας*, Αθήνα: ΓΕΣ – Διεύθυνση Υγειονομικού σ. 93-96.
- Κρουσώας, Χ. (2002), *Η λειτουργία και ο ρόλος των Ομάδων Ψυχοκοινωνικής Μέριμνας. Πρακτικά Ζ' Ετήσιας Ημερίδας*, Αθήνα: ΓΕΣ – Διεύθυνση Υγειονομικού σ.1-4.
- Πετρίδης, Π. (2001), *Οι Ομάδες Ψυχοκοινωνικής Μέριμνας στους Σχηματισμούς. Πρακτικά ΣΤ' Ετήσιας Ημερίδας*, Αθήνα: ΓΕΣ – Διεύθυνση Υγειονομικού σ.1-3.

Ελισάβετ Τσαγκουρνού, Κωνσταντίνα Παπαλουκά***

**ΤΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΔΑΙΔΑΛΟΣ»
ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΤΥΞΗ
ΕΠΑΓΓΕΜΑΤΙΚΩΝ ΔΕΞΙΟΤΗΤΩΝ**

Η εφαρμογή του προγράμματος «ΔΑΙΔΑΛΟΣ» δίνει τη δυνατότητα στους εμπλεκόμενους μαθητές και μαθήτριες της Δευτεροβάθμιας Επαγγελματικής Εκπαίδευσης να αποκτήσουν επαγγελματικές δεξιότητες-εμπειρίες από το χώρο εργασίας και την ευκαιρία εξειδίκευσης των σχολικών δραστηριοτήτων από το αναλυτικό πρόγραμμα των ειδικοτήτων των Τεχνικών Επαγγελματικών Εκπαιδευτηρίων σε πεδία προσομοίωσης του επαγγελματικού χώρου. Η σύνδεση των διδασκόμενων μαθημάτων και η προέκτασή τους σε εφαρμογές επιτυγχάνεται μέσα από τη διαθεματική προσέγγιση της εξειδικευμένης γνώσης που παρέχεται με τα διαφορετικά γνωστικά αντικείμενα.

Το «ΔΑΙΔΑΛΟΣ» έδωσε τη δυνατότητα να δημιουργηθεί πολυδύναμο εκπαιδευτικό εποπτικό υλικό ως παραγόμενο έργο των μαθητριών της ειδικότητας Β. Βρεφονηπιοκόμων σε Τεχνικό Επαγγελματικό Εκπαιδευτήριο, το οποίο υποστηρίζει την εφαρμογή σχεδίων εργασίας (project) στο χώρο της Προσχολικής Αγωγής ενταγμένων στο Διαθεματικό Εντατικό Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών καθώς επίσης και την εφαρμογή μιας εξελικτικής διδασκαλίας των αναλυτικών προγραμμάτων Προσχολικής Αγωγής και Δευτεροβάθμιας Επαγγελματικής Εκπαίδευσης.

Elisavet Tsagournou, Konstantina Papalouka***

**THE PROGRAM «DAIDALOS»
AND THE PROFESSIONAL SKILLS DEVELOPMENT**

Based on the application of program DAIDALOS, the students of Secondary Vocational Education — who are involved in — are provided with the opportunity to obtain and develop skills, get practicing experience by performing job-tasks and participate in extra curriculum activities in fields of workplaces simulation. The linkage between the tutorial courses or lessons and the possibility to extend them in external project applications is achieved by the approach of knowledge through the intergration and the connection of different parts of their learning to recognizable and real job-life situations.

In our school, the program DAIDALOS offers the motivation to create general aim educational material as produced work by the students of baby nurse section, which is included in the curriculum of preschool education, supports innovative projects application in workplaces and promotes the evolutionary dimension of curriculum to both Preschool and Secondary Vocational Education.

* Η Ε.Τ. είναι εκπαιδευτικός της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, Υποδιευθύντρια σε Τεχνικό-Επαγγελματικό Εκπαιδευτήριο, απόφοιτος της Σχολής Νηπιαγωγών και με ειδίκευση στη Συμβουλευτική-Επαγγελματικό Προσανατολισμό.

** Η Κ.Π. είναι εκπαιδευτικός της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, Υπεύθυνη σχολικού εργαστηρίου Β. Βρεφονηπιοκόμων και με ειδίκευση στη Συμβουλευτική-Επαγγελματικό Προσανατολισμό.

Γενικά

Α. Εισαγωγή

Το Γ' Κοινωνικό Πλαίσιο Στήριξης που υπογράφηκε μεταξύ Ελλάδας και Ευρωπαϊκής Ένωσης για την εξαστία 2000-2006 συγκεκριμενοποιείται ως προς τις πολιτικές εκπαιδευτικού σχεδιασμού στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Εκπαίδευση και Αρχική Επαγγελματική Κατάρτιση (ΕΠΕΑΕΚ). Το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα (ΕΠ) είναι η σύμβαση που υπογράφηκε μεταξύ Ευρωπαϊκής Ένωσης και Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων (ΥΠΕΠΘ). Οι παρεμβάσεις του ΕΠ έχουν αναλυθεί σε Άξονες Προτεραιότητας, σε Μέτρα και σε Ενέργειες και πράξεις σε θέματα που εκφράζονται μέσα από τα πεδία πολιτικής του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου (ΕΚΤ).

Το πρόγραμμα με την ονομασία «ΔΑΙΔΑΛΟΣ» που διοργανώνεται στο πλαίσιο του Γ' Κοινωνικού Πλαισίου Στήριξης – Β' ΕΠΕΑΕΚ, Μέτρο 2.3. «Αρχική Επαγγελματική Εκπαίδευση και Κατάρτιση», Ενέργεια 2.3.2. «Ανάπτυξη των Τεχνικών-Επαγγελματικών Εκπαιδευτηρίων (ΤΕΕ) και των Σχολικών Εργαστηριακών Κέντρων (ΣΕΚ)», Πράξη 2.3.2. ια': «Ανάπτυξη και Εφαρμογή Προγραμμάτων Επίδειξης και Βράβευσης Εκπαιδευτικών Έργων ΤΕΕ και ΣΕΚ» συγκεκριμενοποιεί την κατεύθυνση της κοινωνικο-εκπαιδευτικής πολιτικής που επιδιώκει να ενισχύσει την ανάγκη ο άνθρωπος να ευαισθητοποιείται, να κοινωνικοποιείται και να δημιουργεί.

Τη διοργάνωση και την υλοποίηση της πράξης 2.3.2. ια' έχει αναλάβει ως

τελικός φορέας το Εθνικό Ίδρυμα Νεότητας (ΕΙΝ) – Τμήμα Ευρωπαϊκών Θεμάτων σε συνεργασία με το τμήμα Β'-ΤΕΕ της ΔΣΔΕ/ΥΠΕΠΘ¹.

Σκοπός της συνεργασίας είναι η δημιουργία κινήτρων για την ανάπτυξη της δημιουργικότητας και εφευρετικότητας των μαθητών και εκπαιδευτικών, αλλά και η δυνατότητα ανάδειξης όσων μαθητών έχουν ιδιαίτερες δεξιότητες και κλίσεις στον τεχνολογικό, επιστημονικό ή καλλιτεχνικό τομέα. Με την εφαρμογή του δίνεται η ευκαιρία επίσης στους μαθητές να έρθουν σε επαφή με τις πρακτικές εφαρμογές των γνώσεων που αποκτούν στο Τεχνικό-Επαγγελματικό-Εκπαιδευτήριο, για την ανάπτυξη της τεχνολογίας ή άλλων επιτευγμάτων και τη χρήση τους στην επαγγελματική τους καθημερινότητα.

Β. Το Έργο και η Συμμετοχή των Μαθητών μας στην Εφαρμογή του

Το σχολείο μας – 2ο ΤΕΕ ΧΑΛΑΝΔΡΙΟΥ – συμμετείχε στο πρόγραμμα «ΔΑΙΔΑΛΟΣ» με το έργο που είχε τίτλο: «Λιλιπούτεια Αγορά - Γωνιά Δημιουργικής και Εποικοδομητικής Απασχόλησης για παιδιά προσχολικής ηλικίας», και διακρίθηκε κατά τη διεξαγωγή της Πανελλήνιας Έκθεσης Επίδειξης και Βράβευσης Εκπαιδευτικών Έργων στην 9η θέση. Η αξιολόγησή του έγινε από επισημονική επιτροπή κατά τη διάρκεια της Περιφερειακής και Πανελλήνιας Έκθεσης που πραγματοποιήθηκε στον εκθεσιακό χώρο του πρώην Ανατολικού Αερολιμένα από 13-11-2003 έως 15-11-2003. Το έργο υλοποιήθηκε από μαθη-

1. Οδηγός εφαρμογής και Διαχείρισης Προγράμματος «Δαίδαλος» σχολικού έτους 2002-2003. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων – Εθνικό Ίδρυμα νεότητας.

τριες της ειδικότητας Β. Βρεφονηπιοκόμων με την καθοδήγηση των υπεύθυνων εκπαιδευτικών του έργου.

Γ. Η Ταυτότητα του Έργου

Οι μαθήτριες για την υλοποίηση του έργου δημιούργησαν πλούσιο εποπτικό υλικό για παιδιά προσχολικής ηλικίας και το χρησιμοποίησαν κατά την πρακτική τους άσκηση σε συνεργαζόμενους φορείς με σκοπό την εφαρμογή ενός πιλοτικού προγράμματος ενταγμένου στο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών για το Νηπιαγωγείο (ΥΠΕΠΘ, Κουτσουβά-νου, Ε. και ομάδα εργασίας, 2003).

Η «Διλιπούτεια αγορά-Γωνιά Δημιουργικής Απασχόλησης» έχει εκτός των άλλων ως παιδαγωγικό στόχο και την άμεση σύνδεση του χώρου προσχολικής αγωγής με την οικογένεια του παιδιού επιδιώκοντας τη συμμετοχική διδασκαλία μετά από τη συνεργασία παιδαγωγού-παιδιού-γονέα. Η σύνδεση επιτυγχάνεται όταν πραγματοποιείται η προέκταση των θεμάτων που παρουσιάζονται στη Γωνιά Δημιουργικής Απασχόλησης και στο σπίτι με τη συμμετοχή των μελών της οικογένειας, για περαιτέρω αφομοίωση ή εμπέδωση των εννοιών χρησιμοποιώντας παιγνιώδη-δημιουργικό τρόπο μέσα από την καθημερινότητα (ΦΕΚ, τ. β' αρ. φ. 304/13-3-2003)

Υλοποίηση του Προγράμματος

Α. Σκοπός και Στόχοι

Α1. Σκοπός

Σκοπός της εφαρμογής του προγράμματος ήταν η ανάπτυξη της ερ-

γασιακής εμπειρίας, για αυτό επιδιώξαμε τη συνεργασία με εκπαιδευτικές μονάδες προσχολικής αγωγής όπως το Βρεφονηπιακό Σταθμό πρώην ΙΒΣΑ, το Βρεφονηπιακό Σταθμό Δημοτικής Επιχείρησης Αγίας Παρασκευής, καθώς και με την Κοινωνική Υπηρεσία του Νοσοκομείου Παιδών Πεντέλης.

Α2. Στόχοι

Η στοχοθέτηση του αρχικού σχεδιασμού έγινε σε σχέση με το ανθρώπινο δυναμικό:

- της σχολικής μας μονάδας (μαθήτριες σχολείου) που θα ελάμβαναν μέρος στην υλοποίηση του έργου
- των χώρων που θα απευθύνονταν το έργο (παιδιά προσχολικής ηλικίας) ως κίνητρο συμμετοχής σε διάφορα βραχυπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα σχέδια εκπαιδευτικής δράσης

Οι ειδικότεροι στόχοι για τις μαθήτριες του σχολείου ήταν:

- Η συνειδητοποίηση του εργασιακού χώρου ως πεδίου με επιμέρους κατευθύνσεις δραστηριοτήτων.
- Η γνώση για το ρόλο τους μέσα στον επαγγελματικό χώρο.
- Η ενδυνάμωση των κοινωνικών και επαγγελματικών αξιών με την ενεργό συμμετοχή τους.
- Η απόκτηση των απαραίτητων δεξιοτήτων για τη διαχείριση και επίλυση προβλημάτων στο χώρο της εργασίας.
- Η ενίσχυση της ικανότητας για αξιολόγηση.
- Η ανάπτυξη της σοβαρής αίσθησης ευθύνης που θα αναλάβουν ως εργαζόμενοι
- Η καλλιέργεια των κλίσεων και ταλέντων τους.

Έτσι επιδιώξαμε:

- Να αναζητούν πληροφορίες (μέθοδοι έρευνας) σχετικές με την πρακτική άσκηση του επαγγέλματος και να τις αξιολογούν.
- Να συσχετίζουν τη σημασία της πληροφορίας με το έργο που αναλαμβάνουν.
- Να ασχολούνται εκτενέστερα με τη διερεύνηση του επαγγελματικού τους χώρου.
- Να αναγνωρίζουν τις απαιτήσεις του επαγγέλματος και να διαθέτουν χρόνο για την εξέλιξη μιας εργασίας στον επαγγελματικό τους χώρο.
- Να έρθουν σε επαφή με τις μεθόδους οργάνωσης εργασίας και τις διαδικασίες παραγωγής σε πραγματικές συνθήκες.
- Να χρησιμοποιούν τη φαντασία στον σχεδιασμό project και στην υπεύθυνη επαγγελματική τους παρουσία.
- Να συμβάλλουν θετικά στην επίτευξη στόχων της ομάδας εργασίας (ομαδικό πνεύμα) επιδεικνύοντας ικανότητες τόσο ηγετικές όσο και συμβιβαστικές.
- Να αποκτούν κίνητρα για αλλαγή συμπεριφοράς διατηρώντας θετικές στάσεις ζωής.

Οι ειδικότεροι στόχοι για τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας ήταν:

- Να συμμετέχουν στην εξέλιξη του project (Θεοφιλίδης, Χ. 1997) μέσα από κάποιες προγραμματισμένες δραστηριότητες, αλλά και από αναδυόμενες από τα ίδια τα παιδιά, ώστε να επιτυγχάνεται η αφύπνιση και ανάδυση των δυνάμεων του παιδιού στα εξής μαθησιακά πεδία:
- Ανάπτυξη της γλωσσικής αντίλη-

ψης, προφορικής επικοινωνίας ή γραπτής έκφρασης.

- Κατανόηση μαθηματικών εννοιών και η ανάπτυξη απλών μαθηματικών δεξιοτήτων.
- Μελέτη φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος.
- Δημιουργία και έκφραση (Εικαστικά - Δραματική Τέχνη & Θέατρο-Φυσική Αγωγή-Μουσική).
- Προσέγγιση στη νέα τεχνολογία με εξοικείωση στις απλές βασικές λειτουργίες των Ηλεκτρονικών Υπολογιστών.

Β. Σχεδιασμός-Οργάνωση Πλαισίου Δράσεων/Εφαρμογών-Διαδικασία Ανάπτυξης του Προγράμματος

Β1. Η Παιδαγωγική Ομάδα

Στο πρόγραμμα συμμετείχαν 24 μαθήτριες της ειδικότητας Βοηθών Βρεφονηπιοκόμων Τάξη Α' - Κύκλος Β' κατά το σχολικό έτος 2002-2003 και δύο εκπαιδευτικοί ως υπεύθυνοι έργου.

Β2. Το Οργανόγραμμα των Εργασιών

Βασικά στοιχεία του οργανογράμματος ήταν η επιλογή θέματος, η εμπλοκή των μαθητριών σε αυτό καθώς και οι προτάσεις για την επίλυση προβλημάτων κατά την υλοποίησή του.

Ο προαναφερόμενος άξονας οδήγησε στην εξής πορεία (φάσεις υλοποίησης):

1. Ευαισθητοποίηση μαθητριών που θα συμμετέχουν στο πρόγραμμα και συγκέντρωση αιτήσεων συμμετοχής.
2. Συζήτηση με τις μαθήτριες και επιλογή θεμάτων για το περιεχό-

- μενο της «Γωνιάς Δημιουργικής Απασχόλησης».
3. Υποβολή πρότασης (Αίτηση-Πρόταση με προβλεπόμενη διάρκεια αποπεράτωσης του έργου, Περιγραφή του φυσικού αντικειμένου-Επιδιωκόμενος στόχος-Συνάφεια στόχων με τους στόχους του ΥΠΕΠΘ-Μεθοδολογία-Συσχέτιση του φυσικού αντικειμένου με προγράμματα σπουδών και χρησιμότητα).
 4. Συγκρότηση υποομάδων στην αρχική παιδαγωγική ομάδα. (Οι μαθήτριες επιλέγουν το θέμα που θα ασχοληθούν και την αντίστοιχη ομάδα).
 5. Οργάνωση του προγράμματος (Αποφασίζονται οι ώρες απασχόλησης, προγραμματίζονται οι μετακινήσεις και συναντήσεις, οι δραστηριότητες).
 6. Ενεργοποίηση για έρευνα αγοράς
 7. Πραγματοποίηση εκπαιδευτικών επισκέψεων σε Μουσεία.
 8. Προτάσεις για το περιεχόμενο του έργου και προγραμματισμός της υλοποίησης.
 9. Υλοποίηση προτεινόμενων και προγραμματισμένων κατασκευών/συνθέσεων
 10. Τελική σύνθεση μετά από συγκέντρωση τμημάτων του παραγόμενου έργου και σύνδεση σε ενότητες.
 11. Εφαρμογή πιλοτικού προγράμματος με υλοποίηση σχεδίων εργασίας σε παιδιά προσχολικής ηλικίας έχοντας ως υποστηρικτικό εκπαιδευτικό υλικό τις κατασκευές των μαθητριών.
 12. Ευαισθητοποίηση των γονέων των παιδιών της προσχολικής ηλικίας (Μέσα από το πρόγραμμα «ΔΑΙ-ΔΑΛΟΣ» επισημαίνεται η ανα-

γκαιότητα για τις μαθήτριές μας που ασχολούνται με παιδιά προσχολικής ηλικίας να επινοούν και τις δραστηριότητες που μπορούν να πραγματοποιούν οι γονείς των νηπίων στο οικογενειακό-ευρύτερο περιβάλλον με την ενεργητική συμμετοχή παιδαγωγού-γονέα-παιδιού).

13. Έκθεση (σχεδιασμός, χώρος προβολής/τοποθέτηση φυσικού αντικειμένου)-Παρουσίαση του έργου
14. Διάχυση (ενημερωτικά φυλλάδια, posters)

B3. Μέθοδοι-τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν:

Οι τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν ήταν:

Καταιγισμός ιδεών, Διευρεύνηση/έρευνα του περιβάλλοντος (πχ. βιβλιοθήκες, internet), Μελέτη ενημερωτικού υλικού ή ντοκουμέντων, Ατομική και Συμμετοχική Παρατήρηση, Εκπαιδευτικές επισκέψεις σε Μουσεία, Εργασία σε ομάδες, Προβολή βιντεοκασέτας, Διαλέξεις, Αλληλοδιδασκαλία, Διαλεκτική Συζήτηση, Δραματοποίηση, Ομαδική παρουσίαση, Πόστερ, Θεατρική Παράσταση, Ομαδοσυνεργαστική διδασκαλία (Ματσαγγούρας, Η. 1998) και Εμπειροβωματική μάθηση.

B4. Αποτελεσματικότητα του Οργανογράμματος και της Μεθόδου Διδασκαλίας

Το οργανόγραμμα έδωσε την πορεία που πρέπει να ακολουθείται σε ένα project, ώστε να επιτυγχάνονται οι στόχοι με συνέχεια και συνέπεια για την ολοκλήρωση του έργου. Τηρήθηκε ημερολόγιο εργασιών και δραστηριοτήτων καθώς ακολουθήθη-

κε το χρονοδιάγραμμα υλοποίησης (για τη διάρκεια δέκα μηνών).

Η πορεία του προγράμματος βασίστηκε στην βιωματική-επικοινωνιακή διδασκαλία (Χρυσυφίδης, Κ., 2002) και για τον προαναφερόμενο λόγο οι δράσεις μας είχαν τρεις κυρίως άξονες:

α. Θεωρητική προσέγγιση ενότητας ή αντικειμένου,

β. Βιωματικές δραστηριότητες των μαθητριών του σχολείου

γ. Εφαρμογή σε παιδιά προσχολικής ηλικίας της ενδεδειγμένης δραστηριότητας μετά τη βιωματική δραστηριότητα των μαθητριών στο ίδιο αντικείμενο δράσης.

Ως προς τις μεθόδους διδασκαλίας, για μια ακόμα φορά διαπιστώθηκε ότι η συνεργατική μάθηση και η βιωματική προσέγγιση ήταν περισσότερο αποτελεσματικές.

Αξιολόγηση

Α. Ποσοτικά Στοιχεία Αξιολόγησης

Οι μαθήτριες κατασκεύασαν πλούσιο εκπαιδευτικό-εποπτικό υλικό για την εφαρμογή του πιλοτικού προγράμματος «Ο Γεωργός-ΠΡΩΤΟΓΕΝΗΣ ΤΟΜΕΑΣ» σε παιδιά προσχολικής ηλικίας. Οι 76 επιμέρους κατασκευές των μαθητριών όπως μακέτες, μουσικά όργανα, κούκλες κουνιλοθεάτρου, σκηνικά, βιβλία, επιτραπέζια παιχνίδια, παιχνίδια ενσφήνωσης, μουσειοσκευή, CD κ.ά. επιτρέπουν τη διαθεματική προσέγγιση συγκεκριμένης εκπαιδευτικής ενότητας. Η αρχική επιλογή του θέματος, ωστόσο, δίνει τη δυνατότητα προεκτάσεων και σε χώρους όπως της Περιβαλλοντικής ή/και Πολιτισμικής Εκπαίδευσης κα-

θώς και της Αγωγής Υγείας (Wear, K. Gray, G. 2000)

Με την εμπλοκή τους οι μαθήτριες κατανόησαν τη μέθοδο κατασκευής και λειτουργίας του Έργου, διότι κάθε κατασκευή έχει αντικειμενικό σκοπό που έγινε και οι στόχοι της χρήσης της αναφέρονται σε κείμενο που συνοδεύει το Έργο.

Β. Ποιοτικά Στοιχεία Αξιολόγησης

Τα Κριτήρια Αξιολόγησης ως προς την Επίτευξη των Στόχων που Είχαν Κέντρο Βάρους

Β1. Τις Συμμετέχουσες Μαθήτριες

Κατά τη διάρκεια υλοποίησης του Προγράμματος «ΔΑΙΔΑΛΟΣ» με συστηματική παρατήρηση (Δημητρόπουλος, 1994, 1995) διαπιστώθηκε:

- Το ενδιαφέρον για επισκέψεις σε χώρους πληροφόρησης, παιδικές βιβλιοθήκες και μουσεία (ανάπτυξης επαγγελματικών γνώσεων)
- Η ανάπτυξη δεξιοτήτων ζωής (κυρίως κοινωνικής συμπεριφοράς-επικοινωνίας)
- Ο ενθουσιασμός για συμμετοχή των μαθητριών στο πρόγραμμα «ΔΑΙΔΑΛΟΣ» παρά την έλλειψη υποδομής για εργαστηριακό χώρο στο σχολείο μας
- Η απόκτηση της δυνατότητας ευελιξίας στον προσδιορισμό δραστηριοτήτων για απασχόληση παιδιών προσχολικής ηλικίας χρησιμοποιώντας τα «ευτελή» υλικά στις κατασκευές τους
- Ο ελεύθερος χρόνος που διέθεσαν για τις απλές ή μη κατασκευές παιδαγωγικών παιχνιδιών και η μεγάλη σε χρονική διάρκεια παραμονή στο σχολείο εκτός ωρών δι-

δασκαλίας για τη συμμετοχή τους στο πρόγραμμα

- Η διαρκής διάθεση για κατασκευές απλών έργων δημιουργικής φαντασίας
- Η ανάπτυξη ικανότητας αυτοαξιολόγησης και ετεροαξιολόγησης ως προς την ποιότητα, την αισθητική και την επάρκεια εποπτικού υλικού, την τήρηση των προδιαγραφών του υλικού και των κανόνων ασφαλείας, της επινοητικότητας και χρησιμότητας των ιδεών ή και προτάσεων
- Η απόκτηση επαγγελματικής εμπειρίας (Σαμολής 1996), (αξιοποίηση της πληροφορίας)
- Η συνεχής συμμετοχή τους στο πρόγραμμα και μετά την αποφοίτησή τους μέχρι την ολοκλήρωσή του.

B2. Τα Παιδιά Προσχολικής Ηλικίας

Κατά τη διάρκεια υλοποίησης του Προγράμματος «ΔΑΙΔΑΛΟΣ» με πειραματική μέθοδο (Δημητρώπουλος, 1994) διαπιστώθηκε:

- Η εμπλοκή του παιδιού προσχολικής ηλικίας σε δραστηριότητες που υλοποιήθηκαν κατά την εφαρμογή του πιλοτικού προγράμματος (χρήση των κατασκευών των μαθητριών μας).
- Η επιτυχής δραστηριοποίησή του μέσα στο χωροχρόνο και η επαφή του με το φυσικό υλικό (μη εμπορευματοποιημένο).
- Η επαφή του παιδιού με τον πρωτογενή τομέα με τρόπο που προσιδιάζει στα χαρακτηριστικά του (το παιδί βλέπει, συζητά, ασκείται, παίζει, εκφράζεται, γελά).
- Η πολύτιμη χρήση του πολυδυναμικού υλικού που κατασκεύασαν οι μαθήτριες του σχολείου σε παιδιά προσχολικής ηλικίας.

- Η επιτυχής ενεργοποίηση του παιδιού προσχολικής ηλικίας για μάθηση μέσω της ευτενέργειας και μετά από εξερεύνηση και ανακάλυψη αντικειμένων στο χώρο που κινείται (Κουτσουβάνου, Ε. 1990).

B3. Την Πρωτοτυπία και Χρηστικότητα του Εποπτικού Υλικού-Έργου

Κατά τη διάρκεια υλοποίησης του προγράμματος διαπιστώθηκε:

α. Με τη μέθοδο της επισκόπησης

- Η πρωτοπορία του έργου, διότι το σύνολο των κατασκευών των μαθητών μας εντάσσεται στο Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών που πρόκειται να εφαρμοστεί στο χώρο της Προσχολικής Αγωγής. Οι προδιαγραφές που δόθηκαν από τους ίδιους τους μαθητές και διδάσκοντες με βάση τους ειδικότερους στόχους που ετέθησαν για το πρόγραμμα, προώθησαν την δημιουργία έργων που δεν ήταν αντίγραφα άλλων κατασκευών ή άλλων σχεδίων εργασίας.

β. Με τη μέθοδο τεχνικών συχετίσεων

- Η ζητούμενη ενεργός συμμετοχή του γονέα στην εκπαιδευτική διαδικασία μετά τη «μύση» του από την/τον Παιδαγωγό (ανταλλαγή ιδεών, αντικειμένων σε συμμετοχική διδασκαλία ανά μαθησιακές περιοχές) είναι περισσότερο αποτελεσματική στις απαιτήσεις της συνεχώς εξελισσόμενης κοινωνίας μας, για την ανάπτυξη του παιδιού προσχολικής ηλικίας (Ντολιοπούλου, Ε., 2001).

B4. Τη Δυνατότητα Προέκτασης του Έργου

- Οι δημιουργίες των μαθητριών χρησιμοποιήθηκαν σε Παιδικό Σταθμό

για απασχόληση Νηπίων και κατά την έκθεση μέρος του υλικού ζητήθηκε από εκπρόσωπο Δήμου για να εμπλουτίσει τους Δημοτικούς Σταθμούς.

- Η ανάλυση των ρόλων στην παράσταση κουκλοθεάτρου που οι μαθήτριες του Προγράμματος «ΔΑΙΔΑΛΟΣ» έδωσαν με τις κούκλες που οι ίδιες κατασκεύασαν είχε ως συνέχεια και την επισήμανση και εμπλουτισμό των παιδαγωγικών στόχων.
- Σε πρώτο επίπεδο για κάθε κατασκευή υπήρχαν ενδεικτικές προτάσεις για προγραμματισμένες δραστηριότητες, τις οποίες μπορούν οι εκπαιδευτές και οι εκπαιδευόμενοι να τροποποιήσουν ή να εμπλουτίσουν για τη συνέχιση του προγράμματος.

Γ. Οφέλη

Τα οφέλη (Δημητρόπουλος, 1998) για το σχολείο, τους εκπαιδευτικούς και τις συμμετέχουσες μαθήτριες ήταν τα εξής:

Γ.1. Το σχολείο:

- Έγινε πόλος έλξης για μαθήτριες –εκτός ωρών διδασκαλίας και αποτέλεσε κρίκο σύνδεσης προσχολικής και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (Oomen, a.o 1999)
- Αναδείχτηκε υποδειγματικό εποπτικό υλικό για εφαρμογή προγράμματος σε χώρους απασχόλησης για την ειδικότητα Β. Βρεφονηπιακόμων
- Ενισχύθηκε με επιπλέον εργαστηριακό εξοπλισμό που είχε ενταχθεί στην εξέλιξη του παραδοτέου έργου
- Εμπλούτισε τη βιβλιοθήκη του με

ένα νέο πρότυπο σχέδιο εργασίας (project)

- Σύνδεσε το σχολείο με χώρους εργασίας

Γ.2. Οι Εκπαιδευτικοί:

- Εφάρμοσαν ευέλικτη διδασκαλία με δυνατότητες εξακτίνωσης στο αναλυτικό πρόγραμμα.
- Κατέγραψαν και υλοποίησαν τις ιδέες τους.
- Επεκτάθηκαν σε καινοτόμες δράσεις και δημιουργικά σχέδια εργασίας.
- Ανάπτυξαν συνεργασίες σε βάθος χρόνου με άλλους εκπαιδευτικούς και μαθήτριες επιδιώκοντας συγκεκριμένους παιδαγωγικούς στόχους.
- Αναδόμησαν το περιεχόμενο της πρακτικής άσκησης προτείνοντας ένα σπειροειδές πρόγραμμα που εφαρμόζεται σε προσχολική και δευτεροβάθμια επαγγελματική εκπαίδευση.
- Ανταμείφθηκαν ηθικά βλέποντας το παραγόμενο έργο και τη χαρά στο πρόσωπο των μαθητριών, όταν φόρεσαν το μετάλλιο διάκρισης και κράτησαν το κύπελλο βράβευσής στα χέρια τους.

Γ.3. Οι μαθήτριες:

- Χρησιμοποίησαν εποικοδομητικά το χρόνο τους
- Ανακάλυψαν ικανότητες και ανάπτυξαν δεξιότητες ζωής, γενικές-κοινωνικές (συνεργασία, πρωτοβουλία, επινοητικότητα, ευρηματικότητα, φαντασία, ανάληψη ευθύνης κ.λπ.) και
- Απέκτησαν επαγγελματικές γνώσεις και εμπειροβιωματικότητα στην εξέλιξη ενός σχεδίου εργασίας (project)

- Συμμετείχαν δημιουργικά στην παι-
δευτική διαδικασία παιδιών προ-
σχολικής ηλικίας διδασκόμενες
και διδάσκοντας.
- Επέτυχαν ενίσχυση της θετικής αυ-
τοαντίληψής τους αποκτώντας επαγ-
γελματικές εμπειρίες (ως προς τους
τρόπους οργάνωσης μιας εργα-
σίας, μεθόδους-διαδικασίες παρα-
γωγής προϊόντων σε πραγματικές
συνθήκες, αναζήτηση τρόπων επί-
λυσης προβλημάτων) για επαγγελ-
ματική προσαρμογή (European
Commission 1994, European Com-
mission, CEDEFOP 1997).
- Εμπλούτισαν το προσωπικό τους
αρχείο με σχέδια εργασίας που
μπορούν να προεκτείνουν σε όλα
τα μαθησιακά πεδία των παιδιών
προσχολικής ηλικίας.
- Ανάπτυξαν ικανότητες για τη δια-
χείριση δυσκολιών που θα αντιμε-
τωπίσουν στο χώρο εργασίας.
- Ενίσχυσαν το βιογραφικό τους ση-
μείωμα και (Barnes, A. a.o 1998)
- Επιβραβεύθηκαν με μετάλλιο και
εκπαιδευτικό ταξίδι στη Γερμανία.

Αντί Επιλόγου

Αντί επιλόγου θα καταγράψουμε
ό,τι αναφέρθηκε κατά τη διάρκεια των
ατομικών συνεντεύξεων από συμμετέ-
χουσες μαθήτριες στο Πρόγραμμα «ΔΑΙ-
ΔΑΛΟΣ». «Ο εμπλουτισμός της πρα-
κτικής άσκησης με εφαρμογές νεωτε-
ριστικών-πilotικών προγραμμάτων
και η αναδόμηση του περιεχομένου
της είναι σημαντική, διότι με την πρα-
κτική άσκηση αναπτύσσονται επαγ-
γελματικές δεξιότητες και αποκτάται
η επαγγελματική εμπειρία».

Με την απόκτηση των επαγγελμα-
τικών εμπειριών οι μαθήτρες και οι μα-
θήτριες επιτυγχάνουν καλύτερη επαγ-
γελματική προσαρμογή και επαγγέλ-
ματική καταξίωση. Έτσι, η εφαρμογή
ανάλογων προγραμμάτων με στόχο
την απόκτηση επαγγελματικών δεξιο-
τήτων συνδυάζει την παρόθηση για
εργασία με την επιτυχημένη πρόσβα-
ση στην απασχόληση και πληροί τους
στόχους της εκπαιδευτικής διαδικα-
σίας στα Τεχνικά Επαγγελματικά
Εκπαιδευτήρια.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- Barnes, A., a.o. (1998). *Report II:: Portfolios for Career Learning and Development
Socrates Programme-Comenius Action 3.1. Education for Careers in the Union.*
Δημητράπουλος, Ε., (1998). *Συμβουλευτική Σταδιοδρομίας, Τόμοι Α' και Β',* Αθήνα,
Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Δημητράπουλος, Ε., (1994). *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία της Επιστημονικής Έρευνας.*
Αθήνα. Εκδόσεις: Έλλην.
- European Commission (1994), *Strategies to Improve Young People Access to, and their
Progression within, Initial Vocational Training.* Education Training Youth.
- European Commission CEDEFOP, (1997). *Young People Training.*
- Θεοφιλίδης, Χ. 1977, *Διαθεματική Προσέγγιση της Διδασκαλίας,* Εκδόσεις Γρηγόρης,
Αθήνα.
- Κουτσοβάνου, Ε., & Ομάδα Εργασίας, (1990). *Μορφές και τρόποι εργασίας στο Νη-
πιαγωγείο.* Αθήνα, Εκδόσεις Οδυσσέας.
- Κουτσοβάνου, Ε., & Ομάδα Εργασίας, (2003). *Προγράμματα προσχολικής Εκπαί-*

- δευσης και η Διαθεματική Διδακτική Προσέγγιση. Αθήνα, Εκδόσεις Οδυσσέας.
- Ματσαγγούρας, Η., (1998). Ομαδοσυνεργατική Διδασκαλία. Αθήνα, Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Ντολιοπούλου, Ε., (2001). *Σύγχρονες Τάσεις της Προσχολικής Αγωγής*. Αθήνα, Εκδόσεις Τυπωθήτω.
- Oomen A. a.o. (1999). *Report III.: The Innovation and Implementation of Careers Education and Guidance in Secondary Socrates Programme Comenius Action 3.1. Education for Careers in the Union.*
- Σαμοΐλης, Π., (1996). Εργασιακή Εμπειρία Μαθητών Λυκείου. Αξιολόγηση ενός Πειραματικού Προγράμματος. *Επιθεώρηση Συμβουλευτικής και Προσανατολισμού*, τευχ. 36-37, Μάρτιος-Ιούνιος, σσ. 72-88.
- Wear K., Gray G., (2000). *Η προαγωγή της Ψυχικής και της Συναισθηματικής Υγείας στο Σχολείο*. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Χρυσάφιδης, Κ., (2002). *Βιωματική-Επικοινωνιακή Διδασκαλία-Η Εισαγωγή της Μεθόδου Project στο Σχολείο*. Αθήνα, Εκδόσεις Gutenberg.
- ΥΠΕΠΘ, ΦΕΚ τ.Β' αρ. φ. 304/13-03-2003.
- ΥΠΕΠΘ, ΕΙΝ.: Οδηγός Εφαρμογής και Διαχείρισης Προγράμματος «ΔΑΙΔΑΛΟΣ» Σχολικού Έτους 2002-2003.

Ε Ν Η Μ Ε Ρ Ω Σ Η

Επιμέλεια Π. Σαμοΐλης

1. Πορίσματα Συνεδρίου¹

Κατά το διήμερο 4-5 Δεκεμβρίου 2004 πραγματοποιήθηκε Συνέδριο της ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π. στο αμφιθέατρο του Χαροκοπείου Πανεπιστημίου με θέμα: «Η Επαγγελματική Συμβουλευτική στην Εποχή της Παγκοσμιοποίησης και της Πολυπολιτισμικότητας». Στο συνέδριο αυτό, μέσα από τις εισηγήσεις και τον επικοινωνιακό διάλογο, έγινε προσπάθεια να φωτισθούν πολλές εσώψεις του πραγματικά πολυδιάστατου και πολυεπίδεδου θέματος. Από οργανωτικής πλευράς το συνέδριο περιείχε πέντε συνεδριάσεις ολομέλειας και τρία εργαστήρια.

Στην πρώτη και δεύτερη συνεδρίαση έγινε προσπάθεια να εντοπισθούν οι ανακατατάξεις στην αγορά εργασίας από την παγκοσμιοποίηση και οι συνέπειές τους όσον αφορά το προφίλ των εργαζομένων σε επίπεδο προσόντων και δεξιοτήτων και να γίνουν νύξεις για τις επιδράσεις των αλλαγών αυτών στη Συμβουλευτική για τη Σταδιοδρομία.

Παρότι είναι δύσκολο να προσδιορισθούν οι επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης όσον αφορά τις μικρομεσαίες επιχειρήσεις, όπως τόνισε ο καθηγητής κ. Χασίδ, εντόπισε ότι η επιχειρηματική αποτελεσματικότητα και σε αυτές εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την επιλογή στελεχών με νέες αναδυόμενες δεξιότητες, όπως το συνεργατικό πνεύμα, η γλωσσική ικανότητα, η αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών, η θετική αντίληψη για τη δια βίου εκπαίδευση. Για το σκοπό αυτό ο ίδιος εισηγητής θεώρησε αναγκαία τη συνεργασία των συμβούλων σταδιοδρομίας με τις δομές εκπαίδευσης και κατάρτισης. Στις παραπάνω αναφερόμενες δεξιότητες, εκτός άλλων στοιχείων, αναφέρθηκε και ο δεύτερος εισηγητής ο κ. Κουτρούκης, ως απαραίτητα στοιχεία για την ανάπτυξη και αποτελεσματικότητα των επιχειρήσεων του τριτογενούς τομέα, οι οποίες στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης υφίστανται έντονο ανταγωνισμό.

Στον δια βίου επαγγελματικό προσανατολισμό ως βασικό μέσο μείωσης των αρνητικών και αξιοποίησης των θετικών επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης έδωσε βάρος στην ομιλία του ο επόμενος ομιλητής Γ. Παπάς. Την πρώτη συνεδρίαση ολομέλειας έκλεισε ο κ. Τούμπας, ο οποίος τόνισε ότι η ηλεκτρονική πλη-

1. Τα Πορίσματα του Συνεδρίου 2004 παρουσίασαν στην ολομέλεια, αμέσως μετά το πέρας των εργασιών, οι κ.κ. Σπύρος Κρίβας, Καθηγητής του Πανεπιστημίου Πατρών και Παναγιώτης Σαμοΐλης, Πρόεδρος της ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π.

ροφόρηση αποτελεί βασικό παράγοντα για την αξιοποίηση της υπερεθνικής πληροφορόρησης, η οποία με τη σειρά της αποτελεί ένα εργαλείο για την αντιμετώπιση των προβλημάτων, που επέφερε η παγκοσμιοποίηση στην αγορά εργασίας.

Τη δεύτερη συνεδρίαση άνοιξε με την εισήγησή του ο κ. Τσαρδανίδης, ο οποίος τόνισε τις επιδράσεις στο χώρο της αγοράς εργασίας και των εργασιακών σχέσεων, που μπορούν να επιφέρουν οι Άμεσες Ξένες επενδύσεις. Στη συνέχεια ο κ. Ρεΐξης και η κα Αγγιστριώτη εντόπισαν στην κοινή εισήγησή τους τα προβλήματα και τις δυνατότητες που αναδύονται από την παγκοσμιοποίηση σε σχέση με την κινητικότητα των φοιτητών και των αποφοίτων κατά την μετεγκατάστασή τους. Την ποικιλία των αναδυόμενων προβλημάτων, όπως έδειξαν έρευνες στις οποίες αναφέρθηκαν, δεν μπορεί να αντιμετωπίσει ο σύμβουλος σταδιοδρομίας ως παντογνώστης. Μπορεί όμως να προσφέρει ευρεία ενημέρωση πηγών, ώστε να παραπέμψει το συμβουλευόμενο, σε συνδυασμό βέβαια με την προσωπική του ανάπτυξη. Χωρίς να παραγνωρίζει τη σημασία της προσωπικής ανάπτυξης και υποστήριξης, έδωσε βάρος στην πληροφορόρηση στην εισήγησή του ο κ. Κιτσόπουλος.

Στην πρώτη εισήγηση της τρίτης συνεδρίασης η κα Κοσμίδου τόνισε τον αναμφισβήτητο πολυπολιτισμικό χαρακτήρα της Συμβουλευτικής, εφ' όσον η θεωρία και η πρακτική της εντοπίζουν και αξιοποιούν τον «προσωπικό πολιτισμό» του ανθρώπου, όπως αυτός αναδύεται από τον εαυτό του, διατηρώντας βεβαίως τον αναπτυξιακό της χαρακτήρα.

Την ανάγκη να λειτουργήσει ως εκπαιδευτικός αλλά και ως σύμβουλος ο τεχνολόγος εκπαιδευτής, στο πλαίσιο της τεχνικής εκπαίδευσης, τόνισε στην εισήγησή της η κα Καλούρη. Για το σκοπό βέβαια αυτό, όπως ή ίδια τόνισε χρειάζονται συγκεκριμένες προϋποθέσεις τόσο στο επίπεδο της πρωταρχικής μόρφωσης όσο και στο επίπεδο της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών της τεχνικής εκπαίδευσης. Στην επόμενη εισήγηση ο καθηγητής κ. Κοΐβας αναφέρθηκε στην ανάγκη διεύρυνσης της αντίληψης για τη Σταδιοδρομία, η οποία στο πλαίσιο των ραγδαίων εξελίξεων της μεταβιομηχανικής κοινωνίας δεν μπορεί να παραμένει στο επίπεδο κυρίως της λήψης απόφασης για τη σταδιοδρομία. Είναι ανάγκη να επεκτείνει το θεωρητικό της εύρος και την παρέμβασή της με όρους ολιστικούς στην εκπαίδευση, άτυπη και τυπική, στο χώρο της εργασίας και στον ελεύθερο χρόνο και τη ψυχαγωγία.

Τη σημασία της γνώσης και μάλιστα τη διαχείρισή της ως βασικό στοιχείο της ενδοϋπηρεσιακής ανάπτυξης και αποτελεσματικότητας εντόπισε στην εισήγησή της η επόμενη εισηγήτρια κα Κουτσαύτη. Η ανάγκη της πολλαπλής εξειδίκευσης και των νέων δεξιοτήτων καθιστούν αναγκαία την παρουσία του Συμβούλου Σταδιοδρομίας μέσα στην επιχείρηση τόνισε τελειώνοντας η εισηγήτρια. Την 4η συνεδρίαση έκλεισε η κα Καλαβρά-Μυλωνά, η οποία αφού εντόπισε βασικά στοιχεία της διαμόρφωσης των σύγχρονων κοινωνιών, τόνισε τις επιδράσεις τους στους πολλαπλούς ρόλους, στους οποίους πρέπει η σημερινή γυναίκα να ανταποκριθεί. Τα θέματα αυτά εμποδίζουν την ισοτιμία της με τον άνδρα, πρόβλημα, στην επίλυση του οποίου μπορεί να συμβάλει η Συμβουλευτική των γυναικών.

Ανοίγοντας την πέμπτη Συνεδρίαση ο κ. Φακιολάς, αφού εντόπισε τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στην εκπαίδευση, στο πολιτισμό και την πληροφορόρηση για τη αγορά εργασίας, αναφέρθηκε συστηματικά στις επιδράσεις των επιπτώσεων αυτών στην ανάπτυξη για τη σταδιοδρομία των ΑμΕΑ. Τα άτομα αυτά, όπως υποστήριξε ο εισηγητής, πρέπει να λάβει υπόψη της η Συμβουλευτική για τη Σταδιοδρομία, γιατί όχι μόνο ευρίσκουν εμπόδια στην προσπάθειά τους για

είσοδο στην αγορά εργασίας, αλλά κινδυνεύουν, αν μείνουν χωρίς υποστήριξη να χάσουν και τα κεκτημένα. Ποιος είναι ο πολιτισμικά διαφορετικός σε μια κοινωνία, όπως η ελληνική, που μετατρέπεται σιγά-σιγά σε διαπολιτισμική κοινωνία και μερικές από τις αιτίες, οι οποίες μπορούν να δημιουργούν προβλήματα μεταξύ αλλοδαπών και ημεδαπών ανέφερε στην εισήγηση της η κα Καρυσιναίου. Κυρίως αναφέρθηκε σε πιθανές υποκειμενικές αιτίες, όπως ο φόβος και το άγχος μπροστά στο άγνωστο. Τελειώνοντας έκανε νύξεις για τις επιδράσεις που μπορεί να υπάρξουν σε μια συμβουλευτική παρέμβαση και σχέση, από την αδυναμία κατανόησης του πολιτισμικά διαφορετικού.

Κλείνοντας την τελευταία συνεδρίαση ο καθηγητής κ. Κασσωτάκης, στην κοινή εισήγησή του με τον καθηγητή κ. Μαρμαρινό, αφού καθόρισε τη λειτουργικότητα για την εισήγηση του της έννοιας «παγκοσμιοποίηση», εντόπισε τις θετικές και αρνητικές επιπτώσεις αυτής σε οικονομικό, εκπαιδευτικό και εργασιακό-επιχειρησιακό επίπεδο. Τελειώνοντας αναφέρθηκε στις επιδράσεις των επιπτώσεων αυτών στο εργατικό δυναμικό και τόνισε την ανάγκη διαφοροποιήσεων λόγω ακριβώς των παραπάνω επιπτώσεων στη Συμβουλευτική για τη Σταδιοδρομία.

2. Υπενθυμίζουμε τις προσεχείς εκδηλώσεις της Διεθνούς Εταιρείας Προσανατολισμού και Συμβουλευτικής (IAEVG) της οποίας η ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π. είναι μέλος: Διεθνές Συνέδριο 14-16 Σεπτεμβρίου 2005, στη Λισσαβόνα της Πορτογαλίας με θέμα: «Η Σταδιοδρομία στο Επίκεντρο: Νέες Προκλήσεις και Στόχοι για τη Συμβουλευτική και τον Προσανατολισμό». Διεθνές Συνέδριο 23-25 Αυγούστου, 2006 στην Κοπενχάγη Δανίας με θέμα: «Το Πέρασμα: Η Συμβουλευτική και ο Προσανατολισμός σε Μετάβαση». Περισσότερες πληροφορίες από τον κo Σαμοΐλη, τηλεφωνικά.

Τ Α Ν Ε Α Τ Η Σ Ε Λ . Ε . Σ Υ . Π .

Επιμέλεια Π. Σαμοΐλης

1. Το Συνέδριο του Δεκεμβρίου 2004

Στις 4 και 5 Δεκεμβρίου 2004 πραγματοποιήθηκε στο μεγάλο αμφιθέατρο του Χαροκοπείου Πανεπιστημίου Πανελλήνιο Συνέδριο της ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π. με θέμα: «**Η Επαγγελματική Συμβουλευτική στην Εποχή της Παγκοσμιοποίησης και της Πολυπολιτισμικότητας**». Το συνέδριο παρακολούθησαν 320 περίπου μέλη της ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π., Σύμβουλοι Ε.Π., Καθηγητές-Σύμβουλοι ΣΕΠ, ειδικοί επιστήμονες, Υπεύθυνοι ΣΕΠ, πολλοί μεταπτυχιακοί φοιτητές της Φιλοσοφικής σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών και φοιτητές του τμήματος ΣΥΠ της ΑΣΠΑΙΤΕ. Πολύ ενδιαφέρουσες ήταν οι εισηγήσεις στις ολομέλειες και προκάλεσαν πολλές συζητήσεις και παρεμβάσεις. Κατά τη δεύτερη ημέρα λειτούργησαν τρία παράλληλα εργαστήρια με θέματα αντιστοίχως: «**Παγκοσμιοποίηση και Επιπτώσεις στην Επαγγελματική Συμβουλευτική και το Ρόλο των Συμβούλων**», «**Πολυπολιτισμικότητα-Πολυπολιτισμική Συμβουλευτική και ο Ρόλος του Συμβούλου Σταδιοδρομίας**», «**Ο Ρόλος του Συμβούλου Σταδιοδρομίας στο Πλαίσιο των Σύγχρονων Επιχειρήσεων: Παρουσίαση του Προγράμματος Leonardo da Vinci IndiCaM@ICT**». Το Συνέδριο, κατά γενική εκτίμηση, σημείωσε επιτυχία τόσο από την άποψη της συμμετοχής, όσο και από την άποψη του επιπέδου των εισηγήσεων και ανακοινώσεων. Ιδιαίτερη σημασία είχε, κατά την άποψή μας και η συμμετοχή της ευρωβουλευτού κας Κασσιώτου-Παναγιωτοπούλου, παλαιού μέλους της ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π., η οποία μόλις ενημερώθηκε, ήλθε, μίλησε και παρακολούθησε για αρκετή ώρα τις εργασίες του Συνεδρίου. Το επόμενο τεύχος (74-75) της ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ θα περιλαμβάνει τα πρακτικά του Συνεδρίου.

2. Γενική Συνέλευση – Νέο Δ.Σ.

Στις 5 Δεκεμβρίου και ώρα 14.00, αμέσως μετά το πέρας των εργασιών του Συνεδρίου, πραγματοποιήθηκε Γενική Συνέλευση των μελών της ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π. με κεντρικό θέμα τον απολογισμό του απερχομένου Δ.Σ. και διεξαγωγή αρχαιρεσιών για την ανάδειξη νέου. Ο Πρόεδρος κος Π. Σαμοΐλης παρουσίασε τα πεπραγμένα του Δ.Σ. κατά τη διετία 2002-2004 : έγκαιρη έκδοση των τευχών της ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ και αποστολή στα ταμειακώς ενήμερα μέλη, διοργάνωση της Ημερίδας του Νοεμβρίου 2003 και του Συνεδρίου του Δεκεμβρίου 2004, επικοινωνία με φορείς, παράσταση σε συναφείς εκδηλώσεις, διαχείριση της Ιστοσελίδας της ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π. (<http://users.otenet.gr/~elesypgr>), προετοιμασία υλικού και συνεργασία με εταιρίες από άλλες ευρωπαϊκές χώρες στο πλαίσιο του προγράμματος Leonardo da Vinci IndiCaM@ICT . Στη συνέχεια ο Ταμίας κος Ι. Μαρμα-

ρινός, έκανε τον οικονομικό απολογισμό της διατίας 2002-2004 και τον προϋπολογισμό της επόμενης διατίας.

Εκ μέρους της Ελεγκτικής Επιτροπής μίλησε ο κος Γ. Κίσσας και τα πεπραγμένα εγκρίθηκαν από την γενική Συνέλευση.

Το πρώτο θέμα που τέθηκε προς συζήτηση ήταν πώς θα μπορέσει η εταιρεία να εξοικονομήσει χρήματα. Η ΕΛ.Ε.ΣΥ.Π. συμμετέχει ήδη σε πρόγραμμα Leonardo αλλά θα πρέπει να αναζητηθούν και άλλες ευκαιρίες. Τονίστηκε επίσης ότι είναι πολύ ακριβά τα ταχυδρομικά τέλη για την αποστολή των τευχών της ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ και γι' αυτό προτάθηκε να αναλάβει την αποστολή ο εκδοτικός οίκος, κάτι που τα μέλη του Δ.Σ. δεσμεύτηκαν να διερευνήσουν. Προτάθηκε ακόμη να αξιοποιηθεί η επικοινωνία με e-mail, γι' αυτό και παρακαλέσαμε τα μέλη μας να στείλουν τις ηλεκτρονικές τους διευθύνσεις στην εταιρεία. Άλλα μέλη πρότειναν να αναλάβει αυτόνομα η ΕΛΕΣΥΠ Ευρωπαϊκά προγράμματα ή να συμμετάσχει σε προγράμματα των ΚΕΣΥΠ-ΓΡΑΣΕΠ (2004-2006), ώστε να κερδίσει κάποια χρήματα και να αξιοποιηθούν τα στελέχη της. Από την οργανωτική γραμματεία ανακοινώθηκε ότι κατά το διήμερο του Συνεδρίου εγγράφηκαν 75 νέα μέλη, κάτι που είναι πολύ θετικό αλλά δεν λύνει το οικονομικό πρόβλημα, αφού υπάρχουν 400 περίπου μέλη της εταιρείας που οφείλουν συνδρομές πολλών ετών. Μετά από διάφορες προτάσεις και συζήτηση, αποφασίστηκε το νέο Δ.Σ. να προχωρήσει στη διαγραφή των μελών αυτών, αφού προηγηθεί επιστολή με πρόταση διακανονισμού.

Από αρκετά μέλη εκφράστηκε ανησυχία διότι το ΥΠΕΠΘ καθυστερεί (ή αρνείται, παρά τα σχετικά υπομνήματα) τη δημιουργία ειδικού κλάδου Π.Ε. Καθηγητών-Συμβούλων ΣΕΠ, όπου θα εντάσσονται όσοι έχουν ειδική κατάρτιση – επιμόρφωση ή θα μετατάσσονται από τη 1η ειδικότητα, καθώς επίσης την πιστοποίηση των προσόντων των Συμβούλων σύμφωνα με τη σχετική πρόταση του ΕΚΕΠ. Συζητήθηκε τέλος, η δυνατότητα να οργανώσει η ΕΛΕΣΥΠ ταχύρρυθμο Σεμινάριο για την επιμόρφωση των μελών της. Τα μέλη του Δ.Σ. δεσμεύτηκαν να μελετήσουν τη δυνατότητα συνεργασίας με ένα ιδιωτικό Κέντρο Προσανατολισμού-Συμβουλευτικής και παράλληλη αξιοποίηση ειδικών επιστημόνων από τα μέλη της, υπό την προϋπόθεση ότι θα υπάρξει ικανός αριθμός ενδιαφερομένων να παρακολουθήσουν το Σεμινάριο.

Ακολούθησαν αρχαιρεσίες για την ανάδειξη νέου Δ.Σ. και Ε.Ε. για τη διατία 2004-2006. Το Δ.Σ. που προέκυψε συγκροτήθηκε σε σώμα ως εξής:

Πρόεδρος:	Παναγιώτης Σαμοίλης
Αντιπρόεδρος:	Μιχάλης Κασσωτάκης
Γραμματέας:	Αρχάγγελος Γαβριήλ
Ταμίας:	Έλενα Μαστοράκη
Μέλος:	Ευαγγελία Παπαδοπούλου

Με αναπληρωματικό μέλος την κα Ηλιοπούλου. Την ελεγκτική επιτροπή αποτέλεσαν οι κ.κ. Σπύρος Κριβας, Μαντώ Μήλιου και Γρηγόρης Ζερβός.

3. Απολογισμός – Προϋπολογισμός

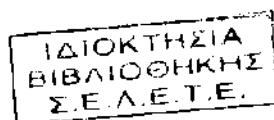
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΑΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ 2002-2004

ΕΣΟΔΑ		ΕΞΟΔΑ	
Υπόλ. Ταμείου (προηγ. διετίας)	314,35	Έκδοση τευχών Επιθεώρησης	8.921,75
Χορηγίες	3.858,00	Ταχυδρομικά τέλη	5.386,80
Έσοδα από LEONARDO	3.345,75	Συνδρομές σε Επιστ. Εταιρείες	417,00
Συνδρομές Μελών	13.996,54	Έξοδα για LEONARDO	3.303,69
		Έξοδα Συνεδρίων	4.950,00
		Διάφορα	457,45
Σύνολο	21.514,64€	Σύνολο	23.436,69€

Διαφορά -1.922,05

(Συν Τραπεζική κατάθεση 413,17)

Υπόλοιπο ταμείου 15-12-04: -1.922,05€

ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ 2004-2006

ΕΣΟΔΑ		ΕΞΟΔΑ	
Υπόλοιπο ταμείου	-1.922,05	Έκδοση Επιθεώρησης	15.000,00
Συνδρομές (700x25x2)	35.000,00	Έξοδα Συνεδρίων	9.000,00
Χορηγίες	4.500,00	Συνδρομές σε ξένη Εταιρεία	600,00
		Λειτουργικά έξοδα	10.000,00
		Διάφορα	2.977,95
Σύνολο	37.577,95	Σύνολο	37.577,95€

Ο ΤΑΜΙΑΣ: ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΑΡΜΑΡΙΝΟΣ

4. Τεύχη της Επιθεώρησης στέλνονται κανονικά μόνο σε όσα από τα μέλη μας έχουν τακτοποιήσει τις ετήσιες συνδρομές τους ή έστω οφείλουν την συνδρομή του προηγούμενου έτους. Αναφέρουμε την απόφαση αυτή του Δ.Σ. 1ο για να υπενθυμίσουμε στα μέλη μας να τακτοποιούν έγκαιρα τις συνδρομές τους και 2ο για να παρακαλέσουμε να μας ειδοποιείτε αμέσως μόλις αλλάξετε τη διεύθυνση διαμονής, ώστε να μην χάνονται τα τεύχη.

5. Υλοποιώντας απόφαση της Γενικής Συνέλευσης, το Δ.Σ προχωρεί ήδη στην εκκαθάριση του Αρχείου από εκείνα τα μέλη που χρωστούν πολλές συνδρομές. Συγκεκριμένα όσα μέλη χρωστούν συνδρομές πέραν του 1998 θα διαγραφούν

αυτομάτως. Όσα μέλη χρωστούν τις συνδρομές από το 1998 ως και το 2001 θα ειδοποιηθούν προηγουμένως είτε τηλεφωνικά είτε με επιστολή ώστε να διευκολυνθούν για την αποπληρωμή των συνδρομών μέχρι και το 2005. Παρακαλούμε και πάλι: ας φροντίζουμε όλοι αυτό το βασικό καθήκον προς την ΕΛ.Ε.Σ.Υ.Π. μία φορά το χρόνο να στέλνουμε ή να δίνουμε τη συνδρομή μας! Βιλικρινά, τα μέλη του Δ.Σ. αισθανόμαστε πολύ άσχημα που κάποια μέλη της ΕΛ.Ε.Σ.Υ.Π. (και είναι πολλά) αδράνησαν ή αδιαφόρησαν τόσα χρόνια και επομένως υποχρεωνόμαστε να προχωρήσουμε σε διαγραφή.

6. Βιβλία-Περιοδικά που λάβαμε:

- α. Ανδρέα Μπρούζου: *Προσωποκεντρική Συμβουλευτική. Θεωρία, Έρευνα και Εφαρμογές*. Αθήνα 2004, Τυπωθήτω. Στόχος του βιβλίου αυτού είναι η κατά το δυνατόν πληρέστερη κριτική παρουσίαση και ανάλυση των βασικών αρχών της προσωποκεντρικής προσέγγισης στη Συμβουλευτική και η ανάδειξη της ευρύτητας των εφαρμογών της. Ο Ανδρέας Μπρούζος είναι αναπληρωτής καθηγητής στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και τακτικό μέλος της ΕΛ.Ε.Σ.Υ.Π.
- β. Δημήτρη Λεβέντη: *Η Συμβουλευτική στη Μέση Εκπαίδευση* (Λευκωσία 2004, Εκδόσεις Ελιφάντιου). Σκοπός της έκδοσης αυτής, που αποτελεί και μία προσωπική κατάθεση, είναι να γνωστοποιήσει ευρύτερα τόσο το Σύστημα Συμβουλευτικής στη Μέση Εκπαίδευση της Κύπρου με μόνιμο ειδικευμένο εκπαιδευτικό προσωπικό, όσο και την πορεία για τη δημιουργία του, συμβάλλοντας έτσι στις διεργασίες για την προσφορά και την ανέλιξη της Συμβουλευτικής. Ο Δημήτρης Λεβέντης υπηρέτησε από το 1983 ως το 1999 ως Προϊστάμενος της Υπηρεσίας Συμβουλευτικής και Επαγγελματικής Αγωγής της Κύπρου (Πρώτος Λειτουργός Εκπαίδευσης 1992-1999) και είναι τακτικό μέλος της ΕΛ.Ε.Σ.Υ.Π.
- γ. Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων 2004. Η έκδοση αυτή περιλαμβάνει δώδεκα εργασίες διακεκριμένων επιστημόνων που συνεργάζονται με το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- δ. *Δελτίο Εκπαιδευτικής Αρθρογραφίας τ. 21-22*, 2004. Τμήμα Ερευνών Τεκμηρίωσης και Εκπαιδευτικής Τεχνολογίας του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.
- ε. Περιοδικό *Νέα Παιδεία*. Κείμενα παιδαγωγικού προβληματισμού, τ. 109,110, 111. Τρίμηνη έκδοση της Επιστημονικής Ένωσης «Νέα Παιδεία».
- στ. Περιοδικό *Κοινωνική Εργασία*, τ. 74, 75, 76, 2004. Έκδοση του Συνδέσμου Κοινωνικών Λειτουργιών Ελλάδος
- ζ. Περιοδικό *Συμβουλευτική*, τ.43, 2004. Τριμηνιαία έκδοση Επικοινωνιακής Αγωγής και Διαπροσωπικών Σχέσεων. Εκδότης, υπεύθυνος ύλης Παναγιώτης Ασημάκης.
- η. *Δελτίο Εκπαιδευτικού Προβληματισμού και Επικοινωνίας*, τ. 33, 2004. Περιοδική έκδοση της Σχολής Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου.
- θ. *Κοινωνιόγραμμα* τ.66, 2004. Περιοδική έκδοση του Συλλόγου Ελλήνων Κοινωνιολόγων (Σ.Ε.Κ.)

